ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 64

2013

1–2

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN"

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
În țară revista se poate procura prin poştă, pe bază de abonament la: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44, E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; **ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.**, P.O. Box 77-19, sector 3, Tel./Fax: 4021-610 6765; 4021-210 6787; Tel.: 031 104 4668, Bucureşti, România, e-mail: office@orionpress.ro. **S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L.**, Piața Presei Libere, nr 1, Corp B, Etaj 3, Cam. 301–302, sector 1, Bucureşti, Tel.: 4021 314 63 39, fax: 4021 314 63 39 E-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.manpres.ro
DEREX COM S.R.L., E-mail: derex_com@yahoo.com

Redactor: Adrian Mircea DOBRE
Tehnoredactor: Luiza STAN
Coperta: Mariana MOCANU

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: str. Henri Coandă nr. 11, 010667, Bucureşti, tel./fax: 4021-212 88 62.
E-mail: redactie_iab@yahoo.com

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5, Bucureşti
www.ear.ro

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 64 – 2013 **1–2**

SUMAR

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 1–218

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 63 – 2012 **3–4**

SOMMAIRE

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 1–218

NOI DATE CU PRIVIRE LA ORIGINEA ŞI FOLOSIREA PIETREI ÎN „ZONA SACRĂ” DE LA HISTRIA ÎN PERIOADA ARHAICĂ[1]

IULIAN BÎRZESCU,* ALBERT BALTRES**

Rezumat. Tema articolului de faţă priveşte originea şi folosirea pietrei în epoca arhaică în principalul sanctuar histrian. Sunt luate în discuţie mai multe construcţii sacre şi votive, pentru ridicarea cărora s-au folosit în primul rând calcare şi gresii aduse din nordul Dobrogei, cu precădere din Podişul Babadag. Cea mai importantă sursă de piatră o reprezintă calcarele bej turoniene. Acestea erau, cel mai probabil, aduse la *Histria* din apropierea capului Dolojman, singurul loc unde aflorează aproape de ţărm. Rocile turoniene erau folosite atât pentru ridicarea templelor, cât şi pentru mici votive, fiind uşor de prelucrat. Urmele păstrate indică mai degrabă faptul că blocurile erau finisate direct în sanctuar. Câteva dintre descoperiri poartă încă urme de culoare roşie de la decorul policrom.

Cuvinte-cheie: piatră, *Histria*, sanctuar, epoca arhaică, calcare turoniene.

Histria constituie, prin numărul mare de tipuri de roci întâlnite în edificiile sale, un caz aparte printre cetăţile din Dobrogea. Ea însăşi este parţial aşezată pe un afloriment de şisturi verzi, care a constituit o sursă de material de construcţie, utilizat începând din perioada arhaică până în epoca romană târzie. În lunga sa existenţă, cetatea a folosit şi piatră extrasă din alte cariere, situate fie în apropiere, respectiv în teritoriu (fig. 1/1, fig. 4/2), fie în regiuni mai îndepărtate, precum carierele de marmură din Propontida sau calcarele sud-dobrogene.

Determinarea originii şi a modului de folosire a pietrei la *Histria* a preocupat cercetarea arheologică, îndeosebi în ultimele trei decenii. O abordare interdisciplinară a acestei direcţii de cercetare a avut loc la începutul anilor '80 ai secolului trecut, având ca rezultat identificarea principalelor surse de piatră în diverse etape constructive[2]. La baza acestor explorări au stat importante monumente, dezvelite la *Histria* începând cu 1914, respectiv ziduri de incintă, terme, străzi, temple, altare, inscripţii. Au urmat analize detaliate pentru monumentele din principalul sanctuar histrian („Zona sacră”), un capitol special fiind dedicat acestei teme în monografia privitoare la săpăturile desfăşurate până în 1990[3].

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Bucureşti; e-mail: iulian1@me.com.
** Institutul Geologic al României, Bucureşti; e-mail: alxbal@yahoo.com.

[1] Realizarea acestui studiu a beneficiat de susţinere financiară în cadrul proiectului PN II TE 113/2010 CNCS.

[2] Muraru, Avram 1983, 189–216.

[3] Baltres 2005, 453–462.

În ultimii ani, această cercetare a fost reluată, fiind însoţită de periegeze în vederea identificării carierelor antice şi a descifrării rolului pe care exploatarea lor l-a jucat în diverse etape din viaţa cetăţii de pe malul lacului Sinoe. Punctul de plecare l-au reprezentat noile monumente descoperite în „Zona sacră”, în primul rând numeroasele votive şi construcţii din primele secole ale existenţei cetăţii, respectiv ale *temenos*-ului[4].

Studiul de faţă priveşte în primul rând epoca arhaică şi clasică timpurie, corespunzând perioadei de început a folosirii pietrei, ca material de construcţie, la *Histria*. Utilizarea pietrei pentru edificare, anterior venirii milesienilor în apropierea gurilor Dunării, în secolul al VII-lea, nu era ceva străin, însă de o exploatare şi folosire sistematică a sa nu se poate vorbi decât după stabilirea acestora.

În primul secol din existenţa cetăţii, piatra este folosită rar ca material de construcţie, cel mai uzual material fiind, foarte probabil, lemnul. Cu excepţia fundaţiei *oikos*-ului Afroditei[5], care foloseşte blocuri de calcar turonian, nu se cunosc alte construcţii din această perioadă. Mai multe amenajări din „Zona sacră”[6] şi puţuri săpate în stâncă[7] indică faptul că şistul verde local era frecvent folosit. Totuşi, trebuie precizat că, fiind un material greu de prelucrat din cauza structurii sale, fragmentele obţinute prin tăiere erau neregulate, rezultând, în cel mai bun caz, plăci subţiri.

După mijlocul secolului al VI-lea, în amenajarea „Zonei sacre”, au fost folosite intens calcare roci de culoare bej. Templul A are primele trei trepte ale crepidomei şi, parţial, a patra treaptă constituite din blocuri de calcar spongolitic nisipos, omogen şi din spongolite reiate, cu benzi proeminente de chert. Alte câteva blocuri de acelaşi tip, aşezate cu stratificaţia în poziţie verticală (ortostate) constituie tot ce s-a mai păstrat din *cella* templului. Templul A' are doar un zid parţial păstrat care cuprinde un parament de blocuri decimetrice de roci turoniene. Templul I–J a fost construit dintr-o varietate fin granulară de calcar spongolitic slab nisipos, foarte omogen, atent ales, care a permis obţinerea unor suprafeţe netede şi cioplirea unor profilaturi complexe. S-au conservat soclul şi, parţial, patru asize ale pereţilor cellei, construite în *opus quadratum* din blocuri perfect îmbinate, de 0,6–0,8 m lungime şi 0,22 m grosime. Doar blocurile din prima asiză şi cele din fundaţie, de calitate mai slabă, nu au rezistat timpului, dezagregându-se din cauza neomogenităţii interne rezultate din cimentarea diferenţiată a structurilor de bioturbaţie în raport cu sedimentul învecinat. O serie de fisuri de tensiune şi de forfecare, închise sau căscate, sunt prezente în unele blocuri ale asizelor

[4] Despre cercetările în „Zona sacră”, până în 1990, vezi Alexandrescu *et alii* 2005. Săpăturile au fost continuate de o echipă de cercetare din care au făcut parte Alexandru Avram, Iulian Bîrzescu, Monica Mărgineanu Cârstoiu şi Konrad Zimmermann; un raport detaliat al acestor cercetări la Avram *et alii* 2011.

[5] Alexandrescu *et alii* 2005, 68–70; Zimmermann 2000, 248–251.

[6] Avram *et alii* 2011, 54–55.

[7] Domăneanţu 2006, 75 şi urm.

de deasupra soclului, cauzate, posibil, de cutremurul care a distrus templul la mijlocul secolului I a. Chr., poate concomitent cu distrugerea cetăţii Bizone[8].

Rocile turoniene[9] se regăsesc în elemente arhitectonice arhaice, ca diferite fragmente de capiteluri ionice, un capitel de antă, o bază de coloană, toate datate în secolul al V-lea a. Chr.[10] De asemenea, monumentul F (altar?), datat în secolele V–IV a. Chr., şi monumentul H (altar arhaic – clasic) au fost sculptate în aceleaşi roci turoniene[11]. O piesă ornamentală, provenită de la un monument votiv, datată în secolul al VI-lea a. Chr., este realizată din calcar nisipos turonian[12]. Un fragment de dedicaţie din secolul al VI-lea sau de la începutul secolului al V-lea a. Chr., găsit în templul lui Zeus, provine, după descriere[13], dintr-un calcar gălbui turonian.

Aşa cum a fost adesea amintit[14], aceste calcare provin de la cca 17–40 km nord de cetate, dintr-o zonă care se întinde pe o distanţă de aproximativ 30 de km, de la Jurilovca, la vest de Babadag (fig. 1/2). Până în perioada modernă, exploatarea calcarelor de Babadag nu s-a făcut dintr-o singură carieră, ci din mai multe, răspândite pe o arie largă (fig. 3–4). În stadiul actual al cercetărilor, localizarea exactă a carierelor antice nu a putut fi făcută; în discuţie rămân, însă, doar zonele apropiate de apă, care ofereau avantajul unui transport mai facil pentru blocurile mari, nefasonate, de calcar. Cel mai uşor puteau fi aduse de lângă *Orgame*, cetatea cea mai apropiată de *Histria*. Acolo este, de altfel, singurul loc în care calcarele turoniene aflorează lângă ţărm.

Din acest calcar au fost ridicate, în a doua jumătate a secolului al VI-lea a. Chr., cel puţin trei temple: A, A' şi I (fig. 2; 5/1)[15]. Aceste roci de culoare bej, uneori roşcate dacă au fost expuse focului, au aspectul de gresii care se desfac sub formă de lespezi, lipsite de structură internă ori stratificate, fin reiate, tari, casante. Prin alterare, ele se desfac după plane paralele cu stratificaţia ori se sparg în plăci neregulate. Pe suprafeţele abradate ale acestor roci apar în relief benzi cu grosimi milimetrice sau centimetrice, rugoase, foarte dure, cimentate cu silice, care alternează cu benzi mai înguste, în hiporelief, datorate cimentării slabe a rocii în aceste intervale. Alteori sunt vizibile structuri de bioturbaţie tubulare, extinse pe planele de stratificaţie sub formă de umpluturi ale unor tuneluri ramificate, cu diametrul de până la 0,02 m. Cimentarea mai puternică a bioturbaţiilor face ca acestea să rămână în relief în raport cu roca înconjurătoare. Rocile turoniene pot fi decupate în blocuri mari, paralelipipedice, care pot atinge 2,3 m lungime şi grosimi de 0,2–0,6 m, lucru ce arată că blocurile provin din strate cu grosimi de mai mulţi decimetri şi chiar de peste 1 m (ca în cazul sarcofagelor de la *Noviodunum*).

[8] Alexandrescu, Baltres 2007, 74 şi urm.
[9] Pentru geologia cretacicului superior din Podişul Babadag, cf. Szasz, Ion 1988.
[10] Baltres 2005, 456–457, cat. P8, P9, P10, P12.
[11] Baltres 2005, 458, cat. P14, P16.
[12] Baltres 2005, cat. P11.
[13] ISM I, 248, cat. 103.
[14] Muraru, Avram 1983, 199–202; Baltres 2005, 453.
[15] Cu privire la tipul de piatră folosită la construcţia celor trei temple, v. Baltres 2005, 454–456.

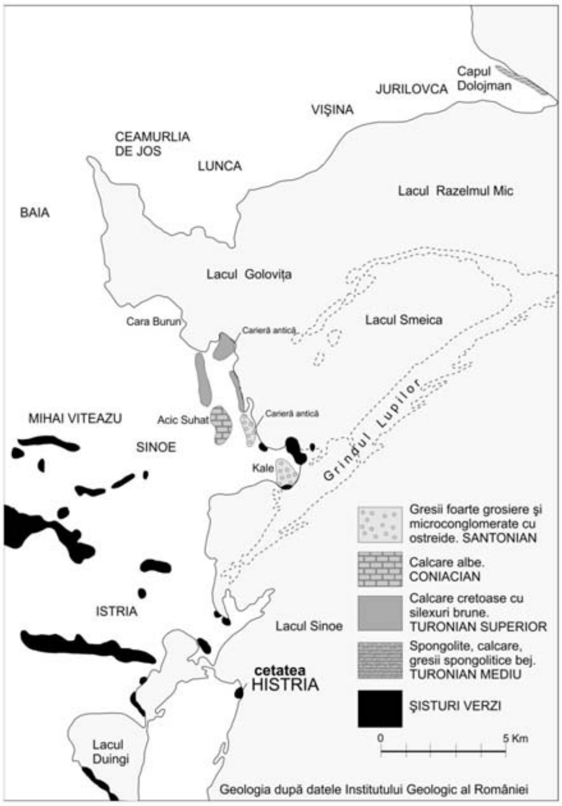

1

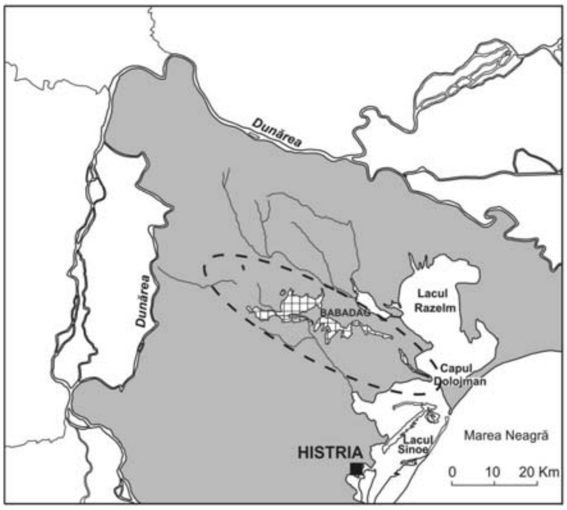

2

Fig. 1. 1. Principalele tipuri de roci din împrejurimile cetăţii Histria, identificate în „Zona sacră”; 2. indicarea rocilor turoniene la nord de Histria (hărţi A. Baltres).

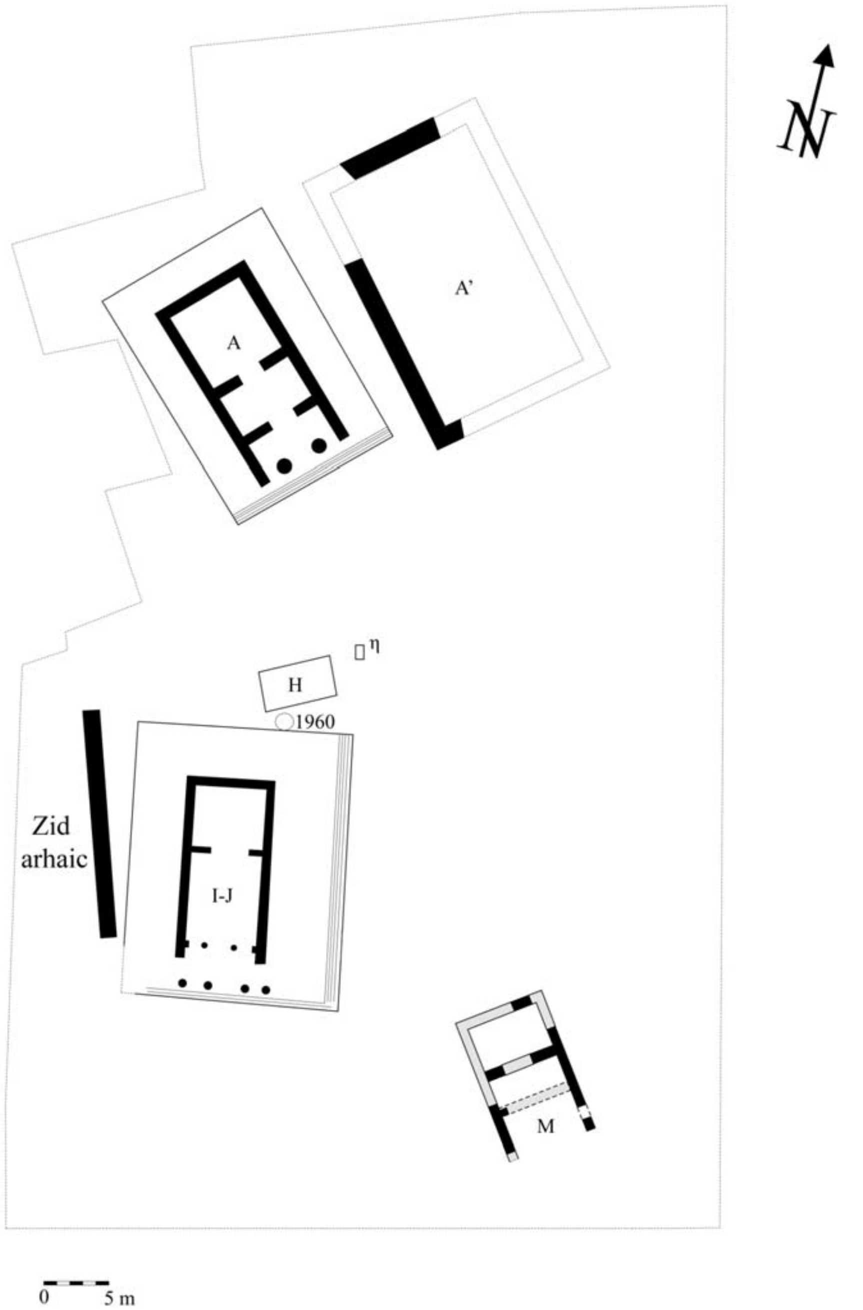

Fig. 2. „Zona sacră” în perioada arhaică târzie
(plan digitalizat după Alexandrescu *et alii* 2005, 54 şi Avram *et alii* 2011, 72, pl. I).

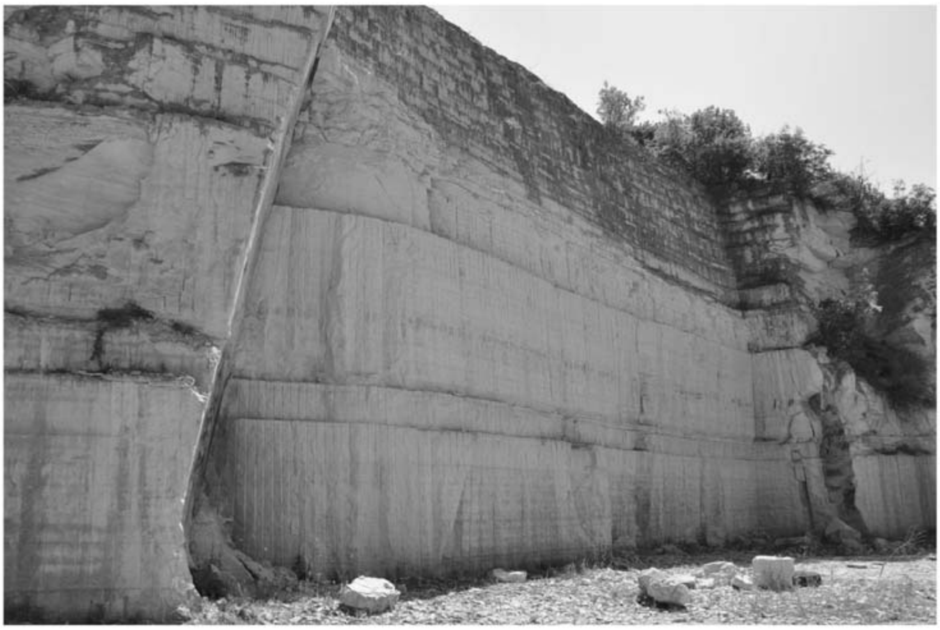

1

2

Fig. 3. 1.–2. Cariera modernă de calcar turonian de la Codru, la sud de Babadag
(foto I. Bîrzescu, iunie 2012).

1

2

Fig. 4. 1. Carieră modernă de calcar turonian, la sud de satul Visterna; 2. roci santoniene în partea de vest a Grindului Lupilor (foto I. Bîrzescu, iunie 2012).

1

2

Fig. 5. Templul Afroditei. 1. Colțul de nord-vest (foto I. Bîrzescu, august 2010);
2. zid arhaic la vest de templul Afroditei (foto I. Bîrzescu, august 2011).

1

2

Fig. 6. 1. Imagine de ansamblu cu monumentul M; 2. monumentul M, fundaţie. M – marmură, G – gresie (foto I. Bîrzescu, august 2009).

1

2

Fig. 7. 1. Fragment de capitel cu urme de culoare (foto I. Bîrzescu, iulie 2011);
2. „Zona sacră”, antă din calcar turonian, începutul secolului al V-lea a. Chr.

Rocile descrise pot avea în alcătuire trei componente granulare: a) material bioclastic silicios, sub formă de spiculi de spongieri silicioşi; b) material bioclastic calcaros, sub formă de fragmente milimetrice de schelete de echinoderme, moluşte, foraminifere, rar coccolite şi c) material terigen constituit din nisip cuarţos. Amestecul celor trei componente granulare, în proporţii variate, a dat naştere unor roci de tip spongolite – calcarenite – gresii, în cazul termenilor extremi, sau unor roci mixte: spongolite calcaroase şi nisipoase, calcare spongolitice, calcare spiculitice, calcare nisipoase, gresii calcaroase, gresii spiculitice. Diagnosticarea

corectă a rocilor turoniene este bazată pe studiul microscopic care stabileşte proporţia componentelor granulare, în timp ce examenul macroscopic, de teren, permite doar o estimare preliminară a denumirii rocii. Cimentul intergranular poate fi calcitic sau silicios (microcuarţ = chert). Cimentul silicios este de obicei distribuit neuniform în rocă, concentrându-se în benzile în care sedimentul iniţial era îmbogăţit în spiculi de spongieri silicioşi, precum şi în umplutura tunelurilor de bioturbaţie. Alături de zidul de incintă, în sanctuarul histrian au fost descoperite, până în momentul de faţă, cele mai impozante monumente care folosesc acest calcar în perioada arhaică. Calcarul turonian de Babadag este uşor de prelucrat, dar are o duritate scăzută, ceea ce duce adesea la exfolieri. Culoarea sa bej şi textura fină fac să fie atractiv; de altfel, acest calcar este folosit la *Histria* până în epoca romano-bizantină.

Dintre monumentele din epoca arhaică cercetate în „Zona sacră” în ultimii cinci ani, două se remarcă prin dimensiuni: un zid aflat la vest de platforma templului Afroditei, dar în imediata apropiere a acestuia, şi o nouă construcţie sacră (M), aflată în colţul de sud-est al suprafeţei săpate (fig. 2)[16]. Cele două edificii aduc în discuţie noi date în ceea ce priveşte utilizarea pietrei la *Histria* în perioada arhaică – clasică timpurie, anume folosirea marmurei şi a unui tip de gresie ce şi-a avut originea, probabil, tot în zona Babadag.

Zidul monumental aflat la vest de templul Afroditei este, foarte probabil, un *peribolos* dezafectat în perioada arhaică târzie[17]. Este orientat N–S şi a fost identificat pe o lungime de peste 20 m, având o grosime de 0,90–1,10 m[18]. Din acest zid s-au păstrat fundaţia şi şapte mici blocuri fasonate din elevaţie, dintre care cinci au între 0,40–0,45 × 0,15–0,25 m (fig. 5/2). Rocile din alcătuirea acestui zid sunt de două tipuri: şisturi verzi, locale, folosite la fundaţie şi roci brun–gălbui, cu aspect de gresie. Ultimele provin dintr-o rocă turoniană, fin grezoasă, cu ciment calcaros, moale, care, într-unul din blocuri, se desface în aşchii concoidale. Originea este de căutat în podişul Babadag, la fel ca în cazul celorlalte blocuri turoniene din „Zona sacră”.

Monumentul M reprezintă, fără îndoială, cea mai interesantă descoperire a ultimilor ani ce priveşte perioada arhaică târzie – clasică timpurie (fig. 2). El a fost descoperit în anul 2007, în colţul de sud-est al actualei săpături, imediat lângă zidul de incintă roman târziu şi sub o clădire absidată din secolul al V-lea p.Chr. (fig. 6/1–2). Este vorba de un nou lăcaş de cult, de dimensiuni relativ modeste, orientat N-S, ca şi templele arhaice descoperite până acum. Fundaţiile sale, aşezate direct pe stâncă, s-au păstrat destul de bine şi sunt în cea mai mare parte suprapuse de fundaţiile clădirii absidate, fapt care, evident, îngreunează cercetarea. Două încăperi au fost până acum bine evidenţiate arheologic; pentru a treia există doar câteva indicii. Cel mai bine păstrate sunt fundaţiile de pe latura de est şi un zid transversal. Lungimea

[16] Ambele edificii sunt detaliat descrise de Avram *et alii* 2011, 55–62, pl. I.
[17] Avram *et alii* 2011, 57; Avram, Bîrzescu 2012, 295, fig. 7.
[18] O continuare a acestui zid, la nord de monumentul C, a fost surprinsă în campania 2012.

totală a edificiului este în jur de 11 metri, lățimea de 6,30 m, grosimea fundațiilor de 0,65–0,70 m[19].

Până în prezent, edificiul M este singurul templu din „Zona sacră” care pare să nu folosească roci turoniene. Ceea ce contrastează, în cazul acestui monument, cu celelalte construcții de aceeaşi epocă din „Zona sacră”, sunt fundațiile din fragmente de marmură de formă neregulată. În stadiul actual al cercetării, putem afirma că marmura a fost foarte rar folosită în construcțiile sacre din epoca arhaică de la *Histria*, fiind considerată, pe bună dreptate, a fi mai degrabă un material de lux. Alături de marmură, dar într-o mai mică măsură, în fundațiile edificiului M s-au folosit şi câteva blocuri (0,25–0,3 × 0,15 m) de gresii cenuşiu-verzui şi gălbui, cu aspect uzat, rotunjite, friabile la suprafață, tari în interior, mediu granulare, polimictice (eşantioanele H274/8; H274/9), de vârstă neprecizată, posibil cenomaniană. Gresii litoclastice, cu acelaşi aspect, apar şi în alcătuirea segmentului care prelungeşte capătul acestui zid spre apus (eşantioane H274/10, H274/11 şi fig. 6). Sursa acestor roci este neprecizată, probabil nord dobrogeană.

Eşantioane:

H274/8 şi H274/9**.** Blocuri de 0,25 m diametru

Macroscopic: gresie relativ moale pe suprafețele alterate, dură în interior, cenuşie, rugoasă, mediu granulară şi fină.

Microscopic: gresie mediu granulară şi fină, constituită din granule angulare de cuarț monocristalin şi policristalin şi, subordonat, din feldspat plagioclaz detritic, foițe de muscovit, fragmente de roci brune alcătuite din ace fine de feldspat, probabil bazalt spilitizat (caracter comun cu al eşantionului H274/10), poate şi fragmente afanocristaline de riolit. Roca nu conține resturi fosilifere şi este cimentată cu calcit.

Denumire: gresie fină şi mediu granulară, de vârstă neprecizată, posibil cenomaniană.

H274/10 şi H274/11. Bloc de 0,3 × 0,15 m

Macroscopic: gresie cenuşie, semitare, mediu granulară.

Microscopic: gresie mediu granulară, în alcătuirea căreia intră granule angulare reprezentând, în cea mai mare parte, litoclaste de cuarțite epimetamorfice. Subordonate cantitativ sunt granulele de cuarț şi de feldspați plagioclazi şi potasici. Nu sunt prezente resturi organice, iar cimentul rocii este calcitic. Ca şi în eşantionul H274/8, sunt prezente fragmentele de roci brune alcătuite din feldspați aciculari foarte fin cristalini (bazalt spilitizat ?).

Denumire: gresie mediu granulară, litoclatică, de vârstă neprecizată, posibil cenomaniană.

Ridicarea primelor temple din piatră în secolul al VI-lea a.Chr. trebuie privită în contextul lumii ioniene, ea neavând nimic de a face cu realitățile locale. Doar materia primă provine din Dobrogea, stilul şi tehnica construcțiilor trădând originea est–grecească a acestora[20]. Un prim avantaj al perioadei analizate este dat

[19] Avram *et alii* 2011, 59–60; Avram, Bîrzescu 2012, 297–300.

[20] Pippidi 1954, 261; Theodorescu 1968; Alexandrescu *et alii* 2005, 75 şi urm; Mărgineanu Cârstoiu 2006, 15.

de lipsa spoliilor, înainte de venirea milesienilor neexistând date cu privire la folosirea pietrei la *Histria*. Toate elementele indică pentru perioada sus-amintită o prelucrare pe loc a blocurilor de calcar, resturile rezultate din cioplire fiind apoi folosite la diverse umpluturi sau pavaje.

Construcţiile sacre de la *Histria* erau pictate, uneori policrom[21] (fig. 7/1), atât din acoperişul lor, cât şi din alte elemente exterioare păstrându-se numeroase urme[22]. Dacă în cazul policromiei teracotelor arhitecturale vopseaua aplicată s-a păstrat destul de bine, în cazul fragmentelor din piatră, la prima vedere, starea de conservare este mai puţin spectaculoasă. De multe ori refolosirea blocurilor din piatră a făcut ca urmele de pictură să dispară sau să fie foarte deteriorate.

Acelaşi calcar era folosit şi pentru ridicarea unor baze votive, altare[23] (fig. 7/2) şi, mai rar, la unele dedicaţii inscripţionate, cu toate că acestea din urmă nu erau foarte vizibile[24]. Până în momentul de faţă nu s-au descoperit sculpturi arhaice sau clasice timpurii, care să fi fost realizate din acest calcar sau din alte tipuri de piatră locală[25]. Constatarea, valabilă şi pentru pietrele funerare din epocă, este un indiciu al faptului că acest calcar nu era încă atât de mult folosit ca în epocile ulterioare. Folosirea pietrei nu are de a face cu o tradiţie locală, pe care histrienii ar fi preluat-o, ci urmează mai degrabă tendinţele din cadrul coloniilor ioniene[26].

Noile descoperiri din „Zona sacră” de la *Histria* întăresc ideea că principalele surse de piatră în perioada arhaică sunt de căutat la nord de cetate, mai ales în podişul Babadag, de unde provin calcarele turoniene.

NEW DATA CONCERNING THE ORIGIN AND USE OF STONE IN THE “SACRED AREA” AT HISTRIA IN THE ARCHAIC PERIOD

ABSTRACT

The present paper refers to the provenance and use of stone in the archaic period in the main Histrian sanctuary. Several sacred and votive buildings are taken into discussion. In their edification

[21] Cel mai adesea urmele de policromie se păstrează pe teracotele arhitecturale, mai rar pe monumentele din piatră, cum este cazul fragmentului de capitel ilustrat în fig. 7/1 (l păstrată = 0,15 m).

[22] Pippidi 1954, 260; pentru teracotele arhitecturale, v. Zimmermann 1990, 226; pentru piesele de piatră, v. Mărgineanu Cârstoiu 2006, 15, cat. V.4, V.5, I.A.o.3; Avram *et alii*, pl. XXVIII a; Mărgineanu Cârstoiu 2012, 37 şi urm.

[23] Dimensiuni pentru anta ilustrată în figura 7/2: l. = 0,40 m, h. = 0,20 m.

[24] Cu bibliografia anterioară, v. Bîrzescu 2007, 135. O nouă inscripţie din calcar turonian, v. Avram *et alii* 2011, 96, pl. 25 c.

[25] *Kouroi* din calcar local sunt atestaţi rar în coloniile pontice, un exemplu fiind la *Olbia*, v. Davidova 1957, 157; despre sculptura în calcar local la Histria, v. Alexandrescu Vianu 2000, 19.

[26] Studiile de caz detaliate privitoare la folosirea pietrei în alte colonii ioniene din Pont, în epoca arhaică, sunt puţin numeroase. O situaţie asemănătoare *Histriei* se înregistrează la *Massalia*, unde rezultatele cercetărilor arheologice au putut fi armonizate cu cercetarea în teren a carierelor antice, v. Tréziny 2011, 203 şi urm.

was used mainly stone from the northern Dobroudja, specifically from the Babadag region. The beige Turonian limestone represents the most widespread type. This was probably brought to *Histria* from *Orgame*, the only place close to the shoreline where some quarries were. Easy to work, the Turonian stones were used both for the building of temples, and for small votive monuments. There is evidence indicating that the stone blocks were finished on the spot, in the sanctuary. Several fragments are still preserving traces of red color from the polychrome decoration.

Key words: stone, *Histria*, sanctuary, archaic period, Turonian limestone.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu Vianu 2000	Alexandrescu Vianu, M., *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre*, Bucureşti.
Alexandrescu *et alii* 2005	Alexandrescu, P., *Histria VII. La zone sacrée d'époque grecque (fouilles 1915–1989)*, Bucureşti.
Alexandrescu, Baltres 2007	Alexandrescu, P., Baltres, A., *Cutremure în Dobrogea*, Pontica 40, 74–83.
Avram *et alii* 2011	Avram, A., Bîrzescu, I., Mărgineanu Cârstoiu, M., Zimmermann, K., *Archäologische Ausgrabungen in der Tempelzone von Histria, 1990–2009*, Il Mar Nero 8, 2010/2011, 39–101.
Avram, Bîrzescu 2012	Avram, A., Bîrzescu, I., *Fouilles récentes dans la Zone Sacrée d'Istros*, în Burgunder, P. (ed.), *Études pontiques. Histoires, bibliographie et sites archéologiques du bassin de la mer Noire*, Lausanne, Études de lettres 290, 1–2, 279–310.
Baltres 2005	Baltres, A., *Lithic materials*, în Alexandrescu, P., *Histria VII. La zone sacrée d'époque grecque (fouilles 1915–1989)*, Bucureşti, 453–462.
Bîrzescu 2007	Bîrzescu, I., *Zu den ältesten Steininschriften aus Istros*, Dacia N.S. 51, 133–137.
Davidova 2001	Davidova, L. I., *An archaic kouros from Berezan (1986 field season)*, în Boardman, J., Solovyov, S.L., Tsetskhladze, G.R. (eds.), *Northern Pontic Antiquities in the State Hermitage Museum*, Colloquia Pontica 7, 155–158.
Domăneanțu 2006	Domăneanțu, C., *Două complexe arheologice din epoca arhaică redescoperite la Histria*, Pontica 39, 75–93.
Mărgineanu Cârstoiu 2006	Mărgineanu Cârstoiu, M., *Histria XII. Architecture grecque et romaine. Membra disiecta. Géométrie et architecture*, Bucureşti.
Mărgineanu Cârstoiu 2012	Mărgineanu Cârstoiu, M., *Histria archaïque. Un nouveau chapiteau ionique et quelques avis sur les temples d'Aphrodite et de Zeus*, Caiete ARA 3, 37–66.
Muraru, Avram 1983	Muraru, A., Avram, A., *Considerații preliminare asupra pietrei de construcție folosite la Histria*, Pontica 16, 189–216.
Pippidi 1954	Pippidi, D. M., *Sectorul templului grec (T)*, în Condurachi, E. (ed.), *Histria I*, Bucureşti, 231–278.
Szasz, Ion 1988	Szasz, L., Ion, J., *Crétacé supérieur du bassin de Babadag*, MemoriileIGR, 33, 91–149.
Theodorescu 1968	Theodorescu, D., *Un chapiteau ionique archaïque de Histria*, Dacia N.S. 12, 261–303.
Tréziny 2011	Tréziny, H., *La pierre de construction à Marseille de l'Antiquité aux Temps modernes*, în Jockey, Ph., (ed.), *Λευκος λιθος*.

Marbres et autres roches de la Méditerranée antique : études interdisciplinaires. Actes du VIIIe *Colloque international de l'Association for the Study of Marble and other Stones used in Antiquity (ASMOSIA), Aix-en-Provence 12–18 juin 2006 = Interdisciplinary Studies on Mediterranean Ancient Marble and Stone: proceedings of the VIII*[th] *International Conference of the Association….,* Paris, 203–212.

Zimmermann 1990 — Zimmermann, K., *Archaische Dachterrakotten aus Histria*, Hesperia 59, 223–233.

Zimmermann 2000 — Zimmermann, K., *Ἀφροδίτηι ἀνέθηκεν….. Zu einem Dachziegel mit Votivinschrift*, în Avram, A., Babeş, M. (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70*[e] *anniversaire*, Bucureşti, 239–251.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. Map of the main stone types from the surroundings of *Histria*, identified in the “Sacred Area”; 2. map indicating Turonian rock deposits north of *Histria* (A. Baltres).

Fig. 2. “The Sacred Area” in the late Archaic period (digitalized map after Alexandrescu *et alii* 2005, 54; Avram *et alii* 2011, 72, pl. I).

Fig. 3. 1.–2. Modern quarry of Turonian limestone at Codru, south of Babadag (photo I. Bîrzescu, June 2012).

Fig. 4. 1. Modern quarry of Turonian limestone, south of Visterna village; 2. Santonian rock deposits, on the west side of Grindul Lupilor (photo I. Bîrzescu, June 2012).

Fig. 5. 1. Temple of Aphrodite, north-western corner (photo I. Bîrzescu, August 2010); 2. Archaic wall, west of the Temple of Aphrodite (photo I. Bîrzescu, August 2010).

Fig. 6. 1. The monument M; 2. the foundation-wall of the monument M: M – marble, G – sandstone (photo I. Bîrzescu, August 2009).

Fig. 7. 1. Temple of Aphrodite, fragment from a capital with color traces (photo I. Bîrzescu, July 2011); 2. “The Sacred Area”, Late Archaic architectural anta.

PRODUCȚIA ŞI CONSUMUL DE VIN ÎN ȚINUTURILE DINTRE CARPAȚI ŞI MAREA NEAGRĂ (SECOLELE II A. CHR. – III P. CHR.): UNELE CONSIDERAȚII[1]

ANDREI OPAIȚ*

Rezumat. În ultimii ani a devenit tot mai limpede faptul că amforele greceşti constituie o categorie de recipiente emblematice nu doar pentru principalele oraşe în care erau produse (Rodos, Chios, Mende sau Cos), ci, prin diferitele variante adaptate, şi pentru teritoriile (*chorai)* şi împrejurimile (*peraia*) acestora. Astfel, ele încetează să reprezinte doar o marcă a oraşului producător, devenind emblema unei mici comunități (*koine).* Problema se complică însă când unele amfore, precum cele de Rodos şi Cos, sunt imitate de centre mult mai depărtate de această *koine* restrânsă, cum ar fi Heraclea Pontica şi Sinope. Mai mult, imitații după amforele de Rodos şi de Cos sunt produse şi în spațiul dintre Carpați şi Dunăre sau în cel dintre Carpați şi Siret.

Autorul îşi propune să reconsidere imitațiile getice ale amforelor greceşti, precum şi ale diverselor vase asociate ritualului servirii vinului, examinându-le pe cele care au fost publicate în ultimul secol. El subliniază că aceste imitații nu trebuie privite ca o încercare stângace de a falsifica vasele sau vinul grecesc, ci reflectă un important fenomen cultural: cel al trecerii la o economie, viață socială şi culturală noi, în urma transplantării unor soiuri de viță mediteraneană şi adoptării consumului de vin într-o manieră rafinată.

În epoca romană, producția autohtonă de amfore încetează, dar consumul vinului este atestat de prezența amforelor de masă şi a ulcioarelor amforoidale atât la est de Carpați, cât şi în provincia romană de la sud de Dunăre.

Pe baza acestor argumente, autorul conchide că, deşi nu a fost implicată în comerțul de mare distanță sau în cel regional, pontic, această zonă a fost capabilă să producă suficient vin pentru a satisface cerințele populației şi ale elitelor locale.

Cuvinte-cheie: amfore; *pithoi*; cratere; *crateriskoi*; cupe getice; amfore de masă; ulcioare amforoidale; *oppida*; vinuri nobile; vin de masă; Rodos, Cos, Sinope; Heraclea.

Se poate afirma că, printre regiunile a căror prosperitate, în epoca greco-romană, a fost generată în primul rând de activitatea comercială, se numără şi spațiul pontic. În cazul bazinului pontic, aceste schimburi se desfăşurau atât între

[1] Studiul de față a fost elaborat cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Ştiințifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN–II–ID–PCE–2011–3–0054. Doresc să mulțumesc colegilor Mihaela Mănucu-Adameşteanu şi Alexandru Avram, pentru citirea critică a manuscrisului şi utilele sugestii de îmbunătățire formulate, şi doamnei Iulia Saulea, pentru ajutorul dat la obținerea bibliografiei în timp util. Unele dintre ideile pe care le exprim în acest studiu au fost incluse şi într-un articol semnat împreună cu Victor Cojocaru (Cojocaru, Opaiț 2012). Dată fiind circulația restrânsă a publicației care îl găzduieşte, am decis să le prezint din nou aici, într-o variantă îmbunătățită. Desenele şi fotografiile sunt realizate de autorul actualei contribuții.

* Institutul de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iaşi; e-mail: aopait@gmail.com.

emporia greceşti şi localnicii din teritoriile învecinate, cât şi între oraşele greceşti pontice sau între acestea din urmă şi cele din Marea Mediterană, în cadrul unui comerţ local, regional şi de mare distanţă. Despre produsele transportate în amforele care ajungeau în coloniile greceşti de pe litoralul românesc suntem destul de bine informaţi, graţie descoperirilor amforice[2]. Prin contrast, economia spaţiului locuit de indigeni, la est şi sud de Carpaţi, precum şi de o parte şi de alta a Dunării, ne este destul de vag cunoscută, ca urmare a faptului că multe dintre descoperirile de acest fel sunt modest sau incomplet publicate şi, mai ales, interpretate, în timp ce altele încă aşteaptă, în depozitele muzeelor şi institutelor, să fie publicate adecvat[3]. Atenţia mea s-a concentrat asupra acestui spaţiu geografic, delimitat de Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră, care cuprinde atât populaţia predominant getică, cât şi pe cea greacă din colonii, întrucât analiza mea urmăreşte să identifice punctele de legătură şi influenţele reciproce manifestate între cele două etnii, încă de la infiinţarea coloniilor greceşti. Alegerea perioadei istorice este determinată de faptul că aceasta pune, cel mai clar, în lumină, rezultatele contactelor îndelungate dintre geţi şi greci, contacte care au dus la crearea unei culturi şi civilizaţii cu o identitate foarte bine conturată în spaţiul examinat. Apropierea şi instalarea puterii romane, deşi a perturbat brutal evoluţia societăţii indigene, nu a putut stopa acest proces, început în secolele precedente. Există suficiente dovezi care atestă continuarea consumului de vin local, suplimentat prin importuri de vinuri pontice, pentru satisfacerea elitelor.

Mărturiile unor scriitori antici, ca Polibiu (*Hist*. IV.38, 10)[4] sau Strabon (*Geogr.* XI.2–3)[5], definesc în linii generale natura schimburilor comerciale dintre centrele greceşti ale Mării Negre şi cele ale Mediteranei. Nu numai că acest comerţ a generat numeroase contacte, dar a contribuit şi la unificarea acestei zone, creând o comunitate pontică distinctă. Multe dintre produsele pontice comercializate[6] nu au lăsat urme identificabile arheologic[7], ceea ce împiedică o evaluare corectă a

[2] *Histria* VIII.

[3] De exemplu, situl de la Popeşti nu a beneficiat de o publicare monografică corespunzătoare, artefactele descoperite acolo fiind dispersate în depozitele Institutului de Arheologie din Bucureşti (IAB), ale Muzeului Municipiului Bucureşti (MMB) şi ale Muzeului Naţional de Istorie a României (MNIR). Alte situri, precum cele de la Sprâncenata, Ocniţa sau Brad, au fost publicate doar de autorii săpăturilor, fără contribuţia altor specialişti, care ar fi putut discuta, în detaliu, fiecare dintre categoriile de obiecte descoperite. La fel, situl de la Răcătău îşi aşteaptă încă publicarea monografică.

[4] Conform acestuia, zona pontică exporta vite, sclavi, miere, ceară şi peşte sărat şi importa ulei de măsline şi vin, iar cerealele erau importate sau exportate în funcţie de circumstanţele regionale ale recoltelor.

[5] Sclavii, pieile şi alte produse din Tanais erau schimbate contra îmbrăcăminţii, vinului şi altor obiecte de uz comun.

[6] Vezi, mai sus, notele 4 şi 5.

[7] Un alt produs comercializat era lemnul, şi el greu identificabil în siturile terestre, dar bine păstrat în mediul subacvatic datorită prezenţei hidrogenului sulfurat, care începe de la 200 m adâncime. Este de aşteptat ca viitoare descoperiri de epave în Marea Neagră să aducă noi mărturii privind comerţul cu lemn în perioadele antică şi medievală. Pentru importanţa lemnului sinopean în construcţia de nave, vezi Strabo (*Geogr.* XII.3.12); vezi şi o discuţie recentă la Dan 2009, 103–104, iar pentru ponderea comerţului cu lemn din bazinul pontic, în perioada greco-romană, vezi Hannestad 2007.

amplorii acestui comerț. Însă amforele, recipiente special destinate conservării şi transportării vinului, uleiului de măsline sau produselor piscicole, sunt prezente în toate siturile arheologice şi pot furniza informații despre tendințele comerțului cu anumite produse agricole şi piscicole. Dintre aceste alimente, îndeosebi vinul de calitate superioară merită o atenție deosebită, deoarece avea proprietatea de a se conserva pentru mulți ani – valoarea sa crescând prin învechire – şi putea fi transportat foarte uşor în amfore. Dacă avem în vedere valoarea financiară mare a acestui produs, depozitat şi transportat uşor în ambalaje de relativ mici dimensiuni, rentabilitatea comercializării sale este evidentă, fapt ce a dus şi la masive investiții în podgorii superioare[8]. În *Edictum Diocletiani et Collegarum de Pretiis Rerum Venalium* (II. 1–19), vinul vechi, nobil, era prețuit la 30 denari, în timp ce vinul de masă la 8 denari.

Având în vedere semnificația specială a prezenței amforelor în spațiul pe care ne-am propus să-l cercetăm, credem că este necesară o scurtă trecere în revistă a principalelor dificultăți întâmpinate de un specialist, atunci când îşi bazează analiza pe studierea descoperirilor din arealul pe care-l discutăm.

Aşa cum arătam într-un articol precedent[9], în majoritatea cazurilor, recoltarea fragmentelor ceramice descoperite în siturile antice s-a făcut selectiv, luându-se în considerare doar cele care sugerau forma vasului sau prezența decorului, putând astfel oferi indicii de tipologie şi cronologie; în cazul amforelor, cel mai adesea s-au ales doar fragmentele ştampilate. Din nefericire, colectării lacunare i-au urmat ani lungi – uneori decenii – de abandon al fragmentelor ceramice în depozitele institutelor şi muzeelor, nu rare fiind cazurile în care autorii descoperirilor s-au stins înainte de a le asigura publicarea. În general, în arheologia românească, practica lucrului în echipă – pe şantier şi, mai ales, în depozite şi laboratoare, asupra materialului recoltat – este rar întâlnită. Această situație explică apariția unor lucrări mediocre, în care un unic autor (de cele mai multe ori, chiar cel care a condus săpătura arheologică) publică şi interpretează toate descoperirile, prezentate într-o ordine ale cărei criterii doar el le cunoaşte. Inscripții, vase ceramice, obiecte diverse, edificii, componente ale tramei urbane şi chiar studii de urbanism antic par a-şi găsi cu îndreptățire locul în astfel de opere, arheologia părând a fi un fel de hobby ce conferă competență universală, ce poate fi asumat cu entuziasm.

În contextul lipsit de orice rigoare, descris mai sus, aprecierile cantitative referitoare la prezența unei categorii ceramice (spre exemplu, amforele) nu pot fi decât subiective, iar interpretările de ordin istoric pe care le generează sunt expuse unor exagerări inacceptabile. Un exemplu de concluzie pripită, ca urmare a unei cercetări marcate de vicii metodologice, este presupunerea prezenței masive a negustorilor rodieni în zona de la răsărit de Carpați, pornind de la numărul mare al ştampilelor amforice rodiene descoperite[10], dar trecându-se cu vederea faptul că

[8] Pentru o discuție privind recomandările autorilor romani (Varro, Columella, Cato) referitoare la profitabilitatea investiției în podgorii nobile, vezi Tchernia 1986, 216–221.

[9] Cojocaru, Opaiț 2012, 49–50.

[10] Glodariu 1976, 17.

majoritatea amforelor de acest tip purtau ştampile pe ambele toarte[11]. În aceeaşi logică, dispariția ştampilelor amforice din siturile cercetate, începând din sec. I a. Chr., ca urmare a încetării practicii ştampilării amforelor, este considerată ca un indicator al scăderii volumului schimburilor comerciale, de care este făcută răspunzătoare instabilitatea politică şi militară din zonă[12]. În realitate, se constată că în perioada respectivă, în teritoriul est-carpatic şi nord-pontic, predomină amforele de tip pseudo-Cos, neştampilate, produse la Heraclea şi Sinope. Cea care explică această schimbare este chiar situația politică: intrarea acestui spațiu sub dominația romană şi crearea de colonii romane la Sinope şi Heraclea au favorizat întărirea influenței comerciale a celor două oraşe în zona pe care o studiem.

Aceleaşi carențe metodologice grevează interpretarea descoperirilor în cazul evaluărilor cantitative sau calitative aplicate importurilor amforice, abundența acestora în spațiul est-carpatic trecând drept dovadă a prezenței unor cantități însemnate de vin şi ulei, ignorându-se deosebirile care fac posibilă numărarea separată a recipientelor destinate ambalării vinului şi uleiului[13]. Astfel de opinii iau în calcul doar cantitatea apreciabilă de fragmente de amfore, fără a ține cont nici de faptul că o amforă se putea sparge în multe fragmente, nici de posibilitatea ca recipientul să fi continuat a fi folosit mult timp după ce fusese golit de conținutul inițial[14]. Spre exemplu, faptul că, în locuințele săpate în aşezarea de la Satu Nou (Valea lui Voicu), se consemnează „o cantitate substanțială de amfore de import" nu ne permite să presupunem că şi conținutul lor constituia o marfă comună[15].

Pentru evaluarea stării economice a unui sit antic, arheologul are nevoie de aflarea cantității şi valorii produselor importate[16]. Aceste informații sunt greu de obținut în lipsa unor documente scrise (papiri, *dipinti* sau *graffiti*), care să menționeze prețul plătit pentru conținutul amforei. Deşi nu este exclus ca aceste tranzacții să fi avut loc pe bază de numerar, este la fel de posibil ca ele să se fi desfăşurat în natură, produse locale, dar şi sclavi[17] fiind oferiți în schimbul vinului

[11] Există însă şi cazuri de amfore neştampilate; spre exemplu, o amforă rodiană întreagă, descoperită la Popeşti. V. Vulpe 1957, 231, fig. 7.

[12] Glodariu 1976, 17.

[13] Glodariu 1976, 17: "The great number of stamped or unstamped amphorae discovered in Dacia proves the existence of an intensive exchange of products which took place even in small Geto-Dacian settlements. This commerce covered probably the whole territory of Dacia, but the trade in wine and oils carried in amphorae was specifically in the extra-Carpathian territories"; Ioniță 1982, 61, 73, 77, 79.

[14] Amintim, spre exemplificare, că la Popeşti a fost descoperit un fragment de amforă cu ligament de plumb, v. Vulpe 1957, 231, fig. 13.4.

[15] Conovici *et alii* 2010–2011, 97. Calitățile fizice ale amforelor le făceau apte de reutilizări îndelungate. Vinul importat nu era destinat consumului zilnic, ci unor ocazii speciale, cum erau ceremoniile religioase, iar achiziționarea lui presupunea existența unei autorități care să dispună de resurse financiare adecvate, pe care să le folosească tocmai pentru întărirea prestigiului propriu, prin distribuția de vin la ospețe.

[16] O excelentă pledoarie în acest sens la Sealey 1985, 11: "Amphoras were traded for their contents; to grasp the economic truth behind the welter of sherds an excavation produces, we need to know the capacities of the types present".

[17] Braund, Tsetskhladze 1989; Avram 2007; Tsetskhladze 2008.

pontic sau mediteranean. Cantitatea de vin importat poate fi aflată prin calcularea volumului tipurilor de amfore descoperite. Dacă ar fi să transformăm volumele celor 1100 amfore descoperite pe teritoriul României până în anii ’70 (dintre care numai o treime erau ştampilate, predominând ştampilele rodiene, care erau aplicate pe ambele toarte) în litri de vin, şi dacă le-am împărți la cei 400 de ani pe durata cărora au fost importate, volumul de importuri de vin care rezultă ar fi aproape neglijabil[18]. Acelaşi calcul, bazat pe numărul amforelor descoperite, se poate aplica şi în cazul importurilor de vin din situl de la Satu Nou, pentru cel de al doilea sfert al secolului al III-lea a. Chr.: Sinope 313 amfore, Rodos 123, Heraclea Pontica 116, Chersones 4, Thasos 4, Cos 2, Cnidos una[19]. Dintre toate, doar amforele de Rodos, Cos şi Cnidos aveau capacități de circa 30–35 litri. Chiar dacă am reduce la jumătate numărul amforelor rodiene, ținând cont de maniera de ştampilare (aproximativ 2000 litri), ar rezulta că o treime din vinuri erau de origine sud-egeeană, în timp ce, dintre cele pontice, amforele de Sinope, care aveau un volum de circa 20 litri, dominau[20] (aproximativ 6200 litri), iar vinul heraclean era sever diminuat (aproximativ 520 litri)[21]. Desigur, aceste cifre sunt pur orientative, în condițiile în care unele amfore, cum erau cele de Cos, erau doar rareori ştampilate. Dorim însă ca, prin acest calcul demonstrativ, să atragem atenția asupra faptului că, din punctul de vedere al antropologiei culturale, importanța vinului care a ajuns în această zonă nu rezida atât în cantitatea lui, cât în calitatea şi semnificația lui aparte în cadrul societății locale.

Tot din categoria percepțiilor greşite face parte asocierea automată a amforelor cu alte categorii de vase, făcute tot din ceramică, cum ar fi vesela de masă, cea de băut sau cea pentru preparat mâncarea şi pentru gătit. Aceste ultime categorii de vase sunt doar instrumente folosite cotidian în cadrul gospodăriei şi sunt produse de olar constant, în cantități mai mari sau mai mici, în funcție de cererea şi de gusturile pieței. Producția de amfore, însă, este dictată de existența unui anumit produs, de calitate superioară, care să fie cerut la export. De cele mai multe ori, atelierele de amfore sunt amplasate fie în apropierea domeniului agricol care oferea acele produse[22], fie în apropierea porturilor de unde acestea erau

[18] Cifrele au fost luate de la Glodariu 1976, 10.

[19] Conovici *et alii* 2010–2011, 71.

[20] Monachov 2003, 145–160; în al doilea sfert al secolului al III-lea a. Chr., capacitatea acestor amfore era în jur de 20 de litri.

[21] Monachov 2003, 123–144; capacitatea amforelor de Heraclea era în jur de 5 litri la sfârşitul secolului al IV-lea şi începutul celui de al III-lea a. Chr.

[22] O exemplificare a acestui proces găsim în nişte papiri din Egipt, care conțin contracte de închiriere a unui atelier de amfore: actele sunt încheiate între stăpâna podgoriei şi a atelierului şi un olar itinerant, angajat să producă amfore pentru viitoarea producție de vin. Contractul începea după 1 Thoth (29 august), iar olarul trebuia să asigure, în timpul iernii, o producție de vase bine arse şi acoperite în interior cu răşină, gata să primească în primăvara următoare vinul, care era transferat din *dolia* în amfore (*diffundere vinum),* pentru a fi conservat sau exportat. Trebuie remarcat faptul că, în momentul angajării olarului, stăpâna podgoriei cunoştea deja ce producție de vin urma să aibă în acel an, deci putea să ceară un anume număr de amfore; aceasta se vede şi din cantitățile diferite de amfore ce apar în trei contracte încheiate în trei ani diferiți. Cf. Cookle 1981, 90–91.

exportate. Diviziunea şi specializarea muncii se vede şi mai distinct între atelierele de amfore şi cele ce produceau vesela fină, de masă, ultimele necesitând cariere de argilă cu calități speciale şi cuptoare performante, unde se puteau atinge temperaturi de circa 1000° C. În timp ce atelierele specializate în vesela de lux sunt foarte rare, cele de amfore sunt extrem de numeroase, fiind răspândite în funcție de domeniile ce exportau produsele agricole. Această deosebire este esențială, deoarece amforele devin în acest fel un indicator al existenței unei producții agricole locale, producție destinată comerțului provincial, regional sau de mare distanță.

Vorbind însă despre situația importurilor de vin, transportat în amfore, aceasta este destul de neclară, mai ales pentru a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr., nu numai în zona vest-pontică, ci şi în cea nord-pontică[23]. Amforele pontice îşi încep declinul în această perioadă. Vinul heraclean decade la începutul secolului al III-lea a. Chr., producția viticolă a Chersonesului slăbeşte după primul sfert al secolului al II-lea a. Chr., iar Sinope are o prezență redusă în vestul Mării Negre[24], lăsând piața liberă produselor egeene din Cos, Cnidos, dar mai ales Rodos[25]. Numărul amforelor rodiene pare a fi mai ridicat în siturile getice din sudul țării – Cetățeni, Zimnicea, Stoieneşti şi Popeşti[26] – diminuându-se către nordul țării[27]. Desigur, în Dobrogea situația este şi mai diferită, prezența amforelor pontice şi egeene fiind mult mai ridicată. În unele cazuri, aşezările getice puteau servi drept centre pentru schimburi comerciale, aşa cum este cazul aşezării fortificate de la Satu Nou, unde, în afară de amfore[28], există şi o bogată veselă de masă şi de băut, elenistică, monede greceşti mărunte de bronz, teracote, râşnițe, toate sugerând prezența unor elemente etnice greceşti. Imaginea unei populații diversificate etnic este completată de prezența unor vase ceramice bastarne[29]. Probabil că printr-un

[23] Într-o lucrare relativ recentă (Monachov 1999), Monachov se opreşte cu analiza amforelor din contextele arheologice nord-pontice la mijlocul secolului al II-lea a. Chr.

[24] Este dificil de estimat volumul de importuri sinopeene, după ce acest centru încetează să-şi mai ştampileze amforele, deoarece cercetătorii români au „colecționat” cu precădere toartele ştampilate.

[25] Eftimie 1959, 207; Glodariu 1976, 15–17; Sîrbu 1983, 44, 57 şi fig. 4; Conovici 2005.

[26] Tudor 1967.

[27] Sîrbu 1983, fig. 4.

[28] Până în 2003 fuseseră descoperite 577 ştampile de amfore, din care mai bine de jumătate erau sinopeene, v. Conovici *et alii* 2010–2011, 71. Deşi numărul pare impresionant, aşa cum arătam mai sus, dacă împărțim capacitatea amforelor la numărul de ani, cantitatea de vin nu mai este aşa de relevantă.

[29] Irimia, Conovici 1989; Irimia, Conovici 1990. În opinia mea, este greu de crezut că aceste vase au ajuns în sit cu ocazia distrugerii acestuia de către bastarni; este greu de crezut şi că bastarnii ar fi adus cu ei ceramica tocmai din nordul Moldovei. Mi se pare mult mai probabil ca această ceramică să fi fost produsă local, deoarece nu necesita o tehnologie sofisticată sau cuptoare cu temperaturi înalte, ci era arsă în gropi, la temperaturi de circa 400°C. Prin urmare, este de presupus o anume perioadă de conviețuire a acestora cu populația locală. Desigur însă că, sub acest aspect, doar fine observații stratigrafice pot fi decisive.

astfel de centru de schimb, un „habitat d'interface", cum este denumit de Bats[30], au ajuns în nordul Moldovei, în zona bastarnă, şi unele amfore rodiene[31]. Funcția de centru de schimburi economice a acestei zone a continuat până în epoca romano-bizantină, dovada fiind numeroasele descoperiri monetare şi sigilii găsite în vecinătate, la *Sucidava*–Izvoarele[32].

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm câteva reflecții privind producția locală de vin din spațiul vest-pontic – mai precis, din spațiul cuprins între Carpați şi Marea Neagră – în perioadele elenistică târzie şi romană timpurie. În comparație cu țărmul de nord şi de sud al Mării Negre, această zonă şi perioada istorică aleasă au fost – cel puțin până în prezent – mai puțin favorizate de descoperiri arheologice care să indice existența producției viticole, cum ar fi ateliere pentru confecționarea amforelor ori instalații viticole. Totuşi, unele descoperiri amforice, epigrafice şi sculpturale oferă suficiente indicii pentru documentarea în plan local a acestei activități economice, care contribuie la definirea unei anume identități etnice şi regionale. Nu mai puțin, avântul acestei industrii trebuie văzut şi într-un context mai larg, acela al dezvoltării unei civilizații şi culturi a vinului, la nivel pontic şi mediteranean, începând cu sfârşitul epocii elenistice.

Producția şi consumul de vin getic la nord de Dunăre (sec. II a. Chr. – sec. I p. Chr.)

Vorbind despre producția viticolă din spațiul carpato-pontic, poate că cele mai importante descoperiri sunt imitațiile getice de amfore rodiene şi de Cos, produse mai întâi în zona sud-estică şi estică, extracarpatică. Totuşi, în pofida extraordinarei performanțe tehnice realizate în acest spațiu de către artizanii ceramişti locali, cu mult mai important de reținut este aclimatizarea unor soiuri nobile de viță de vie de origine egeeană şi adoptarea unei culturi a vinului, la început de către elita locală, iar mai pe urmă de o pătură largă a populației. Producția locală de amfore este însoțită şi de confecționarea unei vesele destinate servirii vinului („symposium ware"). În zona amintită are loc un import de practici, idei şi tehnologii. Transferurile culturale se efectuau – probabil – prin intermediul grecilor din oraşele de pe coasta estică a Dobrogei, prezența lor îndelungată în unele cetăți getice nefiind exclusă. Aceste contacte culturale nu puteau avea loc fără o importantă participare a factorului uman local, care nu numai că era receptiv şi doritor de astfel de legături, dar avea şi bune cunoştințe despre vița de vie, mediul geografic şi clima locală[33].

[30] Bats 2007, 194.

[31] Babeş 1993, 128.

[32] Irimia, Conovici 1990, 95; Barnea 2010, 547.

[33] Conform lui Henrich (Henrich 2001, 998–999), există cazuri de combinare între „environmental learning" şi „biased cultural transmission", cea din urmă fiind forța predominantă.

Perioada analizată aici este caracterizată, în general, de importuri de tehnologii şi practici viticole frecvent atestate şi în alte părți ale lumii antice. Un bun exemplu este acela al amforelor de Cos, imitate atât în Mediterana centrală şi vestică, cât şi în Marea Neagră, în perioada elenistică finală şi la începutul epocii romane[34]. Însă ceea ce individualizează amforele getice este faptul că imită vasele greceşti în spațiul nord-dunărean, fapt unic pentru spațiul european aflat în afara zonei greco-romane. În general, imitațiile după amforele de Cos sunt legate atât în Mediterana, cât şi în Marea Neagră, de o activitate romană intensă în zonele de producție amforică[35]. Oricum, în zonele de consum, amforele originale, rodiene sau de Cos, apar împreună cu cele care le imitau, dovadă a preferinței pentru vinul rodian şi de Cos[36]. Referitor la apariția acestor imitații de amfore, sunt de acord cu părerea potrivit căreia astfel de reproduceri erau create pentru a sugera conținutul amforei[37].

În cazul vinului de Cos, probabil că rețeta acestuia oferea mari avantaje economice, conservându-l mai bine; nu este exclus să fi existat şi cazuri de îmbolnăvire[38] sau îmbătrânire a viței de vie şi atunci producătorii importau noi soiuri de viță de vie, mult mai productive[39]. De exemplu, în Italia s-a adaptat vița de vie din Thasos (*Thasia vitis*)[40], în timp ce în Maronea s-a naturalizat vița feniciană, pentru ca din Maronea vița de vie să fie transplantată în Egipt[41]; în epoca romană, struguri de Chios erau produşi în Italia, în timp ce vița amineană, originară din Sicilia sau Italia, era transplantată în Bithynia[42]. Butaşi de viță de vie care mai păstrau resturi de pământ lipite de ei s-au găsit şi în epava El Sec, descoperită în vestul Mediteranei[43] şi datată la mijlocul secolului al IV-lea a. Chr. Acelaşi fenomen de ameliorare a soiurilor de viță de vie pare să se înregistreze, chiar în perioada de care ne ocupăm, la geții de la sud şi est de Carpați. În această zonă există

Totuşi, „prestige-biased transmission” va avea succes numai dacă indivizi cu un mare prestigiu social vor favoriza noile idei; aceste idei nu depind direct de relația cost – beneficiu (Henrich 2001, 1008).

[34] Pentru considerații recente asupra imitațiilor amforelor de Cos, vezi Freed 2000 şi Moore 2011.

[35] Moore 2011, 97.

[36] Acesta este cazul depozitului de la *Aegyssus* –Tulcea, unde atât amforele de Cos, cât şi imitațiile lor pontice domină ansamblul recipientelor; la fel, la Popeşti, unde apar atât importuri rodiene şi din Cos, cât şi imitații ale acestora, v. Vulpe 1955, fig. 16–18/1; Vulpe 1957, 231, fig. 7. Este interesant că sunt importate nu doar amfore, ci şi ulcioare pentru vin, v. Vulpe 1955, fig. 18/2. Oricum, chiar dacă nu există statistici pentru ceramica din situl de la Popeşti, amforele locale par să le domine covârşitor pe cele importate.

[37] Panella 1981, 59; Peacock, Williams1986, 24; Tchernia 1997, 124.

[38] Billard 1913 (1997), 376–392.

[39] Sealey 1985.

[40] Dalby 2000, 149.

[41] Salviat 1990**,** 462–464; Dalby atrage atenția asupra confuziei făcute uneori între *Biblios* si *Byblinos*, primul termen referindu-se la vinul fenician, iar al doilea fie la cel din Munții Traciei, fie la cel sicilian, de Naxos. Dalby 1996, 95–97, notele 4, 14.

[42] Dalby 1996, 95, 148.

[43] Parker 1992, 393.

unele situri în care sunt înregistrate numeroase imitaţii de amfore greceşti, unele fiind ştampilate anepigraf, în timp ce altele nu sunt ştampilate[44]. Nu cred că în Antichitate rostul acestor imitaţii de amfore era acela de a-i înşela pe consumatori, după cum sugerează unii specialişti[45]. O opinie asemănătoare cu a mea au Glodariu[46] şi Garlan[47]. Având în vedere că imitaţiile de amfore sunt, totuşi, grupate într-o zona restrânsă, nu este exclus să avem de-a face cu o încercare, după cât se pare reuşită, a populaţiei locale de a adapta butaşi de vie est-mediteraneeni la condiţiile geografice locale. În comparaţie cu cel local, vinul rezultat era, probabil, de calitate superioară, cu un procent mai ridicat de alcool, ce permitea conservarea în amfore timp de mai mulţi ani, spre deosebire de cel local, care era un „vin de masă" ce se consuma la scurt timp după producere. Dacă vinul rezista căldurii primei veri, el putea fi considerat de calitate superioară şi se putea îmbutelia şi învechi în amfore[48].

Evidenta concentrare a amforelor în zona de la sud şi est de Carpaţi indică o specializare economică[49] atât a olarilor, cât şi a viticultorilor din regiune. Mai mult ca sigur, ne aflăm în faţa unei situaţii similare celei din Gallia, unde galii au adaptat diferite soiuri de viţă de vie, învăţând cum să le altoiască[50] şi să orienteze plantaţiile[51]. Trebuie totuşi subliniat faptul că, spre deosebire de geţi, galii au început să producă vinuri superioare, respectiv amfore, numai după includerea Galliei în Imperiul Roman[52]. Producerea unei amfore sau a unui *pithos* necesita, iarăşi, stăpânirea unei tehnologii care să facă posibilă alegerea şi prelucrarea pastei ceramice, construirea de cuptoare performante, capacitatea de a controla temperatura de ardere, cunoaştere ce nu putea veni decât de la olarii greci[53]. Această specializare indică tendinţa de abandonare a economiei de subzistenţă, trădând apariţia premiselor unei producţii excedentare de vin, ce era căutat pe piaţa provincială şi pentru care s-a dezvoltat o reţea de distribuţie orientată preponderent spre spaţiul est-carpatic şi mai puţin dincolo de munţi, în Transilvania, după cum sugerează distribuţia descoperirilor[54]. Analizele chimice şi petrografice ale pastei

---

[44] Eftimie 1959; Rosetti 1960; Tudor 1967, 50; Eftimie-Andronescu 1967; Glodariu 1976, 74–77. Totuşi, raportul numeric real între vasele ştampilate şi cele neştampilate este greu de estimat, în condiţiile în care, se pare, au fost recoltate, cu predilecţie, toartele ştampilate.

[45] Eftimie-Andronescu 1967, 403; Empereur, Hesnard 1987, 13; Morel 1999, 283.

[46] Glodariu 1976, 77.

[47] Garlan 2000, 74.

[48] Tchernia, Brun 1999, 142–145.

[49] Probabil că, în acest context, este necesar să menţionăm pasajul din Strabo (*Geogr*. VII. 3, 11) referitor la distrugerea viţei de vie din timpul lui Burebista.

[50] Pliniu, *NH*, XVII, 116.

[51] Pliniu, *NH*, XVII, 2, 21.

[52] Laubenheimer 1989; producţia de vin şi amfore greceşti din teritoriul Marsiliei nu trebuie confundată, însă, cu producţia de vin de masă galic din sudul Galliei, creat desigur sub influenţa puternică a *chorei* massaliote asupra spaţiului galic din vecinătate. La fel ca şi în *chora* Chersones-ului, vinul produs de greci era probabil principala monedă de schimb pentru produsele populaţiei locale.

[53] Pentru producţia de *pithoi*, vezi Hampe, Winter 1962, Hampe, Winter 1965 şi Giannopoulou 2010.

[54] Glodariu 1976, pl. 2.

vor contribui, în mod sigur, la gruparea mai strânsă a acestor amfore[55]. Pe baza descoperirilor de amfore locale, putem doar sugera, deocamdată, că acest proces a început în spațiul subcarpatic dintre Olt şi Siret în cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea a. Chr., extinzându-se în secolele I a. Chr. – I p. Chr. şi în zona din sudul Moldovei.[56]

Deocamdată, existența imitațiilor rodiene este indicată de câteva recipiente fragmentare sau fragmente de toartă de amforă, rotunde în secțiune şi cu un unghi caracteristic acestor ambalaje, purtând la partea superioară ştampile rectangulare sau rotunde, anepigrafe, ori reprezentând diverse figuri geometrice[57](fig. 1/3; 2/1–4). Ele par să circule în paralel cu amforele originale de Rodos şi Cos[58]. Amforele de Cos (fig. 1/1; 3/1) au fost şi ele imitate, aşa cum arată amfora de la Piscu Crăsani[59] şi fragmentele de toarte de amforă bifide, făcute din pastă locală, descoperite la Popeşti[60]. La început, imitarea de toarte bifide de tip Cos s-a realizat prin alăturarea a două bastonaşe, ca şi în cazul originalelor (fig. 3/2), pentru ca, spre sfârşitul secolului I p.Chr., când astfel de imitații apar şi în alte centre pontice, ele să fie redate doar printr-o şănțuire adâncă, longitudinală, aşa cum se vede la unele amfore descoperite la Popeşti[61] (fig. 1/2; 3/3). Un caz aparte sunt toartele cu ştampile anepigrafe cu reprezentarea lui Helios[62], care apar atât pe imitații rodiene, cât şi pe cele după tipuri de Cos (fig. 1/3; 2/4). Deşi imitațiile de amfore rodiene nu sunt semnalate în *oppida* de pe Siret, nu putem trece cu vederea două părți superioare de amfore de pseudo-Cos, descoperite la Răcătău, care sugerează (nu numai prin compoziția pastei, ci şi prin angoba bej sau roşu închis, pompeian, care acoperea exteriorul vaselor, probabil pentru o mai bună impermeabilizare a pereților) o producție locală în zona davelor de pe Siret (fig. 3/4). Pare să fie aceeaşi vopsea, de culoare roşu pompeian, care era folosită la decorarea exteriorului vaselor getice. O altă imitație a tipului de Cos este probabil şi tipul de amforă ce apare în siturile getice de la *Aegyssus*–Tulcea şi Barboşi[63]. Deşi nu există analize statistice pentru ceramica din *oppida* getice, atât din materialul ceramic publicat, cât şi din ceea ce am putut vedea în depozitele muzeelor[64], impresia mea este că importurile de

---

55 Profesorul D.F. Williams, de la Universitatea din Southampton, a avut amabilitatea de a analiza câteva eşantioane de la Popeşti şi Baloteşti.

56 Glodariu 1976, pl. 2; prezența acestor amfore getice la Zimnicea, care era probabil un fel de „entrepôt”, ne duce cu gândul şi la o eventuală folosire a Dunării pentru distribuirea mai rapidă a acestui vin.

57 Glodariu 1976, pl. 18–20

58 Rosetti 1960, 396; Vulpe 1955, 252; Vulpe 1959, 321.

59 Andrieşescu 1924, fig. 20/5.

60 Trohani 1997, pl. XLII.3.

61 Sunt profund recunoscător acad. Alexandru Vulpe şi colegilor Nona Palincaş, Ovidiu Țentea, Ernest Oberländer-Târnoveanu, George Trohani şi Sorin Cleşiu pentru permisiunea de a studia, fotografia şi desena unele fragmente de amfore din aşezările de la Popeşti şi Baloteşti.

62 Vulpe 1966, 348, fig. 3/1–2.

63 Opaiț 1987, 151, fig. 4/3; Opaiț 2011, 459, fig. 20; interesant este că acelaşi *graffito* apare pe umărul ambelor amfore, sugerând, probabil, acelaşi negustor (proprietar?).

64 Este vorba de Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău (CMIA Bacău) şi de Muzeul de Istorie Galați (MI Galați).

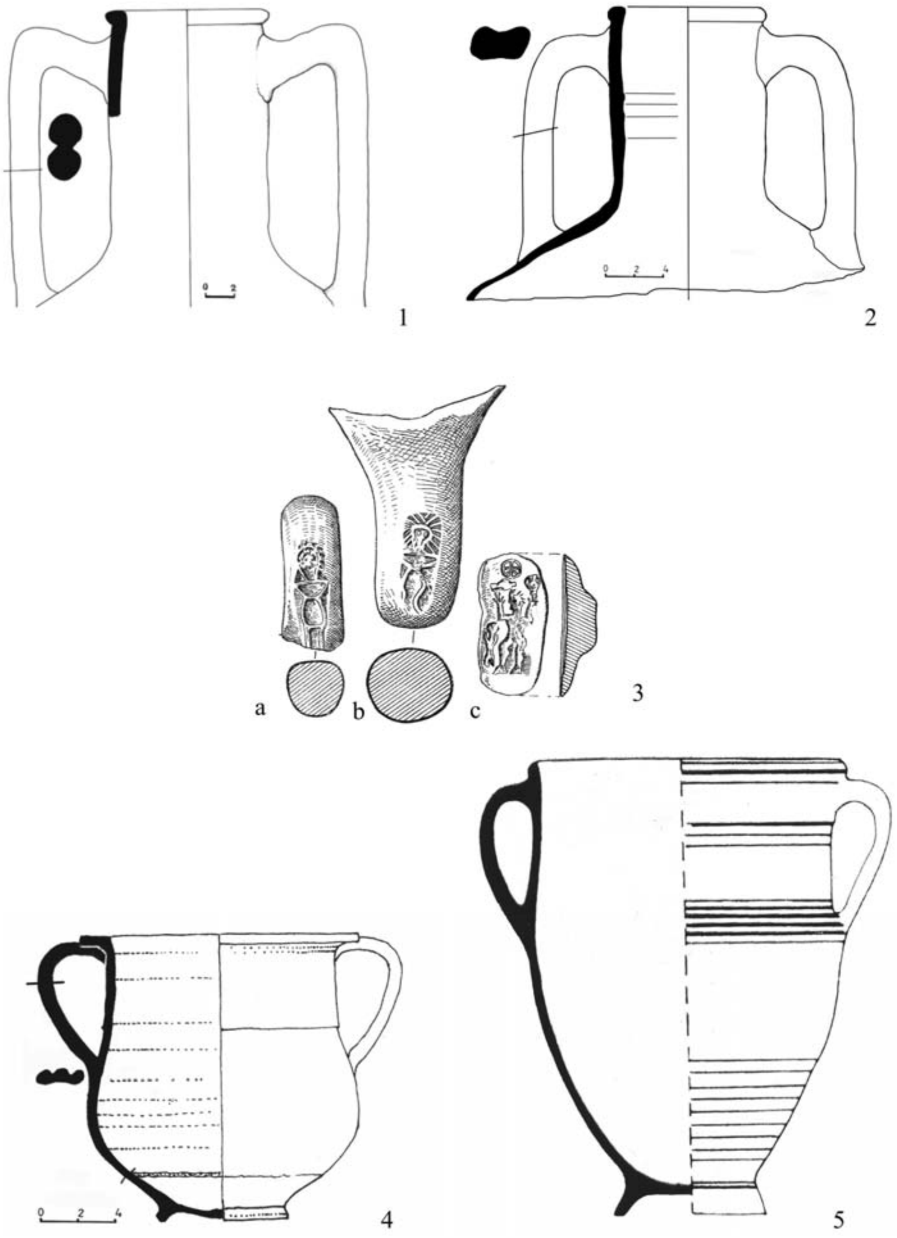

Fig. 1. 1. Popești – amforă de Cos (IAB); 2. Popești – amforă getică, imitație de amforă de Cos (IAB); 3. torți de amfore ștampilate: a–b. Popești; c. Tei (după Vulpe 1965, fig. 3); 4. *Troesmis*–Turcoaia – crater (după Opaiț 1980a, pl. 6.2); 5. *Tomis*–Constanța – crater (după Scorpan 1976, pl. XXVII.3 – fără scară).

Fig. 2. Popeşti. Torţi de amfore ştampilate – 1. IAB; 2–4. MNIR (2. inv. 136887; 3. inv. 136888; 4. 136886).

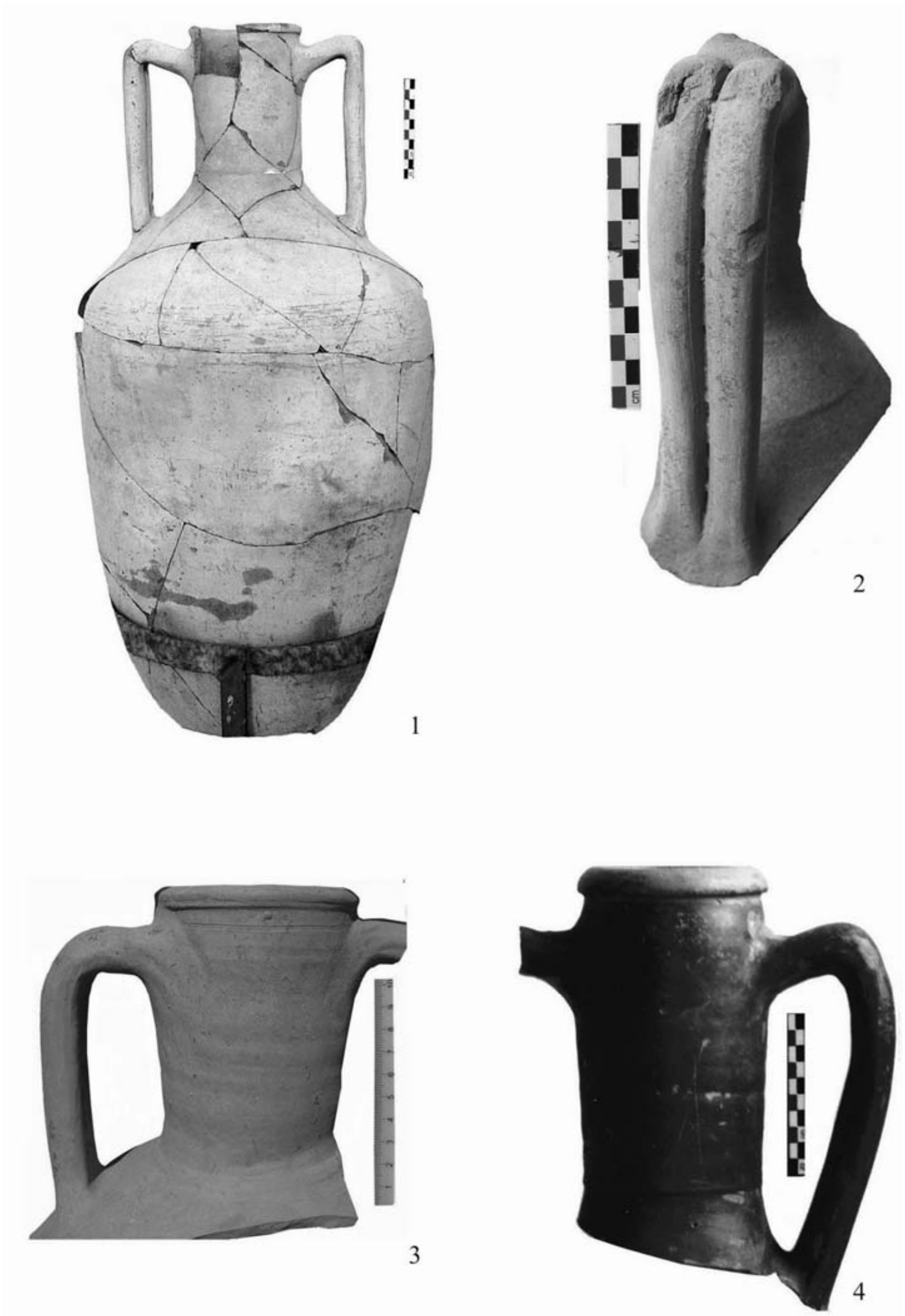

Fig. 3. 1. Popeşti – amforă de Cos (IAB); 2–3. Popeşti – amfore getice, imitaţii de amfore de Cos (IAB);
4. Răcătău – amforă (CMIA Bacău, inv. 18652).

amfore pseudo-Cos de producție heracleană şi sinopeană sunt mult mai abundente în zona davelor est-carpatice decât în aria sud-carpatică. Această situație ar putea, eventual, explica intensa imitare a amforelor rodiene şi de Cos în spațiul dintre Olt şi Siret. Este posibil însă şi un decalaj cronologic, spațiul sud-carpatic fiind un importator şi imitator de amfore greceşti probabil cu un secol înaintea celui est-carpatic, pentru ca, din a doua jumătate a secolului I a. Chr., să asistăm la masive importuri sud-pontice în davele de pe Siret, marcând o intensificare a culturii vinului şi în acest spațiu. Aşa cum vom vedea mai jos, acest fenomen este subliniat şi de repartiția imitațiilor de cupe greceşti în spațiul est- şi sud-carpatic.

Producția şi consumul de vin la nord şi la sud de Dunăre (sec. II–III p. Chr.)

Odată cu intrarea spațiului sud-dunărean în componența Imperiului Roman, cel nord-dunărean fiind controlat de armata imperială, societatea locală de la Dunărea de Jos suferă transformări care se reflectă şi în cultura vinului. Viticultura intensivă, practicată în anumite zone nord-dunărene, este abandonată în favoarea uneia extensive. În spațiul nord-dunărean, producția de amfore încetează timp de cel puțin două secole, reluându-se abia în cursul secolului al IV-lea, concomitent cu producția de amfore dobrogene, după cum reiese din descoperirile făcute la Telița – Valea Morilor[65]. În toată această perioadă, elitele nord-dunărene vor avea acces numai la vinul din Heraclea Pontica, amforele acestui centru predominând în toate siturile de la nord de Dunăre[66]. Absența amforelor locale nu înseamnă însă şi lipsa producției de vin, probabil de calitate inferioară, „de masă”, care făcea parte din dieta cotidiană, produs şi consumat anual. Pentru conservarea şi transportul lui, erau folosite amforele de masă, burdufurile[67] şi butoaiele[68]. Intrarea Dobrogei sub stăpânire romană a facilitat atât accesul elitei locale[69], cât şi pe cel al celei nou venite, la o mai largă varietate de vinuri nobile, mediteraneene, care ajungeau aici fie prin intermediul factorului militar, fiind apoi redistribuite către elitele locale, fie prin intermediul negustorilor particulari.

[65] Baumann 1995, 269–437. Despre viticultura secolului al IV-lea p. Chr., voi discuta cu altă ocazie.

[66] Croitoru 2011, hărțile 43–44.

[67] Transportul în burdufuri mari (*cullei*), cărate de căruțe, este bine reprezentat pe un mozaic din Paphos (Cipru), v. Paolucci 2010, fig. 6, un sarcofag din Muzeul Vaticanului, v. Di Pasquale 2010, pl. VI/1, un basorelief de la British Museum, v. Brun 2003, 103, ori pe pictura dintr-o tavernă din Pompei, v. Brun 2003, 102; pentru un studiu detaliat al utilizării burdufurilor în lumea antică, v. Marlière 2002, 13–25.

[68] Un catalog, excelent comentat, al tuturor lucrărilor artistice cu reprezentări de butoaie şi al descoperirilor de butoaie în săpături arheologice se poate găsi în Marlière 2002, 27–185.

[69] Judecând după frecvența superioară cu care apar amforele elenistice în siturile dobrogene față de cele nord-dunărene (vezi situația de la Satu Nou), elitele acestor aşezări par să fi avut şi în epoca elenistică un acces facil la vinul mediteranean, fapt ce nu a încurajat dezvoltarea unei viticulturi nobile locale, aşa cum a fost cazul cu unele zone din Muntenia şi Moldova.

Informațiile epigrafice privind practicarea viticulturii la Dunărea de Jos sunt destul de sărace. Menționăm totuşi o inscripție funerară care sugerează existența viilor chiar la periferia *Tomis*-ului[70]. O altă informație scrisă, prețioasă, este furnizată de o tăbliță cerată ce descrie cheltuielile prilejuite de ospățul unui colegiu din *Alburnus Maior*, provincia *Dacia Apulensis*; şi aceasta atestă folosirea frecventă a vinului „de masă" (*vinum*), din care s-au băut două *cvadrantale* şi două *heminae* (32,56 l), care costa 0,54 dinari litrul, în paralel cu trei *heminae* (0,822 l) de vin concentrat, de import (*merum*), ce costa aproape doi dinari litrul[71]. Această distincție între cantitate şi calitate este subliniată nu numai de Pliniu[72], care laudă *elegantia* vinurilor de Lauron, Tarragona şi Baleare față de abundența vinului de masă de Leetania, ci şi de Galenus, care atrage atenția asupra raportului invers proporțional dintre calitatea vinului şi dimensiunile recipientului[73].

Deşi butoaiele nu au putut fi documentate prin săpăturile arheologice de la Dunărea de Jos, folosirea lor în această regiune este indicată atât pe Columna lui Traian[74], cât şi pe două reliefuri votive, descoperite unul în apropiere de *Beroe*–Piatra Frecăței, la Făgăraşu Nou[75], iar altul la *Tomis*–Constanța[76]. Pe primul sunt reprezentate toate fazele recoltării strugurilor: culesul, transportul strugurilor în coşuri, zdrobirea lor cu picioarele într-un teasc de lemn de către doi bărbați ce se țin de mâini pentru păstrarea balansului[77] şi transportul mustului într-un butoi aflat pe platforma unui car tras de doi boi. Este foarte probabil ca acest tip de teasc din lemn, rectangular, să fie de tradiție locală, specifică unei civilizații a lemnului, cum era cea getică (fig. 4). Pe relieful tomitan, două personaje, tot ținându-se de mâini, zdrobesc strugurii într-un bazin rectangular, de la baza căruia curge mustul. În Dobrogea sunt atestate şi teascuri circulare, ca acelea descoperite la *Tropaeum Traiani* şi Fântâna Mare[78], pentru care există bune analogii în Regatul Bosphoran[79]. Două prese din marmură au fost descoperite la *Tomis*–Constanța şi *Callatis*–Mangalia[80].

[70] Avram, Jones 2011, 134.

[71] CIL, III, 933, tab. cer. XV= Russu 1975, TabCer XVI; Christescu 1929, 56; Tudor 1957, 171; Tudor 1968, 398–99.

[72] Pliniu, NH XIV. 71.

[73] Galenus, VI 802 şi X 835 (Karl Gottlieb Kühn ed.).

[74] Lepper, Frere 1988, 49, pl. V; 104, pl. XLII–XLIII; Marlière 2002, 150–151, R59–R62.

[75] Dragomir 1962; Bărbulescu 2001, 206; Covacef 2002, 129–130; inscripția basoreliefului este comentată de Doruțiu Boilă 1980, nr. 133: *Ex voto Ulpius/Maximus posuit/(de)dit*. Mulțumesc lui Decebal Nedu pentru fotografia basoreliefului.

[76] Bordenache 1969, no. 115, pl. LI.

[77] Zdrobirea strugurilor cu picioarele într-un bazin ceramic este cunoscută din epoca minoică, pentru epoca arhaică se cunoaşte folosirea unor mari coşuri de nuiele împletite, în timp ce în epoca romană se făcea în bazine special construite, v. Brun 2003, 24, 54–57.

[78] Bărbulescu 2001, 207, nota 128.

[79] Vinokurov 1999, 16–68.

[80] Bărbulescu 2001, 207, nota 129.

Fig. 4. Făgăraşu Nou – basorelief (MI Galați, inv. 23861, prin amabilitatea lui D. Nedu).

Din aceste informații, reiese clar că procesul tehnologic al vinificării nu avea cum să lase prea multe mărturii care să fie relevate de săpăturile arheologice. Nu avem de a face cu mari instalații viticole, destinate procesării unor cantități industriale de struguri, cum ar fi uriaşele platforme de piatră rectangulare pentru zdrobirea strugurilor păstrate la Chersones[81]. Instalațiile Dobrogei antice erau destinate producerii unui vin pentru un consum imediat, local.

Din punct de vedere arheologic, atestări indirecte ale culturii vinului sunt oferite de anumite tipuri de vase ceramice, cum ar fi vasele pentru servit vinul (craterele şi cupele) şi vasele pentru păstrare temporară (amforele de masă şi ulcioarele amforoidale)[82]. Prezența imitațiilor veselei de băut greceşti în mediul getic este cu atât mai semnificativă, deoarece adoptarea lor constituie un element identificator pentru schimbările culturale ce se produc în societatea indigenă. Vesela destinată consumării vinului în manieră greacă nu are doar o funcție materială (cea de amestecare a vinului cu apa sau a servirii vinului), ci şi una emblematică, ideologică[83]. În contextul istoric pe care-l analizăm, ea este utilizată în mod conştient ca marcatoare a unei frontiere culturale între geți şi sursa lor de inspirație culturală, grecii, pe deoparte, şi „ceilalți", populațiile din vecinătate (bastarni, sciți, celți), pe de altă parte. Aceşti identificatori ai unei eventuale apartenențe etnice se întâlnesc în toate aşezările indigene din zona sud- şi est-carpatică, de la Ocnița până la Bâtca Doamnei.

Vasele de băut: craterele şi cupele

Craterele, vase care prin definiție au o formă de tip simpotic, pot fi de mici dimensiuni (*krateriskoi*) sau mari (*krateres)*, fiind destinate amestecului de vin cu apă, manieră de a bea indispensabilă lumii civilizate în viziunea greco-romană[84]. Ele simbolizau vinul şi erau elementul central al oricărui *symposion*. Prezența ambelor tipuri de crater din epoca arhaică până în cea romană timpurie, în mediul greco-roman, sugerează o convietuire a celor două moduri de servire a vinului, adaptate diverselor ocazii, fie religioase, cu mulți participanți, fie mai reduse, familiale. Craterele de mici dimensiuni sunt atestate atât în perioada arhaică (fig. 5/1), clasică şi elenistică, în cetățile greceşti (*Histria*[85]), sau, începând cu secolul al IV-lea a. Chr., în mediul getic, la Enisala[86], Poiana[87], Răcătău[88] (fig. 5/2),

[81] Carter, Mack 2003, 84, fig. 8/33.

[82] Pentru o succintă analiză a acestor două tipuri de recipiente, v. Opaiț 2003.

[83] Pentru o situație asemănătoare, identificată în sudul Franței, v. Bats 2007, 192.

[84] După cum afirmă Xenophanes şi Theophrastus, citați de Dalby 1996, 103, în crater se turna mai întâi apă şi pe urmă vinul; raportul era în general de 1:2 sau 1:2,5, mai rar 1:3. Proporția apă – vin putea să se schimbe în timpul ospățului, cantitatea de apă putând fi mai mare la început pentru a potoli setea participanților.

[85] Dimitriu 1966, 51, 98, pl. 28.466; Alexandrescu 1966, 167, pl. 73. XXII, 15.

[86] Simion 1971, fig. 15e.

[87] Vulpe, Teodor 2003, fig. 198.5,7.

[88] Căpitanu 1976, fig. 25.6,8.

Fig. 5. 1. Crater, sec. VI. a.Chr. (după Bianco 2010, fig. 11); 2–5. Răcătău – cratere (CMIA Bacău, 1. inv. 12275; 2. inv. 5775; 3. inv. 12197; 4. inv. 13326).

Fig. 6. Răcătău – cupe getice (CMIA Bacău, 1. inv. 24160; 2. inv. 12190; 3. inv. 6144; 4. inv. 25317).

Bâtca Doamnei[89], cât şi în cea romană timpurie, în zona Dunării de Jos, la sud şi la nord de fluviu[90] (fig. 1/4), în Crimeea[91] sau în alte zone ale lumii romane, cum ar fi Campania sau sudul Italiei[92]. Capacitatea lor redusă era probabil determinată şi de faptul că erau destinate unor petreceri mai restrânse, familiale sau la care fiecare îşi aducea propriul vas la banchete. Interesant de notat este faptul că aceste cratere mici îşi păstrează forma şi dimensiunile neschimbate din perioada arhaică până în epoca romană timpurie, ceea ce sugerează menținerea funcției acestora[93].

Craterele mari, folosite probabil cu ocazia unor petreceri mai ample, sociale sau religioase, sunt prezente în epoca clasică şi elenistică pe ambele maluri ale Dunării atât în mediul grec[94], cât şi getic[95] (fig. 5/4–5), impresionantă fiind chiar ambiția olarilor geți de a imita un crater cu firnis negru, în formă de clopot, decorat uneori chiar cu aur[96] (fig. 5/3), care era la modă în lumea greacă[97]. El continuă a fi prezent, dar în proporție mai mică, în perioada romană, atât la sud[98] (fig. 1/5), cât şi la nord de Dunăre[99]. Aşa cum remarca Bats, craterul de mari dimensiuni este specific mediului grec în perioada secolelor VI–IV a. Chr. şi dispare lent în perioada următoare[100], iar după 175 a. Chr. fabricarea sa încetează în lumea greacă, fiind preferat craterul de dimensiuni mai reduse[101]. În mediul getic, el este întâlnit începând cu secolul al IV-lea a. Chr., mai puțin în locuințe[102] şi mai mult în

[89] Gostar 1969, fig. 32.

[90] Rădulescu 1975, 333, pl.II/1–1a; Căpitanu 1976, fig. 32.1–2; Popilian 1976, 92, tip 4, pl. 39.399–405; 40.406–407; Popescu 1956, 157–158, fig. 96.12; Opaiț 1980a, 333, 354, pl. VI. 2; Baumann 1975, 67, pl. VI.5; Bujor, Simion 1961, 395, fig. 3.2; Simion 1984, pl.15.1; Bounegru, Haşotti, Murat 1989, fig. 9.11; Suceveanu 2000, 136–140, tip XLII, pl.65; Irimia 1987, 111, fig. 2.1;7.1 în acest mormânt apare toată vesela de băut a unui banchet ce includea *skyphoi*, *lekythoi* şi un mic crater; Baumann 1983, fig. 65.1; Vulpe, Teodor 2003, fig. 198.5,7; Scorpan 1976, pl. XXVII.1,2; Muşețeanu, Elefterescu 2004, 97–99, pl. IV.

[91] Kovalevskaja 2000, 185, fig.37.18; Nessel' 2000, 153, fig. 34.1–2; Žuravlev 2000, 155, fig. 10.3, 5.

[92] Bianco 2010, 129, fig. 11; Gasperetti 1996, 32, fig. 3.19.

[93] De comparat craterul arhaic de la *Histria* (Dimitriu 1966, 51, 98, pl.28.466): Dg 13 cm, Dm 14,7 cm, Î 15,8 cm cu cel de la *Troesmis*–Turcoaia (Opaiț 1980a, 333, 354, pl. VI.2): Dg 15.4 cm, Dm 14 cm, Î 16 cm.

[94] *Histria*: Alexandrescu 1966, 173, pl. 89. I.2; *Orgame* – Capul Dolojman: Mănucu-Adameşteanu 2008, 21–22, cat. 14 şi pl. I/14a.

[95] Babeş 1971, 29, fig. 4.4; Irimia 1987, 127, fig. 4.7; 7.8; la Brad sunt menționate patru astfel de cratere mari în sec. I a.Chr., cf. Ursache 1995, 93, 188, pl. 101.7.

[96] Căpitanu 1976, fig. 26.3; 34.3; Turcu 1979, 133, pl.XXX.3.

[97] Rotroff 1997, 136 şi nota 78, fig. 41.580.

[98] Opaiț 1980a, 333, 354, pl. VI.4; Scorpan 1976, pl. XXVII.3; un crater de mari dimensiuni, cu figuri zoomorfe, descoperit la *Tomis*–Constanța se află în expoziția Muzeului de Istorie Națională şi Arheologie din Constanța (Alexandrescu Vianu 2007, 221–226, fig. 1).

[99] Bichir 1973, 81, pl. CXX.2, 3, din pastă cenuşie, considerate „vase cu două torți" sau din pastă roşie, denumite *cantharos*, pl. CXX.1a–c.

[100] Bats 2007, 194–95.

[101] Rotroff 1997, 14.

[102] Berciu 1981, pl. 89.11.

morminte, ca urnă funerară[103]. Se observă astfel o posibilă adeziune la ideologia dionisiacă a imortalității, fiind un împrumut religios în mediul indigen, fenomen similar celui din mediul celtic[104]. Spre deosebire de lumea mediteraneană, recipientul continuă a fi folosit uneori în spațiul dintre Carpați și Pont la sfârşitul epocii elenistice şi începutul celei romane, după cum atestă craterul de la *Tomis*–Constanța[105] sau vasul de la *Troesmis*–Turcoaia[106].

Cupele fac parte integrantă din orice set de veselă destinată servitului vinului. Dacă prezența lor în lumea greacă este binecunoscută, apariția lor în lumea getică, începând din secolul al IV-lea a. Chr., constituie semnalul adoptării consumului de vin în stil grec. Cupele cu firnis negru sunt prezente, fără a fi în exces, în mai toate aşezările getice dintre Carpați, o incidență mai mare a lor apărând, aşa cum este şi firesc, în siturile indigene mai apropiate de coloniile greceşti[107]. Ele asigurau probabil un anume prestigiu posesorilor şi le legitimau o poziție superioară în societate. Cu cât erau mai dificil de procurat aceste bunuri, cu atât era mai mare prestigiul ce-l ofereau[108]. Aceste cupe sugerează apariția unei practici greceşti a servirii în comun a vinului, adoptată la început de către elite. Adoptarea acestei vesele nu înseamnă, în acest caz, asimilare culturală, ci atribuirea unei funcții de reprezentare a statutului social (simbol)[109]. Aici este, poate, locul să atragem atenția asupra faptului că unele artefacte îşi pot schimba statutul în funcție de mediul social în care ajung să fie folosite. În afara exemplului oferit de schimbarea statutului acestor cupe cu firnis negru, ajunse din mediul grecesc în cel getic, un alt caz este cel al vaselor de metal frecvent găsite în mediul sarmatic, unde au ajuns mai degrabă ca pradă de război luată de la trupele romane decât prin schimburi comerciale. Vasele de metal, pe care soldații romani le foloseau cotidian pentru a pregăti mâncarea sau a bea, devin în mediul sarmat obiecte de prestigiu şi sunt depuse în morminte[110]. Dacă pentru secolul al III-lea a. Chr. informațiile

---

[103] Simion 1971, fig. 17g, 18b, 19a.

[104] Bats 2007.

[105] Alexandrescu Vianu 2007.

[106] Opaiț 1980a, 333, 354, pl. VI.4; deşi inițial am considerat vasul ca fiind o oală de mari dimensiuni, forma şi pasta acestuia sugerează o variantă de crater.

[107] Poiana, cf. Vulpe, Teodor 2003, fig. 232.1–2; Buneşti – Vaslui, cf. Bazarciuc 1983, 252, fig. 14.1; Butuceni, cf. Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 60, fig. 120; Grădiştea – Brăila, cf. Sîrbu 1996, 32, fig. 105.1, 4; Tulcea, Enisala şi Telița, cf. Lungu 1993; o mențiune aparte merită *graffito* de pe un vas grec, cumpărat de o locuitoare greacă din aşezarea getică de la Murighiol, *Simé*, document ce sugerează prezența unor familii greceşti în aşezările getice dobrogene în epoca elenistică, cf. Suceveanu, Angelescu 1988, 145–50, fig. 2; în acelaşi sit au fost descoperite şi alte vase greceşti (amfore, veselă de bucătărie şi de masă) importate, datând din secolele V–I a. Chr., cf. Opaiț 1991, 133–135, pls. 1–2; la *Aegyssus*–Tulcea am recuperat de la un localnic un fragment de statuetă a zeiței Cybele; în ruptura promontoriului pe care este aşezată cetatea am putut vedea un fragment de calypter unghiular.

[108] Hall 2002, 109.

[109] Hall 2002, 110.

[110] Simonenko 2011, 49–70; Agulnicov, Bubulici 1999, 301, fig. 5.

lipsesc, poate şi din cauza stării deficitare a cercetărilor arheologice, pentru secolele II-lea a. Chr. – I p. Chr., există nu numai importuri de cupe est-mediteraneene, dar mai ales o abundenţă de imitaţii ale acestora, realizate de olarii getici nord-dunăreni[111]. Aşa numita cupă „deliană”, abundent imitată în aşezările getice sud-carpatice[112], decorată fie cu motive diferite de cele ale cupelor greceşti, fie lipsită de decor[113], sugerează o intensă adoptare şi generalizare a manierei greceşti de a bea vinul. Absenţa „imitaţiei servile” a decorului cupelor greceşti constituie deja un semn al dorinţei de originalitate a olarilor locali, de afirmare şi îmbunătăţire a unei noi identităţi. Chiar şi lipsa oricărui decor pare a sugera dorinţa de individualizare a acestei producţii, accentul pus mai mult pe latura funcţională şi mai puţin pe cea artistică a acestor cupe. Abundenţa cupelor „deliene”, atât originale cât şi imitate, în Muntenia şi absenţa lor între Carpaţi şi Siret pare a sugera o mai întârziată adopatare a culturii vinului în manieră greacă în spaţiul est-carpatic. Importurile de veselă de băut din ceramică (*kantharoi* şi *skyphoi*)[114], dar mai ales din sticlă[115], se vor accentua în secolele I a. Chr. – I p. Chr., penetrând masiv şi spaţiul est-carpatic, unde apar nu numai imitaţii de cupe greceşti, dar şi de amfore sud-pontice (pseudo-Cos). Judecând după numărul lor relativ limitat, dar şi după calitatea acestor cupe, nu putem decât presupune că erau folosite de elita din aşezările respective, prezenţa acestor cupe de import fiind mai numeroasă la sud de Dunăre, unde nu găsim deocamdată imitaţii locale ale acestora[116]. În schimb, cantitatea imensă de imitaţii după aceste cupe descoperite în toate siturile getice extracarpatice, din nordul Moldovei până în Oltenia, este o grăitoare mărturie a adoptării pe scară largă a modului grecesc de a bea vinul[117] (fig. 6). Acesta nu mai este restrâns doar la nivelul elitelor, ci este răspândit în masa largă a populaţiei getice. Asistăm astfel la dispariţia unei categorii de simboluri ale elitei, reprezentată de cupele de import, şi la manifestarea accentuată a unei

[111] Arheologic nu este documentată existenţa unei producţii locale de cupe în siturile getice pentru secolele IV–III a. Chr., ceea ce ne face să ne întrebăm dacă putem respinge „integral şi fără ezitare” prezentarea ospăţului lui Dromichaites lăsată de Diodor (21.12.6), cf. Petre 2004, 192; o bună discuţie asupra conflictului Dromichaites – Lysimach la Vulpe 2010, 475–478.

[112] Casan-Franga 1967; Vulpe, Ghiorghiţă 1976; Berciu 1981, pl. 41; Trohani 1997, pls. XLIII-XLV. Babeş 2010, fig. 123–124; Popescu 2011.

[113] Nu suntem de acord cu afirmaţia că aceste cupe lipsesc din Dobrogea, cf. Casan-Franga 1967, 31, dovada fiind cupa simplă, nedecorată, descoperită de mine la *Aegyssus*–Tulcea, cf. Lungu 1996, pl. IV.9. Absenţa descoperirilor se datorează lipsei de săpături arheologice. Vasele respective sunt abundente şi la Popeşti, cf. Trohani 1997, pl. XXXVI.

[114] Popescu 2009; Popescu 2010.

[115] Vulpe R., Vulpe E. 1924, 211, fig. 42, 49.1–13; Teodor, Chiriac 1994; Chiriac, Sîrbu 1995; Căpitanu, Ursache, Popescu 2010.

[116] Vezi cupele de ofrandă găsite în necropola de la Enisala, cf. Mănucu-Adameşteanu 1984, pl. V.

[117] Din lunga bibliografie în care apar aceste cupe getice menţionăm: Berciu 1981, pls. 7.1, 18.6, 60.1–2, 61.7, 74.1, 95.9; Glodariu 1979, pls. 24–25, 29–30; Vulpe, Teodor 2003, fig. 199, 201–202; Căpitanu 1976, fig. 27–29; Ursachi 1995, pls. 103–104, 105.7–8, 139–140, 145–147, 151; Preda 1986, pl. XLVI; Buzilă 1970, fig. 4; Niţu, Zamoşteanu 1961, fig. 6.1.

„democratizări" a obiectelor de lux. Am putea apropia acest proces de cel identificat de M. Miller la Atena, unde vesela de băut cu firnis negru imita formele veselei metalice persane ahemenide[118]. Desigur că, având în vedere frecvența apariției acestor cupe, este tentant să facem legătura cu pasajul din Strabon (VII 3, 11) referitor la tăierea viței de vie în timpul lui Burebista. Numărul mare al imitațiilor getice de cupe pare a sugera o înflorire a industriei vinului şi nu o restrângere a culturii viței de vie sau – măcar – o aplicare nu îndeajuns de riguroasă a dispoziției legiuitorului. Indiferent că această conexiune este justă sau nu, atât informația arheologică, cât şi cea literară atestă – la nivelul ansamblului societății getice – un larg consum al vinului în secolul I a. Chr., probabil al unui „vin de masă". La această „democratizare" a folosirii cupelor, elita, pentru a păstra diferențierea socială, a răspuns prin importul cupelor de sticlă. Aceste importuri de vase din sticlă erau favorizate de avântul ce-l cunoaşte această industrie începând cu a doua jumătate a secolului I a. Chr., mai ales prin inventarea tubului de suflat sticlă în zona Siriei[119]. Nu trebuie însă uitat faptul că, în timp ce cupele de sticlă erau de uz curent la Roma, la nordul Dunării ele erau obiecte de prestigiu social. După cucerirea romană, înfloritoarea producție de imitații de cupe greceşti încetează, iar populația locală nord-dunăreană se întoarce, probabil, la vesela din lemn şi corn, în timp ce elita folosea cupele din sticlă. Se folosesc pahare din ceramică, care sunt sunt rare şi imită forme provinciale, din sudul Dunării, sau pahare din sticlă [120].

Acelaşi fenomen este frecvent întâlnit şi în estul Mediteranei[121], unde după o primă etapă în care vinurile importate erau însoțite de vesela necesară servirii lor, ia naştere o activă industrie de imitare a acesteia. Imitațiile getice nu oferă imaginea unei „copieri servile" a modelelor, ci constituie o producție bine individualizată.

Vasele pentru păstrarea temporară a vinului: amforele de masă şi ulcioarele amforoidale

Amforele de masă sunt întâlnite în mediul grec încă din epoca arhaică şi sunt produse până în cea elenistică târzie (spre exemplu, cele din *Agora* Atenei[122]), supraviețuind şi în epoca romană (cum ar fi în Campania[123]). În regiunea de care ne ocupăm, amforele de masă sunt caracterizate de un corp globular, în cazul celor făcute la sud de Dunăre, sau ovoidal, dacă sunt confecționate la nord de Dunăre.

[118] Miller 1997, 135–147; Hall 2012, 361–62.
[119] Grose 1984, 32–33.
[120] Bichir 1973, 80, pls. CX.2; CXI.2,4.
[121] Peignard-Giros 2007, 205.
[122] Robinson 1959, 88, M 47, pl. 20; 92, M 90, pl. 22, 58; Sparkes, Talcott 1970, 187–191, pls. 60–62; Rotroff 2006, 85–89.
[123] Gasperetti 1996, 36–38, fig. 5.

Ele diferă de amforele de transport prin baza lor largă, inelară. În cazul amforelor nord-dunărene, ceramica este fină, cenuşie, cu decor lustruit (fig. 7/1–2; 8/1–2)[124]. Pentru epoca romană, există descoperiri de ateliere care produceau astfel de amfore la Poiana Dulceşti, Butnăreşti, Pădureni, Țifeşti – Panciu, Poieneşti[125] şi Pruteni[126]. Vasele sud-dunărene erau produse tot de atelierele locale şi sunt reprezentate, prin diverse variante, în mai toate aşezările dobrogene din secolele II–III p. Chr. Argila lor este roşie, acoperită de o angobă brună, destul de neglijent aplicată. Printre amforele de masă sud-dunărene se remarcă existența unei producții militare, atestate de amforele de masă descoperite la *Troesmis*–Turcoaia[127], unele dintre ele fiind identice cu cele de la Barboşi[128] (fig. 7/3; 8/3) sau Balaklava[129], ambele fortificații fiind controlate de unitățile militare staționate la *Troesmis*. În afara acestei producții militare exista şi una civilă, dezvoltată atât în aşezări rurale, cum ar fi cele de la Niculițel[130], Sarichioi[131], Hârşova – La moară[132], Telița – Amza[133] sau Kurt Baiir (Slava Cercheză)[134]. În acelaşi timp, oraşele greceşti, *Tomis*–Constanța[135], *Histria*[136], *Callatis*–Mangalia[137] (fig. 7/4; 8/4) sau Chersones[138], au propriile variante de amfore de masă.

În epoca romană timpurie, un important competitor al amforelor de masă a fost ulciorul amforoidal: un vas cu corp bitronconic, baza evazată, tubulară şi o singură toartă în bandă. Deşi este prezent şi în partea vestică a Dobrogei, la *Troesmis*–Turcoaia[139], *Arrubium*–Măcin[140] sau *Carsium*–Hârşova[141], el pare a fi mai bine atestat în cetățile greceşti pontice[142] şi în aşezările rurale

[124] Bichir 1973, 80–81, pls. CXIV. 1,2; CXV. 1,2; CXVII. 1,4; Constantinescu 1978, fig. 5.3; Ignat 1999, 95, fig. 12; Bichir 1984, 35, pl. XV.2;XXIV.1; Bichir 1988, 111, fig. 4.2; 7.4,8; 10.1, 2, 4, 5, 10, 14; Dolinescu-Ferche 1974, 54; Croitoru 2011, fig. 69.1810.

[125] Bichir 1973, 52–58.

[126] Vornic *et alii* 2007, 84–90, pls. 30–31; fig. 7; 16; 17.12–17; 19; 58.2; 67.

[127] Opaiț 1980b, 291–294, pl. I.

[128] Sanie 1981, 137, pl. 13.5.

[129] Nessel' 2000, 153, fig. 33.33. În afara amforelor de masă, la Balaklava există şi câteva tipuri de veselă de masă şi de băut asemănătoare cu cele de la *Troesmis*–Turcoaia.

[130] Baumann 1983, 170, fig. 62.13–14.

[131] Baumann 1995, 205, nr. 73, pl. XVIII.8.

[132] Bounegru, Hașotti, Murat 1989, fig.10.1.

[133] Baumann 2003, 190, cat. nr. 42–43.

[134] Piese inedite.

[135] Opaiț 2004, pl. 4.1a şi 1b; un exemplar, datat în sec. I p. Chr., apare în teritoriul *Tomis*-ului, la Bărăganu, cf. Irimia 1987, 123, fig. 3.4; 8.6.

[136] Alexandrescu 1966, 221–222, pl. 82.XXX¹, 1.

[137] Cheluță-Georgescu 1974, 183, pl. VII/1, mormânt 10.

[138] Sedikova 1996, 177, fig. 2.1; 3; Strželeckij *et alii* 2005, pl. XXV.11–15.

[139] Material inedit.

[140] Paraschiv 2004, 145, pl. III.9.

[141] Nicolae 1995–1996, 142, pl. 2.

[142] *Olbia*: Krapivina 1993, 118, fig. 63; 64.1–3; *Chersones*: Strželeckij *et alii* 2005, 115, fig. 19.1–2; pl. 49.245/30; pl. 37.6; pl. 44. urna 121.26; pl. 58.17; *Mirmekion*: Gaidukevich 1952. 169, fig. 61; *Callatis*:

dobrogene[143]. Forma acestui vas sugerează tot o origine greacă, după cum par să indice două mici amfore de masă, descoperite în *Agora* Atenei şi datate în secolul al V-lea a. Chr.[144]. Cu excepţia celor două toarte, gâtul cilindric şi corpul bitronconic aşezat pe o bază tubulară conică, sunt extrem de asemănătoare cu cele ale ulcioarelor amforoidale de epocă romană.

Dacă despre amforele de masă putem fi destul de siguri că erau produse local, unele ulcioare amforoidale puteau fi fabricate local sau importate din unele oraşe pontice[145]. Interesantă este prezenţa ulciorului amforoidal, mai ales într-o anumită parte a Moldovei, la vest de râul Siret, în zona Roman – Piatra Neamţ[146], exact acolo unde şi importurile de amfore heracleote sunt mai abundente şi de mai lungă durată, indicând o relaţie specială între respectiva zonă de producţie şi cea de consum din spaţiul moldovenesc. Pe de altă parte, amforele de masă nu sunt importate în spaţul nord-dunărean. Aşa cum am afirmat şi cu altă ocazie[147], se poate observa o anume evoluţie morfologică a acestui recipient, care îşi pierde unghiul ascuţit la joncţiunea dintre umăr şi corp, aceasta devenind rotunjită în secolul al III-lea, iar dimensiunile vasului se reduc treptat[148] (fig. 7/5). Competiţia dintre amforele de masă şi ulcioarele amforoidale se va încheia cu victoria primelor, care vor fi produse în provincia Scythia până spre sfârşitul secolului al VI-lea p. Chr.

În afara acestor recipiente ceramice, un alt indicator al activităţii viticole este prezenţa cosoarelor utilizate pentru altoirea viţei de vie. Acestea apar, deocamdată, pe niveluri din secolul al IV-lea în mediul rural la Teliţa – La Pod[149] şi Teliţa – Valea Morilor[150], dar şi în mediul urban, la *Ibida*–Slava Rusă[151] şi

două ulcioare amforoidale se află în colecţia Muzeului de Arheologie „Callatis” din Mangalia (MA Mangalia), inv. nr. 391, 1097; Iconomu 1968, 247, fig. 10; *Histria*: Suceveanu 2000, 158, tip L, pls. 75–77.

[143] Lungu, Bounegru, Avram 1984, 95, fig.1.10; Babeş 1971, 22, 28, fig. 3; 8.1 (autorul indică 25 de ulcioare amforoidale folosite ca urne funerare); Mănucu-Adameşteanu 1984, 32–33, pl. III; Scorpan 1968, 355–356, fig.14b; Scorpan 1974, 240, fig. 1; Tzony 1979, fig.1.1; Baumann 1995: Teliţa – Amza, pls. LXX.7; Sarichioi – Sărătura, pls. XI.12; XIII.11; XVI.b.1; Baumann 2003: Teliţa – Amza, 186.19–20; 192.50.

[144] Sparkes, Talcott 1970, 192, pl. 63.1945–1496;

[145] O bază de ulcior amforoidal descoperită în aşezarea rurală de la Kurt Baiir (Slava Cercheză) are o pastă ce sugerează o origine heracleană. Callatis are în mod sigur o producţie proprie, ulcioarele amforoidale produse aici având o bază discoidală, similară ulcioarelor şi nu baza tubulară tipică, cf. observaţii personale în colecţia MA Mangalia şi la Chersones ar exista o producţie tipică individualizată prin dungi de vopsea albă aplicate pe umăr şi pe gât, cf. Strželeckij *et alii* 2005, 115, fig. 19.2; Vysockaja 1996, fig.1; dungi albe, similare, apar şi pe unele ulcioare amforoidale de la Enisala, v. Mănucu-Adameşteanu 1984, 32–33, pl. III. Este necesar un studiu aprofundat de morfologie şi de pastă pentru a defini mai bine centrele producătoare de ulcioare amforoidale.

[146] Croitoru 2011, harta nr. 46.

[147] Opaiţ 2003.

[148] Aceasta se observă atât la unele vase din Chersones, cât şi la cele de la *Histria* şi *Callatis*.

[149] Baumann 1984a, pl. IX.2.

[150] Baumann 1995, 309, pl. LIX.3; LXXIV.2.

[151] Opaiţ 1991, 41, fig. 14.1 – descoperire întâmplătoare.

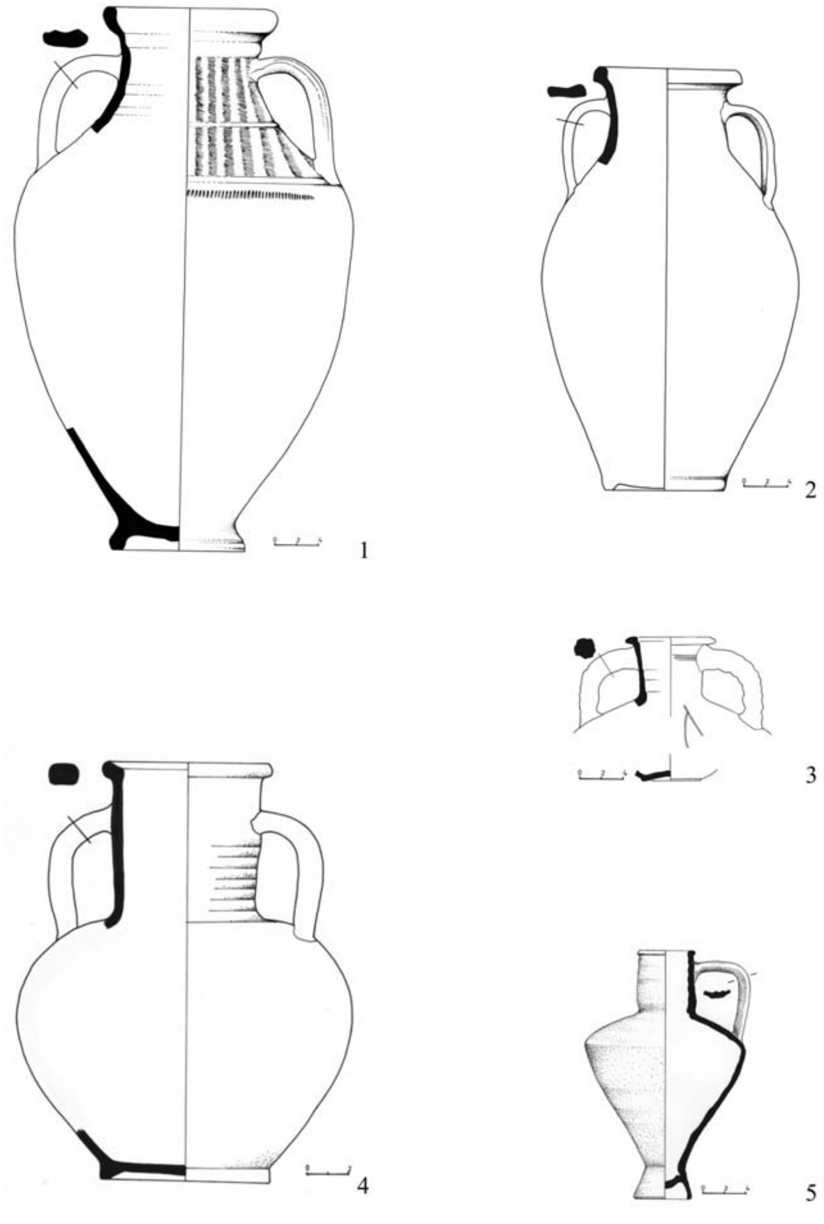

Fig. 7. Amfore de masă: 1. Răcătău (CMIA Bacău, inv. 12182); 2. Onceşti (CMIA Bacău, inv. 30125); 3. Barboşi (MI Galați, inv. 13954); 4. *Callatis*–Mangalia (MA Mangalia, inv. 361); ulcior amforoidal: 5. Chersonesos.

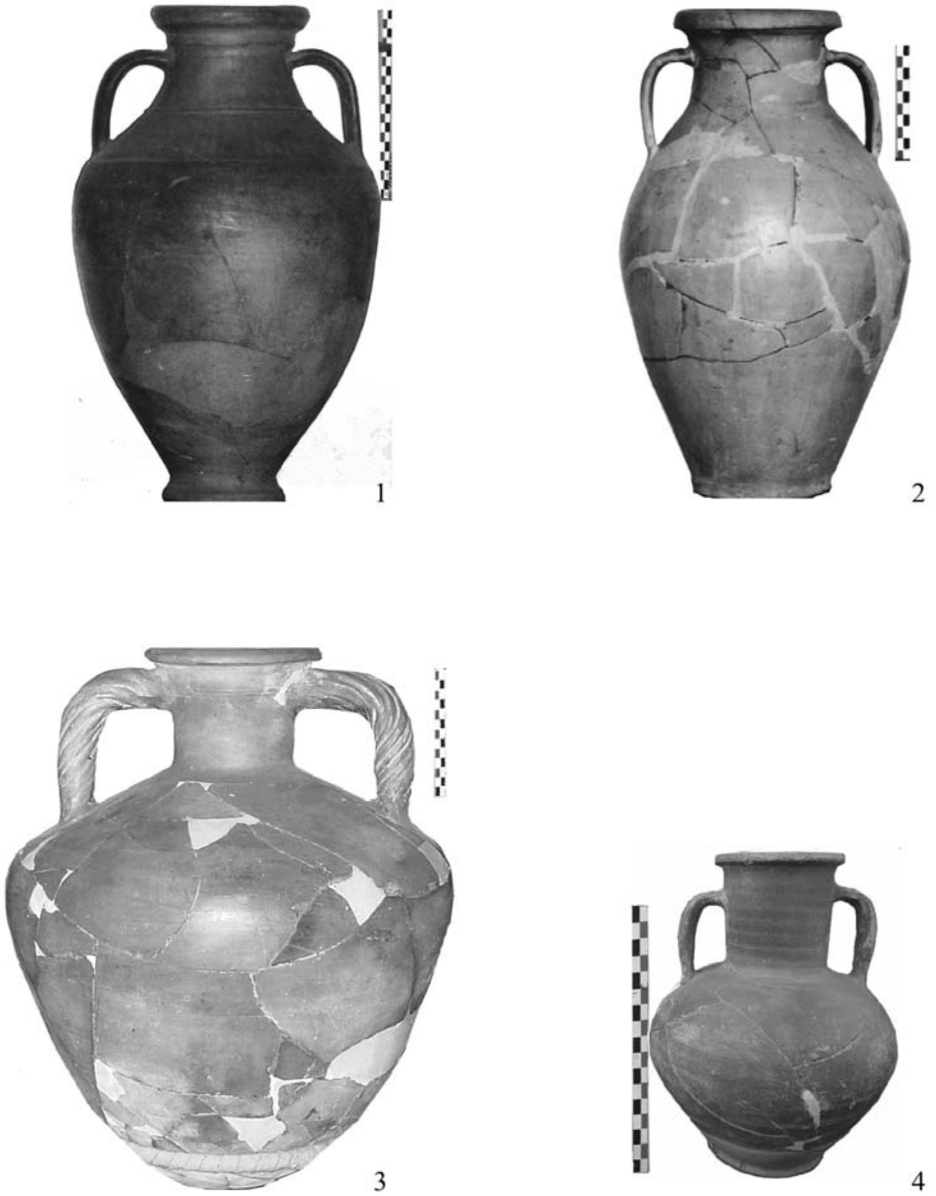

Fig. 8. Amfore de masă: 1. Răcătău (CMIA Bacău, inv. 12182); 2. Oncești (CMIA Bacău, inv. 30125); 3. Barboși (MI Galați, inv. 13954); 4. Callatis–Mangalia (MA Mangalia, inv. 361).

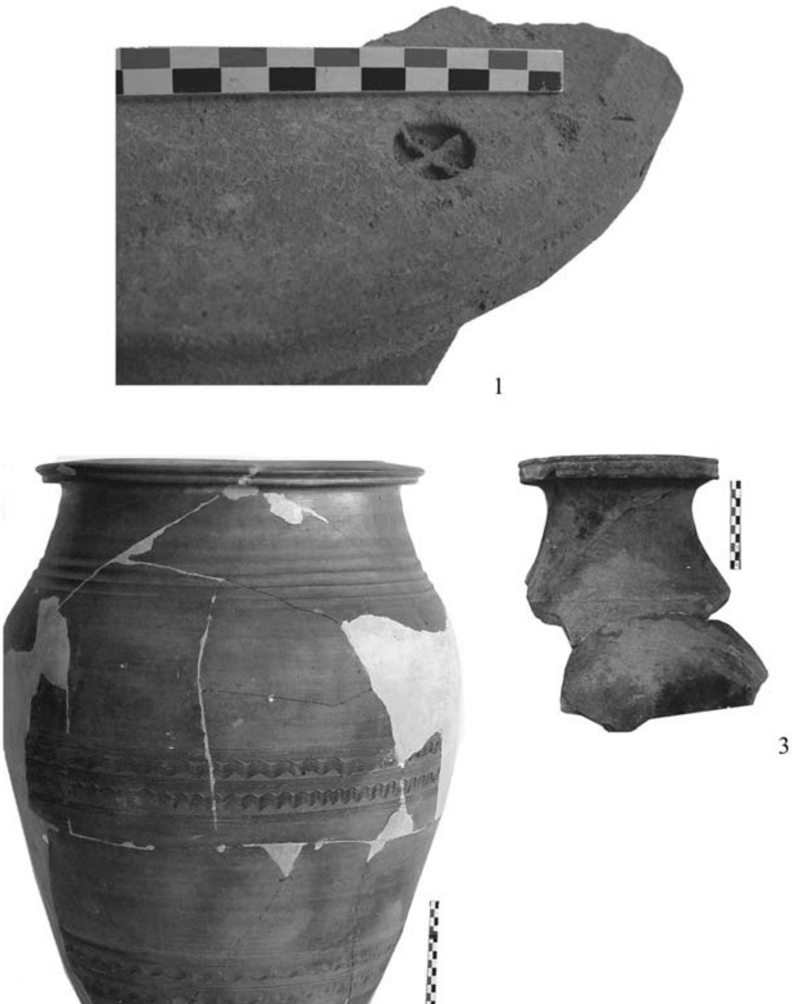

Fig. 9. Pithoi: 1, 3. Popeşti (IAB); 2. Răcătău (CMIA Bacău, inv. 26648).

Tropaeum Traiani–Adamclisi[152]. Într-o reprezentare sculpturală de la Niculițel, zonă eminamente viticolă atât în Antichitate, cât şi astăzi, apare Dionysos cu Eros copil ce ține în mâna dreaptă un cosor[153].

Pithoi

Apariția acestor vase de mari dimensiuni, lucrate la roată şi care asigurau o etanşeizare perfectă a produselor depozitate în ele, reprezintă un alt element ce marchează avansul tehnic cunoscut de societatea indigenă sub puternica influență elenistică care se manifestă în spațiul geografic analizat. Vasele au formă ovoidală, cu o buză masivă, rectangulară sau triunghiulară, care se realiza dintr-un rulou masiv aplicat peste partea terminală a umărului[154] şi se sprijină pe o mică bază discoidală; aveau capacități variind între 2,5 si 4 hectolitri. Sunt frecvente în aşezarea de la Popeşti, unul dintre fragmentele analizate petrografic indicând o sursă locală a argilei folosite. Probabil că erau confecționate de olari itineranți, nefiind exclus ca unii dintre ei să fi fost chiar greci, după cum sugerează câteva litere greceşti imprimate pe buza vaselor[155]. Fragmente de *pithoi* apar la Popeşti[156], Sprâncenata[157], Radovanu[158], Cârlomăneşti[159], Brad[160] şi, probabil, Ocnița[161]. Nu ştim dacă aceşti olari transportau cu ei argila şi degresantul aşa cum se semnalează în sudul Galliei[162]. Probabil că nu, după cum indică analizele de pastă pentru un *pithos* de la Popeşti. Cert este că o ştampilă identică, în formă de rozetă, apare atât pe partea superioară a unui chiup descoperit la Popeşti (fig. 9/1), cât şi pe buza unui chiup de la Poiana[163]. Probabil că olarii executau aceste vase la comanda elitelor locale, marcând uneori numele lor pe vase înainte de ardere, cum se întâmplă pe exemplare de la Ocnița şi Cârlomăneşti[164]. În general, apariția lor este considerată ca o concurență la gropile în formă de sac sau de clopot în care se depozitau cerealele[165]. Deşi nu exclud total această ipoteză, utilizarea simultană a ambelor forme de depozitare pare a sugera mai degrabă că *pithoi*, prin pereții lor impermeabili, puteau fi folosiți pentru un produs cu valoare superioară şi care necesita o perfectă etanşeizare, cum era de exemplu vinul. Groapa de depozitare, numita de romani *sirus*, este prezentă în toate aşezările getice de la nord şi sud de

[152] Cătăniciu, Barnea 1979, 186, fig. 159/10.4 (datat în prima jumătate a secolului al V-lea).
[153] Baumann 1984b, 208, fig. 4.
[154] O bună exemplificare a procedeului tehnic la Trohani 1997, pl. XL.6.
[155] Vulpe 1955, 253.
[156] Vulpe 1966, fig. 22; Trohani 1997, pl.XL.
[157] Preda 1986, pl. XLV.1.
[158] Şerbănescu *et alii* 2013.
[159] Babeş *et alii* 2013.
[160] Ursachi 1995, pls. 81.3–5; 82. 4–5; 184.1.
[161] Berciu 1981, pl. 102.1.
[162] Garcia 1997, 90.
[163] Vulpe, Teodor 2003, fig. 215.6.
[164] Berciu 1981, 136–140, fig. 24; Babeş 2010, 789, nota 1.
[165] Garcia 1997, 88–95.

Dunăre, fiind un tip de depozitare care, conform lui Varro, era specific Traciei şi Cappadociei[166]. Descoperirile arheologice arată însă că gropile de depozitare sunt întâlnite şi în Crimeea, în aşezările scitice[167] şi în Peninsula Iberică sau în Gallia[168]. Abundența gropilor de depozitare şi relativa raritate a chiupurilor sugerează utilizări diferite pentru aceste forme de depozitare. Ele erau folosite pentru mari cantități de cereale destinate mai ales comercializării, fiind mai frecvente în special în marile zone agricole. Pentru nevoile familiale, pentru depozitarea pe termen scurt sau mediu a grânelor sau, mult mai probabil, a făinii, erau folosite marile vase lucrate cu mâna, în formă de sac sau bitronconice, cu pereți permeabili la lichide[169]. Pandantul lor pentru produsele lichide, dintre care unul putea fi, de exemplu, vinul de masă, era însă chiupul de mici dimensiuni, înalt de circa 1 m, lucrat la roată, din pastă cenuşie şi decorat cu motive geometrice[170](fig. 9/2). Prezența sa ar putea explica, probabil, absența descoperirilor de butoaie. Partea superioară a unui *pithos* de mici dimensiuni, descoperit la Popeşti, trădează, prin gâtul înalt, gura evazată şi buza rectangulară în secțiune, vizibile influențe greceşti[171] (fig. 9/3); probabil însă că acest tip de chiup precede în timp tipul de *pithos*.

Putem aprecia deci că dezvoltarea unei producții viticole superioare, sugerată de existența unei producții abundente şi variate de amfore în zona extracarpatică sudică şi estică, este un fenomen unic în lumea aşa-zis „barbară"[172]. El atestă adoptarea unor practici alimentare greceşti, nu numai prin consumul vinului de import, ci şi prin dezvoltarea unei producții de vin locale în acest spațiu. Acest proces s-a manifestat nu doar în sfera culturală, în cadrul practicilor sociale şi religioase, ci şi în economia societății locale. Numărul descoperirilor de amfore greceşti clasice şi elenistice în spațiul getic nu sugerează, totuşi, o „sete" de vin de import comparabilă cu cea sesizabilă la celți. Importurile de amfore, fie egeene, fie pontice, sunt modeste, fiind probabil destinate să satisfacă strict necesitățile elitei locale. Totuşi, se poate spune că modestia importurilor nu reflectă dorința reală a consumatorilor, de vreme ce aceasta a dus, după toate aparențele, la dezvoltarea unei viticulturi superioare proprii, ale cărei vinuri erau ambalate şi transportate la nivel de provincie în amfore de producție locală. În paralel, exista şi un „vin de

[166] Varro, *Rerum Rusticarum,* LVII, 2 (traducere de Hooper, W. D. şi Ash, H.B., Loeb Classical Library).

[167] Spre exemplu, faza scitică a aşezării de la Kara Tobe, informație S. Vnukov.

[168] Garcia 1997, 89–90.

[169] Vezi, de exemplu, Căpitanu 1976, 56, fig. 13, 18, 22/1–2; Nițu, I. Zamoşteanu, M. Zamoşteanu 1959, 363, fig. 4/8–10.

[170] Numeroase exemplare fragmentare provin de la Popeşti (observații personale în depozitele Institutului de Arheologie din Bucureşti şi ale Muzeului Național de Istorie a României), Poiana, v. Vulpe R., Vulpe E. 1927–1932, fig. 63; Ocnița – „vas-pepene", v. Berciu 1981, pl. 104/4–5; Răcătău, v. Căpitanu 1976, fig. 26/1, 2; Brad, v. Ursachi 1995, pl. 81/1–2; 82/3; 84/1–12; Preda 1986, pl. XLIII–XLV.

[171] De exemplu acei *pithoi* mici din *Agora* Atenei, v. Sparkes, Talcott 1970, 194, pl. 66/1520, 1521, 1524–1526.

[172] Pentru o bună definiție a ceea ce înțelegeau grecii prin „barbar", vezi Hall 2002, 112.

masă", pentru consumul local, sezonier, ce putea fi depozitat fie în burdufuri, butoaie sau, mult mai probabil, *pithoi* de mici dimensiuni. Asistăm aşadar la dezvoltarea unei civilizaţii a vinului manifestată prin adaptarea de noi specii de viţă de vie la condiţiile locale de mediu, prin confecţionarea (de către olarii locali) a unor recipiente destinate conservării şi transportului acestui nou vin superior (amfore şi *pithoi*) şi prin producerea unei vesele speciale pentru servirea vinului. Acest proces confirmă adoptarea unei culturi a vinului, întrucât presupune investirea veselei de servit vinul cu o funcţie culturală, emblematică, ideologică, prin care populaţia care o folosea, în cadrul unui anumit teritoriu, definea o frontieră culturală, etnică si lingvistică şi dezvolta noi obiceiuri de comensualitate.

Vinul începe să devină un excelent indicator al negocierilor ce încep să aibă loc în cadrul relaţiilor sociale locale la sfârşitul epocii elenistice. Fiind un important artefact social, el ajuta la implementarea şi dezvoltarea relaţiilor sociale prin intermediul diverselor forme de ospitalitate, facilitând interacţiunea socială[173] şi negocierea relaţiilor de putere. Ospitalitatea, ca şi distribuţia publică de mâncare şi băutură, putea fi apoi manipulată pentru creşterea prestigiului social şi a puterii; relevantă, în măsurarea prestigiului social, erau atât cantitatea şi calitatea de alcool consumate, cât şi importanţa persoanelor ce participau la festin[174]. În cadrul festinului se stabileau o serie de relaţii de reciprocitate, serviciul trebuind să fie returnat de către oaspete[175]. Este o perioadă când, conform surselor literare[176], pare că se înmulţesc şi ceremoniile religioase, iar vinul probabil juca un rol important în cadrul acestora. În afara acestor valenţe sociale, alcoolul era important şi pentru semnificaţia sa rituală, după cum sugerează depunerea amforelor pentru vin ca ofrande în morminte, întrucât vinul putea releva multe aspecte ale ordinii sociale[177].

În concluzie, consider că zona vest-pontică, aflată la marginea lumii greco-romane, a reuşit să-şi constituie o puternică identitate, care s-a afirmat şi dezvoltat

---

[173] Dietler 1990, 352, 361.

[174] Dietler 1996, 90.

[175] Dietler 1990, 362. Elocvent în acest sens este ospăţul dat de Dromichaites în onoarea lui Lysimach, precum şi motivaţia primului în faţa geţilor: „... Dar cruţându-l pe Lisimah, acesta – cum se şi cuvine – are să se arate recunoscător tracilor, care i-au dăruit viaţa" (Diodor din Sicilia, XXI, 12.3). Iar mai departe, în cuvântarea de la finalul banchetului, Lysimach declara: „...cât despre recunoştinţa datorată – nu va rămâne vreodată mai prejos decât binefăcătorii săi" (Diodor din Sicilia XXI, 12. 6). Acest pasaj este considerat de unii specialişti ca făcând parte din seria de „ospeţe paralele", care sunt create de autorii antici pentru a pune în contrast opulenţa cu simplitatea, şi, în concluzie, trebuie înscris „integral şi fără nicio ezitare... în zona imaginarului antropo-geografic" cf. Petre 2004, 185–192; Vulpe 2010, 476. Fără a nega intenţia moralizatoare a autorului grec, pe mine mă interesează descrierea în sine a artefactelor antice, cum ar fi vesela de corn şi lemn din care beau geţii sau tăbliţele de lemn pe care geţii mâncau carnea si zarzavaturile. Probabil că aceste detalii nu sunt inventate de Diodor, care era la curent cu existenţa lor în mediul getic; dacă şi aceste detalii de mobilier sunt invenţii ale autorului antic, atunci mă întreb la ce bun să mai studiem izvoarele literare antice. Situaţia este explicată excelent de Dalby (1996, 153): „Not all these stories are true, but they are all stories that Greeks could be expected to believe".

[176] Strabo, *Geogr.* VII.3, 4; C.296.

[177] Mandelbaum 1965, 281.

ca atare în spațiul carpato-pontic[178]. A existat un schimb cultural voluntar, o dorință de a aparține acelei *koinè* gastronomice greco-romane care se dezvolta în Mediterana. În final, această fluiditate spirituală, acest dinamism social şi economic, precum şi dorința de adoptare şi adaptare, constituie cheia supraviețuirii respectivului grup. Acest dinamism social, economic şi cultural se observă atât în dezvoltarea unei civilizații a vinului foarte apropiate de cea mediteraneană, ilustrată prin varietatea producției ceramice (amfore, cratere, cupe, *pithoi*), cât şi în cea a unei exploatări eficiente a resurselor naturale, depăşind nivelul producției pentru subzistență şi dezvoltând relații comerciale cu lumea pontică şi egeeană. Zona sud- şi est-carpatică, deşi nu exportă produse în cadrul comerțului regional şi de mare distanță, a fost capabilă să susțină cu vin comerțul provincial, în cantități suficiente pentru satisfacerea gustului şi nevoilor elitei şi populației locale. Importurile de produse egeene şi contactele directe cu lumea greacă au fost însă principalele vehicule ale schimbărilor culturale. Se pare că acest fenomen a fost mai intens pe linia Dunării şi la sud de fluviu, apropierea de coloniile greceşti oferind un acces mai facil la resursele pieței egeene.

Reflecțiile din articolul de față doresc doar să redeschidă discuțiile privind nivelul şi intensitatea elenizării şi romanizării în spațiul Dunării de Jos. Considerăm că o cultură şi o civilizație cum sunt cele getice nu au fost suficient de bine studiate şi prezentate lumii ştiințifice. Această carență va putea fi corectată numai printr-o reevaluare a vechilor descoperiri şi prin săpături arheologice sistematice, moderne, care să înregistreze fidel realitățile arheologice[179].

Suntem încă departe de a înțelege principalele cauze care au contribuit la înființarea coloniilor greceşti din Dobrogea. Orientarea cercetării asupra studierii aproape exclusive a acestei *oikoumene* (spațiu locuit, civilizat), constituită în regiunea pontică, înseamnă a neglija urmărirea dezvoltării societății locale care –

---

[178] Societățile aflate la marginea Imperiului Roman au posibilitatea de a avea o identitate mai bine marcată decât cele aflate în mijlocul imperiului, v. Green 2005, 47.

[179] În acest sens, am putea invoca modul lapidar şi neconvingător în care este tratată economia zonei în recentul tratat de *Istoria Românilor*², vol. I–II, Bucureşti, 2010. Argumentația se bazează, mai ales, pe izvoarele scrise şi numismatice. Săpăturile, modeste ca amploare, făcute în teritoriul rural al cetăților greceşti dobrogene, la care se face referire, conferă prea puțin temei documentar discursului care ni se propune. Iar atunci când sunt amintite „numeroase produse agricole întâlnite în cercetările arheologice (cereale carbonizate, oase de animale, unelte, piei, textile)”, v. Suceveanu 2010, 337, autorul uită să citeze şi lucrările în care au fost publicate aceste descoperiri (mai ales cele de „piei şi textile”, care necesitau condiții speciale de conservare pentru a se putea păstra până în zilele noastre). Tot în trecere se menționează existența unor sate şi *villae* romane, principala atenție fiind acordată oraşelor, v. Suceveanu 2010, 343, 348. În acelaşi tratat, înfloritoarei ceramici getice îi sunt acordate abia ceva mai mult de două pagini şi două planşe, v. Babeş 2010, 786–789, fig. 123–124. Constatăm astfel că cea mai recentă sinteză istorică, apărută sub egida Academiei Române, este în imposibilitatea de a clarifica aspecte importante ale istoriei noastre antice, vina principală fiind lipsa unei strategii de cercetare a categoriilor de material arheologic, precum şi a planificării şi ierarhizării săpăturilor arheologice, care sunt făcute după criterii total subiective. Acesta este efectul lipsei unor profesori, care să poată imprima direcții clare şi obiective cercetării arheologice româneşti, şi, implicit, a unui învățământ arheologic modern în universități.

aşa cum arată şi crearea unei civilizații a vinului specifice geților, apariția podgoriilor autohtone, producția de amfore şi cupe getice – a cunoscut o evoluție paralelă cu cea a spațiului greco-roman. Cred că este prea mult să afirmăm că a existat o adevărată elenizare a societății dintre Carpați şi Marea Neagră. Elenizarea ar fi presupus folosirea limbii greceşti, adoptarea zeilor greci şi a modului de viață grec[180]. Avem de-a face mai degrabă cu o hibridizare şi/sau un transfer culturale care, la rândul lor, au evoluat în timp şi în spațiu. Fenomenul pare să fi fost mai intens la indigenii din dreapta Dunării, unde probabil că putem vorbi de hibridizare culturală, în timp ce la cei din stânga fluviului a avut loc mai degrabă un transfer cultural[181]. Depărtarea geților nord-dunăreni de centrele greceşti a jucat un rol important în conturarea identității acestora prin preluarea creativă a ideilor şi tehnologiei greceşti, fără a recurge la imitații servile ale modelelor. Aceste noi cunoştințe de ordin material şi cultural au creat o cultură a vinului, proprie acestei zone indigene, după cum o dovedesc elementele de stil prezente pe ceramica băştinaşă: amforele au ştampile anepigrafe, cupele „megariene" au decor în relief specific ceramicii locale, iar imitațiile de *kantharoi* au decor vegetal sau geometric pictat, corespunzând noului stil local care s-a dezvoltat în cadrul civilizației getice după mijlocul secolului I a. Chr. Interesant este că imitațiile se referă la început doar la vesela pentru servirea vinului; abia într-o etapă ulterioară sunt preluate şi modele ale veselei de masă, în timp ce inventarul vaselor de bucătărie rămâne aproape neschimbat, mediul geografic jucând probabil, în cazul din urmă, rolul determinant, dieta fiind bazată pe grăsime animală[182].

Venirea romanilor a determinat stoparea evoluției promițătoare a civilizației getice şi dacice nord-dunărene şi a bulversat întregul ei sistem economic. Spațiul indigen, sud-dunărean, ocupat de romani, şi-a continuat evoluția în cadrul Imperiului Roman. O teorie chiar sugerează faptul că regiunile cu un spațiu proto-urban bine organizat, economie sofisticată, circulație monetară, implicare în comerț de mare distanță, specializare industrială şi cu elite indigene binevoitoare cooperării cu noii cuceritori, asupra cărora Roma să-şi poată proiecta propriul sistem administrativ, avea mai multe şanse de integrare în Imperiu[183]. Din acest punct de vedere, *oppida* din dreapta Dunării, cu structuri urbane şi sociale mai puternic influențate de elenism, aveau probabil prioritate în calculele romanilor, ale căror strategii de expansiune nu puteau ignora nici obstacolul natural constituit de

[180] Wallace-Hadrill 2012, 372; Hall 2002, 110–11; Sartre 2005, 7–8.

[181] Am în vedere, de exemplu, nu doar prezența statuetelor greceşti în aşezări ca acelea de la *Aegyssus*–Tulcea sau Satu Nou (Constanța), v. Irimia, Conovici 1989, fig. 28.9–10, ci şi lipsa imitațiilor veselei de băut (*kantharoi* şi *skyphoi*) la sud de Dunăre, în totală opoziție cu situația nord-dunăreană.

[182] Cunosc imitații locale ale vaselor de bucătărie lucrate cu mâna la *Histria* şi în Pontul nordic pentru sec. I a. Chr., dar este foarte posibil să fi fost folosite tot de greci care au recurs la această tehnică datorită crizei importurilor. Imitațiile veselei de masă şi de bucătărie vor fi prezentate cu altă ocazie.

[183] Hanson 2002, 30.

fluviu. Zona de est a Munteniei şi Moldova au avut cel mai mult de suferit prin transformarea lor într-o „buffer zone”, fiind controlate puternic, politic şi economic, de romani. Practic, această zonă a fost „sacrificată”pentru a întări spațiul sud-dunărean. Un teritoriu nu putea fi păstrat doar prin ocupație militară, ci avea nevoie de o infrastructură socială şi economică care să garanteze întreținerea armatei cuceritoare[184]. Principala explicație a repetatelor strămutări de populație nord-dunăreană la sud de fluviu, sub conducerea lui Sextus Aelius Catus şi Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, era marea nevoie de a avea mulți locuitori *ad praestanda tributa*[185]. Iar romanii au făcut toate eforturile nu doar pentru a popula acest ținut sud-dunărean, ci şi pentru a crea o ierarhie a aşezărilor rurale, înființând numeroşi *vici*, *villae*, în timp ce *oppida* getice deveneau centre pentru propria administrare a comunităților locale, creând scheletul necesar bunei funcționări a noii provincii.

O rebalansare a economiei spațiului est-carpatic are loc abia în secolul al IV-lea p. Chr., dar este din nou slăbită de invaziile barbare. Analiza acestei etape va face însă obiectul unui alt articol.

Nu pretind să pot elucida multele probleme ridicate de prezența amforelor în siturile dintre Carpați şi Pont în perioada cuprinsă între secolele II a. Ch. – III p. Chr. Am dorit însă să fac o abordare holistică a acestei teme, pentru mai buna înțelegere a unor aspecte ale vieții domestice şi economice, a progresului social şi cultural din acest spațiu. Este necesar să încercăm să corelăm producția şi folosirea ceramicii cu o anumită identitate etnică, socială, militară, civilă. Ar fi de dorit ca toți cei interesați de studierea acestui material să preia şi să dezvolte această abordare a problemei. Aş dori să subliniez că exprimarea unor reflecții critice privind starea precară de documentare a unor categorii de materiale ceramice mi s-a părut necesară aici, pentru a sublinia stadiul deficitar al cercetării acestora şi pentru a promova o nouă direcție în abordarea studiului lor. Dacă vom continua să ne limităm numai la publicarea selectivă a materialelor ceramice întregi şi frumos decorate sau ştampilate, nu vom înțelege nimic din valoarea documentară a ceramicii. Timpul studierii acesteia doar cu metodologia şi instrumentarul de cercetare ale istoricilor de artă sau ale filologilor clasicişti este de mult apus.

PRODUCTION AND CONSUMPTION OF WINE BETWEEN CARPATHIANS AND THE BLACK SEA (2nd C. B.C. – 3rd C. A.D.): SOME CONSIDERATIONS

ABSTRACT

During recent years it has become increasingly clear that Greek amphorae were a trademark item not only for the main cities where the prototype was created, such as Rhodes, Chios, Mende and Cos but that the various forms were also adopted by their *chorai* and *peraia*. It became an emblem for

[184] Hanson 2002, 30.
[185] Rădulescu, Petolescu 2010, 697–698, cu toată bibliografia discuției.

a specific kind of vintage produced by certain small *koine.* The problem becomes complicated for us today as Rhodian and Koan amphora shapes were adopted by distant cities such as Heraclea and Sinope in the Black Sea region. Moreover, imitations of these forms were also made by the north Danubian Getae. The author reconsiders the Getian imitations of these Greek amphora shapes, and symposia ware (kraters, cups) that were published during the last century by various scholars. He stresses that we witness not humble and awkward attempts to fake famous vintages but an important phenomenon of adopting a new way of economic, cultural and social life, based on intensive consumption of local vintages in a refined manner.

During Roman times the consumption of local wine, most likely a "table wine," is attested to by numerous finds of "table pitchers" and "table amphorae" discovered both north and south of the Danube.

The author concludes that this area, although it was not involved in a regional or long distance trade, was able to supply wine and fish products to provincial trade, enough to satisfy the taste and needs of the local population.

Key words: Aegean amphorae; Getic amphorae; Pontic amphorae; *pithoi*; kraters; krateriskoi; Getic cups; table amphorae; table pitchers; *oppida*; imported vintages; local vintages; table wine; Sinope; Heraclea; Chersonesos.

BIBLIOGRAFIE

Agulnicov, Bubulici 1999 — Agulnicov, S., Bubulici, V., *Tumul sarmatic din sec. I p. Chr. De lângă satul Cazaclia*, TD 20, 1–2, 287–307.

Alekseeva 1997 — Alekseeva, E.M., *Antičnyj gorod Gorgippij*, Moscova.

Alexandrescu 1966 — Alexandrescu, P., *Histria II. Necropola tumulară. Săpături 1955–1961*, București, 133–294.

Alexandrescu Vianu 2007 — Alexandrescu Vianu, M., *Sur les mystères dionysiaques à Tomis*, Dacia N.S. 51, 2007, 221–226.

Andrieşescu 1924 — Andrieşescu, I., *Piscul Crăsani*, București.

Avram 2007 — Avram, Al*., Some Thoughts about the Black Sea and the Slave Trade before the Roman Domination (6th–1st Centuries BC),* în Gabrielsen, V., Lund, J. (eds.), *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*, seria Black Sea Studies 6, Aarhus, 239–251.

Avram, Jones 2011 — Avram, Al., Jones, C.P., *An actor from Byzantium in a new epigram from Tomis,* ZPE (178), 126–134.

Babeş 1971 — Babeş, M., *Necropola daco-romană de la Enisala,* SCIV 22, 1, 19–46.

Babeş 1993 — Babeş, M., *Die Poieneşti-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzen Jahrhunderten vor Christi Geburt,* Bonn.

Babeş 2010 — Babeş, M., *Tradiție și invenție*, în *Istoria Românilor. I,* 786–794.

Babeş *et alii* 2013 — Babeş, M., Măgureanu, D., Matei, S., Costache, D. *Campania de cercetare din anul 2012 în situl Cârlomăneşti-Cetățuia, com. Verneşti, jud. Buzău*, comunicare prezentată la sesiunea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", București, 28.03.2013.

Barnea 2010 — Barnea, Al., *Viața economică*, în *Istoria Românilor. II*, 539–549.

Bats 2007 — Bats, M., *Entre Grecs et Celtes en Gaule méridionale: de la culture matérielle à l'identité ethnique*, Pallas 73, 191–198.

Baumann 1975	Baumann, V.H., *Considerații istorice in lumina săpăturilor de la Horia (jud. Tulcea) 1971*, Peuce 4, 61–88.
Baumann 1983	Baumann, V.H., *Ferma romană din Dobrogea,* Tulcea.
Baumann 1984a	Baumann, V.H., *Raport asupra cercetărilor arheologice efectuate în ferma romană de la Telița, punctul La Pod (jud. Tulcea) în anul 1980,* Peuce 9, 51–65, 457–472.
Baumann 1984b	Baumann, V.H., *Piese sculpturale şi epigrafice în colecția Muzeului de istorie şi arheologie din Tulcea*, Peuce 9, 207–233, 597–630.
Baumann 1995	Baumann, V.H., *Aşezări rurale antice în zona Gurilor Dunării,* Tulcea.
Baumann 2003	Baumann, V.H., *Noi săpături de salvare în aşezarea rurală antică de la Telița-Amza, jud. Tulcea,* Peuce SN, 1 (14), 155–232.
Bazarciuc 1983	Bazarciuc, V.V., *Cetatea geto-dacică de la Buneşti*, jud. Vaslui, SCIVA 34, 3, 249–273.
Bărbulescu 2001	Bărbulescu, M., *Viața rurală în Dobrogea Romană (sec. I–III p. Chr.),* Bibliotheca Tomitana III, Constanța.
Berciu 1981	Berciu, D., *Buridava Dacica,* Bucureşti.
Bianco 2010	Bianco, S., *Wine and symposium amongst the communities of Enotria,* în Di Pasquale, G. (ed.), *Vinum nostrum. Art, science and myths of wine in ancient Mediterranean cultures,* Florența, 120–131.
Bichir 1973	Bichir, Gh., *Cultura carpică*, Bucureşti.
Bichir 1984	Bichir, Gh., *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti.
Bichir 1988	Bichir, Gh*., Continuitatea în Dacia după retragerea romană. Aşezarea din secolele III–IV de la Stolniceni – Rîmnicu Vîlcea (Buridava romană)*, TD 9, 1–2, 101–117.
Billard 1913 (1997)	Billard, R., *La vigne dans l'antiquité*^{2}, Marseille, 1997.
Bordenache 1969	Bordenache, G., *Sculture greche e romane del Museo nazionale di antichità di Bucarest,* Bucureşti.
Bounegru, Haşotti, Murat 1989	Bounegru, O., Haşotti, P., Murat, A., Aş*ezarea daco-romană de la Hîrşova şi unele aspecte ale romanizării în Dobrogea*, SCIVA 40, 3, 273–293.
Braund, Tsetskhladze 1989	Braund, D.C., Tsetskhladze, G.R., *The Export of Slaves from Colchis*, The Classical Quarterly 39, 114–125.
Brun 2003	Brun, J.-P., *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique. Viticulture, oléculture et procédés de fabrication,* Paris.
Bujor, Simion 1961	Bujor, E., Simion, G., *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea*, MCA 7, 391–399.
Burakov 1976	Burakov, A.V., *Kozyrskoe gorodišče rubeža i pervyh stoletii našej èry,* Kiev.
Buzilă 1970	Buzilă, A., *Despre ceramica daco-getică lucrată cu mâna de la Bîtca Doamnei*, MemAntiq 2, 215–250.
Carter, Mack 2003	Carter, J.C., Mack, G. (eds.), *Crimean Chersonesos. City, Chora, Museum, and Environs*, Institute of Classical Archaeology, Austin.
Casan-Franga 1967	Casan-Franga, I., *Contribuții cu privire la cunoaşterea ceramicii geto-dacice. Cupele „deliene" getice de pe teritoriul României*, ArhMold 5, 7–35.

Căpitanu 1976 — Căpitanu, V., *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în aşezarea geto-dacică de la Răcătău (județul Bacău),* Carpica 8, 49–120.

Căpitanu, Ursache, Popescu 2010 — Căpitanu, V., Ursache, V., Popescu, M.-C., *Glass discovered in the Geto-Dacian settlement of Răcătău, Bacău district*, Studii de Arheologie şi Istorie, Cluj Napoca, 143–159.

Cătăniciu-Bogdan, Barnea 1979 — Cătăniciu-Bogdan, I., Barnea, A., *Ceramica şi descoperirile mărunte*, în Barnea, I. (ed.), *Tropaeum Traiani I. Cetatea,* Bucureşti, 177–226.

Cheluță-Georgescu 1974 — Cheluță-Georgescu, N., *Morminte elenistice şi romane descoperite în zona de nord şi nord-vest a necropolei callatiene*, Pontica 7, 169–190.

Chiriac, Sîrbu 1995 — Chiriac, C., Sîrbu, V., *Boluri de sticlă elenistice descoperite în dava geto-dacică de la Grădiştea, județul Brăila*, MemAntiq 20, 99–109.

Christescu 1929 — Christescu, V., *Viața economică a Daciei romane*, Pitești.

Cockle 1981 — Cockle, H., *Pottery manufacture in Roman Egypt. A new papyrus*, JRS 71, 87–97.

Coja, Dupont 1979 — Coja, M., Dupont, P., *Histria. V. Ateliers céramiques*, Bucarest – Paris.

Cojocaru, Opaiț 2012 — Cojocaru, V., Opaiț, A., *Relațiile externe ale oraşelor greceşti pontice în perioada elenistică şi în epoca romană*, Prelegeri Academice, Bucureşti, 2012, 47–56.

Conovici 1987 — Conovici, N., *Un rhyton ceramic descoperit la Piscu Crăsani,* TD 8, 1–2, 92–99.

Conovici 2005 — Conovici, N., *The dynamics of trade in transport amphoras from Sinope, Thasos and Rhodos on the western Black Sea coast: a comparative approach*, în Stolba, V.F., Hannestad, L. (eds.), *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC*, Black Sea Studies, 3, Aarhus, 97–117.

Conovici *et alii* 2010–2011 — Conovici, N., Ganciu, A., Irimia, M., Zirra, V.V., *Repere cronologice pentru nivelurile de locuire getice timpurii de la Satu Nou – „Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța)*, TD 2–3 (25–26), 71–100.

Constantinescu 1978 — Constantinescu, M., *Descoperiri arheologice din secolele III şi IV e.n. la Izvoru Dulce, comuna Merei, județul Buzău*, SCIVA 29, 1, 123–138.

Covacef 2002 — Covacef, Z., *Arta sculpturală în Dobrogea romană, secolele I–III*, Cluj-Napoca.

Croitoru 2011 — Croitoru, C., *Roman discoveries in the east Carpathian barbaricum (1st century B.C. – 5th century AD),* Brăila.

Dalby 1996 — Dalby, A., *Siren feasts. A history of food and gastronomy in Greece*, Londra – New York.

Dalby 2000 — Dalby, A., *Empire of pleasures. Luxury and indulgence in the Roman world,* Londra – New York.

Dan 2009 — Dan, A.C., *Sinope, 'capitale' pontique, dans la géographie antique,* în Bru, H., Kirbihler, F., Lebreton, S. (eds.), *L'Asie Mineure dans l'Antiquité: échanges, populations et territoires*, Rennes, 67–131.

Dietler 1990 — Dietler, M., *Driven by drink: the role of drinking in the political economy and the case of early Iron Age France*, JAA 9, 352–406.

Dietler 1996	Dietler, M., *Feast and commensal politics in the political economy. Food, power and status in prehistoric Europe*, în Wiessner, P., Schiefenhövel, W. (eds.), *Food and status quest. An interdisciplinary perspective,* Oxford, 87–125.
Dimitriu 1966	Dimitriu, S., *Histria II. Cartierul de locuinţe din zona de vest a cetăţii, în epoca arhaică. Săpături 1955–1960*, Bucureşti,19–131.
Di Pasquale 2010	Di Pasquale, G., *„Entries"*, în Di Pasquale, G. (ed.), *Vinum nostrum. Art, science and myths of wine in ancient Mediterranean cultures,* Florenţa, 228–345.
Dolinescu-Ferche 1974	Dolinescu-Ferche, S., *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca,* Bucureşti.
Doruţiu-Boilă 1980	Doruţiu-Boilă, Em., *Inscripţiile din Scythia minor. Inscriptiones Scythiae minoris, vol. V. Capidava – Troesmis – Noviodunum*, Bucureşti.
Dragomir 1962	Dragomir, I.T., *Două basoreliefuri dionisiace descoperite la Făgăraşul Nou (r. Hîrşova, reg. Dobrogea),* SCIV 13, 2, 421–429.
Eftimie 1959	Eftimie, V., *Imports of stamped amphorae in the lower Danube regions and a draft Rumanian corpus of amphora stamps*, Dacia N.S. 3, 195–215.
Eftimie-Andronescu 1967	Eftimie-Andronescu, V., *Ştampilă de amforă de producţie locală cu imitarea literelor greceşti,* SCIV 18, 3, 401–421.
Empereur, Hesnard 1987.	Empereur, J.-Y., Hesnard, A., *Les amphores héllénistiques*, în Lévêque, P., Morel, J.-P. (eds.), *Céramiques Hellénistiques et Romaines. II*, Paris, 9–71.
Finlay 1962	Finlay, M. I., *The Black Sea and Danubian regions and the slave trade in antiquity,* Klio 40, 51–59.
Freed 2000	Freed, J., *Adoption of the form of the Koan amphora to the production of 'Dressel 2–4' amphoras in Italy and northeastern Spain,* RCRFActa 36, 459–466.
Gaidukevich 1952	Gaidukevich, V.F., *Raskopki Mirmekii v 1935–1938 gg*, MIA 25, 135–220.
Garcia 1997	Garcia, D., *Les structures de conservation des céréales en Méditerranée nord-occidentale au premier millénaire avant J.-C.: Innovations techniques et rôle économique*, în Garcia, D., Meeks, D. (eds), *Techniques et économie antiques et médiévales. Temps de l'innovation*, Paris, 88–95.
Garlan 2000	Garlan, Y., *Amphores et timbres amphoriques grecs. Entre érudition et idéologie*, Paris.
Gasperetti 1996	Gasperetti, G., *Produzione e consumo della ceramica commune da mensa e dispensa nella Campania romana,* în Bats, M. (ed.), *Les céramiques communes de Campanie et de Narbonnaise (Ier s. Av. J.-C. – Ier s. Ap. J.-C.). La vaisselle de cuisine et de table*, Naples, 19–63.
Giannopoulou 2010	Giannopoulou, M., *Pithoi. Technology and history of storage vessels through the ages*, BAR Int. Ser. 2140, Oxford.
Glodariu1976	Glodariu, I., *Dacian trade with the Hellenistic and Roman world*, BAR Int. Ser. 8, Oxford.
Gostar 1969	Gostar, N., *Cetăţile dacice din Moldova*, Bucureşti.

Grace 1965	Grace, V., *The Commercial amphorae from the Antikythera shipwreck*, TAPS 55, 3, 5–17.
Green 2005	Green, K., *Roman pottery: models, proxies and economic interpretation*, JRA 18, 34–56.
Grose 1984	Grose, D.F., *Glass forming methods in classical antiquity: some considerations,* JGS 26, 25–34.
Hall 1997	Hall, J.M., *Ethnic identity in Greek antiquity*, Cambridge.
Hall 2002	Hall, J.M., *Hellenicity between ethnicity and culture*, Chicago – Londra.
Hall 2012	Hall, J.M., *The creation and expression of identity. The Greek world*, în Alcock, S.E., Osborne, R., (eds.), *Blackwell Studies in Global Archaeology: Classical Archaeology*[2], Wiley – Blackwell.
Hampe, Winter 1962	Hampe, R., Winter, A., *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern*, Mainz.
Hampe, Winter 1965	Hampe, R., Winter, A., *Bei Töpfern und Zieglern in Süditallien, Sizilien und Griechenland*, Mainz.
Hannestad 2007	Hannestad, L., *Timber as a trade resource of the Black Sea*, în Gabrielsen, V., Lund, J. (eds.), *The Black Sea in antiquity*, Aarhus, 85–99.
Hanson 2002	Hanson, W. S., *Why did the Roman Empire cease to expand?*, în Freeman, Ph., Bennett, J., Fiema, Z.T., Hoffmann, B. (eds.), *Proceedings of the XVIII*[th] *International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (september 2000)*, BAR Int. Ser. 1084, Oxford, 23–34.
Henrich 2001	Henrich, J., *Cultural transmission and the diffusion of innovations: adoption dynamics indicate that biased cultural transmission is the predominant force in behavioral change*, American Anthropologist 103, 4, 992–1013.
Histria VIII	*Histria VIII. Les timbres amphoriques:* Avram, Al.*, Histria. VIII.1. Thasos*, Bucarest – Paris, 1996*;* Conovici, N.*, Histria. VIII.2. Sinope*, Bucarest – Paris, 1998.
Iconomu 1968	Iconomu, C., *Cercetări arheologice la Mangalia şi Neptun*, Pontice 1, 235–268.
Ignat 1999	Ignat, M., *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice. Necropolele de la Podeni şi Zvoriştea*, Iaşi.
Ioniță 1982	Ioniță, I., *Din istoria şi civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași.
Irimia 1987	Irimia, M., *Considerații privind unele morminte tumulare din epoca romană descoperite în Dobrogea*, Pontica 20, 107–136.
Irimia, Conovici 1989	Irimia, M., Conovici, N., *Aşezarea getică fortificată de la Satu Nou – „Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța. Raport preliminar)*, TD 10, 115–154.
Irimia, Conovici 1990	Irimia, M., Conovici, N., *Săpăturile arheologice în aşezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța-Campania 1989*, Pontica 23, 81–96.
Kassab Tezgör 2010	Kassab Tezgör, D., *Les fouilles et le matériel de l'atelier amphorique de Demirci près de Sinope*, Paris.

Klenina 2000	Klenina, E.Yu., *Kuhnaja keramika*, în Sarnowski, T., Savelja, O. (eds), *Römische Militärstation und Heiligtum des Iupiter Dolichenus,* Varşovia, 134–140.
Kovalevskaja 2000	Kovalevskaja, L.A., *Kompleks keramiki iz raskopok zdaniya 1 v Balaklavave-Kadykovke*, în Sarnowski, T., Savelja, O. (eds), *Römische Militärstation und Heiligtum des Iupiter Dolichenus*, Varşovia, 178–186.
Krapivina 1993	Krapivina, V.V., *Ol'vija. Material'naja kul'tura I–IV vv. N.e*, Kiev.
Laubenheimer 1989	Laubenheimer, F., *Le vin Gaulois,* REA, 91, 3–4, 5–22.
Lepper, Frere 1988	Lepper, F., Frere, S., *Trajan's column. A new edition of the Cichorius plates*, Gloucester.
Lungu 1993	Lungu, V., *Pour une chronologie de la céramique attique du nord de la Dobroudja (IVe-IIIe siècles av. J. Chr.)*, Pontica 26, 159–190.
Lungu 1996	Lungu, V., *Aegyssus. Documentare arheologică preromană*, Peuce 12, 47–101.
Lungu, Bounegru, Avram 1984	Lungu, V., Bounegru, O., Avram, A., *Cercetări arheologice din aşezarea romană rurală de la Histria B*, Pontica 17, 85–100.
Mandelbaum 1965	Mandelbaum, D.G., *Alcohol and Culture*, Current Anthropology 6, 3, 281–293.
Marlière 2002	Marlière, E., *L'outre et le tonneau dans l'Occident romain*, Monographies instrumentum 22, Montagnac.
Mănucu-Adameşteanu 1984	Mănucu-Adameşteanu, M., *Necropola daco-romană de la Enisala, com. Sarichioi, jud. Tulcea*, Peuce 9, 31–39, 435–444.
Mănucu-Adameşteanu 2008	Mănucu-Adameşteanu, M., *Orgame/Argamum. II. Ceramica arhaică*, Bucureşti.
Miller 1997	Miller, M., *Athens and Persia in the fifth century: a study in cultural receptivity*, Cambridge.
Monachov 1999	Monachov, S.Yu., *Grečeskie amfory v pričernomor'e. Kompleksy keramičeskoi tary VII–II vekov do n.e.*, Saratov.
Monachov 2003	Monachov, S.Yu., *Grečeskie amfory v pričernomor'e. Tipologija amfor veduščih centrov-eksporterov tovarov v keramičeskoi tare*, Moscova – Saratov.
Moore 2011	Moore, J., *When not just any wine will do...? The proliferation of Coan-type wine and amphoras in the Greco-Roman world*, MBAH 2, 28, 89–122.
Morel 1999	Morel, J.-P., *Remarques sur les amphores de la mer Noire,* în Garlan, Y. *(ed.), Production et commerce des amphores anciennes en mer Noire*, *Actes du Colloque international d'Istanbul, 25–28 mai 1994*, Aix-en-Provence, 7–9.
Muşeţeanu, Elefterescu 2004	Muşeţeanu, C., Elefterescu, D., *Contribuţii privind ceramica romană de la Durostorum (IV)*, Peuce S.N. 2 (15), 95–142.
Nessel' 2000	Nessel', V.A., *Stolovaja keramika*, în Sarnowski, T., Savelja, O. (eds.), *Römische Militärstation und Heiligtum des Iupiter Dolichenus*, Varşovia, 140–154.
Nicolae 1995–1996	Nicolae, C., *Descoperiri de epocă romană şi bizantină la Carsium*, Pontica 28–29, 135–160.

Niculiță, Teodor, Zanoci 2002	Niculiță, I., Teodor, S., Zanoci, A., *Butuceni. Monografie arheologică*, București.
Nițu, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu 1959	Nițu, A., Zamoșteanu, I., Zamoșteanu, M., *Sondajele de la Piatra Neamț,* MCA 3, 359–374.
Nițu, Zamoșteanu 1961	Nițu, A., Zamoșteanu, M., *Sondajul in cetățuia getică de la Țifești*, MCA 7, 379–381.
Oliver 1965	Oliver, J.H., *Texts A and B of the Horothesia dossier at Istros*, în GRBS 6, 143–156.
Opaiț 1980a	Opaiț, A., *Considerații preliminare asupra ceramicii romane timpurii de la Troesmis*, Peuce 8, 328–366.
Opaiț 1980b	Opaiț, A., *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine din Dobrogea*, Peuce 8, 291–327.
Opaiț 1987	Opaiț, A., *Un dépôt d'amphores découvert à Aegyssus*, Dacia N.S. 31, 145–156.
Opaiț 1991	Opaiț, A., *Ceramica din așezarea și cetatea de la Independența (Murighiol), sec. V î.e.n.–VII e.n.*, Peuce 10, 133–182.
Opaiț 2003	Opaiț, A., *'Table' Amphora versus 'Table' Pitcher in Roman Dobrudja"* RCRFActa 38, 215–218.
Opaiț 2004	Opaiț, A., *Local and imported ceramics in the Roman province of Scythia (4th–6th Centuries AD),* BAR Int. Ser. 1274, Oxford.
Opaiț 2011	Opaiț, A., *Amforele din spațiul Est-Carpatic*, în Sanie, S., Marin, T.E. (eds.), *Geto-Dacii dintre Carpați și Nistru. Secolele II a. Chr. – II p. Chr.*, vol. I, Iași, 445–472.
Panella 1981	Panella, C., *La distribuzione e i mercati,* în Giardina, A., Schiavone, A. (eds.), *Società romana e produzione schiavistica II: merci, mercati e scambi nel Mediterraneo*, Bari.
Paolucci 2010	Paolucci, F., *The routes of Dionysius: the trading and transportation of wine in ancient world*, în în Di Pasquale, G. (ed.), *Vinum nostrum. Art, science and myths of wine in ancient Mediterranean cultures,* Florența, 160–169.
Paraschiv 2004	Paraschiv, D., *Noi descoperiri arheologice de epocă romană la Măcin*, Peuce S.N. 2 (15), 143–152.
Parker 1992.	Parker, A.J., *Ancient shipwrecks of the Mediterranean and the Roman provinces*, BAR Int. Ser. 580, Oxford.
Peacock, Williams 1986	Peacock, D.P., Williams, D.F., *Amphorae and the Roman Economy*, Londra.
Peignard-Giros 2007	Peignard-Giros, A., *Hellénisation et romanisation en Méditerranée orientale à l'époque hellénistique: l'exemple de la céramique*, Pallas 73, 203–219.
Petre 2004	Petre, Z., *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Iași.
Pippidi 1967	Pippidi, D., *Hotărnicia consularului Laberius Maximus*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 349–385.
Popescu 1956	Popescu, D., *Cercetări arheologice în Transilvania (sec. I–IV)*, MCA 2, 41–250.

Popescu 2009 — Popescu, M.-C., *Pontic sigillata discovered in the Geto-Dacian settlement of Poiana, Nicoreşti commune, Galați county,* în Țentea, O., Opriş, I.C. (eds.), *Near and beyond the Roman frontiers. Proceedings of a colloquium held in Târgovişte, 16–17 October 2008,* Bucureşti, 17–46.

Popescu 2010 — Popescu, M.-C., *Pergamian pottery discovered in geto-dacian sites (2nd – 1st centuries BC)*, Caiete ARA 1, 51–66.

Popescu 2011 — Popescu, M.-C., *Data on moldmade bowls discovered in the settlements of Brad, Răcătău (Bacău county) and Poiana (Galați county), 2nd – 1st century B.C.*, în Măgureanu, D., Măndescu, D., Matei, S. (eds.), *Archaeology : making of and practice: Studies in honor of Mircea Babeş at his 70th anniversary*, Piteşti, 333–343.

Popilian 1976 — Popilian, G., *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova.

Preda 1986 — Preda, C., *Geto-Dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata*, Bucureşti.

Rădulescu 1975 — Rădulescu, A., *Contribuții la cunoaşterea ceramicii romane de uz comun din Dobrogea*, Pontica 8, 331–360.

Rădulescu, Petolescu 2010 — Rădulescu, A., Petolescu, C.C., *Istoria Daciei de la Burebista la cucerirea romană*, în *Istoria Românilor*[2], vol. I, 687–755.

Robinson 1959 — Robinson, H.S., *The Athenian Agora. V. Pottery of the Roman Period*, Princeton.

Rotroff 1997 — Rotroff, S.I., *The Athenian Agora. XXIX. Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material*, Princeton.

Rotroff 2006 — Rotroff, S.I., *The Athenian Agora. XXXIII. Hellenistic pottery: The plain wares*, Princeton.

Rosetti 1960 — Rosetti, D.V., *Un depozit de unelte, câteva ştampile anepigrafice şi o monedă din a doua vîrstă a fierului*, SCIV 11, 2, 397–399.

Russu 1975 — Russu, I.I., *Inscripțiile Daciei Romane. I*, Bucureşti.

Salviat 1990 — Salviat, F., *Vignes et vins anciens de Maronée à Mende*, în Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9–11 Μαΐου 1986, (Ελληνογαλλικές Έρευνες Ι), Θεσσαλονίκη, 457–476.

Sanie 1981 — Sanie, S., *Civilizația romană la est de Carpați şi romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. – III e.n.)*, Iaşi.

Sartre 2005 — Sartre, M., *The Middle East under Rome*, Harvard – Cambridge – Londra.

Scorpan 1968 — Scorpan, C., *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, Pontica 1, 341–378.

Scorpan 1974 — Scorpan, C., *Mormînt getic de epocă romană la Aliman*, Pontica 7, 239–246.

Scorpan 1976 — Scorpan, C., *Origini şi linii evolutive în ceramica romano-bizantină (sec. IV–VII) din spațiul mediteranean şi pontic*, Pontica 9, 155–185.

Sealey 1985	Sealey, P.R., *Amphoras from the 1970 excavations at Colchester Sheepen,* BAR Int. Ser. 142, Oxford.
Sedikova 1996	Sedikova, L.V., *Kompleks nahodok pozdneantičnogo vremeni iz cisterny v VI kvartale Hersonesa*, KhS 7, 175–181.
Simion 1971	Simion, G., *Despre cultura geto-dacă din teritoriul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce 2, 63–129.
Simion 1984	Simion, G., *Descoperiri noi în necropola de la Noviodunum*, Peuce 9, 75–96, 481–502.
Simonenko 2011	Simonenko, A.V., *Rimskii import u Sarmatov Severnogo pričernomor'ia*, St. Petersburg.
Sîrbu 1983	Sîrbu, V., *Nouvelles considérations générales concernant l'importation des amphores grecques sur le territoire de la Roumanie (les VIe – Ier siècles av. n. è)*, Pontica 16, 43–67.
Sîrbu 1996	Sîrbu, V., *Dava getică de la Grădiştea, județul Brăila*, Brăila.
Sparkes, Talcott 1970	Sparkes, B.A., Talcott, L. *The Athenian Agora. Volume XII: Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.* Princeton.
Strželetskij *et alii* 2005	Strželetskij, S.F., Vysockaia, T.N., Ryzhova, L.A., Jestkova, G.I., *Naselenie okrugi Hersonesa v pervoi polovine I tysjatčeletija novoi èry (po materialam nekropo'lja "Sovhoz No. 10)*, Stratum 2003–2004, 4, 27–277.
Suceveanu 2000	Suceveanu, A., *Histria X. La céramique romaine des Ier–IIIe siècles ap. J.-C.* Bucarest.
Suceveanu 2010	Suceveanu, A., *Viața economică*, în *Istoria Românilor. II*, 335–350.
Suceveanu, Angelescu 1988	Suceveanu A., Angelescu, M.V., *Nouvelles découvertes dans l'établissement Gétique d'Independența (Dép. de Tulcea),* Dacia N.S. 32, 145–150.
Şerbănescu *et alii* 2013	Şerbănescu, D., Schuster, C., Tuțulescu, I., Nălbitoru-Mărăcine, A. *Radovanu – Gorgana Întâi. Campania 2012*, comunicare prezentată la sesiunea Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti, 28.03.2013.
Tchernia 1986	Tchernia, A., *Le vin de l'Italie romaine, essai d'histoire économique d'après les amphores*, Rome.
Tchernia 1997	Tchernia, A., *Le tonneau, de la bière au vin,* în Garcia, D., Meeks D. (eds.), *Techniques et économie antiques et médiévales. Temps de l'innovation*, Paris, 120–129.
Tchernia, Brun 1999	Tchernia, A., Brun, J.-P., *Le vin romain antique*, Grenoble.
Teodor, Chiriac 1994	Teodor, S., Chiriac, C., *Vase de sticlă din aşezarea geto-dacică de la Poiana (jud. Galați). I*, ArhMold 6, 183–221.
Trohani 1997	Trohani, G., *Aşezarea de la Popeşti, jud. Giurgiu. Campaniile 1988–1991, secțiunea П. Raport preliminar*, CAMNI 10, 193–229.
Tsetskhladze 2008	Tsetskhladze, G.R., *Pontic slaves in Athens: orthodoxy and reality*, în Mauritsch P. *et alii* (eds.), *Antike Lebenswelten, Konstanz, Wandel, Wirkungsmacht: Festschrift für Ingomar Weiler zum 70. Geburtstag*, Wiesbaden, 309–319.
Tudor 1967	Tudor, D., *Răspîndirea amforelor ştampilate greceşti în Moldova, Muntenia şi Oltenia*, ArhMold 5, 37–79.

Tudor 1968	Tudor, D., *Importul de vin şi de untdelemn în provincia Dacia*, Apulum 7, 391–399.
Turcu 1979	Turcu, M, *Geto-Dacii din câmpia Munteniei*, Bucureşti.
Tzony 1979	Tzony, M., *Aşezarea daco-romană de la Straja*, Pontica 12, 193–196.
Ursachi 1995	Ursachi, V., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Biblioteca Thracologica 10, Bucureşti.
Vinokurov 1999	Vinokurov, N.I., *Vinodelie antičnogo Bospora*, Moscova.
Vnukov 2003	Vnukov, S.Yu., *Pričernomorskie amfory I v. do n.e.–II v. n.e. (morphologija)*, Vol. I, Moscova.
Vnukov 2006	Vnukov, S. Yu., *Pričernomorskie amfory I v. do n.e.–II v. n.e. (petrografija, hronologija, problemy torgovli)*, Vol. II, St. Petersburg.
Vornic *et alii* 2007	Vornic, V., Telnov, N., Bubulici, V., Ciobanu, L., *Pruteni. Un centru de olărie dacic din epoca romană*, Chişinău.
Vulpe, Ghiorghiță 1976	Vulpe, A., Ghiorghiță, M., *Bols à relief de Popeşti*, Dacia N.S. 20, 167–198.
Vulpe 1955	Vulpe, R., *Şantierul arheologic Popeşti. Raport preliminar*. SCIV 6, 1–2, 239–270.
Vulpe 1957	Vulpe, R., *Şantierul arheologic Popeşti (reg. Bucureşti, r. Mihăileşti),* MCA 3, 227–243.
Vulpe 1959	Vulpe, R., *Şantierul arheologic Popeşti*, MCA 6, 307–324.
Vulpe 1965	Vulpe, A., *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popeşti*, SCIV 16, 2, 341–351.
Vulpe 1966	Vulpe, R., *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti.
Vulpe 2010	Vulpe, A., *Istoria Românilor*^{2}, vol. I, Bucureşti, 475–478.
Vulpe, Ghiorghiță 1976	Vulpe, A., Ghiorghiță, M., *Bols à relief de Popeşti*, Dacia N.S. 20, 167–198.
Vulpe, Teodor 2003	Vulpe, R., Teodor, S., *Piroboridava. Aşezarea geto-dacică de la Poiana*, Bucureşti.
Vulpe R., Vulpe E. 1924	Vulpe, R., Vulpe, E., *Les fouilles de Tinosul*, Dacia 1, 166–223.
Vulpe R., Vulpe E. 1927–1932	Vulpe, R., Vulpe, E., *Les fouilles de Poiana. Campagne de 1927*, Dacia 3–4, 253–351.
Vysockaja 1996	Vysockaja, T.N., *K voprosu o gončarnom remesle u pozdnih skifov,* KhS 7, 169–173.
Wallace-Hadrill 2012	Wallace-Hadrill, A., *The creation and expression of identity. The Roman world*, în Alcock, S.E., Osborne, R. (eds.), *Classical Archaeology*^{2}, 368–393.
Woolf 2001	Woolf, G., *Regional production in early Roman Gaul* în Mattingly, D.J., Salmon, J. (eds.), *Economies beyond agriculture in the Roman World*, London – Routledge, 49–65.
Zhuravlev 2000	Zhuravlev, D., *Terra sigillata and red slip pottery from the late Skythian necropoleis of the south-western Crimea (1st–3rd centuries AD),* RCRFActa 36, 151–160.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. 1. Popeşti – Coan amphora (“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology); 2. Popeşti – Coan amphora – Getic imitation (“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology); 3. Amphora stamps: a–b. Popeşti; c. Tei (after Vulpe 1965, fig. 3); 4. *Troesmis*–Turcoaia – krater (after Opaiţ 1980a, pl. 6.2); 5. *Tomis*–Constanța – krater (after Scorpan 1976, pl. XXVII.3 – without scaling).

Fig. 2. Popeşti – Amphora stamps: 1. “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology; 2–4. National History Museum of Romania (2. inv. 136887; 3. inv. 136888; 4. inv. 136886).

Fig. 3. 1. Popeşti – Coan amphora (“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology); 2–3. Popeşti – Coan amphorae – Getic imitations (“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology);4. Răcătău – Amphora (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 18652).

Fig. 4. Făgăraşu Nou, Tulcea County – Bas-relief (History Museum, Galați, inv. 23861, courtesy of D. Nedu).

Fig. 5. 1. Krater, 6th c. a.Chr. (after Bianco 2010, fig. 11); 2–5. Răcătău – kraters (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 12275; 5775; 12197; 13326).

Fig. 6. Răcătău – Getic Cups (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, 1. inv. 24160; 2. inv. 12190; 3. inv. 6144; 4. inv. 25317).

Fig. 7. Table amphorae: 1. Răcătău (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 12182); 2. Onceşti (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 30125); 3. Barboşi (History Museum, Galați, inv. 13954); 4. *Callatis*–Mangalia (“Callatis” Archaeological Museum, Mangalia, inv. 361); table pitcher: 5. Chersonesos.

Fig. 8. Table amphorae: 1. Răcătău (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 12182); 2. Onceşti (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 30125); 3. Barboşi (History Museum, Galați, inv. 13954); 4. *Callatis*–Mangalia (“Callatis” Archaeological Museum, Mangalia, inv. 361).

Fig. 9. *Pithoi*: 1, 3. Popeşti (“Vasile Pârvan” Institute of Archaeology); 2. Răcătău (“Iulian Antonescu” County Museum, Bacău, inv. 26648).

L'ONOMASTIQUE GRECQUE DANS LA DACIE ROMAINE

MONICA DRAGOSTIN*

Résumé. Je me propose ici d'étudier le répertoire onomastique grecque de la Dacie romaine dans une perspective étymologique. J'ai essayé dans la mesure du possible de séparer l'origine etymologique du nom de l'origine ethnique du porteur et de montrer que le choix du nom pouvait être déterminé par des raisons religieuses, esthétiques, politiques, culturelles dans la même mesure que par des raisons ethniques.

Mots-clés: onomastique, épigraphie, étymologie grecque, culture hellénistique.

Au congrès d'onomastique latine de 1975, I.I. Russu comptait 420 anthroponymes grecs en Dacie, plus que tous les autres anthroponymes non-latins pris ensemble[1]. A partir de cet inventaire, auquel elle ajoute les noms apparus entre temps, Ligia Ruscu étudie dans un article publié en 1998[2] les noms grecs dans la Dacie romaine, mettant en lumière le statut juridique et la position sociale des porteurs. En complément de ces travaux, j'ai procédé à une reclassification des noms grecs selon le critère étymologique[3]. Deux raisons principales ont presidé à mon choix : d'abord la volonté de séparer l'origine étymologique du nom de l'origine ethnique des porteurs. J'ai essayé ainsi de surmonter le clivage strictement ethnique et de prouver que le choix des noms pouvait être motivé par des raisons esthétiques, politiques, culturels au moins dans la même mesure que par des raisons ethniques. Ensuite, j'ai tenté de montrer que les noms grecs devraient être distribués de manière comparable entre les hommes libres et les affranchis, justement à cause du fait qu'en recouvrant une valeur culturelle plutôt que sociale ils étaient susceptibles d'être portés de manière non discriminatoire par les couches dirigeants et celles populaires.

Je vais commencer par faire quelques précisions sur la lecture et la restitution de quelques noms. Le nom qui apparait sur un autel votif à Ampelum et qui a été restitué *Thes(eus ?) aur(arius ?)*[4] je l'ai rangé parmi les noms avec une lecture incertaine, car cette restitution ne me semble pas probable. On devrait peut-

* Université de Bucarest, Faculté d'Histoire; e-mail: raluca_dragostin@yahoo.com. Cet article a été réalisé lors d'un séjour d'études à Athènes, grâce à une bourse offerte par l'Ecole Française d'Athènes. Je tiens à en exprimer ici ma plus vive gratitude.

[1] Russu 1977, 357.

[2] Ruscu 1998, 147–186.

[3] En suivant dans la majorité des cas les catégories établies par Solin, 1977.

[4] IDR III/3, 305.

être penser à un nom du type *Thesauricus* ou *Thesaur(us)*[5]. Le nom du vikarius de Moldova Nouă, restitué *Piper(as)*[6] je l'ai exclu des noms grecs. L'exemple cité par Ruscu, d'après Pape[7] n'est pas sur[8]. Kajanto range *Piper(us)* parmi les cognomina latins[9] et en donne plusieurs variantes, *Piper*, *Piperc(u)lus*, *Piperio*, *Piperolus*[10]. Le nom *Offas,* un *hapax* qui apparait chez le questor du collège de Iupiter Cernenus, *Offas Menophili*[11] je l'ai classé parmi les noms d'origine indéterminée[12] car il est fort probable d'avoir affaire ici à un nom étranger, plus ou moins camouflé en nom grec. Le nom qui apparaît sur une épitaphe de Drobeta doit être lu Chronia[13]. La forme Chrona donnée par l'IDR n'est pas attestée ailleurs, en fait on voit la ligature entre N et I dans la photo. Toujours à Drobeta, le nom de la femme immigrée de la Philadelphie, devrait rester *Laudice* au nominatif, car indéclinable, au lieu de Laudica[14].

1. LES THÉOPHORES

Un quart des noms grecs en Dacie est formé à partir du nom d'une divinité. Pareillement, dans les provinces hellénisées, les théophores forment la plus grande sous-catégorie de noms[15]. La question la plus fréquemment soulevée par les études qui traitent des théophores, vise à établir le rapport entre noms d'un côté, et la naissance et la diffusion des cultes, de l'autre. Dans le cas de la Dacie, il serait presque impossible de définir la liaison entre les théophores et la religion, à cause de la pénurie d'information concernant les croyances préromaines et de la marque trop prégnante que l'immigration a laissé sur l'anthroponymie. De plus, la province fut très tard intégrée dans l'Empire. Si à l'époque de la naissance d'un culte on peut

---

[5] Solin 1977, 1252 : Thesauricus et "Thesaụ[rus ?] oder Thesaḷ[us ?]"; aussi LGPN III B, 198, Θήσαυρος (n. pr. ?).

[6] IDR III/1, 26.

[7] Pape 1862–70, 1199.

[8] Il s'agit de CIG II 3773 où l'on lit *όκ(αι) Πιπέρας* ?; on connaît un seul Aquilius Piperas à Augusta Vindelicum, CIL III (2), 5837.

[9] Le nom est en effet à l'origine d'un substantif grec, mais qui fut assez tôt intégré au stock anthroponymique romain, étant connu depuis l'époque républicaine, Solin 1977a, 129 ; pour les anthroponymes grecs assimilés depuis longtemps au patrimoine onomastique latin et qui avaient perdu leur caractère de noms étrangers pour les Romains, Kajanto 1968, 518.

[10] Kajanto 1965, 340.

[11] IDR I, *TabCerD I.*

[12] Peut être un Sémite, De Vit: "Offas, ae, nomen virile, externae fortasse originis"; TLL, p.701, « ophaz, indecl. sec. gr. ωφαζ ex. hebr. ʾûpaz, quod hodie nonnuli pro nom. prop. accipiunt. Scribitur saepius of-"; selon les éditions et les traductions, dans la Bible on a *Ofaz*, *Ophas*, *Mophaz*, Jérémie, 10.

[13] IDR II, 48.

[14] Pour le datif en "e" des noms grecs, il y a plusieurs exemples chez H. Solin: *Iuliae Laudice*, *Helvidiae Laudice*, *Ulpiae Laudice*, Solin 1977, 217–218; IDR II 56.

[15] Colvin 2004, 46.

déterminer ses influences sur l'onomastique, la diffusion et la banalisation des noms peuvent conduire à des pures spéculations. Il est vrai qu'un peu plus de la moitié des noms appartenant à cette famille sont dérivés d'*Apollon* (12), *Hermès* (21) et *Asclépios* (12), divinités recouvrant des dieux autochtones dans les pays thraces et qui ont emprunté le long du temps l'iconographie du Cavalier Thrace. La fréquence des théophores liés à Apollon et Hermès en Thrace a été déjà expliquée, entre autres, par le syncrétisme entre ces divinités et les dieux locaux[16]. En ce qui concerne la Dacie, l'explication réside plutôt dans la banalisation de ces noms pendant l'Empire, sans liaison directe avec quelque enthousiasme religieux. C'est à cette époque que ces noms deviennent typiques d'une condition sociale (Hermès chez les esclaves) ou d'un métier (Asclepius chez les médecins). Cette idée se renforce par l'exemple de Dionysos, divinité vénérée chez les Thraces[17], mais qui n'a produit qu'un petit lot de noms, *Dionysus*[18] et *Dionisia*[19], auquel on pourrait ajouter *Bacchius*[20], qui se rencontre une fois chez un centurion à Apulum. Le reste du matériel anthroponymique est partagé entre les autres divinités.

Sont moins répandus les noms assimilés au culte d'Aphrodite : *Aphrodisia*[21], *Aphrodisius*[22] et *Epaphroditus*[23], d'Eros : *Eros*[24] et *Erotianus*[25], de Zeus : *Diocles*[26], *Diophantus*[27], *Zopyrus*[28], d'Hera : *Hera*[29], de Hygia : *Hygia* [30], de « Mater » (2) : *Metrobianus* et *Metrodorus*[31], d'Athena : *Athenodorus*[32] et de Men : *Menophilus*[33]. Un théophore composé, créé par l'association de deux théonymes, est *Hermeros*[34]. Parmi les heronymes, le plus commun est *Castor* (7)[35], mais dans la moitié des cas ce nom semble avoir été inspiré par les Castores Dolicheniens plutôt que par la divinité gréco-romaine. L'iconographie présente le Baal de Doliché accompagné des jumeaux divins, représentés en Castor et Polux et figurés des deux côtés de l'autel. La signification de cet ensemble n'est pas sûre, on suppose que les deux

[16] Mihailov 1977, 349.
[17] Loungarova 2007, 848.
[18] IDR I, *TabCerD VIII* ; IDR III/3, 139 ; IDR III/3, 156 ; IDR III/3, 174.
[19] IDR III/3, 156 ; IDR III/4, 138.
[20] IDR III/5, 426.
[21] IDR III/1,1 ; IDR III/2, 426.
[22] IDR III/2, 190.
[23] IDR III/5, 129.
[24] IDR III/4,279 ; CIL III 7643 (2) ; CIL III 825.
[25] CIL III 825.
[26] IDR III/3, 310 ; IDR III/2, 576.
[27] IDR II 46 ; IDR III/5, 523.
[28] Piso, Țentea 2012, 119.
[29] IDR II 56 ; IDR III/3, 195.23.
[30] IDR III/2, 392 ; IDR III/3, 159.
[31] IDR III/5, 1, IDR III/5, 100, IDR III/5, 325.
[32] IDR III/5, 473.
[33] IDR I, *TabCerD I.*
[34] IDR III/4, 133.
[35] CIL III 818; IDR III/2, 126 ; IDR III/5, 89 ; IDR III/5, 136 ; ILD 474 ; ILD 338 ; IDR II 143.

jumeaux étaient les assesseurs de cette divinité cosmique[36] qui sous une forme syncrétique était connue comme Jupiter Dolichenus. Ses prêtres, dont la plupart étaient des Syriens originaires de Commagène, s'appelaient Castor ou Polydeukes en honneur des frères jumeaux qui appartenaient au cycle dolichénien[37]. D'origine syrienne semblent être les pérégrins *Flavinus Castor(is),*[38] qui adore Hercules à Apulum et *Castor,*[39] qui consacre une épitaphe à *Flavius Maximus Surus*, *sacerdos*, ainsi qu'un nouveau citoyen, *Aurelius Castor Polydi*[40]. Ce dernier personnage est mentionné en compagnie d'un autre Syrien, *Aurelius Marinus Bassus*, sur un curieux monument narrant le combat entre une aigle et un serpent, à Apulum. Il porte comme patronyme un nom très rare, à rapprocher de *Polydos*, *Polydas*[41], ou qui pourrait être une abréviation d'un nom composé comme *Polydorus*[42], mais qui en même temps est susceptible de représenter une variante de *Polideuces*[43]. Dans la même logique, le nom de *Dioscuros Marci*[44] qui apparaît sur un autel dédié à Mithra serait à mettre en liaison non pas avec les jumeaux grecs mais avec les dieux orientaux qui leur ont été associés.

On note ensuite les appellatifs formés sur Heracles[45] (*Eraclia* et *Heracleides*) et les théophores formés à partir de divinités mineures, *Helios*[46], *Musa*[47] et *Philomusus*[48], *Nimphius*[49], *Oceanus*[50]. Parmi les épithètes divines on rencontre *Anicetus*[51], *Phoebus*[52], *Olympia* et *Olympias*[53] et *Sotericus*[54]. L'idée de divinité en général est exprimée dans les noms de *Theodorus*[55]*,* *Theodotus*[56], *Theophilus*[57]. Les théophores égyptiens qui se répandent pendant la période hellénistique dans tout le monde grec n'indiquent pas forcément une origine africaine des porteurs comme

[36] Merlat 1951, 247.
[37] Kan 1943, 29 et 31 ; Merlat 1951, 397.
[38] IDR III/ 5, 89.
[39] ILD 338.
[40] IDR III/ 5, 136.
[41] Piso 1980, 81-82.
[42] Solin 1990, 92.
[43] Piso 1980, 81-82; Solin 1990, 92, n.16.
[44] IDR III/ 5, 273.
[45] IDR II 135 ; IDR III/5, 239.
[46] IDR III/2, 541 ; IDR III/3, 195.12 ; IDR III/4, 51.4.
[47] CIL III 12 541 ; IDR III/3, 122.
[48] IDR III/3, 122.
[49] IDR III/2, 64.
[50] IDR III/3, 299.
[51] IDR III/2, 330 ; IDR III/2, 251 ; IDR III/5, 191 ; IDR III/5, 164 ; CIL III 7688.
[52] IDR II 77 ; IDR II 342 ; IDR III/3, 91 ; IDR III/3, 136 ; ILD 338.
[53] IDR III/2, 115 ; CIL III, 13761.
[54] IDR III/3, 37.
[55] IDR III/2, 103 ; IDR III/2, 318.
[56] TabCerD VIII ; IDR III/5, 86 ; ILD 326.
[57] IDR III/2, 126 ; 274.

l'on a tenté de montrer[58]. L'exemple d'*Isidora, domo Asiae*[59] est suggestif en ce sens[60]. *Amonius*[61], *Sarapio*[62] et *Arphocras* (le nom grec pour Horos), jadis confinés à l'Egypte, étaient devenus des noms panhélleniques. Il faut ajouter ici que les théophores isiaques ne conditionnent pas le comportement religieux des porteurs. Si l'on prend l'exemple de Rome, sur 399 personnages comprenant dans le nom un élément isiaque, sept seulement font une dédicace à une divinité égyptienne[63]. Le choix d'un théophore pouvait être d'ailleurs l'expression d'un désir de continuité, et moins de l'intention de placer l'enfant sous la protection d'une divinité[64]. Le cas d'*Asclepius Asclepiades*[65], où le nom reproduit le patronyme, illustre au mieux cette idée.

La rareté des théophores féminins continue une tendance observée depuis l'époque classique dans le monde grec et qui n'a été que partiellement expliquée par l'exclusion des femmes de certains cultes[66]. Une autre explication ferait de ce déficit de théophores féminins une dénégation symbolique du rôle important de la femme dans le domaine religieux, en opposition avec sa condition en général infériorisée[67]. Le rapport théophores masculins/féminins en Dacie est de 7 : 1. *Chronia* ne fait pas partie de cette catégorie, étant un nom calendérique associé à un mois[68] et non pas au dieu Chronos[69].

La situation où le porteur d'un théophore grec fait une dédicace envers la divinité signifiée par son nom est exceptionnelle. En outre de l'autel offert à la triade capitoline et au dieu *Aesculap* par Septimius *Asclepius* Hermes, esclave du même dieu, on a cité le cas moins évident d'une dédicace au dieu Mithras par *Phoebus* et l'intéressant exemple de la dédicace faite aux nymphes par un Hylas[70].

---

[58] Par exemple lors de la discussion qui a eu lieu entre I.I Russu et H. Solin, à la fin de l'exposé de Russu 1977, dans Duval, Pflaum 1977, 362.

[59] IDR III/5, 539.

[60] Petolescu 2010, 240 ; il est valable aussi pour Menophilus : le dieu Men avait été depuis longtemps intégré au panthéon grec, le théophore *Menophilus* n'indiquait plus une origine micrasiatique.

[61] IDR III/3, 394.

[62] IDR III/5, 63, IDR III /5, 171.

[63] Malaise 1972, 27; il donne aussi exemple, dans son chapitre sur *Les porteurs de noms théophores isiaques*, d'un Serapion, Syrien qui livra aux Romains la forteresse de Tauromenium lors d'une révolte servile, et d'un autre Serapion, d'Antioche, géographe et mathématicien, Malaise, 33.

[64] Parker 2001, 62.

[65] IDR II 48.

[66] Parker 2001, 65.

[67] Oulhen, 2009, 142.

[68] Robert 1989, 693.

[69] Tudor 1957, 193.

[70] CIL III 13798 = IDR II 337; Bărbulescu 2003, 245. Le nom apparait également sur CIL III 7729 = ILS 4241 = IDR III/2, 306a (relief mithriaque, voir aussi Tudor 1957, 270, no. 125), dans le territoire d'Ulpia, L. Aelius Hylas, *vicesimae libertus* – peut-être pas le même personnage, voir: Mihăilescu-Bîrliba 2004, 133-134, no. 66.

Les noms théophores en Dacie n'offrent pas d'indications religieuses précises, ni d'indications ethniques. A l'époque de l'intégration de la province dans l'Empire, ils semblent avoir perdu leur relevance et les gens n'attachaient d'importance à leurs sens, que d'une manière générale. C'est vraisemblablement dans une intention apotropaïque que les parents donnaient aux enfants des noms des divinités. Mais, comme on l'a observé depuis fort longtemps dans l'historiographie plutôt qu'être des agents imprégnés par les attributs d'une divinité particulière, les théonymes représentaient en eux-mêmes des forces surnaturelles agissant contre tout ce qu'on estimait ne pas devoir intervenir dans la destinée des enfants.

2. NOMS LIES AUX CIRCONSTANCES

Les noms liés aux circonstances, très fréquents à l'époque impériale représentent 15% des anthroponymes grecs en Dacie et constituent la deuxième catégorie du point de vue de l'importance après les théophores. Les plus communs sont les noms de bon-augure, surtout chez les esclaves et les affranchis. A Rome, Eutyches et Eutychus occupent la huitième et la neuvième[71] place, mais vu qu'ils sont des variantes du même nom, on pourrait les classer à la seconde place. En Dacie, *Eutyches* (12) est le troisième nom comme popularité. Un autre nom formé sur le concept de « tyche » est *Callityche*[72]. En déhors d'une sort favorable, on souhaitait à ses enfants du succès dans la vie sociale[73] : *Adamantus*[74], *Nicon*[75], *Niceta*[76], viabilité et longue vie : *Macrobius*[77], *Zoilus*[78], *Zoilianus*[79], *Zosimus*[80] et Zosimianus[81] *Zoticus*[82], fertilité : *Carpion*[83]. D'autres noms de souhait sont *Macarus*[84] et les nombreux composés avec « eu » : *Euhemerus*[85], *Euphorus*[86], *Euhodus*[87], *Eutrofus*[88], *Euprepes*[89]. Assez fréquents sont les noms suggérant

[71] Solin 1977, 1559.
[72] IDR III/3, 368 ; IDR III/2, 425.
[73] Kajanto pour *Victor*, 1965, 72.
[74] IDR III/5, 59.
[75] TabCerD I.
[76] IDR III/2, 2 ;3.
[77] IDR III/2, 109.
[78] CIL III 870 ; IDR III/5, 386 ; IDR II 341.
[79] CIL III 870.
[80] IDR III/2,413 ; CIL III 914 ; AE 1990, 847.
[81] CIL III 914.
[82] IDR II 188 ; IDR II 612 ; IDR III/3, 89 ; IDR III/4, 279.
[83] IDR III/5,10 ; 277 ; 387.
[84] IDR I, *TabCerD X.*
[85] IDR III/2, 347 ; IDR III/5, 274.
[86] IDR III/3, 119.
[87] IDR III/3, 127 ; IDR III/3, 178.
[88] CIL VIII 18085.
[89] IDR III/3, 179.

« agréable », « aimé », « desiré » : *Apalaustus*[90], *Hedylos*[91], *Hediste*[92], *Erastus*[93], *Potinus*[94] et surtout *Philetus*[95], avec les anthroponymes apparentés *Philumenus*[96], *Philinus*[97], *Philiscus*[98]. On retrouve le même contenu affectif en *Encolpus*, nom porté par un dévot d'IOM à Apulum[99].Viennent ensuite les noms bâtis autour du concept d' « utile », « profitable », « serviable » : *Chrestus*[100], *Cerdo*[101], *Symphorus*[102], *Onesas*[103], *Onesimus*[104] et un petite famille de noms liés à la bonne renommée : *Cletus*[105], *Clinias*[106], *Eudoxus*[107].

3. NOMS LIES A LA CONQUETE MACEDONIENNE

Les noms dus à la conquête et l'influence macédonienne occupent la troisième place comme fréquence. *Alexander* (33) et ses dérivés forment plus de la moitié de cette catégorie, étant les noms grecs les plus populaires en Dacie[108]. La plupart des porteurs de ce nom sont des pérégrins et des soldats, des gens de condition libre, les esclaves et les affranchis n'en représentent qu'une faible minorité. D'autres noms dynastiques sont *Antipater*[109], *Antiochus*[110], *Antigonus*[111], *Nicomaedes*[112], *Antigenes*[113], *Attalus*[114], *Eumenes*[115] et *Archelaus*[116]. De la même

[90] TabCerD VII.
[91] ILD 705.
[92] CIL III 820.
[93] ILD 699.
[94] IDR III/5, 276.
[95] IDR III/5, 439 ; IDR III/5, 441 ; IDR III/2, 433 ; IDR I, *TabCerD VIII* 4 ; IDR II 55 ; IDR III/5, 306 ; IDR III/5, 515.
[96] IDR III/2, 288 ; IDR II 55.
[97] IDR III/2, 456.
[98] IDR II 82.
[99] IDR III/5, 162.
[100] IDR III/5, 301; IDR III/5, 272; IDR III/5, 323; IDR III/5, 444; IDR III/5, 529; IDR III/3, 231.
[101] IDR III/5, 155 ; IDR III/1, 1.
[102] IDR II 52 ; IDR III/3, 171.
[103] IDR III/5, 85.
[104] IDR III/2, 271; IDR III/2, 422; IDR III/3, 242; IDR III/5, 127; IDR III/5, 210.
[105] IDR III/2, 218.
[106] IDR III/5, 542.
[107] IDR III/4, 47.3.
[108] Ruscu 1998, 185.
[109] TabCerd VIII ; IDR III/2, 65 ; IDR III/3, 178 ; IDR III/5, 210, 215, 259, 439, CIL III 7762, en grec.
[110] IDR III/5, 223 ; CIL III 828 ; Bărbulescu 1995, 123.
[111] CIL III 897.
[112] IDR III/3, 81.
[113] IDR III/2, 64.
[114] IDR III/5, 359.
[115] CIL XVI 75 = IDR III/2, 450.
[116] Băluță, Piso 1998, 147-150.

classe font partie les noms évoquant des épithètes dynastiques fort affectionnées par les souverains hellénistiques, *Eupator*/*Eupater* et *Philopatra*[117]. Le nom *Demetrius*[118] je l'encadrerais dans cette même catégorie, bien qu'il soit à l'origine un théophore formé sur Demeter, car c'est plutôt le général macédonien responsable de la fréquence du nom à cette époque[119]. C'est le cas aussi de *Ptolemaios*[120], mineur héros homérique, dont le nom était jadis circonscrit à la Macédoine[121] et qui a été popularisé par les Lagides.

L'onomastique féminine « macédonienne » est très peu représentée et caractéristique plutôt des allogènes. *Laudyce Syra*[122] qui apparaît sur une épitaphe de Drobeta vient de Philadelphie en Arabie, alors que les deux femmes appelées *Beronice*[123] sont très probablement des immigrées de l'Orient[124]. *Cleopatra*[125] est le seul nom de cette catégorie qui appartient à une femme née en Dacie, la fille d'un esclave de Porolissum.

4. NOMS INSPIRES PAR DES PERSONNAGES MYTHOLOGIQUES ET DES PERSONNAGES LITTERAIRES

L'impact de la production littéraire de l'Antiquité sur l'onomastique n'est pas à démontrer[126]. Il y a en Dacie une série de noms inspirées de la mythologie et diffusés par les ouvrages classiques tels que l'Illiade et l'Odyssée, l'Enéide, les Métamorphoses, qu'on enseignait dans les écoles. Une inscription sur une brique de Romula[127] a été restituée par G.Tocilescu : Τοῦ Τρω[ι]κοῦ πολέμου καθ' Ὅμη[ρον μάνθανε τάξιν…]. Sur une épitaphe de Sarmizegetusa un hexamètre reproduit au début un vers d'Enéide : « *hic pietatis honos* »[128].

Ces noms, mis en relation avec les scènes mythologiques figurées dans l'art provincial, témoignent de la propagation de la culture gréco-latine en Dacie[129]. Les

---

[117] CIL XVI 75 = IDR III/2, 450.
[118] IDR III/3, 175 ; IDR III/3, 399 ; IDR III/4, 92 ; IDR III/5, 500.
[119] Parker 2004, 62.
[120] IDR III/5, 706
[121] Masson 1995, 228.
[122] IDR II 56.
[123] IDR III/5, 14 ; IDR III/5, 555.
[124] Ruscu 1998, 156.
[125] Petruț 2010, 82-87.
[126] Priuli 1977, 221–235.
[127] IDR II, 390.
[128] Verg., Aeneis, I, 253 selon Russu dans le commentaire à IDR 430; aussi Samarghitan 2003, 179.
[129] Bărbulescu en fait un inventaire dans Bărbulescu 1996, 141-146 : le cycle troyen est représenté sur une mosaïque de Sarmizegetusa ; un bronze représentant Paris a été trouvé à Potaissa ; deux pierres gravées de Romula représentent Laeda ; le supplice de Marsyas est figuré sur une gemme.

anthroponymes dont l'inspiration rappelle les cycles homériques sont : *Adamas*[130], *Achilleus*[131], *Clonus*[132], *Epius*[133], *Diomedes*[134], *Patroclus*[135], *Maro*[136], *Memnon*[137]. Les personnages tragiques ont inspiré des noms comme *Oreste*[138], *Hermione*[139] (fille d'Hélène et de Ménélas) et *Adrastus* (avec la forme féminine *Adrastilla)*[140], le meneur de l'expédition contre Thèbes. D'autres figures mythologiques sont *Laeda*[141], *Dedalus*[142], l'argonaute *Eufemus*[143], *Linus*[144], le fils d'Apollon, le satyre *Marsua*[145] (Marsyas), le centaure *Nessus*[146]. *Calpope*[147] (Calliope, la muse) et *C(h)arito*[148] (la grâce) font partie de la suite d'Apollon. Deux noms diffusés uniquement à l'époque impériale[149] et inspirés des célèbres métamorphoses ovidiennes sont *Narcissus*[150] et *Daphnus*[151]. Un monument de Potaissa figure le changement de Daphné en laurier lorsqu'Apollon était sur le point de l'attraper[152]. *Butes*[153] et *Adamas*[154] sont deux héros mythiques liés à l'espace thrace. *Pyrra Trophima*[155] porte un double idionyme grec ; son premier nom[156] renvoie dans la mythologie grecque à la femme de Deucalion.

Un augustale de Sarmizegetusa s'appelle *Q. Vibius Amillus*[157]. Le cognomen de ce personnage, fort rare, paraît venir du grec[158] et se rencontre

---

[130] IDR III/5, 100.
[131] IDR III/5, 59 ; IDRE I 71.
[132] IDR III/5 552.
[133] IDR III/5, 168.
[134] IDR II 646 ; IDR III/5 567.
[135] IDR III/1, 141.
[136] IDR II 136 ; IDR III/2, 287 ; AE 2006, 1102.
[137] IDR III/5, 151.
[138] IDR III/5, 459.
[139] IDR III/2, 190 ; IDR III/2, 377.
[140] IDR III/2, 443 ; IDR III/5, 584.
[141] IDR III/3, 181.
[142] IDR III/3, 16.
[143] ILD 699.
[144] IDR III/5, 290.
[145] Eck, Pangerl 2011, 221–233 .
[146] Naesus, ILD 54.
[147] ILD 546.
[148] IDR III/5, 452.
[149] Parissaki 2007, 219.
[150] IDR III/5, 190.
[151] IDR III/5, 309 ; CIL III 833.
[152] Bărbulescu 1996, 262.
[153] IDR III/3, 16.
[154] IDR III/5, 100.
[155] IDR III/3, 433.
[156] *Pyrros* a été considéré comme nom d'assonance dans certaines régions habitées par les Thraces, comme la Macédoine Orientale, Mihailov 1975, 65. Si la femme venait d'une région où Pyrros était un nom fréquent, cela justifierait l'ajout d'un second anthroponyme.
[157] IDR III/1, 164.
[158] De-Vit, IV, 297.

parfois sous la variante *Hamillus*[159]. Dans les poèmes de Juvénal[160] et de Martial[161] est mentionné un certain *Amillus*, pédagogue dépravé qui corrompait ses élèves, l'un de ces orientaux auxquels les satiristes romains attribuaient un caractère mou et luxurieux.

Il se peut qu'il y ait eu des noms de héros mythiques mis à la mode par des personnages historiques[162]. Les généraux macédoniens *Meleager*[163], *Memnon*[164] et *Patroclus*[165] (dont les deux premiers ont mené des opérations dans la zone thrace) ont peut-être contribué plus à la notoriété des noms respectifs que leurs obscurs homonymes homériques.

5. NOMS TIRES DES ABSTRACTIONS

De manière prévisible, 11 sur 14 porteurs d'un nom dérivé d'un substantif abstrait sont des femmes. Cette situation trouve son équivalent dans l'onomastique latine où les noms issus d'abstractions sont l'apanage des femmes. L'explication de ce monopole féminin serait vraisemblablement la coïncidence entre genre grammatical et genre naturel[166]. Il s'agit ici soit de notions de bon augure[167] désignant l'espoir : *Helpidia*, *Helpizon*[168], la victoire : *Nice*[169], la fortune : *Tyche*, *Tychene*[170], la vie : *Zoe*[171], soit de notions à nuance axiologique, exprimant l'excellence : *Arete*[172]*, Aretio*[173]*, Egloge*[174], l'intelligence : *Euresis*[175]*, Herete*[176], *Logismus*[177], la paix : *Irene*[178] la progression : *Proshodus*[179].

---

[159] De-Vit, IV, 297 ; Solin le donne aussi comme variante de Amyllus, Solin 1977, 1265-1266.

[160] Sat.10, 224 ; J. Ferguson pense que Martial et Juvénal parlent de deux personnages différents, Ferguson 1987, 23.

[161] Epigr. VII, 62.

[162] Colvin 2004, 50.

[163] IDR II 642.

[164] IDR III/5, 151.

[165] IDR III/1, 141.

[166] Dobias-Lalou, Dubois 1990, XIII ; Kajanto 1965, 97.

[167] Masson 1990, 152.

[168] IDR III/5, 6 ; IDR II 40.

[169] IDR III/1, 141 ; IDR III/2, 199 ; IDR III/3, 438 ; ILD 702.

[170] IDR III/5, 581 ; IDRE I, 74.

[171] IDR III/2, 200.

[172] IDR III/5, 532.

[173] IDR III/2,573; IDR II 565.

[174] IDR III/5, 543.

[175] IDR III/5, 242.

[176] AE 2006, 1178.

[177] IDR III/2, 388.

[178] IDR III/2, 390.

[179] IDR III/2, 388.

6. NOMS APPARTENANT A DES PERSONNALITES HISTORIQUES ET CULTURELLES

Il est généralement admis que les noms qui font allusion à des personnalités du monde grec forment une catégorie particulièrement vulnérable à la critique, car il est difficile de parvenir à déterminer avec certitude quels noms étaient culturellement connotés pour les anciens. En Dacie les inscriptions ont conservé les noms de deux orateurs célèbres, *Démosthène*[180] et *Lysias*[181]. On trouve aussi un certain nombre d'anthroponymes désignant des personnages platoniciens, tels *Socrates*[182], son ami *Crito*[183], le rhéteur *Gorgias*[184] (4) et le philosophe *Zeno*[185] (5). De la tradition littéraire on a *Menander*[186]. Trois personnes ont été nommées d'après le fameux philosophe grec *Diogenes*[187]. Plusieurs individus portent les noms des artistes connus, comme les sculpteurs *Myron*[188] et peut-être *Mexy(s)*[189], et le peintre *Zeuxis*[190]. *Philoctemon*[191], un ancien nom rare, aurait pu être inspiré par un dialogue – qui s'est conservé jusqu'aujourd'hui – écrit au IVe siècle av. J.-C. par l'orateur grec Isaios, *Sur la propriété de Philoctemon*. Les noms empruntés à l'histoire grecque sont *Dion*[192] et *Hiero*[193] (allusion aux tyrans siciliens), *Conon*[194] (nom d'un héros de la guerre de Péloponnèse). Enfin, une femme porte le nom de la célèbre hétaire *Lais*[195], devenue référence littéraire chez les Romains, dans les œuvres de Properce, Ovide et Martial[196].

7. NOMS TIRES DE L'ENVIRONNEMENT NATUREL

Les noms de fleurs : *Amaranthus*, *Anthus*, *Evanthus*, *Myrinus* chez les hommes dénotent en général un ancien état servile[197]. Du vocabulaire touchant à la

---

[180] IDR III/5, 386.
[181] IDR III/5, 32.
[182] IDR III/3, 399 ; IDR I, *TabCerD X.*
[183] CIL III 914.
[184] IDR III/5, 90 ; CIL III 7671 ; IDR III/5, 355 ; IDR II 611.
[185] IDR II 652 ; IDR III/2, 199 ; IDR III/5, 458 ; IDR III/5, 615 ; CIL III, 13761.
[186] IDR III/2, 541, 3 ; IDR III/3, 195.10, 265.4, IDR III/4 25 ; 47, 5.
[187] IDR II 51 ; IDR III/1, 272 ; IDR III/3, 6.
[188] IDR III/3, 432.
[189] D'après la restitution de N. Gostar qui relie ce nom à une ancienne famille de noms rares, Μείξις, Μείξων, Μειξίας, Gostar 1965, 239 ; IDR II, 144.
[190] IDR II 13.
[191] IDR III/5, 339.
[192] IDR III/3, 409.
[193] CIL III 7689.
[194] IDR III/3, 12.3 ; 226.2.
[195] IDR III/5, 535.
[196] Vallat 2008, 215.
[197] Solin 1996, 511, 512, 514, 520.

faune, on a *Bubalus*[198] (gazelle), l'hypocoristique *Chelido*[199] (hirondelle) chez une femme, *Moschos*[200] employé métaphoriquement au sens de « jeune enfant »[201] et dont l'équivalent latin serait Vitulus[202]. Les noms tirés de pierres précieuses : *Ametystus*[203], *Berulus*[204], *Zmaragdus*[205], les noms d'objets concrets, travaillés en matériel précieux[206] ou faisant référence à l'amour des richesses : *Chrysampelus*[207] *Crysantus*[208], *Chyseros*[209], *Chrysokomas*[210] sont tous typiques de l'époque impériale[211], sauf *Stephanos* (6), nom connu en Grèce depuis la période classique mais diffusé surtout à l'époque hellénistique[212]. Ces noms expriment symboliquement les qualités associées aux éléments naturels : agilité, grâce, beauté, fermeté etc.

8. NOMS DERIVES DES NOTIONS GEOGRAPHIQUES

Les anthroponymes dérivés d'un nom commun désignant une notion géographique peuvent faire référence à des régions : *Asia*[213], *Atticus* (4), *Ionicus*[214], des pays : *Macedo*, *Graecus*[215] (2) et *Graecinus*[216], des villes : *Asteos*[217], *Pergamianus*[218], des montagnes : *Helico*[219], des rives : *Calliroe*[220]. Ils ne sont pas tous des ethniques véritables, car dans beaucoup de cas ils ont une signification culturelle, sans liaison avec les différences raciales. Ces noms, fruits de la civilisation hellénistique, sont liés avant tout aux stéréotypes attribués à des diverses nationalités[221]. *Asia* est un nom fréquent chez les femmes[222]. Connu depuis

---

198 IDR III/5 147 ; IDR III/2, 394.
199 Kajanto, 1965, 86; IDR III/2 446.
200 IDR II 11 ; IDR III/5, 5 ; ILD 347.
201 Robert, 1963, 59.
202 Kajanto 1965, 86.
203 IDR III/5, 167.
204 IDRE I,25.
205 IDR 3, 3, 288.
206 Tataky 1993, 194.
207 IDR III/5, 149.
208 IDR II 647 ; IDR III/1, 89.
209 IDR III/2, 252 ; IDR III/3, 173.
210 IDR III/2, 400.
211 Robert 1963, 274-276.
212 Parissaki 2007, 248.
213 IDR III/5, 563.
214 IDR II 47.
215 IDR II 390 ; CIL III, 870.
216 IDR III/2, 254.
217 Au sens général, équivalent du latin *Urbanus*.
218 IDR III/ 3, 64.
219 IDR III/2, 418 ; IDR III/3, 9.
220 IDR II 39.
221 Gordon 1924, 99.
222 Masson 1990, 151.

la période classique à Athènes[223] sa popularité grandit pendant la période hellénistique et impériale, ne fournissant pas un critère satisfaisant pour une ascendance orientale. Un exemple célèbre est celui des filles de Thémistocle[224] qui portent, toutes, de noms issus des notions géographiques, Asia, Sybaris et Italia, en liaison avec le programme politique du père[225]. *Atticus* à son tour est un nom qui peut être pris comme référence symbolique, littéraire, peu susceptible d'indiquer l'origine. Un maître qui appelait son esclave *Atticus*, le faisait peut-être moins en raison d'une présupposée origine athénienne de celui-ci[226], qu'en vue des vertus incorporés dans ce nom, vertus qu'il souhaitait retrouver chez l'esclave. Cette remarque est valable aussi pour *Asteos* qui n'indique pas forcément quelqu'un qui est né dans la ville, mais fait allusion aux qualités civiles ou sociales[227] associées à la ville. *Pergamianus,* nom porté par le préfet d'une unité inconnue, n'est pas attesté ailleurs sous cette forme, mais on peut le rapprocher de Pergamis[228], récurent chez des personnages d'extraction servile. On ne peut pas completement exclure la possibilité que Pergamianus soit originaire de la cité homonyme, mais il faut aussi tenir compte des connotations culturelles impliquées pas le nom de la ville de Pergame.

Chez Iulius *Macedo*[229]*,* un *fideiussor* d'Alburnus Maior, L. Mihăilescu-Bîrliba[230] suppose une origine macédonienne. Mais il n'est pas possible de déterminer avec certitude si le cognomen est porteur d'ethnicité, ou s'il s'agit d'un nom dynastique. On le retrouve en outre chez un soldat qui donne comme son origine la ville de Cologne[231].

9. NOMS QUI FONT REFERENCE A L'AGE ET A LA NAISSANCE

Les noms tirés des numéraux sont moins courants ; on ne peut compter que trois exemples en Dacie : *Protus* et *Protenus*[232] qui à l'origine se référaient soit à l'ordre de la naissance, soit à l'ordre d'incorporation dans le groupe des esclaves[233], et *Protogenia*[234] dont l'étymologie est plus explicite.

---

[223] LGPN, vol. II, 72.
[224] Plutarque, *Vie de Themistocles*, 32, 1.
[225] Judeich 1927, 102-103.
[226] Comme le remarquait Gordon, "many an Atticus had never visited Athens", Gordon, 1924, 99.
[227] Calderini 1930, 419.
[228] OPEL III, 132; Solin 1977, 610 ; Abascal Palazón 1994, 454.
[229] TabCerD 32.
[230] Mihăilescu-Bîrliba 2011, 15.
[231] AE 1963, 99.
[232] IDR III/2, 125 ; IDR III/2, 153.
[233] Masson 1990, 153.
[234] IDR III/2, 380.

10. NOMS FAISANT REFERENCE AUX QUALITES PHYSIQUES ET INTELLECTUELLES

Parmi les noms formés sur le radical καλ(λ)-/καλλε-/καλλι/καλλο et le concept de beauté[235]on rencontre en Dacie *Cale*[236], *Callistus* (4), *Kalligenia*[237]. Les qualités intellectuelles ont fourni un petit lot de noms suggérant l'intelligence : *Euryma*[238], *Fronime*[239], *Synethus*[240], l'excellence : *Aristia*[241], la majesté, l'orgueil : *Gaurus*[242] et *Gaurianus*[243], la force de caractère : *Thrasos*[244], la gentillesse : *Irenicus*[245], *Euthymus*[246]. *Meletina*[247] pourrait faire également partie de cette catégorie s'il s'agissait en effet d'un nom grec. Le plus souvent on a vu dans ce nom un dérivé de μελέτη[248], mieux connu épigraphiquement et par conséquent on l'a classé parmi les *nomina Graeca*[249]. Sous la forme *Meletina* le nom n'est attesté qu'en Dacie[250] où il apparaît isolé en contexte latin[251] ce qui a engendré le soupçon qu'il ne serait pas grec, mais formé sur un astynyme balkanique, Melta[252]. Un personnage qui se dit *natione Mesacus*, ***civis Meletinus***, *vico Perepro*[253] est connu par une inscription de Rome. Les qualités morales et sociales sont exprimées dans des noms comme *Eucharistus*[254], *Euchares*[255] et *Philotimus*[256].

11. NOMS FAISANT REFERENCE AUX RELATIONS DE PARENTE

Une petite constellation de noms couvre la gamme des relations familiales. Dans ces anthroponymes sont exprimés les rapports avec la mère et le père :

---

235 Parissaki 2007, 193.
236 ILD 324.
237 IDR II 50.
238 ILD 195.
239 CIL III 819.
240 IDR III/2, 193.
241 IDRE I, 100.
242 AE 1956, 230.
243 IDR III/3, 37.
244 CIL XVI 75 = IDR I 10.
245 IDR III/5, 20.
246 IDR III/5, 440.
247 CIL III 915.
248 DE-Vit IV, 445,
249 Kerényi 1941; Russu 1977, 358 ; Ruscu 1998, 170.
250 De-Vit, IV 445.
251 Ruscu 1998, 170.
252 Alföldy 1944, 12.
253 CIL VI 2736, cité par Alföldy 1944, 12.
254 *Ulpius Eucharistus*, IDR III/2, 450.
255 IDR III/2, 415.
256 IDR III/2, 288.

Ammia[257], les enfants : *Epigonus*[258], *Threptus*[259], *Throphimus*[260], les relations entre les amis : *Syntrophus*[261], des références à l'institution du mariage : *Gamice*[262]. Il se peut qu'à la base ces noms expriment une relation de servitude, qu'on ait employé *Ammia* et *Ammis* pour designer les nourrices, *Epigonus*, *Threpte* etc. pour montrer une condition non-libre ou le mode d'acquisition de l'esclave. Mais si l'on regarde le statut des porteurs on observe que les noms s'étaient éloignés de cette probable étymologie initiale.

12. NOMS TIRES D'OCCUPATIONS

Seulement deux noms dérivés d'un substantif désignant une occupation, *Evangelus*[263] ou une magistrature, *Tyrannus*[264], sont attestés en Dacie.

13. LES NOMS COMPOSÉS ET LES NOMS ABRÉGÉS

Les composés forment un groupe hétérogène de vieux anthroponymes sans valeur particulière[265] construits, en général autour de notions positives comme :

– la victoire – formés sur le concept de nike sont : *Nicanor*[266], *Nicephorus*[267], *Pasinicus*[268], *Hipponicus*[269];

– l'armée et le combat – *Nicostratus*[270] et son inverse *Stratonicus*[271], *Timostratus*[272], *Callistratus*[273], *Maenemachus*[274] ;,

– l'excellence – formés sur la racine ἀγαθο – et le concept de bon[275] sont : *Agathangelus*[276], *Agathopus*[277], *Epagathus*[278] ; formé sur le superlatif – *Aristaenete*[279];

257 CIL III 819.
258 IDR III/2, 454.
259 IDR III/2, 219 ; IDR III/5, 97.
260 IDR III/2, 281 ; IDR III/5, 185 ; IDR III/3, 433.
261 IDR III/1, 58 ; IDR III/5, 277.
262 IDR III/1, 89.
263 IDR III/5, 389.
264 IDR III/4, 137.
265 Masson 1990, 153.
266 IDR II 349.
267 IDR III/2, 125.
268 IDR III/5, 388.
269 IDR III/2, 219, 271.
270 IDR III/5, 175.
271 IDR III/3, 70, 71.
272 IDR III/1, 26.
273 IDR III/3, 195.9a ; IDR III/4, 47.1.
274 ILD 714.
275 Parissaki 2007, 119.
276 IDR III/2,413.
277 IDR III/2,165.
278 IDR III/2, 104.
279 CIL III 7703.

– la bonne renommée et les honneurs – *Timotheus*[280], l'origine – *Epigenes*[281], les relations de famille – *Sosipater*[282].

Plus rarement ils ont un sens péjoratif : *Epipodius* et *Epipodia*[283]. D'autres composés appartiennent à la sphère religieuse, sans pouvoir être qualifiés de théophores. Il s'agit de noms à valeur apotropaïque, *Abascantus*[284] (protégé contre l'envie) ou formés autour d'un concept superstitieux[285], *Agathopus*[286]. Un nom faisant référence à l'instrumentaire religieux pourrait être *Theopropus*[287], bien que sa lecture soit controversée. Eupropes, proposé comme lecture alternative[288] est une variante d'Euprepes, nom grec bien documenté, équivalent du latin Decoratus. Cependant la documentation épigraphique semble s'opposer à cette alternative[289], puisqu'on connaît un *Fortunatus Theupropi*[290] par une autre inscription. De la catégorie des noms abrégés, issus d'un thème de base qui sert d'habitude d'élément de composition, font partie *Strato*[291], *Teles*[292], *Timon*[293], *Passia*[294].

14. APPELLATIFS POETIQUES

Le langage affectif a fourni un petit lot de noms, *Ambrosius,*[295] *Dius,*[296] *Nedymus*[297].

Il y a enfin un groupe de noms rares, difficile à classer du point de vue étymologique, comme *Chlone*[298]*, Teupiboea*[299]*, Hyius*[300], *Sy(...)ousa*[301], *Ateimos*[302].

---

280 CIL III 7683 ; IDR III/2, 441 ; IDR III/5, 280.
281 IDR III/5, 150.
282 IDR III/3, 178.
283 IDR II, 35 ; CIL III 870.
284 IDR III/1, 90 ; IDR III/3, 103 ; AE 2006, 1174.
285 Solin 1989, 183.
286 IDR III/2,165.
287 AE 1933, 20 ; Russu 1959, 878-879, no. 10.
288 Bujor 1967, 186.
289 Voir le commentaire de l'éditeur à ILD 467.
290 ILD 577.
291 IDR II 34.
292 ILD 485.
293 IDR III/5, 80 ; IDR III/1, 274.
294 TabCerd VI.
295 IDR III/5, 23 ; 24.
296 IDR III/5, 20 ; IDR III/5, 588.
297 IDR III/3, 313.
298 IDR III/3, 419.
299 Forme corrompue selon les éditeurs ; IDR II, 332.
300 Si on ne doit pas lire Hylus, un nom mieux connu sous la forme Hyllus, mais la graphie avec un seul "l" existe, cf. De-Vit III, 449, « ubi sunt qui Hylum scribunt » ; (CIL III, 870)
301 Un nom dérivé d'un participe, qui n'a pas pu être reconstitué (il ne manque qu'une seule lettre) ; IDR III/5, 563.
302 IDR III/2, 224.

D'autres noms d'origine indeterminée ou controversée pourraient se rattacher au stock grec. Le nom qui apparaît sur une épitaphe de Potaissa sous la forme *ACTAV*[303] peut cacher un nom grec. Dans l'épigraphie d'Espagne on trouve que le nom d'Actaeoni (au datif sur l'inscription) a été gravé Actavoni, par une erreur du graveur qui avait pris le E rendu par deux barres, II, convergentes dans la partie inférieure, pour un V[304]. Tout en admettant l'existence d'une situation similaire pour l'inscription de Potaissa, on pourrait y reconnaître le nom grec Actaeus /Actaea, ou un dérivé. Pour *Tzolotus*, un nom d'origine très disputé, classifié souvent parmi les noms thraces, on a invoqué un parallèle grecque, Ζηλωτος ?[305] comme alternative. Pour le nom *Calanus*, qu'on retrouve dans l'onomastique d'un soldat, on a évoqué une origine illyrienne sans en offrir des analogies[306]. La seule parallèle que j'ai réussi à trouver est un nom grec, ou plutôt grécisé, *Calanus*[307]. *Barbas*, un nom très rare, semble être une forme grécisée d'un anthroponyme « barbare »[308].

De manière prévisible, la vaste majorité des noms grecs provient du matériel épigraphique de grandes villes, en raison du nombre plus grand des inscriptions relatives aux soldats et aux affranchis. On peut conclure que ces noms sont souvent peu de secours pour déterminer l'ethnie des porteurs, vu qu'il s'agit en général des noms disséminés partout dans la période hellénistique et impériale, la plupart pouvant être qualifiés de panhélleniques. Pour ce qui est de la transmission de noms grecs, nous ne possédons que peu de témoignages qui permettent d'établir une règle ; quand même on peut parler d'une érosion de l'anthroponymie grecque à la seconde génération, surtout chez les garçons[309].

Un diplôme militaire de Grojdibod nous offre un bel exemple d'onomastique grecque sur trois générations.

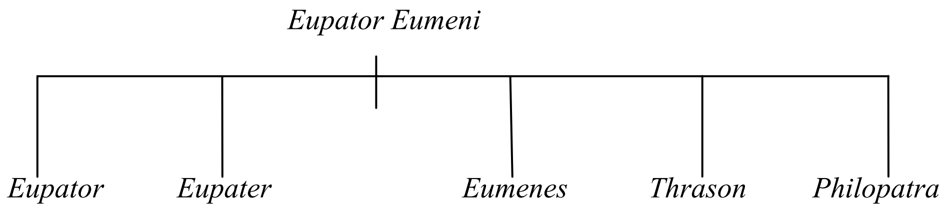

Il s'agit d'un soldat, qui donne comme son origine la ville de Sebastopolis (Pontus), mentionné avec ses cinq enfants. *Eupator* /*Eupater*, *Philopator* et

303 CIL III, 13766 ; j'ai suivi la lecture du CIL, mais pour les noms qui apparaissent sur cette inscription très mutilée il y a des lectures alternatives, la plus connue est celle du nom africain, Atasa ou Latasa, mais il est plus probable qu'on ait affaire à des noms grecs eu orientaux.

304 Espluga 2002, 98 ; AE 2002, 863.

305 Seure 1944, 196.

306 Bărbulescu 1995, 124.

307 De-Vit, III, 59.

308 De-Vit, p. 674.

309 Ruscu 1998, 184–185.

Eumenes sont des noms historiquement connotés dans la région de Pontus. On sait que l'anthroponymie des monarques hellénistiques était marquée par les surnoms tireé des relations familiales, *Eupator*, *Philometor*, *Philadelphus*, *Philopator*, etc. Les rois du Pont à leur tour avaient adopté ces épithètes communes à tous les souverains hellénistiques. Ainsi, Mithridate IV avait pris le titre de *Philopator*, tandis que Mithridate VI, se revendiquant d'une noble ascendance se faisait appelé *Eupator*[310]. *Eumenes* était le nom d'un monarque appartenant à la dynastie des Attalides. Les membres de la famille connue par le diplôme de Grojdibod portent des anthroponymes prestigieux traditionnels, sauf le cadet, appelé par un nom martial, *Thrason*. Les deux premiers garçons ont été nommés d'après le père (les noms sont différenciés par des éléments formels *Eupator*/*Eupater*), le troisième d'après le grand-père paternel.

15. GENTILICES PATRONYMIQUES FORMES SUR DES NOMS GRECS

Les gentilices grecs sont rares dans l'empire mais ils ne sont pas exceptionnels[311]. Ils sont aussi peu représentés en Dacie, où l'on ne compte que cinq exemples. Un sacerdos de la colonie d'Apulum porte un gentilice formé sur un nom grec, *Gaurius*[312] associé à un surnom grec également, *Gaurianus*[313]. Ce *C. Gaurius Gaurianus* apparaît en compagnie de Flavius Sotericus, augustale de la même cité, sur une dédicace au *numen* de Caracalla. Les deux personnages dirigeaient en tant que *conductores* l'exploitation des mines de fer de Dacie. Leur onomastique, comme le témoignage de fidélité envers Caracalla, trahit peut-être une origine syrienne. Un autre gentilice qui pourrait être grec se rencontre chez une femme, attestée dans l'épigraphie d'Ampelum, *Menonia Gemellina*[314]. Sur la même inscription apparaît aussi le cognomen dérivé, *Mennonianus* (=Memnonianus[315]). Un certain *Memnonius Amandus* est connu par une inscription de Cologne[316] et une *Mennonia Asclepiodote* figure sur une inscription sépulcrale trouvée à Rome[317]. On a supposé aussi que *Septimius Asclepius Hermes, libertus numinis Aesculapi*[318]

---

310 Chamoux 2002, 142.

311 V. par exemple Thaeodotius (ILN Vienne, 318), Phoebius (AE 2001, 1499), Caunius (ILN Vienne, 298) et les exemples donnés par R. Cagnat : Archontius, Eumachius, Nymphidius, Cagnat 1904, 80.

312 Du grec *gauros* = superbe.

313 IDR III/ 3, 37.

314 IDR III/3, 369.

315 Poinssot 1938–9–40, 253.

316 AE 1974, 444, considéré comme dérivé de Memnon, selon les éditeurs.

317 CIL VI, 22406.

318 ILD 458.

porterait un second gentilice (Asclepius) car le dieu Esculape dont il avait été esclave était devenu son patron après l’affranchissement[319]. On ne peut pas être sûr qu’il s’agisse ici d’un gentilice puisque les affranchis pouvaient garder leurs anciens noms d’esclaves comme *cognomina* après la manumission. Un cas similaire se retrouve à Drobeta où une épitaphe mentionne un patronus, *Asclepius Asclepiades* et son affranchie *Asclepia Chronia*[320]. La femme semble avoir pris le gentilice du patron, acte qui accompagné son entrée légale dans la famille de celui-ci dès avant le mariage. *Asclepius* est répertorié parmi les *nomina* dans les index du CIL III uniquement dans le cas de *Septimius Asclepius Hermes*. A part ce nom, l’Onomasticon a retenu comme gentilices les *Asclepii* de Drobeta et un *Asclepius Paternus* dans l’Espagne Tarraconensis[321].

CONCLUSIONS

J’ai synthétisé les résultats de l’enquête sur les noms grecs en Dacie romaine dans le tableau ci-dessous, tout en faisant la distinction entre civils et soldats (parmi lesquels j’ai inclus les vétérans). En général les *cognomina* grecs sont peu présents dans l’onomastique militaire. Leur nombre est augmenté très sensiblement par la frequence du *cognomen* Alexandre, qui place les noms macédoniens sur la troisième position. Autres surnoms grecs préférés par les soldats sont les théophores qui constituent aussi la catégorie de noms grecs la plus nombreuse. En outre, il convient de tenir compte du fait que les noms mythologiques de même que certaines abstractions décrivant des allégories : *Nike, Tyche* etc. sont également fédérés par le domaine religieux. Aussi, les princes macédoniens Alexandre, les Ptolémées avaient été divinisés et leurs noms ne désignaient plus des simples généraux, mais des dieux. On peut, par la suite, conclure que les noms grecs reflètent des hiérarchies politiques et culturelles dominantes[322] et doivent leur fréquence à une conscience religieuse et politique plutôt qu’ethnique.

S’il faut toutefois déterminer la zone de départ de ces émigrants grécisés, au-delà des rares cas où elle est explicitement indiquée, seule la répartition des gentilices peut fournir quelques indices. Bien que l’association gentilice latin + nom grec intègre un schéma des plus classiques, qui privilégie les *Aurelii* et les *Aelii*, suivis par les *Ulpii*, *Iulii* et *Flavii*[323], elle ne se révèle pas complètement dépourvue de signification régionale et chronologique. De toute vraisemblance, les *Aelii* portant des *cognomina* grecs sont les descendants des soldats syriens enrôlés dans les *numeri Palmyrenorum*. On peut supposer que les *Iulii* étaient arrivés en Dacie après les guerres marcomanes, provenant de l’Asie Mineure et encore plus,

[319] Halkin 1897, 135.
[320] IDR II, 48.
[321] OPEL I, 183; Abascal Palazón 1994, 85.
[322] van Nijf 2010, 178.
[323] Ruscu 1999, 183–184.

depuis la Syrie, où les *coloniae Iuliae* étaient nombreuses La fréquence du gentilice *Iulius* en Norique et Rhétie, dans les inscriptions datant de la fin du IIe siècle et du début du III [e] siècle a été même mise en relation avec la présence des *Gaii Iulii* d'Emèse dans la dynastie Sévérienne[324]. Les *Flavii* se rattachent en partie, tout comme les *Iulii*, à la seconde vague de colons immigrés de l'Orient, vers la fin du IIe siècle. On sait que le gentilice *Flavius* avait proliféré en Syrie après la Guerre Juïve[325]. Les porteurs de *nomina greca* sont dans la plupart venus à l'époque des Sévères, notamment après 196, quand les armées sont rentrées[326] de la campagne Parthe, entraînant un mouvement d'immigration orientale.

ONOMASTICA GREACĂ ÎN DACIA ROMANĂ

REZUMAT

Rezumat: În prezentul articol îmi propun să cercetez repertoriul onomastic de origine greacă al Daciei, din perspectivă etimologică. Am încercat aici, pe cât posibil, să separ originea etimologică a numelui de originea etnică a purtătorului şi să arăt că alegerea numelor putea să fie determinată de motive religioase, estetice, politice, culturale, măcar în aceeaşi măsură ca de motive etnice.

Cuvinte-cheie: onomastică, epigrafie, etimologie greacă, cultură elenistică.

BIBLIOGRAPHIE

Abascal Palazón 1994	Abascal Palazón, J. M., *Los nombres personales en las inscripciones personales latinas de Hispania*, Murcia.
Alföldy 1944	Alföldy, A., *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*.
Bărbulescu 1995	Bărbulescu, M., *La colonisation à Potaissa et ses effets sur le développement de la ville,* en *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire Romain II–IV siècle après J-C, Actes du II Colloque Roumano Suisse, Berne* 12–19.09.1993, 119–130.
Bărbulescu 1996	Bărbulescu, M., *Les scènes mythologiques en Dacie romaine – éléments de la culture classique*, en Porumb, M. (ed.), *Omaggio a Dinu Adameşteanu*, Cluj-Napoca, 141–146.
Bărbulescu 2003	Bărbulescu, M., *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca.
Cagnat 1904	Cagnat R., *Cours d'épigraphie latine*, Paris.
Chamoux 2002	Chamoux, Fr., *Hellenistic Civilization*, Oxford and Maiden.
Băluţă, Piso 1998	Băluţă, C., Piso, I., *Un Archelaus à Apulum*, Apulum 35, 147–150.
Bujor 1967	Bujor, E., *Monumente arhelogice de la Potaissa*, Apulum 6, 183–208.
Calderini 1930	Calderini, A., *Aquileia romana*, Roma.
Colvin 2004	Colvin, S., *Names in Hellenistic and Roman Lycia,* en Colvin, S. (ed.), *The Greco-Roman East: Politics, Culture, Society,* Cambridge, 44–84.
Dobias-Lalou, Dubois 1990	Dobias-Lalou, C., Dubois, L., *Introduction à* O. Masson, *OGS I*, XIII.
Duval, Pflaum 1977	Duval, N., Pflaum, G.-H. (eds.), *L'onomastique latine. Paris 13–15 octobre 1975*, Paris, 205–220.

[324] Gallego Franco 2001, 187.
[325] Sartre 1996, 244.
[326] Piso 1977, 175.

Espluga 2002	Espluga, X., *Sylloge Epigraphica Barcinonensis* IV, 2002.
Gallego Franco 2001	Gallego Franco, M. H., *Nomina imperatoria. Onomástica imperial. en la sociedad de las provincias romanas del alto y medio Danubio*, Universidad de Valladolid.
Gostar 1965	Gostar, N., *Cultele autohtone în Dacia romană*, AIIA 2, Iaşi.
Halkin 1897	Halkin, L., *Les esclaves publics chez les Romains,* Bruxelles.
Judeich 1927	Judeich, W., *Politische Namengebung in Athen*, Epitymbion H. Swoboda (Reichenberg), 99–106.
Kan 1943	Kan, A.H., *Jupiter Dolichenus,* Leyde.
Kajanto 1965	Kajanto, I., *The Latin Cognomina*, Helsinki.
Kerényi 1941	Kerényi, A., *Die Personnenamen von Dazien*, Diss. Pann. I.9, Budapest.
Loungarova 2007	Loungarova, P., *Colonne à inscription du village de Boutovo* (Moesia Inferior), en *XII Congressus Internationalis Epigraphiae Graecae et Latinae : Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae* : Barcelona, 3–8 Septembris 2002 / ediderunt: Marc Mayer i Olivé, Giulia Baratta, Alejandra Guzmán Almagro, 847–849.
Malaise 1972	Malaise, M., *Les conditions de pénétration et de diffusion des cultes égyptiens en Italie*, Leiden.
Masson 1990	Masson, O., *Onomastica Graeca selecta*, Nanterre.
Merlat 1951	Merlat, P., *Observations sur les Castore dolichéniens*, Syria 28, 3–4, 229–249.
Mihailov 1975	Mihailov, G., *Epigraphica Thracica*, Epigraphica 37, 25–67.
Mihailov 1977	Mihailov, G., *Les noms thraces dans les inscriptions des pays thraces*, dans Duval, N., Pflaum, H.-G. (eds.), *L’onomastique latine. Paris 13–15 octobre 1975*, Paris, 341–352.
Mihăilescu-Bîrliba 2004	Mihăilescu-Bîrliba, L., *Sclavi şi liberți imperiali în provinciile romane din Illyricum (Dalmatia, Pannonia, Dacia şi Moesia),* Iaşi, 2004.
Mihăilescu-Bîrliba 2011	Mihăilescu-Bîrliba, L., *Ex toto orbe Romano*: *Immigration into Roman Dacia. With Prosopographical Observations on the Population of Dacia*, Leuven.
Oulhen 2009	Oulhen, J., *Les noms théophores composés féminins à Athènes*, en Bodiou, L., Mehl, V., *La religion des femmes en Grèce ancienn*e, Rennes.
Parissaki 2007	Parissaki, G., *Prosopography and Onomasticon of Aegean Thrace*, Athens.
Parker 2000	Parker, R., *Theophoric Names and the History of Greek Religion*, en Hornblower, S., Matthews, E., *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*. Proceedings of the British Academy, 104, Oxford, 53–79.
Petolescu 2010	Petolescu, C.C., *Dacia un mileniu de istorie*, Bucureşti.
Piso 1977	Piso, I., *La carrière de Ti. Claudius Claudianus*, en *Epigraphica*. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9–15 septembre 1977), Bucureşti, 167–176.
Piso 1980	Piso, I., *Epigraphica (XII)*, ActaMN 17, 81–89.
Piso, Țentea 2011	Piso, I., Țentea, O., *Un nouveau temple palmyrénien à Sarmizegetusa*, Dacia N.S. 55, 111–121.
Poinssot 1938	Poinssot, L., *Sur une inscription latine de la Chebba*, *sur deux inscriptions latines de Bisicca Lucana* (*Henchir Bijga*), *sur des inscriptions latines du Munchar*, *de Sidi-Bou-Saïd, sur un milliaire de la voie Ammaedara–Thelepte*, BCTH, 241–246.
Priuli 1977	Priuli, S., *Di alcuni questioni riguardanti i rapporti tra nomi di persona reali e nomi di persona letterari a Roma*, en Duval, N., Pflaum, G.-H. (eds.), *L’onomastique latine. Paris 13–15 octobre 1975*, Paris, 221–235.

Robert 1963 Robert, L., *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris.

Robert 1989 Robert, L., *Opera minora selecta. Epigraphie et antiquités grecques,* vol. 6, Amsterdam.

Ruscu 1998 Ruscu, L., *Die griechischen Namen in der Provinz Dakien*, ActaMN 35/I, 147–186.

Russu 1959 Russu, I.I., *Inscripţii din Dacia*, MCA 6, 1959, 871–895.

Russu 1977 Russu, I.I., *L'onomastique de la Dacie romaine*, en Duval, N., Pflaum, G.-H. (eds.), *L'onomastique latine. Paris 13–15 octobre 1975*, Paris, 353–363.

Sămărghiţan 2003 Sămărghiţan, A.M., *Poezia funerară în Dacia*, en Bărbulescu, M. (ed.), *Funeraria Dacoromana. Arheologia funerară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 170–195.

Seure 1944 Seure, G., compte-rendu à A. Kerényi, *Die Personennamen von Dazien,* Revue de philologie, de littérature et d'histoire 18, 195–197.

Sartre 1996 Sartre, M., *Les progrès de la citoyenneté romaine dans les provinces romaines de Syrie et d'Arabie sous le Haut-Empire*, en Rizakis, A.D. (ed.), *Roman onomastics in the greek east : social and political aspects* (*Meletemata 21*), Athens, 239–250

Solin 1977a Solin, H., *Die griechischen Personnenamen in Rom. Ein Namenbuch III*, Berlin – New York.

Solin 1977 Solin, H., *Die Namen der orientalischen Sklaven in Rom*, en Duval, N., Pflaum, G.-H. (eds.), *L'onomastique latine. Paris 13–15 octobre 1975*, Paris, 205–220.

Solin 1989 Solin, H., *Il nome Agathopus e nato in Africa?* en Mastino, A. (a cura di), *L'Africa romana. Atti del VII convegno di studio*, Sassari, 15–17 dicembre 1989, Sassari, 1990, 177–186.

Solin 1990 Solin, H., *Namenpaare. Eine Studie zur römischen Namengebung*, Commentationes humanarum litterarum 90, Helsinki.

Tataky 1993 Tataky, A., *Observations on greek feminine names attested in Macedonia*, Tyche 8, 189–196.

Tudor 1957 Tudor, D., *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti.

Vallat 2008 Vallat, D., *Onomastique, culture et société dans les Épigrammes de Martial*, Coll. "Latomus" n° 313, Bruxelles.

van Nijf 2010 van Nijf, O., *Being Termessian*: *local knowledge and identity politics in a Pisidian city*, en Whitmarsh T. (ed.), *Local Knowledge and Microidentities in the Imperial Greek World. Greek Culture in the Roman World,* Cambridge/New York, 163–188.

ANNEXES

Anexxe 1

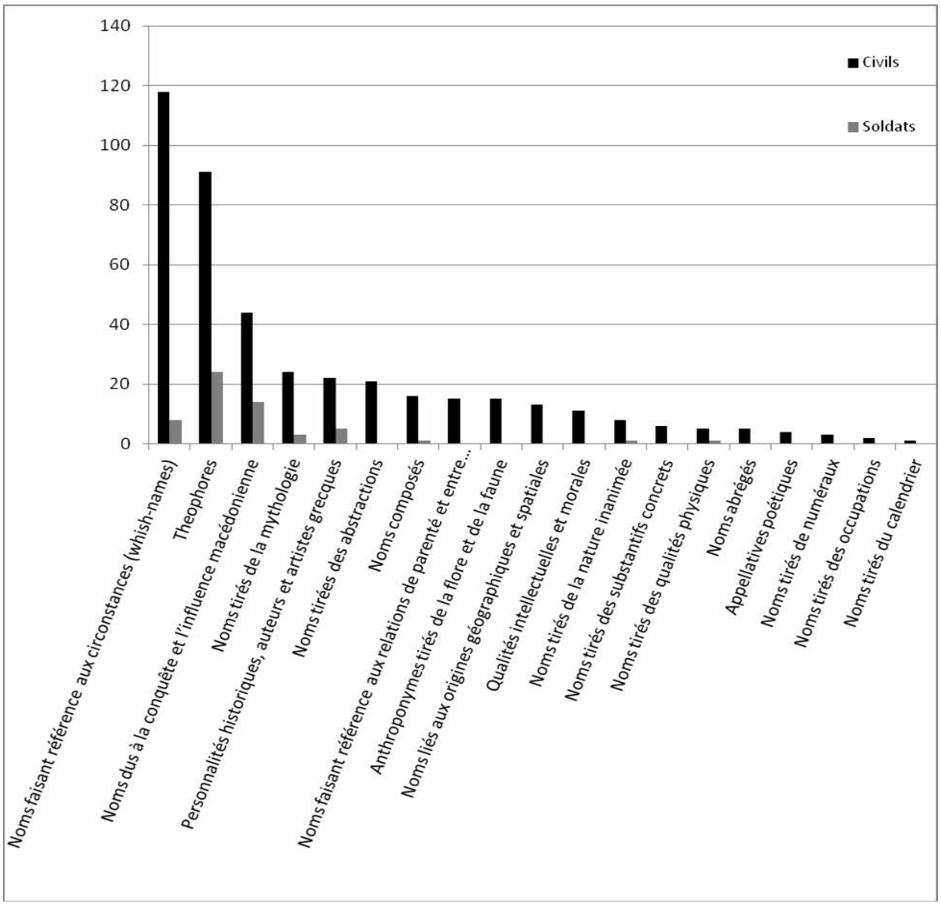

Annexe 1. Tableau décrivant la fréquence des catégories des noms grecs répertoriés en Dacie.

Annexe 2

LISTE DES NOMS GRECS ATTESTÉS DANS LA DACIE ROMAINE

Théophores

Divinités majeures du panthéon grec

Nom	Occur-rences	Statut	Nom complet	Type d'inscription/divinité adorée	Lieu de découverte	Référence
Hermes	18	Affranchi	Ulpius Domitius Hermes/augustalis	Concordia ; Genius Ordinis ; Minerva Augusta	UTS	IDR III/2, 121, 219,271)
		Per.	Hermes Myrini	Silvanus Augustus	Alburnus Maior	IDR III/3, 405
		Indéterminable	…..Hermes	Vot.	Doştat	IDR III/4, 31
		Incert.	C. Herennius Ermes	Cautes	Apulum	IDR III/5, 42
		Affranchi	Septimius Asclepius Hermes	IOM, Iuno, Minerva, Asclepius	Apulum	IDR III/5, 199
		Per.	Hermes Gorgiou	Sol invictus	Apulum	IDR III/5, 355
		Incert.	Arrius Hermes	Vot.	Apulum	IDR III/5, 380
		Per.	Ermes Domnio(nis?)	Liste	Apulum	IDR III/5,452
		Incert.	Aemilius Hermes	Fun.	Apulum	IDR III/5, 489
		Per. ? Esclave ?	Ermes	Liste	Napoca	CIL III 870
		Per ? Esclave ?	Ermescus	Liste	Napoca	CIL III 870
		Esclave	Hermadio/actor	Sol Invictus Mithras	Tibiscum	IDR III/1, 145
		Esclave?	Hermadio	Sol Invictus Mytras Anicetus	UTS	IDR III/2, 283

		Per?	Hermadio	IDOM	Potaissa	CIL III 7691
		Esclave? Per?	Hermeros/lapidarius	Architrave	Cristeşti	IDR III/4, 133
		Incert.	C. Spedius Hermias/flamen	Aesculapius Pergamenus et Hygia	UTS	IDR III/2, 164
		Affranchi	?Aemilia Hermias	Fun.	Apulum	IDR III/5, 490
		Per?	Hermias	Mars amicus et consentiens/Mercurius consentiens	Potaissa	CIL 897 et 898
Asclepius	15	Per.	Memmius Asclepi	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD XI
		Per.	Asclepius (qui?) et Asclep(iades?)/ cives Bithinum	Fun.	Ampelum	IDR III 3/3, 342
		Per.	Asclepius Asclepiades	Fun.	Drobeta	IDR II 48
		Affranchi	Septimius Asclepiades/ augustalis	Fun.	UTS	IDR III/2, 366
		Affranchi	Septimius Asclepius Hermes/ libertus Aesculapi	IOM, Iuno, Minerva et Aesculapius dominus	Apulum	IDR III/5, 199
		CR	Aurelius Asclepiades	Genius Centuriae	Potaissa	ILD 501
		Per.	Asclepius	Tuille estampillée	Valea Sangeorzului	IDR III/3, 21
		Affranchie	Asclepia Chronia	Fun.	Drobeta	IDR III/2, 48
		Affranchie?	Aurelia Asclepiodote	Fortuna Domestica	Ampelum	ILD 347
		Per.	….Asclepiadis f.	Dipl. Mil.	Lieu de decoverte inconnu	ILD 15

Apollo	11	CR	L. Antonius Apollinaris/ vet leg I Adiutrix	Deus? Aeternus	Apulum	IDR III/5, 65
		CR	M. Ulpius Apollinaris/ pref castrorum	Honorif.	Apulum	IDR III/5, 438
		Affranchi	L. Caventius Apollinaris?	Fun.	Apulum	IDR III/5, 511
		Incert.	Flavia Apollinaria	Isis et Serapis	Potaissa	CIL III 881
		Per.	Apollodorus	Fun.	Apulum	IDR III/5, 538
		Per.	Proculus Apollofanes/ surus negotiator	IOM Dolichenus	UTS	IDR III/2, 203
		Incert.	Aurelia Apollonia	Honor.	Apulum	IDR III/5, 504
		Per.	(Artemidorus) Apolloni	Contrat	Aburnus Maior	TabCerD I
		Incert.	Aelius Apollonius	Liste	Romula	IDR II 363
		CR	Au(relius) ? Apollonius/ leg XIII Gemina	Tuile	Micia/ Oraştioara de Sus	IDR III/3, 195, 8 ; IDR III/3, 265, 3
Dionysius	6	CR	Aelius Dionysius/vet leg. XIII G	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD VIII
		CR	Aurelius Dionisius/ curator	Genius Turmaszgadae	Micia	IDR III/3, 139
		Incert.	P. Aelia Dionisia	Fun.	Micia	IDR III/3, 156
		Incert.	P. Aelius Dionisius	Fun.	Micia	IDR III/3, 156
		CR	…….. Dionisius/ vet. Coh II Flavia Commagenum	Fun.	Micia	IDR III/3, 174

		CR	[Aelia] Dionisia	Fun.	Cristeşti	IDR III/4, 138
Zeus	5	CR	T. Aurelius Diocles/ bf. proc	IOM	Ampelum	IDR III/3, 310
		Per/escl.	[?Di]ocles	Mortarium	UTS	IDR III/2, 576
		CR	P. Aelius Diophantus/vet V Galorum	Fun.	Drobeta	IDR II 46
		Incert.	…. Diofan?tis	Fun.	Apulum	IDR III/5, 523
			Zopyrus	liste	UTS	Piso, I., Ţentea, O., *Un nouveau temple palmyrénien à Sarmizegetusa*, Dacia N.S. 55, p.118
Aphrodita	4	Affranchie	Valeria Aphrodisia	Fun.	Kovin	IDR III/1,1
		Incert.	Iulia Aphrodisia	Fun.	UTS	IDR III/2, 426
		Affranchi	M. Procilius Aphrodisius/ augustalis	Deus Aeternus, Iuno, Angeli	UTS	IDR III/2, 190
		Incert.	M. Arranius Epaphroditus	IOM	Apulum	IDR III/5, 129
Artemis	4	Per.	Artemidorus Apolloni/ magister collegi Iovis Cerneni	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD I
		Incert.	Aelia Artimidora	Fun.	Tibiscum	IDR III/1, 161
		Incert.	P. Aelius Artemidorus/ decurio?, sacerdotus creates a Palmyrenis; Macedonia	Invictus Sol Deus genitor	Dostat	IDR III/4, 30

		Incert.	Ulpius Artemidorus/ quaestor (d'une organization collegiale)	Vot.	Apulum	IDR III/5, 399
Eros	4	Esclave	Eros Zotici/sigilarius	IOM	Inlaceni	IDR III/4,279
		Incert.	Antonius Eros	Fun.	Certia	CIL III 7643
		Incert.	Antonius Eros	Fun.	Certia	CIL III 7643
		CR	Cassius Erotianus	Dea Nemesis	Ilişua	CIL III 825
Hera	2	Per.?	C. Hera	Fun.	Drobeta	IDR II 56
		Incert.	Her[a]/XIIIG	Tuile	Micia	IDR III/3, 195.23
Hygia	2	CR	Antonia Hygia Iunior	Fun.	UTS	IDR III/2, 392
		Affranchie	Aelia Hygia	Fun.	Micia	IDR III/3, 159
« **Mater** »	2	CR	C. Iulius Metrobianus/IIvir, quinquennalis, pontifex	Numen Aesculapi; Hercules invictus*; Deus Silvanus	Apulum	IDR III/5, 1, IDR III/5, 100, IDR III/5, 325
		Incert.	Aelius Metrodorus	Dea Regina*(Nemesis)	UTS	IDR III/2, 309
Poseidon	2	Per.	Dizo Posidoni	Vot.	Pojejena	IDR III/1, 12
		Per.	Gorgias Posidoni	Herculens	Apulum	IDR III/5, 90
Athena	1	Incert.	P. Aelius Athenodorus	Vot.	Apulum	IDR III/5, 473
Men	1	Per.	Offas Menofili/quaestor coll. Iovis Cerneni	Déclaration	Alburnus Maior	TabCerD I
Total : 767						

Héros-dieux

Castor	7	Incert.	Aurelius Castor	Vot.	Ilisua	CIL III 818
		CR	Aurelius Castor/dec mun Por	Honor.	UTS	IDR III/2, 126
		Per.	Flavinus Castor (is ?)	Hercules	Apulum	IDR III/5, 89
		CR	Aurelius Castor Polydi	IOM		IDR III/5, 136
		CR	Aurelius Castor/mensor leg. V Mac	IOM Capitolinus	Potaissa	ILD 474
		Esclave	Castor	Fun.	Ampelum	ILD 338
		Per ?	Castor	Vot.	Aquae	IDR II 143
Dioskouroi	2	Per.	Dioscoros Marci	Mithras	Apulum	IDR III/5, 273
		Esclave	Dioscoros Ianuari	Diana Regina	Galicea Mare	IDR II 158
Herakles	2	Ing.	Iulia Eraclia	Fun.	Schitu Topolnitei (Drobeta)	IDR II 135
		CR	Claudius Heraclides	Liber Pater	Apulum	IDR III/5, 239
Total : 11						

Divinités mineures/ forces naturelles

Helios	1	CR	Flavius Eliodorus/militaire XIII Gemina	Tuile	UTS, Sard	IDR III/2, 541 ; IDR III/3, 195.12 ; IDR III/4, 51.4 Sard
Musa	2	Per.	Lucilia Musae		Gherla	CIL III 12 541

		Incert.	Cal(purnius ?) Philomusus	Silvanus Domesticus	Micia	IDR III/3, 122
Nimphius	1	Indéterminable	? Nimph(ius ?)	Vot ?	UTS	IDR III/2, 64
Oceanus	1	Per.	Oceanus Socratis/ Sacerdos IOM Dolichenus	Vot.	Ampelum	IDR III/3, 299
Total : 5						

Epithètes divines

Anicetus	4	Affranchi	(Titus) Claudius Anicetus/augustalis	Quadriviae ; Deus Numen Liber Pater ; IOM et Iuno Regina	UTS	IDR III/2, 330 ; IDR III/2, 251 ; IDR III/5, 191
		CR	C. Sentius Anicetus/dec. col Sarmi., pat.coll.fab.primus mun. Sept. Apul.	IOM	Apulum	IDR III/5, 164
		CR	Aurelius Anicetus/ miles	Liste	Potaissa	CIL III 7688
Bacchius	1	CR	Ulpius Bacchius/centurion XIII Gemina	Honor.	Apulum	IDR III/5, 426
Olympia	2	Per ?	Oympia	Fun ?	UTS	IDR III/2, 115
			Olympias		Potaissa	CIL 03, 13761
Phoebus	4	Per ?	Phoeba	Liste de noms	Drobeta	IDR II 77
		Per ?	Phoebus	Sol Invictus	Romula	IDR II 342
		Incert.	M. Ulpius Phoebus	IOM ; Dea Syria	Micia	IDR III/3, 91 ; IDR III/3, 136
		Per/esclave ?	Foebus	Fun.	Ampelum	ILD 338

Sotericus	1	Affranchi	Flavius Sotericus/ augustalis col. Sarmi., conductor ferrarium	Honor.	Teliucu Inferior	IDR III/3, 37
Total : 12						

Divinités égyptiennes

Harphocras	1	Affranchi	Iulius Arphocras/augustalis	Hon.	Napoca	CIL III 6254
Hammonius	1	Indéterminables	Amonius	IOM	Alburnus Maior	IDR III/3, 394
Isis	1	Esclave	Isidora /domo Asiae	Fun.	Apulum	IDR III/5, 539
Serapis	1	Incert.	C. Valerius Sarapio	Diana Regina/IOM	Apulum	IDR III/5, 63, IDR III /5, 171
Total : 4						

Divinité en général

Cyrilla	1	Incert.	Iunia Cyrilla	Aesculapius et Hygia	Ad Mediam	IDR III/1, 55
« Theos »	6	Affranchi	Aelius Theodorus	Honor.	UTS	IDR III/2, 103
		CR	M. Proc(ilius ?) Theodorus/IIvir	Vot.	UTS	IDR III/2, 318
		Esclave	Theudota/natione Cretica	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD VIII
		Incert.	M. Aurelius Theudotus	Glycon	Apulum	IDR III/5, 86

		CR	M. Aurelius Theodotus	Deana et Nimphae	Germisara	ILD 326
		CR	Aurelius Theophilus/decurio mun Por.	Onor; vot (Mythras)	UTS	IDR III/2, 126; 274
Total : 7						
Total théophores : 116						

Noms faisant référence aux circonstances: laudatifs

1) noms de bon augure („whish-names")

Abascantus	3	Incert.	Aelius Abascantus	Fun.	Mehadia	IDR III/1, 90
		Incert.	Ul(pius?) Abascantus	Liber Pater e(t ?) L(ibera ?)	Micia	IDR III/3, 103
		Incert.	Iunia Abasca(nti) coniux	Nemesis	UTS	AE 2006, 1174
Adamantus	1	Incert.	C. Catullinius Adamantus	Deana Augusta	Apulum	IDR III/5, 59
Callityche	2	Incert.	Opelia Cal[itych]e	Fun.	Ampelum	IDR III/3, 368
		Affranchie	Lisinia Callityche	Fun.	UTS	IDR III/2, 425
Euhemerus	2	Per/Esclave	Euhemer	Vot.	UTS	IDR III/2, 347
		Per/Esclave	Euhemerus	Vot.	Apulum	IDR III/5, 274
Euhodus	2	Incert.	M. Veracius Euodus	Silvanus Domesticus	Micia	IDR III/3, 127
		CR	Iulius Euodus	Fun.	Micia	IDR III/3, 178
Euthyches	11	Esclave	Eutychus/ servus vilicus	Honor.	Drobeta	IDR II 15
		Affranchie	Aelia Eutychia	Fun.	Drobeta	IDR II 46

		Esclave	Eutyches/actor	Hercules sanctus		IDR III/1, 65
		Affranchi	…..Eutyches/augustalis	Liste de noms	UTS	IDR III/2, 65
		Incert.	L. Valerius Eutyches	Vot.*	UTS	IDR III/2, 161
		Esclave ou Affranchi	Eutyches ?	Vot*	Apulum	IDR III/5, 64
		Affranchi	C. Atilius Eutyches/augustalis	IOM Bussumarius	Apulum	IDR III/5, 206
		Affranchi	Eutyches	Deus Sol invictus Mythras	Apulum	IDR III/5, 280, 281
		Incert.	C.Secundinius Eutyches	Fun.	Apulum	IDR III/5, 572
			Iustinia Eutychia		Porolissum	Dacia, 7-8, 1941, 324, nr.2
Eutrofus	1	CR	[P.Aelius] Eutrofus/miles leg VIII Lambesis; Napoca	Liste de noms	Lambaesis	CIL VIII 18085
Macarus	1	Per.	Adiutor Macari	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD X
Niceta	1	CR	M. Procilius M.f. Papiria Niceta/ IIvir, flamen col. Sarmi., sacerdos Laurentium Lavinatium	Plaque de construction	UTS	IDR III/2,2 ;3
Nicon	1	Per.	Valerius Niconis/quaestor coll. Iovis Cerneni	Déclaration	Alburnus Maior	TabCerD I
Zoilus	6	CR	Antonius Zoilus/actarius	Sol invictus Mythras	Romula	IDR II 341
		Per.	Chrestus Zoili	Vot.	Apulum	IDR III/5, 386
		Per ?	Zoilus	Liste	Napoca	CIL III 870

		Per ?	Zoilianus	Liste	Napoca	CIL III 870
		Per ?	Zoilianus	Liste	Napoca	CIL III 870
		Indéterminable	[Z]oil[us ?]		Napoca	CIL III 7668
Zosimus	3		Zosimos		Hăbad-Brădoaia	Wollman 1984-1985, 283, 284, Nr.23
		Incert.	Q. Ianuarius Zosimus	Fun.	UTS	IDR III/2,413
			Aurelius Zosimianus/vixit annum ex Moesia Superiore	Fun.	Potaissa	CIL III 914
			Aurelius Zosimus	Fun.	Potaissa	CIL III 914
Zoticus	4	Esclave	Zoticus/servus vilicus	Hon.	Sucidava	IDR II 188
		Indéterminable	Zoticus	Tuile	Jidava	IDR II 612
		Incert.	T.Iulius Zoticus	IOM	Micia	IDR III/3,89
		Per.	(Eros) Zotici	IOM	Inlăceni	IDR III/4, 279
Total : 38						

2) Du point de vue des autres

Apalaustus	1	Esclave	Apalaustus/Natione Graecus	contrat	Alburnus Maior	TabCerD VII
Cerdo	2	Affranchi	L. Valerius Cerdo	Fun.	Kovin	IDR III/1, 1
		Incert.	Marius Cerdo	IOM	Apulum	IDR III/5, 155
Chrestus	6	Incert.	Aurelius Chrestus	Bonus Puer	Apulum	IDR III/5, 301
		Per ?	Chrestion	Invictus Mythras	Apulum	IDR III/5, 272

		Per.	M(arcus) Chrestus	Siluanus	Apulum	IDR III/5, 323
		Incert.	M. Aurelius Chrestus	Colonne vot.	Apulum	IDR III/5, 444
		Incert.	Aurelius Chrestus	Fun.	Apulum	IDR III/5, 529
		Incert.	Aurelius Chrestus	Numen Aesculapi et Hygiae	Germisara	IDR III/3, 231
Cletus	1	Affranchi	Publicius Cletus	Genius Libertorum	UTS	IDR III/2, 218
Clinias	1	Incert.	Iulius Clinias	Honor.	Apulum	IDR III/5, 542
Enthimus	1	CR	Aurelius Enthimus	Tuiles	Sannicolau Mare ; Ampoița ; Sard ; Daneş ; Sighişoara.	IDR III/1, 275, 276g ; IDR III/4, 47.2, 51.2 ; 189 194.1
Erastus	1	Esclave	Erastus/vikarius peregrini		Porolissum	ILD 699
Eudoxus	1	CR	Aurelius Eudoxus/XIII G	Tuile	Ampoita	IDR III/4, 47.3
Euprepes	1	Affranchi	Licinius Euprepes	Fun.	Micia	IDR III/3, 179
Hedylos	1	Per.	Hedylos Thasios	Fun.	Porolissum	ILD 705
Hediste	1	Indéterminable	Hediste		Ilişua	CIL III 820
Philetus	6	Esclave	Filetus/actor	Honor; honor;	Apulum	IDR III/5, 439 ; IDR III/5, 441
		Incert.	Valeria Felete	Fun.	UTS	IDR III/2, 433
		Incert.	Claudius Philetus	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD VIII ; 4
		Esclave	Philetus	Fun.	Drobeta	IDR II 55
		Incert.	T. Flavius Philetus	Bonus Puer Apollo Pythius	Apulum	IDR III/5, 306

		Affranchi	Ulpius Philetus	Honor.	Apulum	IDR III/5, 515
Philinus	1	Incert.	Valerius Philinus	Fun.	UTS	IDR III/2, 456
Philiscus	1	CR	Aur(elius) M(arci) f(ilius) Philiscus	Quadriviae	Drobeta	IDR II 82 ; Petolescu, CronEpRom 2006, 1181
Philumenus	2		Sentius Philumenus	Sivanus Domesticus	Ampelum	IDR III/2, 288
		affranchie	Iulia Philumene	Fun.	Drobeta	IDR II 55
Potinus	1	Esclave/per.	Potinus	Invictus Mythras	Apulum	IDR III/5,276
Symphorus	2	Affranchi	M. Minucius Symphorus/augustalis	Fun.	Drobeta	IDR II 52
		Affranchi	C. Bovi(…) Symphorus/augustalis UTS	Fun.	Micia	IDR III/3, 171
Total : 30						
Total noms liés aux circonstances : 68						

Noms dus à la conquête et l'influence macédonienne

Alexander	32	CR	Iulius Alexander	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD III, V, XIII, XIV
		Per.	Alexander Carrici	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD V
		Per.	Bellicus Alexandri	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD VII
		Per.	Alexander Antipatri	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD VIII
		Per.	Alexander Gai	Fun.	Alburnus Maior	IDR III/3, 412
		CR	M. Aurelius Alexander/ Miles num Maurorum Hispanorum Antoniniani	IOM	Ampelum	IDR III/3, 312
		Incert.	Aurelius Alexander	Vot.	Napoca	CIL III 859
		Incert.	[A]selius A[lexan]der	Vot.	Sard (Apulum)	IDR III/4, 49

		Incert.	P. Aelius Alexander	Aeternus	Apulum	IDR III/5, 28
		Per.	Sentius Alexandri	Deus Busumarius	Apulum	IDR III/5, 39
		Incert.	Iulius Alexander	Iuno Semlia	Apulum	IDR III/5, 108
		Incert.	Aurelius Alexander/ surus negotiator	IOM Dolichenus	Apulum	IDR III/5, 218
		Per.	ARODIUS ? Alexandri	Bonus Puer	Apulum	IDR III/5, 302
		CR	[…] Alexander/miles	Plaque en marbre, liste de noms	Apulum	IDR III/5, 450
		CR	Septimius Alexander/ candidatus	Liste de noms	Apulum	IDR III/5, 450
		CR	Claudius Alexander/ bf cos	Liste de noms	Apulum	IDR III/5, 454
		CR	M. Valerius Alexander/ vet, leg V Mac.	Fun.	Drobeta	IDR II 38
		Incert.	Iulius Alexander	Tuile	Drobeta	ILD 294
		Indétermina ble	Alexander	Vot ?	Dierna	IDR III/1, 39
		CR	Aurelius Alexander	IOM Erusenus	Napoca	CIL III 859
		CR	Iulius Alexander/ex bf	Vot.	Potaissa	CIL III 7692
		CR	Septimius Alexander/ ex duplicarius	Liste de noms	Potaissa	CIL III 7688
		CR	M. Cocceius Alexander		Porolissum	Toth 1978
		CR	? Alexander/veteranus, augur municipii Septimii Porolissensis		Porolissum	AMN XIII, 1989, 772, Nr.56
		CR	P. Ailios Arrianos Alexandros		Mytilene	IG XII/2, 125
		Per ?	Alaxa(n)der	Vase	Sighişoara	IDR III/4, 195
		Esclave	Alexander	Vot.	UTS	IDR III/2, 315
		Incert.	Aelius Alex[ander]	Fun.	UTS	IDR III/2, 367
		Per.	Alexandrianus, civis Bythinus	Fun.	Ampelum	IDR III/3, 341

		CR	C. Domitius Alexander/vet. Leg. V Macedonicae	Fun.	Drobeta	Petolescu, CronEpRom., 2005, 1109
Antiochus	3	Per.	Antiochus/ sacerdos	Deus Commagenus ?	Apulum	IDR III/5, 223
		CR	Antiochus/ miles		Potaissa	
		Incert.	Septimius Antiochianus	Sol	Casei	CIL III 828
Antigonus	1	CR	C. Iulius Antigonus/ centurio		Potaissa	CIL III 897
Antipater	5	per	Alexander Antipatri	contrat	Alburnus Maior	TabCerd VIII
		affranchi	…Atipater/augustalis	Liste de noms	UTS	IDR III/2, 65
		CR	C. Iulius Antipater	Fun.	Micia	IDR III/3, 178
		CR	P. Aelius Antipater/ a militiis, IIvir col.	IOM conservator ;IOM custos ;Minerva; onor.	Apulum	IDR III/5, 210, 215, 259, 439
		Per.	Roufos Antipatrou	Zeus Sardendenus	Apulum	IDR III/5, 229
Attalus	1	Affranchi ?	Flavius Attalus	Suleuiae	Apulum	IDR III/5, 359
Beronice	2	CR	Iulia Beronice	Esculape et Hygie	Apulum	IDR III/5, 14
		CR	Iulia Beronice	Fun.	Apulum	IDR III/5, 555
Demetrius	5	Incert.	Ulpia Dem[etr]ia	Fun.	Micia	IDR III/3, 175
		Per.	Demetrius Arzakei	Deus Narenus	Alburnus Maior	IDR III/3, 399
		Per.	Demetrius Antoni	Deus Saromandus	Micasasa	IDR III/4, 92
		CR	Valentius? [De]metri[u]s	Fun.	Apulum	IDR III/5, 500
Eumenes	1	ingénu	Eumenes	diplôme	Grojdibod	CIL XVI 75 = IDR III/2, 450
Eupator	1	Per.	Eupator Eumeni/miles	Dipl.	Grojdibod (Dacia Inferior)	DiplDX
Philippus	5	Per ?	Philippus	Silvanus	Apulum	IDR III/5, 326
		cr	Aelius Pilipus/ leg XIII Gemina	Tuile	Micia	IDR III/3, 195.4
		Incert.	Aelia Philipi…	Fun.	Mehadia	IDR III/1, 86
		Incert.	Aelia Pilipis	Fun.	Micia	IDR III/3, 169

		CR	M(arcus) A[u]r(elius) [P]hilipp[ia]nus/dec col A[e]q(ui)	IOM Fulgurator	UTS ?	Petolescu, CronEpRom, 2005, 1113
Cleopatra	1	Esclave ?	….. Cleopatra	Fun.	Porolissum	Tyche, 25/2010, p.87
Laudice	1	Per.	Laudice Syra, Collina Philadelphia	Fun.	Drobeta	IDR II 56
Nicomaedes	1	CR	Claudius Nicomaedes/magister veterani et cives Romani Micienses	IOM	Micia	IDR III/3, 81
Philopatra	1	Per.	Philopatra	Dipl.	Grojdibod (Dacia Inferior)	DiplDX
Ptolemaeus	1	Esclave ?	Ptolemaeus	Zeus Syrgastos	Apulum	IDR III/5, 706
Total : 61						

Noms composés

Agathangelus	1	Incert.	Q. Ianuarius Agathangelus	Fun.	UTS	IDR III/2,413
Agathopus	1	Affranchi	C. Titius Agathopus/augustalis	Aesculapius et Hygia	UTS	IDR III/2,165
Epagathus	1	Affranchi	L. Antonius Epagathus	Honor.	UTS	IDR III/2, 104
Epigenes	1	Incert.	C. Iulius Epigenes	IOM	Apulum	IDR III/5, 150
Epipodius	2	Affranchi	C. Iulius Epipodius	Fun.	Drobeta	IDR II, 35
		Incert.	Epipodia	liste	Napoca	CIL III 870
Euphras	1	Affranchi	Domitius Eufras/augustalis	Fun.	Apulum	IDR III/5, 525
Hiponnicus	1	Affranchi	Domitius Hiponnicus	Genius Ordinis ; Minerva Augusta	UTS	IDR III/2, 219, 271

Maenemachus	1	CR	A(?elius) Maenemachus/centurion		Porolissum	AMN 3,1966, 457, nr.3
Nicanor	1	Per.	Antonius Nicanoris	Fun.	Romula	IDR II 349
Nicephorus	1	Affranchi	Valerius Nicephorus	Honor.	UTS	IDR III/2, 125
Nicostratus	1	Incert.	C. Vibius Nicostratus	IOM	Apulum	IDR III/5, 175
Pasinicus	1	CR	C. Iulius Pasinicus	Vot.	Apulum	IDR III/5, 388
Sosipater	1	CR	C. Iulius Sosipater	Fun.	Micia	IDR III/3, 178
Stratonicus	2	Affranchi	M. Cornelius Stratonicus/augustalis col. Sarm.	Domus diuina/ domus diuina	Micia	IDR III/3, 70, 71
		Affranchi	C. Domitius Nicostratus/augustalis	Fun.	Drobeta	Petolescu, CronEpRom, 2005, 1109
Theopropus	2	CR	Aelius Heupropes	IOM	Potaissa	ILD 467
		esclave	Fortunatus Theupropi	Silvanus Silvester	Chinteni	AE 1933, 20
Total : 18						

Noms tirés de la mythologie

Achilles	2	Affranchi	C. Catullinius Achilleus	Deana Augusta	Apulum	IDR III/5, 59
		CR	Sex. Rufius Achilleus	Fun.	Roma	IDRE I 71

Adamas	1	Esclave	Adamas	Hercules	Apulum	IDR III/5, 100
Adrastus	3	Affranchi/augustalis	M. Suronius Adrastus	Fun.	UTS	IDR III/2, 443
		Affranchi de Adrastus?	Adrastus	Fun.	UTS	IDR III/2, 443
		Affranchie	Tuticia Adrastilla	Fun.	Apulum	IDR III/5, 584
Calliope	1		Aelia Calpope		Napoca	
Butes	1	Esclave	Butes	Fun.	Strei-Sacel	IDR III/3, 16
Calliroe	1	CR	Aurelia Calliroe	Fun.	Drobeta	IDR II 39
C(h)arito	1	CR	Aurelius Charito	Liste de noms	Apulum	IDR III/5, 452
Clonus	1	Incert.	Ulpius Clonus	Fun.	Apulum	IDR III/5 552
Dedalus	1	Incert.	C(aius) A(urelius ?) Dedalus	Fun.	Strei-Sacel	IDR III/3, 16
Diomedes	2	Incert.	Iulius Diomedes	Fun.	Lieu de dec. inconnu	IDR II 646
		Per.	Rufus Diomedis	Fun.	Apulum	IDR III/5 567
Eufemus	1	Esclave	Eufemus	Fun.	Porolissum	ILD 699
Hermione	2	Incert.	Seximia Hermione	Deus Aeternus, Iuno Regina, Angeli	UTS	IDR III/2, 190
		Incert.	Terentia Hermione	Fun.	UTS	IDR III/2, 377
Laeda	1	Affranchie	Mattavia Laeda	Fun.	Micia	IDR III/3, 181

Linus	1	CR	M. ? U <l>pius Linus/ Imaginifer leg XIII G	Vot.	Apulum	IDR III/5, 290
Maro	3	Incert.	Varius Maro	Vot.	Drobeta	IDR II 136
		Esclave ? Per ?	Maro	Vot.(Mythras)	UTS	IDR III/2, 287
		Per.	Maro/eques alae Silianae	Hercules	Gilău	Petolescu, CronEpRom, 2005, 1121
Marsyas	1	Per.	Marsua	diplôme		Eck, W., Pangerl, A,. *Diplome für das Heer in Dakien*, ZPE, 176, 221-233
Meleager	1	CR	C. Valerius Meleager/ Miles coh. XIII Urbanae	Hercules	Lieu de découverte inconnu	IDR II 642
Memnon	1	Incert.	Iulius Memnon	IOM	Apulum	IDR III/5, 151
Nessus	1	CR	C(aius) Iul(ius) Naesus Sabinus	Honor.	Drobeta	ILD 54
Orestus	1	CR	?Long(ius) Orestus	Vot ou honorifique	Apulum	IDR III/5, 459
Patroclus	1	Affranchi	M. Turranius Patroclus	Liber Pater	Tibiscum	IDR III/1, 141
Pyrra	1	Per.	Pyrra Trophima	Fun.	Alburnus Maior	IDR III/3, 433
Total : 28						

Personnalités historiques, auteurs et artistes grecques

Crito	2	Incert.	Aurelius Crit[o]/	Fun.	Potaissa	CIL III 914
		CR	Aurelius Crito/tesserarius V Macedonica			CIL III 935
Demosthenes	1	Per.	Demosthenes	Fun.	Apulum	IDR III/5, 386

Diogenes	3	Per.	Diogenes Moschi	Fun.	Drobeta	IDR II 51
		Incert.	Aelius Diogenes	Dea Nemesis	Marga	IDR III/1, 272
		Per/escl.	Diogenes/lapidarius	enseigne	Aquae	IDR III/3, 6
Dion	1	Per.	Dion Doianou	Zeus Sittakomikenus	Alburnus Maior	IDR III/3, 409
Gorgias	4	Per.	Gorgias Posidonius	Hercules	Apulum	IDR III/5, 90
		Incert.	Aelius Gorgias	Domnus et Domna	Potaissa	CIL III 7671
		Per.	Hermes Gorgiou	Sol Invictus (helios aneiketos)	Apulum	IDR III/5, 355
		Per. ?	Gorgius/miles hastarius	Tuile	Jidava	IDR II 611
Hiero	1		Flavius Hie[r]o		Potaissa	CIL III 7689
Lais	1	Indet.	Lais	Fun.	Apulum	IDR III/5, 535
Lysias	1	CR	C. Iulius Lysias/centurion XIII G	Deus Apollo Augustus	Apulum	IDR III/5, 32
Menander	1	CR	Aurelius Menander/ XIII G	Tuile	UTS; Micia Orastioara de Sus; Sebes; Ampoita	IDR III/2, 541, 3 ; IDR III/3, 195.10, 265.4, IDR III/4 25 ; 47, 5
Myron	1	Per ? Esclave ?	Myron	Zeus Kimistes	Botes-Corabia	IDR III/3, 432
Philoctemon	1	CR	M. Lucilius Philoctemon/IIvir col.Aur.Apul.	Silvanus Domesticus	Apulum	IDR III/5, 339
Socrates	3	Per.	Oceanus Socratis	Vot.	Ampelum	IDR III/3, 399

		Per.	Socratio Socratis	contrat	Alburnus Maior	IDR I, TabCerDX
Zeno	5	Indet.	Zeno	Fun.	Lieu de découverte inconnu	IDR II 652
		CR	C. Valerius Zeno/dec. IIvir col	Dis Pater et Proseprina	UTS	IDR III/2, 199
		Incert.	Calpurnius Zeno	Liste de noms	Apulum	IDR III/5, 458
		Per.	Zenon Tarasi/miles	Fun.	Apulum	IDR III/5, 615
			Iulius Zeno		Potaissa	AEM 17, 1894, 18, nr.3
Zeuxis	1	CR	T. Aelius Zeuxus	Honor.	Drobeta	IDR II 13
Total : 26						

Noms tirées des abstractions

Arete	2	Indéterminable	[A]rete	Fun.	Apulum	IDR III/5, 532
		Per.	Marcus Aretio	Mortarium	UTS	IDR III/2,573; IDR II 565
Egloge	1	Affranchie	Iulia Egloge	Fun.	Apulum	IDR III/5, 543
Epictesis	2	Affranchie	Aelia Epicte(sis)	Fun.	Moldova Noua	IDR III/1, 26
		Incert.	Aurelia Epictesis	Dea Nemesis	Pestisu Mic (les ruines de UTS?)	IDR III/3, 32
Euresis	2	Incert.	Herennia Euresis	Vot.	Apulum	IDR III/5, 242
		Incert.	Cl(audia) Herete	Fun.	Drobeta	Petolescu, CrEpRom,

						2006, 1180
Helpis	2	Cyt. rom	Ulpia Helpidia	Aesculape et Hygia	Apulum	IDR III/5, 6
		Affranchi	Aelius Helpizon	Fun.	Drobeta	IDR II 40
Irene	1	incert	Aurelia Irene	Fun.	UTS	IDR III/2, 390
Logismus	1	Affranchi	(Q. Aurelius) Logismus	Fun.	UTS	IDR III/2, 388
Melete	1	Incert.	Aelia Meletina	Fun.	Potaissa	CIL III 915
Nice	4	CR	L. ? Aelia Nices	Liber Pater*	Tibiscum	IDR III/1, 141
		Per.	Castena Nice	Fun.	Sarmizegetusa	IDR III/2, 199
		Indéterminabl e	…nia Nice	Fun.	Muncelu-Brad	IDR III/3, 438
		Incert.	?Aelia] Nice	Fun.	Porolissum	
Proshode	1	Affranchi	Q. Aurelius Proshodus	Fun.	UTS	IDR III/2, 388
Tyche	3	Affranchie	Tychene	Fun.	Apulum	IDR III/5, 581
		Incert.	Nunnia Tyche		Rome	IDRE I, 74
		Incert.	Bebeia Tyhenis		Porolissum	AMN 3,1966, 457, nr.3
Zoe	1	Incert.	Papiria Zoe	Vot.(Dis Pater et Persephone)	UTS	IDR III/2, 200
Total : 21						

Noms faisant référence aux relations de parenté et entre les sexes

Ammia	1	Incert.	Iulia Ammia		Ilişua	CIL III 819
Ammis	1	CR	Aelia Ammis	Fun.	Drobeta	IDR II 46

Gamice	1	Affranchie	Baebatia Gamice	Fun.	Mehadia	IDR III/1, 89
Blastus	2	Incert.	L. Mattavius Blastus	Fun.	Micia	IDR III/3, 181
		Incert.	(Mattavia) Blaste	Fun.	Micia	IDR III/3, 181
Epigonus	1	Incert.	L. Valerius Epigonus	Fun.	UTS	IDR III/2, 454
Syntrophus	2	Esclave	Syntrophus	Hercules	Baile Herculane	IDR III/1, 58
		Incert.	Sex(tius ?) Syntrofus	Invictus Mythras	Apulum	IDR III/5, 277
Threptus	2	Incert.	M. Lucilius Threptio	Hercules conservator	Apulum	IDR III/5, 97
		Affranchi	Valerius Threptus/augustalis	Genius ordinis	UTS	IDR III/2, 219
Trophimus	4	Incert.	Iulius Trophimus	IOMDC	Micia	IDR III/3, 66
		Per.	Pyrra Trophima	Fun.	Alburnus Maior	IDR III/3, 433
		Incert.	Flavius Trophimus	Vot.(Mythras)	UTS	IDR III/2, 281
		Incert.	L. Aurelius Trophimus	IOM et consenssus deorum dearumque	Apulum	IDR III/5, 185
Total : 14						

Anthroponymes tirés de la flore et de la faune

Amaranthus	1	Indéterminable	Amaranthus			CIL III 820
Anthus	2	Affranchi	P. Publicius Anthus	Genius libertorum et servorum	Sarmizegetusa	IDR III/2 218
		Affranchi/augustalis	Q. Attius Anthimus	IOMA	Sarmizegetusa	IDR III/2, 185

Bubalus	2	Incert.	Tiberius Iulius Bubalus/ decurio collegii fabrum	IOM	Apulum	IDR III/5 147
		Affranchi impérial	Bubalus	Fun.	UTS	IDR III/2, 394
Chelido	1	Incert.	Ulpia Chelido	Fun.	Sarmizegetusa	IDR III/2 446
Daphnus	2	Incert.	Cornelia Daphnis	Quadruuiae	Apulum	IDR III/5, 309
		Per ?	Daphnus	Fun.	Gherla	CIL III 833
Evanthus	1	Incert.	T. Iulius Evanthus	Fun	Drobeta	IDR II 206
Leonas	1	Affranchi impérial	Leonas	Silvanus	Ampelum	CIL III, 1305
Myrinus	1	Per.	Hermes Myrini	Silvanus Augustus	Alburnus Maior	IDR III/3, 405
Moschus	3	Per.	Diogenes Moschi	Fun	Drobeta	IDR II 11
		Incert.	Ael(ius) Mosc(h)os	Aesculap et Hygia	Apulum	IDR III/5, 5
		Affranchi impérial/tabularius	Moschus	Fortunae Domest(icae)	Ampelum	ILD 347
Narcissus	1	Incert.	T. Aurelius Narcissus /negotiator	IOM, Iuno Regina	Apulum	IDR III/5, 190
Total : 15						

Noms liés aux origines géographiques et spatiales

Asia	1	Incert.	Pontia Asia	Fun.	Apulum	IDR III/5, 563
Asteos	1					IGB III/2, 1590

Atticus	4	Affranchi/augustalis	……..Atticus	Vot	Apulum	IDR III/5, 396
		Incert.	Atticus	Fun.	Apulum	IDR III/5, 477
		Esclave	Atticus		Domneşti	AE 1930, 10
Graecus	3	Esclave ? Per ?	Greca	Liste de noms	Napoca	Greca
			Grec(us ?)		Romula	IDR II 390
		Incert.	?Flavius Graecinus/ ?patronus decurii ? IIIIcolegii fabrum		UTS	IDR III/2, 254
Ionicus	1	Incert.	Primus Aelius Ionicus/negotiator	Fun.	Drobeta	IDR II 47
Helico	2	Incert.	Aurelius Helico	Fun.	UTS	IDR III/2, 418
		Incert.	A(urelius ?) Elico	IOM	Aquae	IDR III/3, 9
Macedo	1	Incert.	Iulius Macedo	contrat	Alburnus Maior	tabCerD 32
Total : 13						

Nom exprimant des qualités intellectuelles et morales

Epius	1	Affranchi	A(ulus)Tapetius Epius	IOM	Apulum	IDR III/5, 168
Eucharistus	1	Incert.	Ulpius Eucharistus	Fun.	UTS	IDR III/2, 450
Euthimus	1	Affranchi	P. Aelius Euthymus	Honor.	Apulum	IDR III/5, 440
Fronime	1	Indéterminable	Fronime	Fun.	Ilişua	CIL III 819

Gaurus	2	CR	Aurelius Gaurus/dec. col. Aur. Dacicae Napoc.			AE 1956, 230
		CR	C. Gaurius Gaurianus/ sacerdos coloniae Apul., conductor ferrarium	Nomen Marci Aureli Antonini	Teliucu Inferior	IDR III/3, 37
Irenicus	1	Affranchi	C. Iulius Irenicus/augustalis	Aesculapius, Hygia, Apollo, Diana	Apulum	IDR III/5, 20
Philotimus	1	incert	…..Philotimus	Vot.(Mythras)	UTS	IDR III/2, 288
Synethus	1	esclave	Synethus/adiutor tabularii	Cautopates	UTS	IDR III/2, 193
Thrasos	1	Per.	Thrasos	Dipl.	Grojdibod (Dacia Inferior)	DiplDX
Total : 10						

Noms tirés des substantifs concrets

Stephanus	6	Incert.	P. Aelius Stephanus	IOM dei deae paterni	Apulum	IDR III/5, 187
		Incert.	Aurelius Stephanus	Mythras	Apulum	IDR III/5, 267
		affranchi	T. Aurelius Stephanus	Honor.	Apulum	IDR III/5, 505
			Aurelus [Ste]panus			
		Per.	Stephanus	Fun.	Biertan	IDR III/4, 186
		Esclave ?	Stefanus	Mortaire	UTS	IDR III/2, 580
Total : 6						

Noms tirés des qualités physiques

Cale	1		Licinia Cale	Nymphae	Germisara	ILD 324
Callistus	4	Per.	Barsimis Callistenis/miles	Dipl.	Tibiscum	DiplD XV
		Per.	Ingenuus Callisti	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD IX
		Incert.	Antonia Calliste	Fun.	Drobeta	IDR 51
		Esclave	Callistus	Hercules invictus	Apulum	IDR III/5, 99
Kalligenia	1	Affranchie	Iulia Kalligenia	Fun.	Drobeta	IDR II 50
Total : 6						

Appellatives poétiques

Ambrosius	1	Incert	L. Aquila Ambrosius	Virtutes Dei Aeterni/Aeternus	Apulum	IDR III/5, 23, IDR III/5, 24
Dius	2	Affranchi	C. Iulius Dius/ Augustalis muncipi Apulensis	Aures Aesculapi et Hygiae et Apollini et Dianae	Apulum	IDR III/5, 20
			C. Valerius Dius	Fun.	Apulum	IDR III/5, 588
Nedymus	1	Incertus	Iunius Nedymus	IOM	Ampelum	IDR III/3, 313
Total : 4						

Noms tirés de la nature inanimée

Antrocius	1	Esclave impérial	Antrocius	Numen Aesculapi et Hygiae	Apulum	CIL III 978

Ametysthus	1	Affranchi	A(ulus) Tapetius Amethystus	IOM	Apulum	IDR III/5, 167
Berulus	1	CR	M. Aurelius Berulus/frum. Leg. XIII G	Fun.	Rome	IDRE I 25
Chrysampelus	1	Incert.	Iulius Chrysampelus	IOM	Apulum	IDR III/5, 149
Chrysanthus	2	Affranchi	Marius Chrysantus			IDR II, 647
		affranchi	Baebatius Chrysanthus		Mehadia	IDR III.1, 89
Chrysokomas	1				UTS	IDR III/2, 400
Chryseros	1		Chryseros		Micia	IDR III/3, 173
Zmaragdus	1	Affranchi imperial	Zmaragdus	Deus Aeternus	Ampelum	CIL III 1286
Total : 9						

Noms abrégés

Passia	1	esclave	Passia	contrat	Alburnus Maior	TabCerd VI
Strato	1	CR	Iulius Strato	Fun.	Drobeta	IDR II 34
Teles	1		D.Iunius Teles	Mercurius Augustus	Potaissa	ILD 485
Timon	2	affranchi	M. Aurelius Timon	Genius fabrum	Apulum	IDR III/5, 80
		CR	M. Aurelius Timo	Fun.	Sinnicolau Mare	IDR III/1, 274
Total : 5						

Noms tirés de numéraux

Protus	1	Affranchi	Valerius Protus	Honor.	UTS	IDR III/2, 125
Protenus	1	CR	Mettius Protenus	Aesculapius et Hygia	UTS	IDR III/2, 153
Protogenia	1	Incert.	Antonia Protogenia	Fun.	UTS	IDR III/2, 380
Total : 3						

Noms tirés des occupations

Evangelus	1	CR	M. Licinius Evangelus	Vot.	Apulum	IDR III/5, 389
Tyrannos	1	Per.	Clemens Tyranni	Fun.	Cristești	IDR III/4, 137
Total : 2						

Noms tirés du calendrier

Chronia	1	Affranchie	Asclepia Chronia	Fun.	Drobeta	IDR II, 48
Total : 1						

Gentilices grecs

Asclepius	3	affranchi	Septimius Asclepius Hermes	contrat	Alburnus Maior	TabCerd VI
		Per.	Asclepius Asclepiades	Fun.	Drobeta	IDR II 48
		Affranchie	Asclepia Chronia	Fun.	Drobeta	IDR II, 48
Gaurius	1	CR	C. Gaurius Gaurianus/ sacerdos coloniae Apul., conductor ferrarium	Nomen Marci Aureli Antonini	Teliucu Inferior	IDR III/3, 37
Menonius	1		Menonia Gemellina	Fun.	Ampelum	IDR III/ 3, 369
Total : 5						

ÎNCEPUTURILE COLONIZĂRII ŢĂRII BÂRSEI REFLECTATE ARHEOLOGIC

ADRIAN IONIŢĂ*

Rezumat. Ţinând seama de stadiul actual al cercetărilor arheologice, sunt aduse în discuţie o serie de descoperiri legate de fenomenul colonizării Ţării Bârsei în secolele XII–XIII. Începuturile colonizării săseşti în Ţara Bârsei sunt precedate de existenţa unei cetăţi de pământ pe Dealul Lempeş (în hotarul satelor Sânpetru şi Hărman), datate către mijlocul secolului al XII-lea. Colonizarea Ţării Bârsei, ale cărei limite teritoriale au fost fixate în donaţia din anul 1211, nu s-a desfăşurat la întâmplare, ci a corespuns unui concept strategic pus în practică de regalitatea maghiară, petrecându-se în două mari etape. Prima etapă corespunde în linii mari colonizării săseşti în sudul Transilvaniei, după mijlocul secolului al XII-lea, în vremea lui Geza al II-lea, iar cea de-a doua are loc odată cu instalarea Ordinului Teuton în 1211. Din primul grup de aşezări ale oaspeţilor occidentali fac parte Feldioara, Prejmer, Sânpetru şi Hărman, care sunt menţionate într-un document din 1240. Dovada arheologică a prezenţei coloniştilor o constituie necropola de la Feldioara, caracterizată prin morminte cu nişă în dreptul capului, datate prin monede din categoria denarilor maghiari anonimi emişi în a doua jumătate a secolului al XII-lea. De asemenea, la biserica din Prejmer, în nivelul constructiv al primei faze, s-a găsit o monedă de la Bela al III-lea. În cea de-a doua etapă, sunt înfiinţate probabil cele mai multe dintre aşezările săseşti, care vor face ulterior parte din districtul Braşovului. Fără a intra în problematica fortificaţiilor teutone din Ţara Bârsei, sunt aduse în discuţie două cetăţi, Feldioara/Marienburg şi Cetatea Neagră de la Codlea, în cazul celei dintâi cercetările arheologice scoţând la iveală un zid, care, prin poziţia stratigrafică şi maniera de construcţie, poate fi pus în legătură cu Ordinul Teuton. Chiar dacă există dispute istoriografice în ceea ce priveşte localizarea celor cinci cetăţi despre care se aminteşte că au fost ridicate de teutoni în cei 14 ani de şedere în Ţara Bârsei, nu este de conceput construirea unor fortificaţii fără prezenţa unor comunităţi umane considerabile în apropiere, pentru a asigura forţa de muncă iniţială şi buna funcţionare a cetăţilor mai apoi. Se mai constată că, deşi spaţiul în care au fost fondate localităţile săseşti era considerat la început, în special din cauza vecinătăţii pecenego-cumanilor, mai puţin favorabil locuirii umane, acestea şi-au păstrat până astăzi vatra iniţială, procesul de abandonare fiind extrem de redus, ceea ce face aproape imposibilă sarcina arheologului de a surprinde locuinţele primelor generaţii de oaspeţi.

Cuvinte-cheie: colonizare, oaspeţi occidentali, teutoni, necropole, aşezări, biserici, fortificaţii.

În contextul istoriei medievale a Transilvaniei, problematica colonizării şi a grupurilor umane care au înfăptuit-o rămâne una de actualitate. Puţinele surse scrise despre momentul instalării efective a oaspeţilor occidentali şi despre primele decenii de vieţuire a acestora în Transilvania nu ne permit creionarea unei imagini exacte. De aceea, arheologiei, cu toate limitele sale, îi revine rolul de a aduce date

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, Bucureşti; e-mail: aionita67@yahoo.com.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 121–132

noi, dar, din păcate, s-au făcut foarte puține cercetări în această direcție. În plus, unele săpături arheologice s-au dovedit a fi neconcludente pentru subiectul discutat, iar altele, de interes mai mare sau mai mic, au rămas nepublicate.

Începuturile colonizării săseşti în Țara Bârsei[1] sunt precedate de existența unei cetăți de pământ pe Dealul Lempeş/Lempesch (în hotarul satelor Sânpetru şi Hărman), datate către mijlocul secolului al XII-lea. Fortificația, de formă ovală, constă într-un şanț cu val, dublat sau chiar triplat, acolo unde locul era cel mai expus. Nu s-au observat alte întărituri cu lemn, ci doar două foarte mici amenajări cu piatră. În interiorul cetății nu s-au descoperit complexe de locuire, ci doar materiale arheologice disparate – ceramică (vase borcan, tigăi de lut), precum şi un vârf de săgeată[2]. Urmele lăsate pe teren par să oglindească prezența unei colectivități cu îndatoriri militare de pază a frontierelor regatului, probabil una dintre acele colectivități din care se va forma în secolul următor comunitatea secuiască[3].

Tradiția locală săsească păstrează amintirea faptului că primii colonişti, conduşi de *greavi* (sau *locatori*), au pătruns în Țara Bârsei croindu-şi drum cu topoarele prin păduri[4], traseul pe care au venit nefiind însă foarte clar. Există trei căi pe care aceştia le puteau urma: dinspre Rupea/Reps, peste dealul Bogatei, prin pădurea cu acelaşi nume; prin defileul de la Racoş/Krebsenbach, urcând pe valea Oltului prin lunca împădurită; străbătând pădurile dinspre Şercaia/Schirkanyen spre Codlea/Zeiden; acest ultim traseu, denumit şi *Sachsenweg*, se pare că a fost utilizat mult mai frecvent începând cu veacul al XIII-lea. Primele aşezări fondate de coloniştii germani, după mijlocul secolului al XII-lea, sunt Feldioara/Marienburg, Sânpetru/Petersberg, Hărman/Honigberg şi Prejmer/Tartlau, atestate documentar la 1240, printr-un act în care Bela al IV-lea (1235–1270) dăruia cistercienilor unele biserici din Țara Bârsei, şi anume: *Castrum Sanctae Mariae, Sancti Petri, Mellis et Tartilleri*[5]. Din punct de vedere arheologic, dovada pentru Feldioara este prezența unei necropole, iar în cazul Prejmerului, descoperirea, în nivelul constructiv al primei faze, a unei monede brakteate atribuite lui Bela al III-lea (1172–1196)[6].

[1] Asupra limitelor geografice ale Țării Bârsei în care s-a desfăşurat colonizarea germană vom reveni mai jos; de menționat de la început că aceasta nu cuprinde şi bazinul Râului Negru, adică partea de NE a depresiunii Bârsei.

[2] Alexandrescu, Pop, Marcu 1973, 231–237.

[3] Ioniță 2009, 47.

[4] Operațiunea respectivă a lăsat urme în toponimia săsească locală, de pildă satul Radeln/Roadeş, *roden* semnificând în graiul săsesc defrişare/desțelenire. Se pare că, în pofida unei rezonanțe fonetice maghiare, şi cuvântul Homoroden/Homorod – desemnând atât o vale cât şi o localitate aflată pe aceasta – derivă tot de aici. În Țara Bârsei se află de asemenea un râu cu acest nume, care se varsă în Vulcănița, unii autori considerând însă că Vulcănița se varsă în Homorod. Feldioara/Marienburg se află chiar la confluența Vulcăniței (sau Homorodului) cu Oltul.

[5] DIR C, I, 319–320; Ub. I, 68-69.

[6] Cercetările arheologice la biserica din Prejmer/Tartlau, rămase din păcate inedite, au fost efectuate de către regretatul Radu Heitel, moneda fiind însă publicată (Isăcescu 1965, 371, nr. 584). Vezi şi Huszar 1979, nr. 200, 53–54.

Pentru Sânpetru/Petersberg şi Hărman/Honigberg, nu există vreo probă arheologică (şi din cauza caracterului redus al cercetărilor), dar ar decurge ipotetic ca urmare a alăturării lor, deloc întâmplătoare, de celelalte două situri menţionate în documentul amintit. Nu dispunem de vreun indiciu arheologic, cu atât mai puţin documentar, în ceea ce priveşte existenţa altor aşezări contemporane cu acestea, deşi faptul în sine nu poate fi exclus.

Necropola de la Feldioara/Marienburg se află într-o piaţetă situată între casa parohială şi biserica evanghelică. Au fost cercetate în total 127 de morminte, cele mai multe fiind simple, dar au fost identificate şi câteva morminte duble şi triple[7]. Unele părţi ale necropolei nu au fost accesibile, din diverse motive, altele au fost distruse de-a lungul timpului, astfel încât apreciem că au fost cercetate aproximativ 50% din numărul total al complexelor funerare. S-a constatat un ritual dominant care conferă specificul necropolei. Decedaţii adulţi, probabil înfăşuraţi în giulgiu, erau depuşi fără sicriu în gropi cu treaptă. O groapă de acest fel presupune mai întâi o groapă mare rectangulară, pe fundul căreia există o altă groapă săpată după forma şi dimensiunile corpului uman, având o nişă în dreptul capului. Mormintele de copii nu sunt prevăzute cu nişă în dreptul capului, fiind vorba de un tratament funerar diferenţiat. Decedaţii erau depuşi în decubit dorsal cu capul la vest, de regulă cu membrele superioare dispuse pe lângă corp. Inventarul funerar este extrem de sărac; de altfel, austeritatea, alături de practicarea nişei în dreptul capului, constituie trăsăturile definitorii ale necropolei de la Feldioara/Marienburg. Ca inventare, în afara monedelor romane, care nu ne ajută însă la datarea complexelor, s-au găsit şase denari anonimi maghiari atribuiţi lui Geza al II-lea (1141–1161) şi Ştefan al III-lea (1162–1172), precum şi trei cercei de buclă cu capătul în formă de „S”, ceea ce permite încadrarea necropolei în a doua jumătate a secolului al XII-lea[8]. Înmormântările în acest loc se eşalonează pe durata a două–trei generaţii, din ultimii ani de domnie ai lui Geza al II-lea şi până la instalarea cavalerilor teutoni (1211), spaţiul funerar restrângându-se apoi în jurul actualei biserici.

Analogiile cu cimitirele din vestul Europei şi cu cele din Transilvania – toate situate în zona de colonizare săsească – indică fără dubii faptul că necropola de la Feldioara/Marienburg a aparţinut primului val de colonişti germani veniţi în Transilvania după mijlocul veacului al XII-lea.

Faptul că săpăturile arheologice de la biserica din Prejmer/Tartlau, după cum am mai spus, nu au fost publicate, ne împiedică să facem comentariile pe care ni le-am dori. Cert este că prima fază a monumentului, constând într-o construcţie ale cărei fundaţii au fost încorporate actualei biserici, se datează în vremea lui Bela al III-lea (1172–1196) şi se datorează saşilor. Este de asemenea evident că ridicarea bisericii se petrece la o dată ulterioară fondării aşezării.

[7] Au fost publicate deja 109 morminte descoperite în afara curţii bisericii (Ioniţă *et alii* 2004, 29–58, 93–129).

[8] Ioniţă *et alii* 2004, 43–44, 108–109; Ioniţă 2005, 218.

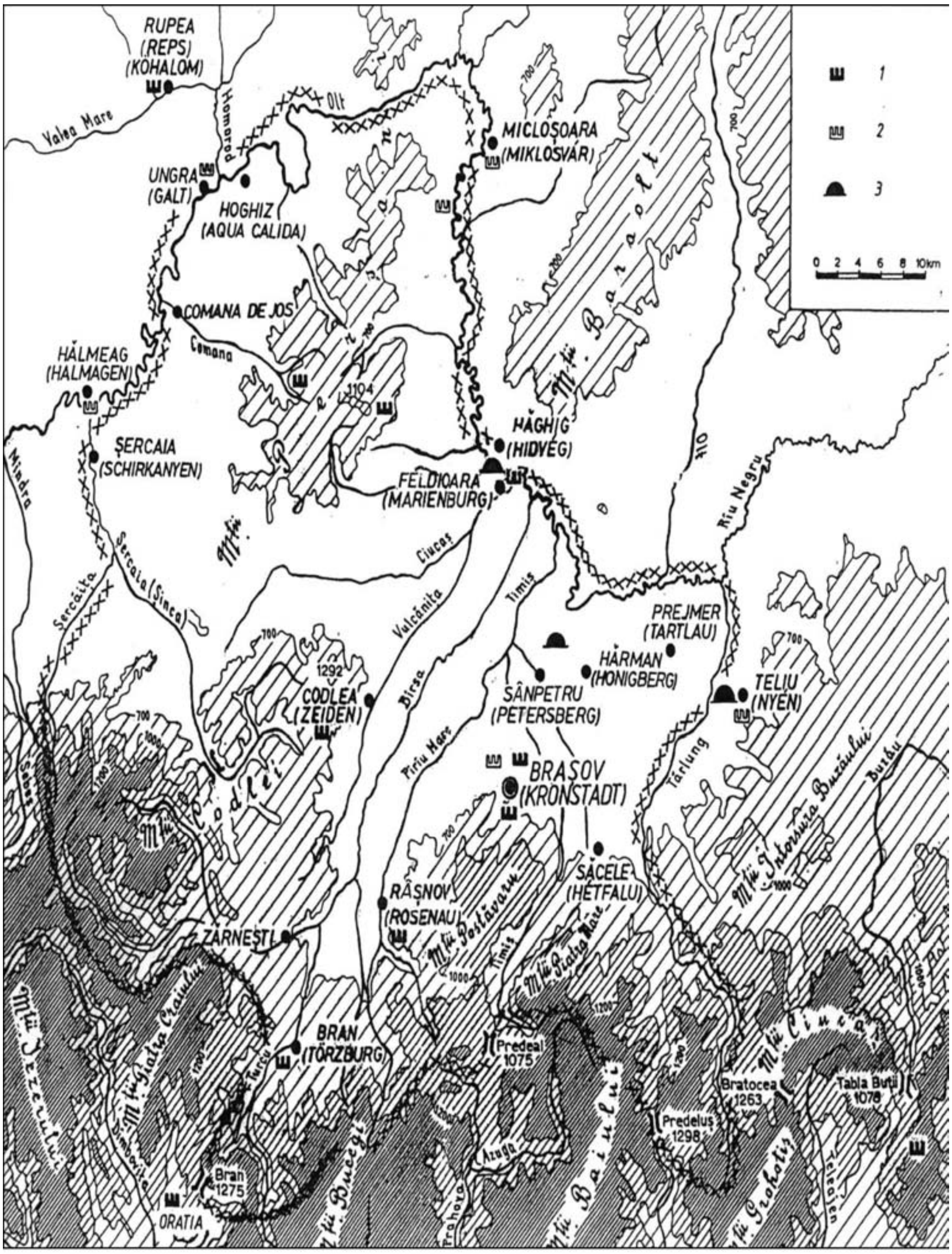

Fig. 1. Țara Bârsei după documentul regal din 1211.
1 fortificații de piatră, 2 fortificații dispărute, 3 fortificații de pământ (după Popa 1991).

Oaspeții instalați sub conducerea *greavi*-lor în noile așezări și-au împărțit terenul în loturi (*sesii*) mai ales după modelul flamand[9]. Este de presupus că primii coloniști stabiliți în Transilvania, pe care cu un termen generic îi numim sași, provin din rândul unei categorii nu foarte avute, existând un anume egalitarism, cel puțin în primele decenii de după așezarea lor. Ideea este sugerată de lotizările efectuate la luarea în primire a noilor teritorii și de faptul că nu distingem, din punct de vedere arheologic, un anume tratament funerar care ar putea diferenția niște indivizi de restul colectivității, stratificarea socială în cadrul comunităților rurale săsești începând ceva mai târziu.

Coloniștii veacului al XII-lea din Țara Bârsei, grupați în așezări compuse din circa 20 de familii, după cum este cazul la Feldioara/Marienburg, practicau o economie de tip autarhic. Nu există dovada unei specializări pe diferite tipuri de activități socio-economice, ceea ce ne conduce la ideea că, în cadrul comunităților de aici, se produceau cele necesare traiului zilnic printr-o gamă de activități la care participau nediferențiat toți membrii colectivității. Modul de viață al primelor generații de coloniști se baza în întregime pe agricultură, cu cele două ramuri – cultivarea cerealelor (grâu, orz, secară) și creșterea vitelor (în special, bovine și cabaline). În cadrul comunității se practicau, doar pentru strictul necesar, și alte activități cu caracter meșteșugăresc – olăritul, prelucrarea pieilor (pentru îmbrăcăminte, curele, hamuri), țesutul, dulgheritul, confecționarea frânghiilor etc. În ceea ce privește olăritul, cel puțin într-o primă fază, credem că vasele sunt produse în cadrul aproape al fiecărei familii, după nevoile proprii, arderea vaselor făcându-se însă într-un cuptor comun. Este de presupus, de asemenea, existența în sat măcar a unui fierar-potcovar și a unei persoane pricepute la confecționarea și repararea roților de car. Nu putem preciza dacă primele generații de coloniști dispuneau de o moară sau, mai degrabă, măcinatul cerealelor se făcea cu râșnițe manuale în cadrul fiecărei familii.

Odată cu venirea cavalerilor teutoni în Țara Bârsei în anul 1211, colonizarea intră într-o a doua fază, nu își are începutul atunci, așa cum s-a crezut inițial, idee care mai persistă încă în istoriografie. Chiar dacă diploma din 1224, acordată de Andrei al II-lea (1205–1235) coloniștilor germani[10], prin care se restabileau obligațiile și privilegiile cu care fuseseră chemați de Geza al II-lea (1141–1161), a creat impresia că primul val de colonizare se restrângea la fâșia mărginită la vest de Orăștie/Broos, iar la est de Drăușeni/Draas[11], în lumina descoperirilor arheologice, s-a observat că acesta s-a întins de la început până în Țara Bârsei. Reluăm cu această ocazie clarificarea motivului pentru care la 1224 *terra Daraus* apare ca limită estică a teritoriului locuit de sași. Explicația constă în faptul că, la acea dată, Țara Bârsei aparținea teutonilor cu privilegiile lor specifice, coloniștii de aici fiind

[9] Nägler 1997, 51–55.

[10] „începând de la Orăștie/Broos până la Baraolt/Boralth, împreună cu pământul secuilor din Sebus și cu *terra Daraus*" (DIR C, I, 208–210; Ub. I, 32–35).

[11] Nägler 1979, 144, Taf. 19; Nägler 1981, 185, pl. 19.

deci logic excluşi, neputând primi noi diplome atâta vreme cât erau în vigoare cele acordate Ordinului Teuton[12]. Problema de fond o constituie faptul că regele acordă privilegii doar în acele teritorii („pământ regal”) care îi mai aparțineau din punct de vedere juridic la acea dată. El nu intervine în teritoriile care făcuseră deja obiectul unor diplome dobândind astfel un alt statut, cum este cazul Țării Bârsei, intrată în posesia teutonilor, chiar dacă acestea erau locuite şi de colonişti.

Țara Bârsei hotărnicită la 1211[13] includea, pe lângă depresiunea propriu-zisă a Bârsei – cu limita nordică pe Olt şi cea estică pe Tărlung[14] – şi partea estică a Țării Făgăraşului, cuprinsă între Olt/Alt, pe aliniamentul Şercaia/Schirkanyen, Hălmeag/Halmagen, Ungra/Galt şi creasta Munților Perşani. În această zonă, ce ține, repetăm, de Țara Făgăraşului, există o mai veche aşezare premergătoare colonizării şi o fortificație, cercetate arheologic, în cuprinsul comunei Comăna/ Unterkumanen[15] – asupra cărora nu vom insista însă.

Teutonii, prin activitatea lor de scurtă durată, dar intensă, au restabilit ordinea şi au dat un nou impuls colonizării în *terra Borza ... deserta et inhabitata*[16]. Foarte probabil, habitatul din sud-estul Transilvaniei a suferit destul de mult de pe urma repetatelor incursiuni cumane, posibil şi a expediției bizantine din 1166, unul dintre traseele acesteia fiind, se pare, prin Țara Bârsei[17]. Nu este exclus nici ca pentru scurte intervale de timp, ca urmare a deselor incursiuni, acest colț de țară să fi „scăpat” de sub controlul administrației regale.

Din punct de vedere arheologic, la Feldioara/Marienburg nu s-au sesizat niveluri de distrugere; putem lega însă ipotetic unul dintre morminte (M.120), în care s-a găsit un vârf de săgeată ce a cauzat moartea individului, de un atac cuman. Ideea unei ieşiri temporare de sub jurisdicția regală este sugerată şi de asocierea într-un alt mormânt (M.98) a trei monede care, teoretic, n-ar fi circulat în paralel, datorită politicii regalității maghiare din a doua jumătate a secolului al XII-lea, de a retrage la scurte intervale de timp monedele de pe piață. Acestea erau înlocuite cu altele cu un conținut de argint mai mic, dar care, prin autoritatea statului, circulau forțat la aceeaşi valoare, monetăria regală încasând diferența de argint.

---

[12] Ioniță 1994, 276–277.

[13] *Prima vero meta huius terrae incipit de indaginibus castri Almage et procedit usque ad indagines castri Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit quae vocatur Alt; et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, et ab ortu aquae quae Timis vocatur progreditur usque ad effluxum aquae, quae Borsa nominatur; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam* (DIR C, I, 150–151; Ub. I, 11–12).

[14] Printr-o diplomă ulterioară, în anul 1222, teutonii vor primi şi zona situată la est de Tărlung spre Munții Întorsura Buzăului (DIR C, I, 182–184; Ub. I, 19).

[15] Glodariu *et alii* 1980, 69–94.

[16] Asupra termenului de *terra deserta*, mult discutat de asemenea în istoriografie, ne-am exprimat deja opinia şi nu este cazul să o reluăm aici (Ioniță *et alii* 2004, 58–59, 124; Ioniță 2005, 221–222).

[17] Cândea 1999, 153–155.

Probabil în vremea teutonilor sunt înfiinţate şi cele mai multe dintre aşezările săseşti cunoscute până astăzi în Ţara Bârsei. Documentele nu amintesc nimic despre denumirile localităţilor şi cum s-a petrecut acest fapt, ci, doar într-un act al cancelariei papale din 1232, se menţionează că teutonii au construit cinci cetăţi de piatră[18], fără a le nominaliza însă. Chiar dacă există dispute istoriografice în ceea ce priveşte localizarea acestora[19], nu este de conceput ridicarea unor fortificaţii fără prezenţa unor comunităţi umane considerabile în apropiere pentru a asigura forţa de muncă iniţială şi buna funcţionare a cetăţilor mai apoi. Acesta este aspectul cel mai important pe care dorim să-l subliniem, şi anume că, în vremea teutonilor, existau aşezări suficient de mari (unele mai vechi, altele înfiinţate de curând) capabile să ajute la construirea a cinci fortificaţii de piatră în 14 ani. Fără a intra în problematica fortificaţiilor teutonilor[20], am vrea să amintim pe scurt situaţia arheologică a două dintre cele trei cetăţi atestate documentar în secolul al XIII-lea – Marienburg şi Schwarzburg, cea de a treia fiind mult discutata şi încă necunoscuta Kreuzburg (*castrum quod Cruceburg nominatur*[21]), despre care vom reaminti doar că nu are nimic de-a face cu cetatea de la Tabla Buţii/Bosauer Pass[22], fapt dovedit arheologic[23].

Atestarea sub numele *Castrum Sanctae Marie* la 1240, în documentul deja amintit, ţinând seama şi de analogia cu Marienburg (Malbork) din Polonia, ne îndreptăţeşte să presupunem existenţa la Feldioara/Marienburg a principalului sediu al Ordinului Teuton în Ţara Bârsei. Cetatea de la Feldioara/Marienburg a fost construită pe un bot de deal, situat în extremitatea estică a terasei pe care se află satul, teritoriul cetăţii fiind despărţit de restul platoului printr-un larg şanţ de apărare. Fără a avea elemente de datare absolută, ci doar pe baza succesiunii stratigrafice şi a caracteristicilor tehnice, ceea ce poate fi legat, din punct de vedere arheologic, de activitatea constructivă a teutonilor, constă într-un zid lat de aproximativ 2 m, surprins pe o lungime de circa 60 m în partea de vest şi nord-vest a actualei cetăţi[24]. Zidul respectiv, diferit ca manieră de execuţie de fazele ulterioare ale cetăţii, ar trebui în mod logic să constituie o incintă şi să se lege de un turn. Foarte probabil actualul turn de vest al cetăţii îşi are aroginea în această perioadă. În ceea ce priveşte însă modul cum se închidea zidul respectiv, putem lua în considerare distrugerile şi modificările survenite ulterior sau chiar faptul că fortificaţia nu a fost terminată în cei 14 ani de prezenţă teutonă la Feldioara/Marienburg. Această ultimă remarcă credem că poate fi luată în considerare şi în legătură cu alte situri presupuse a aparţine Teutonilor.

[18] *cum multo labore ... quinque castra fortia construendo* (DRH D, I, 16–18; Ub. I, 56.).
[19] Popa 1991, 107–112.
[20] Ţiplic 2006, 121–131, 147–150 şi cu literatura mai veche.
[21] DRH D, I, 1, 5.
[22] Horwath 1929a, 50–55.
[23] Ioniţă 2006, 129–136; D. Căpăţână *et alii* 2008, 157–182.
[24] Ioniţă *et alii* 2004, 60, 125; Fig. 62/1–2; 63/1–2; 65/2; 73/1; 76/2.

Cetatea de la Codlea/Zeiden – Schwarzburg este atestată printr-un act din anul 1267, care se referă la conflictul din 1262 dintre ducele Ştefan – viitorul rege Ştefan V (1270–1272) – şi tatăl său, regele Bela al IV-lea (1235–1270), conflict care a avut loc chiar în preajma cetății[25]. Dat fiind intervalul relativ scurt de timp de la plecarea teutonilor, ținând seama şi de marea invazie mongolă (1241), care a blocat o bună bucată de vreme activitatea constructivă, este de presupus că nucleul cetății de la Codlea/Zeiden se datorează Ordinului, fără a avea o evidență arheologică clară[26]. Obiectivul este situat la o înălțime apreciabilă – 980 m (sub Măgura Codlei 1294 m) şi arată mai mult a creastă fortificată decât a cetate propriu-zisă. Este amenajată prin cioplirea stâncilor şi adăugarea unui turn rectangular ce bara trecerea în partea de nord. Traseele celor câteva ziduri, care cu greu se mai pot vedea astăzi, nu ne permit schițarea unui contur clar al cetății[27]. Impresionante rămân cele două cisterne pentru apă cioplite în stâncă în partea de sud. Actualmente zona este total împădurită, nu aceeaşi fiind însă situația şi în Evul Mediu, în perioada de funcționare a cetății, când asigurarea unei bune vizibilități de jur împrejur era esențială.

După plecarea teutonilor, începe să crească importanța Braşovului/ Kronstadt, amintit documentar prima dată în anul 1234, ca loc al unei mânăstiri premonstratense (*Corona*)[28] şi în 1252 ca localitate (*Barasu*)[29]. În câteva decenii, după marea invazie mongolă din 1241, acesta avea să dobândească – în Țara Bârsei – rolul politic şi economic pe care îl juca Sibiul/Hermannstadt pentru comunitățile germane aflate între Orăştie/Broos, Rupea/Reps şi Baraolt/Boralth. Din păcate, pentru primele decenii de viețuire în Braşov/Kronstadt, nucleul sau nucleele[30] în jurul cărora s-a dezvoltat oraşul în veacul al XIII-lea rămân necunoscute din punct de vedere arheologic. Arheologia rămâne datoare nu doar cu cercetarea

[25] DIR C, II, 91–92.

[26] Săpături arheologice s-au desfăşurat în anii 1921–1923 şi în 1964, 1966–1968, dar nu au scos la iveală date clare legate de teutoni (Horwath 1929b, 63–65; Costea 1969, 79–89).

[27] Schița de plan a cetății a fost făcută în vara anului 1992 de către regretatul Radu Popa, împreună cu o echipă de studenți şi colaboratori din care făcea parte şi subsemnatul, fără a avea un teodolit, folosind mijloace destul de rudimentare, de aceea are un caracter doar orientativ pentru situația relativ actuală, în comparație cu planul lui Horwath 1929a, Taf. 11, 55 Die Schwarzburg (Vezi şi Popa 1995, 32).

[28] Abatele Fredericus cunoaşte în 1234 *Claustra Sororum in Hungaria assignata est paternitas Dyocesis Cumanie Corona* (Backmund 1949, 23–24). Vezi şi Binder 1969, 125–131, care consideră anul 1235 ca primă menționare în aşa-zisul *Catalogus Ninivensis*.

[29] DIR C, II, 5-6; chiar dacă din contextul documentului ar reieşi mai degrabă că se referă la zonă decât la oraşul propriu-zis, prin nominalizarea „saşii de Barasu" este clar nu doar că localitatea exista, dar Braşovul era şi cea mai importantă aşezare a acestora din Țara Bârsei la acea dată. Din 1288 se păstrează şi primul act emis de Ladislau IV din Braşov (*Datum in Braso*) (DIR C, II, 304–305).

[30] Se pare că oraşul Braşov s-a dezvoltat pornind din două puncte, unul situat în zona actualei Biserici Negre (loc în apropierea căruia probabil a funcționat şi mânăstirea premonstratensă amintită în 1234) şi celălalt în jurul Bisericii Sf. Bartolomeu, ale cărei origini coboară în secolul al XIII-lea. Recent, în jurul Bisericii Negre au fost descoperite complexe de locuire din jurul anului 1200 (Marcu Istrate 2012).

monumentelor, ci şi cu investigarea unei aşezări rurale de colonişti din veacurile XII–XIII. Se constată însă că localităţile săseşti şi-au păstrat până astăzi vatra iniţială, procesul de abandonare fiind extrem de redus[31], ceea ce face aproape imposibilă sarcina arheologului de a surprinde locuinţele primelor generaţii de oaspeţi.

Spre sfârşitul secolului al XIII-lea, în Ţara Bârsei existau, alături de Braşov/Kronstadt, 15 aşezări de colonişti, ocupând strategic căile de acces dinspre munţi, malul stâng al Oltului, dar şi centrul – zona agricolă cea mai favorabilă (Râşnov/Rossenau[32], Vulcan/Wolkendorf, Ghimbav/Weidenbach[33], Cristian/ Neustadt[34], Codlea/Zeiden, Crizbav/Krebsbach, Măieruş/Nussbach, Rotbav/ Rothbach, Feldioara/Marienburg, Hălchiu/Heldsdorf, Bod/Brenndorf, Sânpetru/ Petersberg, Hărman/ Honigberg, Prejmer/Tartlau, Teliu/Nyen[35]). Din păcate, în cele mai multe dintre acestea, nu s-au făcut cercetări arheologice, vechimea lor fiind aproximată după stilul arhitectural al bisericilor – considerat adesea reperul cel mai sigur pentru stabilirea perioadei aşezării saşilor în diferite zone[36] –, după tradiţie şi logica istorică.

Pentru a completa tabloul aşezărilor din Ţara Bârsei, deşi nu are legătură cu colonizarea propriu-zisă, trebuie să amintim că în 1294 sunt atestate documentar şi primele două sate româneşti, Budila şi Tohan (Tohanul Vechi) (*Olahteleky*), situate nu întâmplător înspre munte, pe care le primeşte Nicolae, fiul lui Simon, comite de Braşov, de la Andrei al III-lea (1290–1301), în virtutea faptului că acestea i-au fost dăruite de Ladislau al IV-lea Cumanul (1272–1290)[37].

Colonizarea Ţării Bârsei, în două mari etape, nu s-a desfăşurat la întâmplare, ci a corespuns unui concept strategic[38] pus în practică de regalitatea maghiară. Prima etapă nu constituie rodul iniţiativei unor comunităţi de oaspeţi de a se muta mai spre est, ci este integrată valului colonizator organizat de regalitate în sudul Transilvaniei după mijlocul secolului al XII-lea. Cea de-a doua etapă – instalarea

---

[31] Niedermaier 2010, 185–186.

[32] Cercetările arheologice desfăşurate în cetate cu întrerupere între 1979–1973, 1976, 1980 nu au fost edificatoare în privinţa începuturilor cetăţii (Costea 1989, 41–66). Nici săpăturile mai noi din perioada 1998–2005 nu au adus date concludente în privinţa secolului al XIII-lea (Rusu *et alii* 1999, 94–95; Istrate, Pascu 2006, 286–287).

[33] Există elemente stilistice aparţinând goticului timpuriu la biserică.

[34] Indiciul ar fi existenţa unor puţine elemente stilistice romanice la biserică, după nume însă pare o localitate desprinsă mai târziu din Braşov.

[35] Atestată documentar în anul 1301, localitatea Teliu este una dintre posibilele localizări vehiculate în literatura de specialitate ale cetăţii Kreuzberg (Binder 1967, 124–125).

[36] Niedermaier 2010, 169–171.

[37] DIR C, II, 403–404. Lor li s-ar mai putea adăuga eventual, fără o atestare documentară sau arheologică în această perioadă, şi alte câteva sate, toate situate spre marginile depresiunii Bârsei, imediat sub munte, cum ar fi unele dintre cele intrate mai târziu în componenţa localităţii Săcele/ Siebendörfer (Satulung, Baciu, Cernatu, Turcheş), posibil Vlădeni, Ţânţari/Tsintsari (azi Dumbrăviţa) şi Zărneşti/Zernescht.

[38] Despre conceptul strategic privind etapele colonizării saşilor în Transilvania, vezi Niedermaier 2010, 171–174.

Ordinului Teuton la curbura Carpaților – depăşeşte cu mult simpla noțiune de colonizare, făcând parte dintr-un program militar şi ecumenic mult mai amplu inițiat de papalitate în sud-estul Europei, în contextul evenimentelor care au urmat Cruciadei a IV-a, şi anume lupta împotriva Țaratului Asăneştilor şi a aliaților săi, cumanii, cu scopul sprijinirii Imperiului Latin de Constantinopol[39].

Timp de aproape 800 de ani, acest habitat, considerat inițial, în special din cauza vecinătății pecenego-cumanilor, mai puțin favorabil locuirii umane[40], structurat în cea mai mare parte a sa ca district în decursul mai multor generații, va funcționa, punându-şi amprenta economică şi culturală în colțul de sud-est al Transilvaniei, dar chiar şi dincolo de Carpați.

LES DÉBUTS DE LA COLONISATION DU PAYS DE LA BÂRSA REFLÉTÉS ARCHÉOLOGIQUEMENT

RÉSUMÉ

L'auteur présente une série de découvertes concernant le phénomène de la colonisation du Pays de la Bârsa aux XIIe–XIIIe siècles, en tenant compte de l'état actuel de la recherche archéologique. Les débuts de la colonisation saxonne dans le Pays de la Bârsa ont été précédés par l'existence d'une forteresse en terre sur la colline Lempeş (à la limite des villages Sânpetru et Hărman), datée à la moitié du XIIe siècle. La colonisation du Pays de la Bârsa, dont les limites ont été fixées dans la renommée diplôme donnée à l'Ordre Teutonique en 1211, n'a pas eu lieu au hasard, correspondant à un concept stratégique mis en place par le roi de la Hongrie. La colonisation s'est déroulée en deux grandes étapes. La première étape correspond à peu près au début de la colonisation saxonne dans la partie sud de la Transylvanie à partir du milieu du XIIe siècle, sous le règne de Géza II, et la seconde se produit lors de l'installation d'Ordre Teutonique en 1211. Le premier groupe des établissements appartenant aux hôtes occidentaux inclue Feldioara Prejmer, Hărman et Sânpetru, qui sont mentionnés dans un document de 1240. La preuve archéologique de la présence des colons est la nécropole de Feldioara, caractérisée par des tombes avec des niches pour les crânes, datée dans la seconde moitié du XIIe siècle par des monnaies hongroises de la catégorie des deniers anonymes. Une pièce de Béla III a été trouvée dans le niveau de construction de la première phase de l'église de Prejmer. Dans la deuxième étape on a crée probablement la plupart des agglomérations saxonnes qui ont formé ultérieurement le district de Braşov. Sans approfondir la question des forteresses teutoniques du Pays de la Bârsa, on peut mentionner deux fortifications Feldioara/Marienburg et la Cité Noir à Codlea; à Feldioara, les anciennes fouilles ont mis à jour un mur dont la position stratigraphique et le mode de construction peuvent être liés aux Chevaliers Teutons. Même s'il y a des débats historiographiques concernant l'emplacement des cinq fortifications élevées apparemment par les Teutons pendant les 14 années de résidence dans le Pays de la Bârsa, c'est impossible de concevoir la construction des fortifications importantes sans la présence, dans la proximité, des communautés humaines capables d'assurer la main d'œuvre et le bon fonctionnement des cités. Malgré leur fondation dans un espace initialement considéré moins favorable pour les établissements humains, particulièrement à cause du voisinage des Petchénègues et des Coumans, les villages saxonnes ont conservé leur foyer d'origine jusqu'à nos jours, l'abandon étant extrêmement rare; cette

[39] Papacostea 1989, 233.

[40] Una dintre tezele privind aşezarea saşilor în Transilvania este că aceştia au fost colonizați într-o zonă considerată în Evul Mediu ca puțin favorabilă habitatului uman (Niedermaier 2010, 166–169).

réalité rend presque impossible l'identification du point de vue archéologique de la première génération des habitations des hôtes.

Mots-clés: colonisation, hôtes occidentaux, Teutons, nécropoles, établissements, églises, fortifications.

BIBLIOGRAFIE

Alexandrescu, Pop, Marcu 1973	Alexandrescu, A.D., Pop, I., Marcu, M., *Raport asupra săpăturilor de la Hărman, jud. Braşov (1961–1970)*, MCA 10, 231–234.
Backmund 1949	Backmund, N., *Monasticon Premonstratense*, Straubing.
Binder 1967	Binder, P., *Contribuţii la localizarea Cruceburgului şi unele probleme legate de ea*, Cumidava 1, 124–125.
Binder 1969	Binder, P., *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului*, Cumidava 3, 125–131.
Căpăţână *et alii* 2008	Căpăţână, D., Teodor, E.S., Ioniţă, A., Ciupercă, B., Bădescu, Al., *Cetatea de la Tabla Buţii (com. Ceraşu, jud. Prahova) – campaniile arheologice 1995–1996, 1998*, MCA S.N. 4, 157–182.
Cândea 1999	Cândea, I., *Expediţia militară a Bizanţului din 1166 în geneza culoarului Dunăre – Curbura Carpaţilor*, Angvstia 4, 153–155.
Costea 1969	Costea, F., *Obiecte metalice descoperite în cetatea de pe Măgura Codlei*, Cumidava 2, 79–89.
DIR C, I	*Documente privind istoria României C, Transilvania, veacul XI, XII si XIII, vol I (1075–1250)*, (eds: Ionaşcu, I., Lăzărescu-Ionescu, L., Câmpina, B., Stănescu, E., Prodan, D., Roller, M.), Bucureşti, 1951.
DIR C, II	*Documente privind istoria României C, Transilvania, veacul XIII, vol II (1251–1300)*, Bucureşti, 1952.
DRH D, I:	*Documenta Romaniae Historica, D, Relaţii între Ţările române, I (1222–1456)*, (eds: Pascu, Şt., Cihodaru, C., Gündisch, K., Mioc, D., Pervain, V.), Bucureşti, 1977.
Glodariu *et alii* 1980	Glodariu, I., Costea, F., Ciupea, I., *Comana de Jos. Aşezările de epocă dacică şi prefeudală (Contribuţii la istoria Ţării Făgăraşului I)*, Cluj.
Horwath 1929a	Horwath, W., *Die Kreuzburg und der Bosauer Pass*, Das Burzenland IV/1, Braşov, 47–55, Abb. 45–47.
Horwath 1929b	Horwath, W., *Die Schwarzburg und ihre Bedeutung*, Das Burzenland IV/1, Braşov, 63–67, Abb. 55–59.
Huszar 1979	Huszar, L., *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg.
Ioniţă 1994	Ioniţă, A., *Date noi privind colonizarea germană în Ţara Bârsei şi graniţa de est a Regatului maghiar în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea*. Revista Istorică 5, 1994, 3–4, 273–281.
Ioniţă 2005	Ioniţă, A., *Mormintele cu gropi antropomorfe din Transilvania şi relaţia lor cu primul val de colonizare germană*, în: Pinter, Z.K., Ţiplic, I.M., Ţiplic, M.E. (eds.), *Relaţii interetnice în Transilvania secolele VI–XIII* (Bibliotheca Septemcastrensis 12), Bucureşti, 217–228.
Ioniţă 2006	Ioniţă, A., *Tabla Buţii ist nicht die Kreuzburg des Deutschen Ordens*, Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 29 (100), 2, 129–136.

Ioniță 2009	Ioniță, A., *Archäologische Forschungen und jüngere historische (Neu-) Interpretationen zu den Szeklern im 11.-13. Jahrhundert*, în: *Die Szekler in Siebenbürgen. Von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe*. (Unter Mitarbeit von Paul Niedermaier und Gabriella Olasz, Hrsg.: Harald Roth), Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag (Siebenbürgisches Archiv 40), 44–60.
Ioniță *et alii* 2004	Ioniță, A., Căpățână, D., Boroffka, N., Boroffka, R., Popescu, A., *Feldioara / Marienburg Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei/Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burzenlandes*, București.
Isăcescu 1965	Isăcescu, E., în Iliescu, O., Isăcescu, E., Gramatopol, M., Popescu, C., *Caiet selectiv de informare asupra creşterii colecțiilor Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române* 12.
Istrate, Pascu 2006	Istrate, A., Pascu, I., *Râşnov, jud. Braşov. Punct: Cetatea Râşnov*, CCA. Campania 2005. A XL-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Constanța, 31 mai – 3 iunie 2006, 286–287.
Marcu Istrate 2012	Marcu Istrate, D., *The beginnings of the Braşov in the light of recent archaeological research*, comunicare la simpozionul *Recent Researches on the culture and History of the Germans in Romania*, Passau, 30th November – 1st December 2012.
Nägler 1979	Nägler, Th., *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Bukarest.
Nägler 1981	Nägler, Th., *Aşezarea saşilor în Transilvania*, Bucureşti.
Nägler 1997	Nägler, Th., *Românii şi saşii până la 1848 (Relații economice, sociale şi politice)*, Sibiu.
Niedermaier 2010	Niedermaier, P., *Sieben Thesen zur Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Forschungen zur Volks- und Landeskunde 53, 165–186.
Papacostea 1989	Papacostea, Ş., *Înfruntări politice şi spirituale în sud-estul Europei: 1204–1241 (I)*, AIIA Iaşi 26/1, 217–233.
Popa 1991	Popa, R., *Kreuzritterburgen im Südosten Transsilvaniens*, IBI Bulletin 47, 1990–1991, 107–112.
Popa 1995	Popa, R., *Archäologische Forschungen in Marienburg (Feldioara) im Burzenland 1990 bis 1992*, în: Europäische Kulturlandschaft Siebenbürgen, Innsbruck, 30–32.
Rusu *et alii* 1999	Rusu, A.A., Simina, M.N., Szöcs, P.L., *Râşnov – Cetate, jud. Braşov II Epoca medievală*, CCA. Campania 1998. A XXXIII-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice, Vaslui, 30 iunie – 4 iulie 1999, 94–95.
Țiplic 2006	Țiplic, I.M., *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu (secolele X–XIV)*, Bucureşti.
Ub. I:	Zimmermann, F., Werner, C. (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I* , Hermannstadt, 1892.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le Pays de la Bârsa selon le document royal de 1211. 1. fortifications en pierre; 2. fortifications disparues; 3. fortifications en terre (d'après Popa 1991).

CÂTEVA COMENTARII PE BAZA ANALIZEI COMPOZIŢIONALE A PUMNALULUI DE LA OCNIŢA

ANCA-DIANA POPESCU*, MARIANA IOSIFARU**, ION TUŢULESCU**,
BOGDAN CONSTANTINESCU***

Rezumat. Pumnalul cu placă de prindere şi trei găuri pentru fixarea niturilor, găsit cu mulţi ani în urmă în aşezarea de la Ocniţa, într-un context arheologic confuz, a fost recent examinat sub aspect compoziţional prin metoda micro-PIXE. S-a constatat că piesa a fost făcută din cupru arsenical, conţinutul de arsen fiind de 6,7%. Pe lângă puţinele analogii formale ale piesei, autorii trec în revistă pumnalele găsite la Dunărea de Jos ce au fost confecţionate din cupru arsenical (cu peste 1% As), metal frecvent utilizat în mileniul al IV-lea şi la începutul mileniului al III-lea a. Chr. Având drept argumente prezenţa ceramicii Coţofeni în zona în care a fost descoperit şi procentul ridicat de arsen din compoziţia sa, pumnalul de la Ocniţa este datat la cumpăna mileniilor IV–III a. Chr.

Cuvinte-cheie: Ocniţa, pumnal, cupru arsenical, epoca timpurie a bronzului, Dunărea de Jos.

În colecţia Muzeului Judeţean Vâlcea se păstrează un pumnal cu placă de prindere (fig. 1), găsit cu mai mulţi ani în urmă la Ocniţa (în prezent cartier al oraşului Ocnele Mari), jud. Vâlcea, şi publicat sub forma unei scurte note ce cuprindea informaţii despre condiţiile de descoperire, aspectul piesei şi analogiile cele mai apropiate, însoţite de un desen şi de fotografia piesei[1]. Rezultatul interesant obţinut recent prin analiza conţinutului metalului ne-a determinat să reluăm discuţia asupra pumnalului de la Ocniţa.

Pumnalul a fost descoperit în timpul cercetărilor sistematice efectuate pentru dezvelirea Buridavei antice, în sectorul nordic al *Cetăţii 1*, în şanţul A/81, în asociere cu „mult material Glina, Coţofeni şi dacic”. Placa de prindere a mânerului este rotunjită, cu trei găuri pentru fixarea niturilor dintre care cea poziţionată în capăt este ruptă din vechime. Pumnalul este îngroşat aproximativ pe mijloc, îngroşarea fiind treptată, vizibilă mai ales în partea superioară şi mai pronunţată pe o latură comparativ cu cealaltă. Vârful lamei este rotunjit. Piesa este acoperită de o patină verde-închis, destul de consistentă, cu asperităţi. Lungimea pumnalului este de 11,2 cm, lăţimea maximă de 3,5 cm, iar în greutate piesa are 39,6 g. Găurile pentru nituri au diametre de 0,3–0,4 cm.

---

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”; e-mail: ancadiana_popescu@yahoo.com.
** Muzeul Judeţean Vâlcea; e-mail: iontutulescu@yahoo.com.
*** Institutul de Fizică şi Inginerie Nucleară „Horia Hulubei”; e-mail: bconst@nipne.ro.

[1] Berciu *et alii* 1984, 182, fig. 4/7; 5.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 133–147

Câteva fragmente milimetrice au fost prelevate de la suprafața piesei, dintr-o zonă curățată de patină a plăcii de prindere a mânerului, pentru a fi analizate prin metoda micro-PIXE (*micro particle induced X-ray emission*) la Helmholtz-Zentrum Dresden-Rossendorf[2]. A rezultat o compoziție a metalului de 92,9% Cu, 6,7% As, 0,1822% Zn, 0,0855% Fe, 0,0618% Ni, 0,0429% Sb, fiind de remarcat procentul ridicat de arsen. De asemenea, în zona curățată de patină s-a putut observa culoarea galben-aurie a metalului.

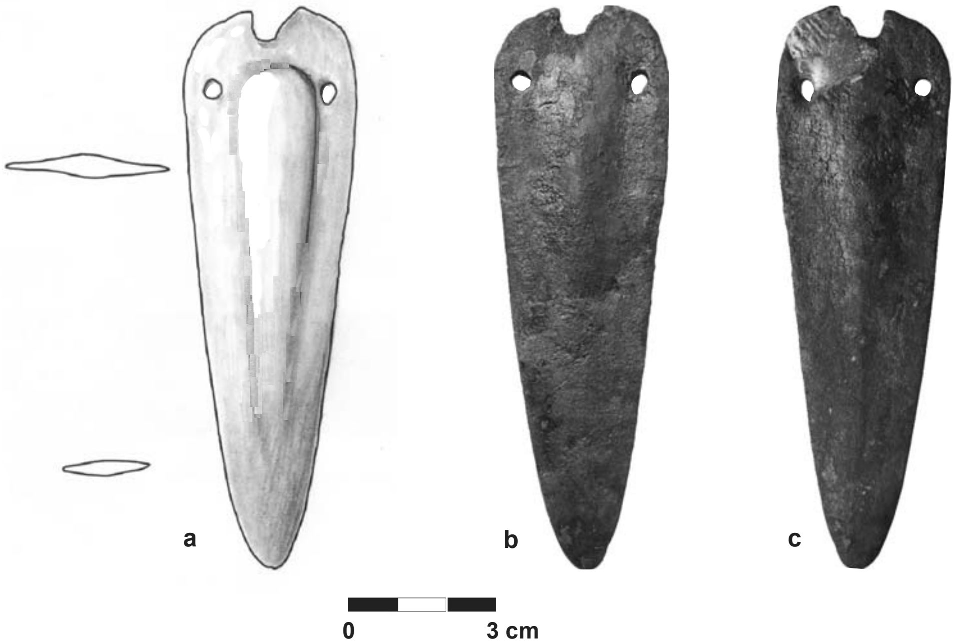

Fig. 1. Pumnalul de la Ocnița, jud. Vâlcea.

Pumnalul descoperit la Ocnița nu este identic cu niciunul dintre pumnalele eneolitice sau ale epocii bronzului de la Dunărea de Jos. Dimensiunile sale destul de reduse, forma lamei şi placa de prindere rotunjită îl apropie ca aspect general de pumnalele descoperite la Căzăneşti, jud. Vâlcea (un exemplar cu patru găuri pentru fixarea niturilor, găsit întâmplător în aşezarea din punctul *Fabrica de cărămidă*, de unde provine şi ceramică de tip Coțofeni şi Glina)[3], Bocşa Montană – *Colțani*, oraş Bocşa, jud. Caraş-Severin (pumnal descoperit întâmplător în zona unei aşezări cu materiale Coțofeni)[4], Ostrovu Mare, com. Gogoşu, jud. Mehedinți (pumnal cu trei

[2] Pentru mai multe detalii privind rezultatele măsurătorilor, senzitivitatea şi acuratețea metodelor de analiză folosite, vezi Bugoi *et alii* 2013 (sub tipar).

[3] Petre 1970, 483–484, fig. 2/2.

[4] Roman 1976, 17, 113, pl. 8/28; Mareş 2002, 194, pl. 55/3.

găuri pentru nituri şi secțiune rombică, fără informații privind contextul descoperirii)[5], Lesura, district Vraca, Bulgaria (pumnal din cupru arsenical, cu 1,5% sau 2,58% As, descoperit întâmplător în zona unei aşezări aparținând perioadei de tranziție la epoca bronzului)[6]. Placă rotunjită au şi micile pumnale triunghiulare de la Odaia Turcului, jud. Dâmbovița (descoperit în stratul 4 al aşezării, în asociere cu ceramică de tip Odaia Turcului)[7], şi Braneț, jud. Olt (descoperit în aşezare, în cursul săpăturilor sistematice, în nivel cu materiale Glina)[8], însă ca înfățişare generală nu sunt totuşi foarte asemănătoare cu piesa de la Ocnița. Mijlocul îngroşat al lamei este o caracteristică a pumnalului de la Ocnița ce îl diferențiază de toate pumnalele menționate. Nervura mediană este prezentă la o parte dintre pumnalele cu placă de prindere rotunjită aparținând perioadelor mijlocie şi târzie ale epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, însă alte trăsături ale acestor pumnale sunt cu totul diferite față de piesa de la Ocnița.

Pumnalul de la Ocnița este dificil de încadrat cronologic, pentru că nu provine dintr-un context arheologic foarte clar şi nici analogiile nu sunt evidente. Ținând totuşi seama de afirmația potrivit căreia în asociere cu el s-ar fi aflat materiale Coțofeni şi Glina şi de asemănarea sa mai bună cu pumnalele de la Căzăneşti şi Lesura, găsite în perimetrul unor aşezări cu ceramică din epoca timpurie a bronzului şi atribuite acestei epoci, considerăm ca probabilă o astfel de datare şi pentru pumnalul aflat aici în discuție.

Pumnalul de la Ocnița conține un procent ridicat de arsen, de 6,7%, după cum a rezultat din analiza micro-PIXE[9]. Obiecte cu un nivel ridicat de arsen, peste 1%, se răspândesc pe un spațiu larg ce include bazinul Dunării de Jos, Anatolia (cum ar fi, de exemplu, descoperirile de la Ilıpınar)[10], Persia[11], Caucaz (de exemplu, piesele de metal ale culturii Maikop)[12] sau Europa Centrală (în culturile Mondsee, Pfyn, Cortaillod)[13], începând cu prima jumătate a mileniului al IV-lea a.Chr.

Piese făcute din cupru arsenical, datând din prima jumătate a mileniului al IV-lea a. Chr., au fost descoperite şi pe teritoriul României, cele mai multe provenind din spațiul extracarpatic. De exemplu, din nivelul Cucuteni B al sitului de la Sărata Monteoru, jud. Buzău, se cunosc două fragmente de topoare (doar

[5] Berciu 1939, 136, fig. 172/11.

[6] Černych 1978, 235, pl. 63/3, analiza 10690; după Pernicka *et alii* 1997, 68, analiza HDM 2738, piesa se datează în perioada *Proto Bronze Age*.

[7] Băjenaru 2006, 135–136, fig.1/2.

[8] Ulanici 1976, 54, fig. 18/3.

[9] Arsenul are tendința de a se ridica la suprafața metalului, având ca efect formarea unui strat exterior bogat în acest element; vezi, de exemplu, McKerrell, Tylecote 1972, 216–217. După cum am menționat anterior, eşantionul pentru analiza PIXE a fost prelevat de sub patina pumnalului, zonă în care conținutul de arsen ar putea fi mai mare decât în miezul piesei.

[10] Begemann *et alii* 1994, 203–219.

[11] Thornton 2010, 31–50.

[12] Ryndina 2009, 7–9.

[13] Ottaway 1982, 136–138; Begemann *et alii* 1994, 203–219; Pernicka *et alii* 1997, 57; Frank, Pernicka 2012, 124.

partea dinspre tăiş), posibil cu braţele dispuse în cruce, care au în compoziţie arsen în proporţie de 1,05%, respectiv 1,3%, şi un pumnal cu placa de prindere deteriorată, cu două găuri pentru fixarea niturilor, având 1,4% As în compoziţie[14]. Un topor plat, varianta Cucuteni potrivit clasificării lui Alexandru Vulpe, cu un conţinut de 1,55% As, a fost descoperit în groapa 4 a nivelului Cucuteni B din aşezarea de la Viişoara, jud. Bacău[15]. Din acelaşi areal, mai exact din aşezarea cu ceramică de tip Cucuteni B, „Gorodsk – Usatovo" şi Monteoru Ic3 de la Târgu Ocna – *Podei* provin mai multe piese făcute din cupru arsenical, contextul lor stratigrafic fiind însă incert[16]. Aparţin cu siguranţă perioadei eneolitice un topor întreg şi altul fragmentar, ambele încadrate de Vulpe în tipul Târgu Ocna, având 1,05%, respectiv 1% As şi, cu probabilitate mare, un pumnal triunghiular cu un conţinut de 2,7% As[17].

În timpul săpăturilor arheologice din anii 1909–1910 de la Cucuteni, jud. Iaşi, a fost descoperit un topor plat, varianta Cucuteni, cu 1,53% As, conform analizelor efectuate în laboratorul de chimie al Muzeului din Berlin[18]. Din apropierea *Cetăţuii* de la Cucuteni, dintr-un punct în care s-a găsit ceramică Cucuteni B şi Horodiştea, a fost recuperat un pumnal cu placa de prindere triunghiulară, cu două găuri pentru fixarea niturilor păstrate şi zona mediană îngroşată (tipul Cucuteni, varianta Vădastra, după Irenäus Matuschik); conform analizei chimice făcute la Berlin, a rezultat o concentraţie de 1,14% As[19].

Un topor eneolitic cu braţele dispuse în cruce, cu un tăiş orizontal şi celălalt capăt ascuţit (germ. *Pickelhacke*), a fost găsit la Crizbav, jud. Braşov, şi conţine arsen în proporţie de 2,5%[20]. Peste 1% As are şi lama de pumnal cu prindere simplă găsită în aşezarea eneolitică de la Ariuşd, jud. Covasna[21]. Un pumnal similar, cu prindere simplă, având 1,6% As în compoziţie, provine din situl de la Verbiţa, jud. Dolj, fiind probabil în relaţie cu unul dintre nivelurile eneolitice de aici[22]. Un al

[14] Nestor, Zaharia 1955, 499, fig. 2/1; Junghans *et alii* 1968, 238–239, analizele 8541, 8542, 8543; Vulpe 1975, 53, nr. cat. 241, pl. 31/241; Matuschik 1998, 222, fig. 223/4; Mareş 2002, 292, pl. 49/4,5.

[15] Junghans *et alii* 1968, 248–249, analiza 8840, pl. 30/8840; Vulpe 1975, 58, nr. cat. 267, pl. 33/267; Mareş 2002, 338.

[16] Matasă 1964, 19, 23–24, fig. 8/27–28, 9/1.

[17] Vulpe 1975, 49, nr. cat. 219–220, pl. 29/219–220; Junghans *et alii* 1968, 246–249, analize 8838, 8839, 8829.

[18] Schmidt 2006 (1932), 125, pl. 30/11; Vulpe 1975, 57, nr. cat. 262, pl. 33/262.

[19] Schmidt 2006 (1932), 125, pl. 30/1; Matuschik 1998, 222, fig. 223/5; Mareş 2002, 222–223, pl. 54/11.

[20] Junghans *et alii* 1968, 248–249, analiza 8886, pl. 31/8886; Vulpe 1975, 50, nr. cat. 233, pl. 30/233; Mareş 2002, 116, 221–222. Un topor similar provine din localitatea Lizanovka, raion Zvenigorodka, reg. Čerkassy, Ucraina, vezi Dergačev 2002, 192, pl. 58/A 22. O altă piesă asemănătoare a fost găsită la Malé Leváre, Slovacia, într-un depozit din care mai făceau parte un pumnal masiv cu nervură mediană şi patru găuri pentru nituri, un topor plat şi o jumătate dintr-un pandantiv-ochelari, vezi Novotná 1970, 16, pl. 48 B; Vajsov 1993, 131–132, fig. 28/6.

[21] Junghans *et alii* 1968, 254–255, analiza 9072, pl. 32/9072; Mareş 2002, 182–183, pl. 54/1.

[22] Junghans *et alii* 1968, 240–241, analiza 8628; Matuschik 1998, 217, fig. 218/16; Băjenaru, Popescu 2012, 383, 410, nota 15, fig. 5/6.

doilea pumnal cu placa de prindere rotunjită şi trei găuri pentru fixarea niturilor a fost găsit întâmplător tot la Verbiţa, iar analiza spectrală a evidenţiat în cazul lui un conţinut de arsen de 1,45%[23]. Acest din urmă pumnal aparţine cu probabilitate ridicată primei jumătăţi a mileniului al IV-lea a.Chr., fiind asemănător ca formă cu pumnalul realizat din cupru arsenical de la Sărata Monteoru, dar şi cu un pumnal descoperit în aşezarea de la Reute, din sud-vestul Germaniei, ce avea în compoziţie 5% As, atribuit de Matuschik tipului Cucuteni – varianta Mondsee[24].

Din nivelul Gumelniţa al sitului de la Căscioarele – *Ostrovel*, jud. Călăraşi, provine o lamă curbă cu margini ascuţite (brici?), cu 1,2% As, conform analizei spectrale[25]. Dintr-o locaţie necunoscută este un topor întreg cu braţele în cruce, tipul Târgu Ocna după Vulpe, având un conţinut de 1,2% As[26].

Dintr-o perioadă ceva mai târzie, probabil al doilea şi al treilea sfert al mileniului al IV-lea a.Chr., datează pumnalele cu placă de prindere triunghiulară şi trei găuri pentru fixarea niturilor de la Ghizdaru, jud. Giurgiu (descoperit împreună cu fragmente ceramice de tip Cernavodă), cu 2,2% As[27] şi Leţ, jud. Covasna, cu 2,5% As (context neclar)[28]. Foarte apropiat ca aspect este şi pumnalul cu provenienţă necunoscută aflat în muzeul din Timişoara, cu 2,3% As[29]. Datorită asemănării lor, aceste trei pumnale au fost încadrate de Matuschik în tipul Cucuteni, varianta Lovas, din care mai face parte un al doilea pumnal găsit în situl de la Târgu Ocna, ce nu dispune însă de o analiză a metalului[30].

Pumnale cu placă triunghiulară de prindere şi găuri pentru nituri similare celui de la Cucuteni, ce pot fi atribuite variantei Vădastra a tipului Cucuteni, aşa cum a fost definit de Matuschik[31], au fost descoperite la Băile Herculane – *Peştera Hoţilor*, jud. Caraş-Severin[32]. Una dintre piese, cu un conţinut de 6% As, foarte aproape de procentul înregistrat pentru pumnalul de la Ocniţa, a fost descoperită în nivelul eV al sitului (depunere cu ceramică Coţofeni). Celălalt pumnal provine din

[23] Junghans *et alii* 1968, 240–241, analiza 8627.

[24] Matuschik 1998, 207–209, 236–238, fig. 215. Aşezarea de la Reute aparţine grupei Pfyn-Altheim, fiind datată cca. 3800–3400 a.Chr.

[25] Junghans *et alii* 1968, 242–243, analiza 8666, pl. 28/8666.

[26] Junghans *et alii* 1968, 242–243, analiza 8711; Vulpe 1975, 50, nr. cat. 228, pl. 30/228.

[27] Berciu *et alii* 1961, 292–293, fig. 1/10; Junghans *et alii* 1968, 240–241, analiza 8623.

[28] Junghans *et alii* 1968, 148–149, analiza 8861, unde pumnalul de la Leţ este menţionat ca fiind descoperire izolată. Pe de altă parte, Zsolt Székely scrie că respectivul pumnal ar fi fost descoperit „în ultimul nivel al aşezării de la Leţ, care aparţine bronzului timpuriu", vezi Székely Zs. 1997, 67, pl. 93/4. Mai multe informaţii despre situl de la Leţ la Cavruc 1998, 54–55, cu bibliografia.

[29] Junghans *et alii* 1968, 258–259, analiza 9172; Gogâltan 1999, 149–150, fig. 20/3 (citat greşit la fig. 20/2). O fişă conţinând desenul pumnalului şi rezultatul analizei spectrale publicate în 1968 se păstrează în arhiva Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan".

[30] Matuschik 1998, 223–224, fig. 224–225.

[31] Din situl de la Cucuteni ar proveni şi un al doilea pumnal de acest fel, din cupru; vezi Soroceanu 2005, 18, 25–26, pl. 1/5. Similare sunt şi pumnalele de la Vădastra şi Hăneşti de pe teritoriul României, toate fiind însă din contexte mai timpurii, comparativ cu piesele de la Băile Herculane; vezi, Matuschik 1998, 222.

[32] Roman 1976, 16, pl. 8/24–25.

nivelul ulterior, nivelul f, în care se găsesc tot materiale Coţofeni, însă nu dispunem de analize ale metalului în cazul lui. Datele radiocarbon calibrate obţinute pe baza eşantioanelor de cărbune prelevate din nivelurile cu ceramică de tip Coţofeni de la Băile Herculane indică intervalul 3400–2850 a. Chr. ca foarte probabil pentru existenţa pumnalului cu placă triunghiulară şi conţinut ridicat de arsen descoperit aici[33]. Un pumnal din cupru, similar cu cele descoperite la Băile Herculane, provine din aşezarea cu materiale Coţofeni de la Şincai – *Cetatea păgânilor*, jud. Mureş[34].

Aşa cum s-a observat deja cu mai multă vreme în urmă[35], cuprul arsenical nu a fost rezervat unei anumite categorii de piese în zona extracarpatică şi sud-estul Transilvaniei, cel puţin în prima jumătate a mileniului al IV-lea a. Chr., ci a servit pentru confecţionarea unor obiecte diferite: lame de pumnal, brice, topoare plate sau cu braţele în cruce. Reţinem, pentru discuţia de faţă, prezenţa pumnalelor cu prindere simplă de la Aldeni şi Verbiţa, a pumnalelor cu placă rotunjită sau triunghiulară şi găuri pentru nituri de la Sărata Monteoru, Verbiţa, Cucuteni, Târgu Ocna, Ghizdaru, Băile Herculane, Leţ, cel din Muzeul din Timişoara, toate făcute din cupru arsenical, în care procentul de arsen variază între 1,14 şi 2,7%, excepţie fiind un pumnal de la Băile Herculane, cu 6% As.

Situaţia nu pare cu mult diferită la sud de Dunăre în cursul mileniului al IV-lea, din punct de vedere al diversităţii pieselor lucrate din cupru arsenical. Totuşi, este de remarcat numărul semnificativ de pumnale confecţionate din acest metal, dar deopotrivă şi conţinutul lor mai bogat în arsen (între 1 şi 8,4%), comparativ cu topoarele plate din acelaşi areal (1–2,3% As)[36] sau cu pumnalele menţionate mai sus.

Pumnale similare celui din cupru arsenical de la Cucuteni, cu o datare în prima jumătate a mileniului al IV-lea a. Chr., au fost găsite în Bulgaria la Galiče, distr. Vraca (în zona unei aşezări cu materiale din perioada de tranziţie la epoca bronzului – grupa Galatin)[37], şi la Sokol, distr. Silistra, provenind dintr-o descoperire întâmplătoare[38]; piesele au un conţinut de arsen de 1,32%, respectiv 3,5%. Datorită prezenţei arsenului, la ambele pumnale se observă o culoare roşcat-gălbuie, tenta gălbuie fiind însă mai pregnantă în cazul piesei de la Sokol[39].

Asemănătoare cu pumnalele de la Ghizdaru şi Leţ, pe care Matuschik le încadrează în tipul Cucuteni, varianta Lovas, sunt exemplarele de la Lesura, distr.

---

[33] Linick 1979, 196.

[34] Lazăr 1998, 43, fig. 1/5; Kadar 2007, 156, nr. 146, anexa 7, nr. 50–51.

[35] De exemplu, Popovici 1983, 10. Scurte discuţii despre procedeul de obţinere a cuprului arsenical sau despre prezenţa obiectelor din cupru arsenical în spaţiul carpato-dunărean se găsesc la Vulpe 1974, 248; Beşliu *et alii* 1992, 105–109; Gogâltan 1999, 83–85.

[36] Černych 1978, 108–110, analizele 10759, 9214, 12654, 9206, 12658, 12657, 9169, 9132, 9088; în bună parte, topoarele au fost atribuite variantei Sălcuţa, Todorova 1981, 29–30.

[37] Vajsov 1993, 118, nr. 15.1, fig. 15; Pernicka *et alii* 1997, 64, analiza HDM 2737; Matuschik 1998, 222, 249, fig. 223/6.

[38] Černych 1978, 235, pl. 63/1, analiza 11861.

[39] Le mulţumim colegilor Narcis Torbov (Muzeul din Vraca) şi Georgi Atanasov (Muzeul din Silistra) pentru permisiunea de a examina respectivele pumnale cu ocazia călătoriei de documentare în Bulgaria a unuia dintre autorii acestei note (A. Popescu).

Vraca (un al doilea pumnal găsit, întocmai cu cel prezentat drept analogie pentru pumnalul de la Ocniţa, în zona unei aşezări din perioada de tranziţie la epoca bronzului)[40], cu 1% As (după Černych) sau 1,47 % As (după Pernicka *et alii*), Arčar, distr. Vidin, descoperit izolat, cu 3% As[41] şi un altul de la Hotnica – *Vodopata*, distr. Veliko Tărnovo, găsit în nivelul 1, în asociere cu material ceramic de tip Pevec – Cernavoda I[42] şi având o compoziţie mai neobişnuită a metalului, cu 1,8% As şi 1,3% Sn, conform analizei efectuate la St. Petersburg şi o concentraţie de 3% As, fără staniu, conform rezultatului analizei de la Heidelberg[43]. De la Hotnica – *Vodopata*, din acelaşi context arheologic, provine şi o lamă triunghiulară de mici dimensiuni, considerată de Ivan Vajsov tot pumnal de tip Mondsee, precum cel precedent, care are în compoziţie un procent ridicat de arsen (8% As este rezultatul laboratorului de la St. Petersburg şi 4,9% As al celui de la Heidelberg)[44]. Având în vedere datele radiocarbon calibrate existente pentru acest sit, pumnalele de la Hotnica – *Vodopata* aparţin celui de-al doilea sfert al mileniului al IV-lea a. Chr[45].

Un alt pumnal similar celor de la Ghizdaru şi Leţ, făcut însă din cupru cu foarte puţin arsen (0,008%), a fost descoperit la Trigrad, în peştera Haramijskata Dupka, distr. Smoljan, în nivelul 2, sub podeaua unei locuinţe, în asociere cu material ceramic de tip Jagodina[46]. În acelaşi context se afla un pumnal de formă romboidală, cu prindere simplă, atribuit de Vajsov tipului Sofievka, cu un conţinut de arsen de 2,27/2,5%[47]. Datele radiocarbon, calibrate de la Haramijskata Dupka, plasează contextele din care provin aceste pumnale într-o perioadă foarte timpurie, în jur de 4000 a. Chr[48].

Un pumnal cu placă triunghiulară şi trei găuri pentru nituri, foarte asemănător cu cele discutate mai sus, dar care pentru Vajsov reprezintă tipul Nerušaj, iar Matuschik îl încadrează în grupul „Kerbdolche der Spätkupfer- bis Frühbronzezeit”, a fost descoperit în mormântul 982 al cimitirului de la Durankulak, distr. Dobrič, din nord-estul Bulgariei[49]. Mormântul este datat de Vajsov în perioada *Protobronzezeit*, cca 3700–3200 a. Chr. Pumnalul are un conţinut de 2,2% As. Este similar ca formă,

[40] Černych 1978, 234–235, fig. 63/2, analiza 10689; Pernicka *et alii* 1997, 68, analiza HDM 2739.

[41] Černych 1978, 159, fig. 29/2, analiza 9187.

[42] Vajsov 1993, 117, nr. 14.2, fig. 12/1; Pernicka *et alii* 1997, 66–67.

[43] Vajsov 1993, 118; Pernicka *et alii* 1997, 67, analiza HDM 2134.

[44] Vajsov 1993, 117–118, nr. 14.1, fig. 12/2; Pernicka *et alii* 1997, 67, analiza HDM 2135.

[45] Vajsov 1993, 117; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 155.

[46] Vajsov 1993, 118, nr. 16.2; Pernicka *et alii* 1997, 66, analiza HDM 2740. Pe baza lui, Vajsov defineşte tipul de pumnale Jagodina, o combinaţie între tipurile Nerušaj şi Mondsee; deocamdată, respectivul tip este alcătuit doar din acest pumnal de la Trigrad – *Haramijskata Dupka*.

[47] Vajsov 1993, 118, 120, nr. 16.1; Pernicka *et alii* 1997, 66, analiza HDM 2741. Tipul Sofievka este văzut de Vajsov ca fiind o variantă de mai mici dimensiuni a pieselor din cultura Bodrogkeresztúr.

[48] Vajsov 1993, 118; Görsdorf, Bojadžiev 1996, 154–155.

[49] Vajsov 1993, 115, nr. 13.1fig. 9, 12/5; Vajsov 2002, 159–176; Pernicka *et alii* 1997, 63, analiza HDM 1918.

cum de altfel au remarcat Vajsov şi Matuschik, cu pumnalul fragmentar descoperit în M.89 al tumulului IX de la Nerušaj[50], ce conține 2% As sau cu pumnalul din M.16 din tumulul I de la Ogorodnoe (fără analiză a metalului)[51], ambele datate în perioada Tripolje C II – Usatovo.

Grupei de pumnale denumite *Kerbdolche*, Matuschik îi atribuie mai multe piese găsite în zona Dunării de Jos. Între ele se numără un pumnal cu o mică placă de prindere trapezoidală sau triunghiulară delimitată de restul lamei prin două tăieturi (în care probabil se fixau nituri) descoperit tot la Durankulak, într-o aşezare de tip Renie (Cernavodă I) distrusă[52]; conține procente ridicate de arsen (18% potrivit laboratorului din St. Petersburg sau 8,4% potrivit celui din Heidelberg)[53]. Datorită nivelului crescut al arsenului din compoziția metalului, piesa are culoarea argintie, fapt remarcat şi în cazul unor pumnale descoperite în sudul Ucrainei, în morminte Usatovo[54]. Tot categoriei *Kerbdolche* îi aparține, după Matuschik, pumnalul descoperit întâmplător la Malorad, distr. Vraca, care are în compoziție 2,3% As[55], dar şi pumnalul cu 1,3% As în compoziție, găsit în orizontul X al tell-ului de la Ezero, mun. Nova Zagora, distr. Sliven (sector D7, –0,15 m)[56], orizont datat la sfârşitul mileniului al IV-lea a.Chr. (Ezero A2, bronz timpuriu)[57]. Caracteristici tipologice similare – placă de prindere mică, delimitată prin două tăieturi de restul lamei – prezintă şi pumnalul descoperit în M.21 al tumulului 1 din cimitirul Purcari I, Republica Moldova, confecționat din cupru cu 4,9% As[58]. Acest mormânt de la Purcari, datat în perioada Tripolje C II, are ca inventar, pe lângă două inele spiralice din argint, şi alte piese făcute din cupru arsenical, dintre care menționăm un topor plat cu 3,2% As şi o lamă de pumnal triunghiulară, ce conține 7,8% As[59].

Pumnale făcute din cupru arsenical apar în siturile din Bulgaria, cum ar fi de exemplu Ezero, distr. Sliven, sau Stara Zagora – *Bereketska Mogila*, distr. Stara Zagora, şi în cursul mileniului al III-lea a. Chr., mai ales în prima jumătate a acestuia. Ele sunt însă pumnale cu limbă la mâner, tip aparte, prezent la Dunărea de Jos odată cu începutul epocii bronzului. Concentrațiile de arsen la aceste piese

---

[50] Vajsov 1993, 106, 108, 120, nr. 5.1, fig. 2/6; Matuschik 1998, 220, fig. 221/2.

[51] Vajsov 1993, 106, 108, nr. 6.1, fig. 2/5; Matuschik 1998, 220, fig. 221/3.

[52] Vajsov 1993, 115, nr. 13.2, fig. 12/4.

[53] Vajsov 1993, 115; Pernicka *et alii* 1997, 64, analiza HDM 1966; Matuschik 1998, 219, 236, 238, fig. 220/3.

[54] Vajsov 1993, 109–113. De exemplu, un pumnal descoperit în mormântul central al tumulului 3 din cimitirul Usatovo I avea un conținut de 10% As.

[55] Černych 1978, 159, fig. 29/3, analiza 10715; Pernicka *et alii* 1997, 68, analiza HDM 2736, Matuschik 1998, 219, fig. 220/7.

[56] Černych 1978, 159, fig. 29/5, analiza 12067; Matuschik 1998, 219, fig. 220/5.

[57] Boyadziev 1995, 153–155. Datele radiocarbon din nivelurile de la Ezero sunt destul de contradictorii.

[58] Dergačev 2002, 23, 222, pl. 17/5.

[59] Dergačev 2002, 22–23, 222, pl. 17/4, 7.

variază între 1,5 şi 3,5%[60]. Din România au fost analizate, sub aspect compoziţional, câteva dintre pumnalele ce aparţin mileniului al III-lea a. Chr., iar rezultatul a fost că în majoritatea lor, excepţia deocamdată fiind pumnalul cu limbă la mâner de la Sf. Gheorghe – *Piatra de Veghe*, jud. Covasna, cu 1,5% As[61], aceste piese sunt lucrate din cupru cu cantităţi foarte scăzute de arsen (sub 1%) sau chiar fără arsen[62]. De altfel, începând cu a doua jumătate a mileniului al III-lea, numărul pieselor confecţionate din cupru arsenical, cu peste 1% As, este în scădere, devenind tot mai frecvente piesele realizate din bronz.

În concluzie, pumnalele cu placă de prindere făcute din cupru arsenical, în care procentul de arsen depăşeşte nivelul de 1%, sunt răspândite la Dunărea de Jos în cursul mileniului al IV-lea şi la începutul celui de-al III-lea a. Chr. În ce priveşte pumnalul de la Ocniţa, o datare a lui la cumpăna dintre mileniile IV şi III este susţinută de prezenţa ceramicii Coţofeni în zona în care a fost găsit şi de procentul ridicat de arsen din compoziţia sa.

Despre procedeul de obţinere a arsenului şi intenţionalitatea dozării lui în metal, despre proprietăţile superioare ale cuprului cu arsen faţă de cuprul nealiat sau despre posibilele motive care au stat la baza înlocuirii cuprului arsenical cu bronzul, există o literatură de specialitate bogată[63]. Experimentele şi studiile metalografice efectuate au arătat că o concentraţie de arsen între 0,5–2% nu sporeşte semnificativ duritatea metalului, însă creşte rezistenţa acestuia faţă de cuprul pur în procesul de prelucrare la rece a pieselor cu grosime redusă, cum ar fi şi cazul pumnalelor[64]. Un conţinut între 2–8% As sporeşte însă duritatea metalului, schimbându-i totodată şi culoarea[65]. Există suficiente argumente pentru a afirma că meşterii metalurgi din mileniile IV–III a. Chr. stăpâneau foarte bine tehnologia de obţinere a cuprului arsenical şi cunoşteau avantajele acestui aliaj asupra cuprului pur. Că dozarea arsenului s-a făcut deliberat este un fapt dovedit în câteva situaţii. De exemplu, prin examinarea metalului din care erau confecţionate unele piese din mileniul al IV-lea din zona levantină, s-a observat că există o corelaţie între categoriile de obiecte şi compoziţia metalului, în sensul că obiectele considerate de

[60] Au fost publicate şase pumnale cu limbă la mâner din cupru arsenical, vezi Černych 1978, analizele 10732, 12100, 12101, 12102, 9110, 12066.

[61] Z. Székely 1970, 204–205, fig. 2/1; Kadar 2007, 156 şi anexa 7, nr. 49.

[62] Analizele spectrale ale pumnalelor cu limbă la mâner de la Glăvăneştii Vechi, Glina şi Mândrişca (Valea Seacă) au fost publicate de Junghans *et alii* 1968, nr. 8553, 8667, 8815. Analiza spectrală a pumnalul cu limbă la mâner de la Mihai Bravu, jud. Constanţa, a indicat un conţinut de 0,5% As, cf. Irimia 1981, 348. Ambele pumnale de la Odaia Turcului, unul cu placă de prindere rotunjită, celălalt cu limbă la mâner, au fost analizate în cadrul proiectului *Romarchaeomet*, prin metoda fluorescenţei de raze X, la Institutul de Fizică şi Inginerie Nucleară „Horia Hulubei” de către dr. Bogdan Constantinescu, dr. Cătălina Chiojdeanu şi Daniela Stan; piesele sunt din cupru.

[63] Cităm doar câteva lucrări: Budd 1991, 35–44; Caley 1949, 60–63; Charles 1967, 21–26; Lechtman 1996, 477–514; McKerrell, Tylecote 1972, 209–218; Northover 1989, 111–118; Schubert 1981, 447–459.

[64] Northover 1989, 113; Lechtman 1996, 494–496, 501.

[65] Lechtman 1996, 488; Ryndina 2009, 9.

prestigiu sau cultice („standarde”, măciuci) erau făcute din cupru arsenical, în vreme ce uneltele (dălţi, împungătoare) erau din cupru pur[66]. Prelucrarea statistică a rezultatelor analizelor compoziţionale efectuate asupra unor tipuri de piese din culturile Altheim, Pfyn, Cortaillod şi Mondsee a scos în evidenţă faptul că numărul pumnalelor din cupru arsenical (cu peste 1,5% As) era mult mai mare decât cel al topoarelor plate sau al mărgelelor făcute din acelaşi material[67]. Un alt exemplu de dozare intenţionată, de data aceasta din prima parte a mileniului al III-lea a.Chr., vine din cadrul culturii Remedello din nordul Italiei, analizele efectuate arătând că topoarele aveau un conţinut de arsen mai mic de 1%, însă pumnalele şi halebardele ajungeau la un conţinut de 7–8% As[68].

Prezenţa arsenului într-o proporţie însemnată determină modificarea culorii metalului, aceasta devenind argintie, iar odată cu trecerea timpului capătă nuanţe aurii, aşa cum probabil s-a întâmplat şi în cazul pumnalului de la Ocniţa[69]. Acelaşi efect de schimbare a culorii îl are şi adaosul de staniu sau plumb, ori prezenţa în procente ridicate a nichelului, stibiului şi zincului, de exemplu. Este verosimil ca între motivele principale ale alierii cuprului să fie intenţia de a schimba culoarea metalului, poate pentru a imita metalele preţioase[70]. Ar fi de amintit aici şi asocierea în acelaşi context a unor piese făcute din metale diferite, având culori diferite, posibil după anumite reguli sau coduri, în sensul celor exprimate de Margarita Primas, referindu-se la înmormântările fastuoase de la Mala Gruda şi Velika Gruda[71].

Cu siguranţă a existat intenţie în obţinerea suprafeţei argintate în cazul pumnalului de la Durankulak, a unora dintre pumnalele găsite în mormintele Usatovo din sudul Ucrainei sau ale culturii Maikop din nordul Caucazului. Experimental s-a constat că o concentraţie ridicată de arsen (peste 8%) îngreunează procesul de prelucrare a metalului, pentru că îl face casant, fragil[72]. Acest lucru nu i-a împiedicat însă pe unii metalurgi să confecţioneze piese în care procentul de arsen ajunge la valori foarte mari, de 15–20%[73]. Este evident, în acest caz, că era mai important să se obţină un obiect de culoare argintie, chiar dacă duritatea lui era scăzută; cu alte cuvinte, aspectul obiectului era mai important decât durabilitatea lui.

Prin prezenţa în procente semnificative a arsenului în pumnalele de la Dunărea de Jos s-a urmărit probabil obţinerea unor piese cu o rezistenţă crescută[74];

---

[66] Levy, Shalev 1989, 352–372.

[67] Ottaway 1982, 136–138.

[68] Pumnalele şi halebardele au fost găsite în contexte funerare, în timp ce majoritatea topoarelor sunt fără context arheologic. Vezi, Budd, Ottaway 1995, 95; Pearce 1998, 54.

[69] Northover 1989, 115; Ryndina 2009, 8–11.

[70] Ottaway 2001, 97–98; Hosler 2009, 206–209.

[71] Primas 1996, 75–112. Vezi şi menţiunile făcute de Alexandru Vulpe cu prilejul publicării tezaurului de la Peşinari, Vulpe 1997, 273–274.

[72] Chernykh 1992, 106; Lechtman 1996, 488.

[73] S-a observat o asemenea concentraţie de arsen la piesele de port aparţinând culturilor Bedeni şi Sachkhere din Transcaucazia, Chernykh 1992, 106.

[74] Provenienţa cuprului arsenical folosit în confecţionarea pumnalelor de la Dunărea de Jos continuă să rămână necunoscută. Analizele compoziţionale şi prin metoda izotopilor plumbului făcute

posibil ca şi culoarea metalului din care au fost făcute piesele să fi avut importanţă, iar toate aceste caracteristici ar putea fi în strânsă legătură cu funcţia pumnalelor la acel moment[75]. Revenind la pumnalul de la Ocniţa, remarcăm că, deşi este făcut dintr-un material de bună calitate, pare să fie puţin eficient ca armă pentru înjunghiat sau tăiat într-o bătălie sau duel, fapt datorat dimensiunilor sale reduse şi vârfului destul de rotunjit. Este mai probabil ca piesa să fi servit drept instrument pentru tăiat în spaţiul domestic sau, eventual, datorită culorii sale deosebite, să fi avut un anume rol în plan social sau ceremonial.

SOME REMARKS ON THE COMPOSITIONAL ANALYSIS OF THE OCNIŢA DAGGER

ABSTRACT

A riveted dagger with rounded heel and thickened middle was found many years ago in an unclear archaeological context at Ocniţa. The artifact is made of copper with a high arsenic concentration of 6.7%, as the recent micro-PIXE analysis clearly shows. This alloy probably gave the dagger a great deal of strength when it was hammered into shape and also a silvery colour (nowadays the dagger has a golden appearance).

The high-arsenical copper was a common metal in use during the 4th millennium and the beginning of the 3rd millennium BC at the Lower Danube. In this paper the authors count the daggers made of arsenical copper (over 1% As) from the Lower Danube area belonging to the above mentioned period. With regard to the dating of the Ocniţa dagger, the item could be ascribed to the late 4th – early 3rd millennia BC. The main arguments for this dating are the presence of Coţofeni sherds in the same area where the dagger was found and its elemental composition, with a high percentage of arsenic.

Due to the short length and rounded blade tip this dagger is not suitable to be used in a combat or duel as a stabbing and cutting weapon. More likely the dagger was used as cutting and skinning tool in the domestic space. Or maybe due to its particular colour the dagger was a high value good that would have distinguished its owner as an important member of the community.

Key words: Ocniţa, dagger, arsenical copper, Early Bronze Age, Lower Danube.

BIBLIOGRAFIE

Băjenaru 2010 — Băjenaru, R., *Between Axe and Dagger: Early Bronze Age Weaponry in the Lower Danube Area*, Transylvanian Review 19, 5, 151–162.

---

asupra unor piese din cupru arsenical, aparţinând grupului Mondsee, şi a unor mostre prelevate din mine din zona est-alpină, din Serbia (Majdanpek), Bulgaria (Ai Bunar) şi Slovacia (pe valea Hronului) au arătat că aceste mine nu ar fi servit drept sursă de cupru pentru respectivele piese, o oarecare rezervă fiind totuşi exprimată în cazul minei de la Majdanpek. Subliniem observaţia că există o asemănare din punct de vedere compoziţional între piesele Mondsee şi unele piese din zona Dunării de Jos, ambele grupuri având o concentraţie mare de arsen. Întreaga discuţie la Frank, Pernicka 2012, 127–132.

[75] O discuţie recentă despre funcţionalitatea pumnalelor la Skak-Nielsen 2009, 349–358; pentru pumnalele de la Dunărea de Jos, vezi Băjenaru 2010, 151–162; Băjenaru, Popescu 2012, 363–433.

Băjenaru 2006 — Băjenaru, R., *Piesele de metal din aşezarea de epoca bronzului de la Odaia Turcului (jud. Dâmboviţa)*, SCIVA 57, 1–4, 129–142.

Băjenaru, Popescu 2012 — Băjenaru, R., Popescu, A.-D., *Pumnalele cu limbă la mâner din bronzul timpuriu şi mijlociu din spaţiul carpato-dunărean*, în Sîrbu, V., Matei, S. (eds.), *Un monument din Carpaţii Orientali cu reprezentări din preistorie şi Evul Mediu – Nucu – „Fundu Peşterii", judeţul Buzău*, Brăila – Buzău, 363–433.

Begemann *et alii* 1994 — Begemann, F., Pernicka, E., Schmitt-Strecker, S., *Metal finds from Ilıpınar and the advent of arsenical copper*, Anatolica 20, 203–219.

Berciu 1939 — Berciu, D., *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova.

Berciu *et alii* 1984 — Berciu, D., Iosifaru, M., Purice, S., Andreescu, Gh., *Descoperiri şi însemnări de la Buridava dacică. II*, TD 5, 1–2, 177–186.

Berciu *et alii* 1961 — Berciu, D., Rădulescu, Gh., Mihăilescu, G., Ionescu, M., *Săpăturile de informare de la Gostinu şi Ghizdaru (r. Giurgiu, reg. Bucureşti)*, MCA 7, 291–296.

Beşliu *et alii* 1992 — Beşliu, C., Lazarovici, Gh., Olariu, A., *O piesă de cupru din Sălaj şi câteva probleme teoretice privind analizele de cupru preistoric în muzeul din Cluj*, ActaMP 16, 97–128.

Boyadziev 1995 — Boyadziev, Y.D., *Chronology of Prehistoric Cultures in Bulgaria*, în Bailey, D.W., Panayotov, I., Alexandrov, S. (eds.), *Prehistoric Bulgaria*, Madison, 149–191.

Budd 1991 — Budd, P., *Eneolithic Arsenical Copper: Heat Treatment and the Metallographic Interpretation of Manufacturing Processes*, în Pernicka, E., Wagner, G.A. (eds.), *Archaeometry '90*, Basel, 35–44.

Budd, Ottaway 1995 — Budd, P., Ottaway, B.S., *Eneolithic arsenical copper: chance or choise?*, în Jovanović, B. (ed.), *Ancient Mining and Metallurgy in Southeast Europe*, Bor –Belgrad, 95–102.

Bugoi *et alii* 2013 — Bugoi, R., Constantinescu, B., Popescu, A.D., Munnik, F., *Archaeometallurgical studies of Bronze Age objects from the Romanian cultural heritage*, Romanian Reports in Physics 65, sub tipar.

Caley 1949 — Caley, E.R., *On the prehistoric use of arsenical copper in the Aegean region*, Hesperia. Supplement 8, 60–63.

Cavruc 1998 — Cavruc, V. (red.), *Repertoriul arheologic al judeţului Covasna*, Sfântu Gheorghe.

Černych 1978 — Černych, E.N., *Gornoe delo i metallurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofia.

Charles 1967 — Charles, J.A., *Early Arsenical Bronzes – A Metalurgical View*, AJA 71, 1, 21–26.

Chernykh 1992 — Chernykh, E.N., *Ancient metallurgy in the USSR*, Cambridge.

Dergačev 2002 — Dergačev, V., *Die äneolithischen und bronzezeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, PBF 20, 9, Stuttgart.

Frank, Pernicka 2012 — Frank, C., Pernicka, E., *Copper artefacts of the Mondsee group and their possible sources*, în Midgley, M., Sanders, J. (eds.), *Lake Dwellings after Robert Munro*, Proceedings from the Munro International Seminar: The Lake Dwellings of Europe, 22nd and 23rd October 2010, University of Edinburgh, Leiden.

Gogâltan 1999	Gogâltan, F., *Bronzul timpuriu şi mijlociu în Banatul românesc şi pe cursul inferior al Mureşului. Cronologia şi descoperirile de metal*, Timişoara.
Görsdorf, Bojadžiev 1996	Görsdorf, J., Bojadžiev, J., *Zur absoluten Chronologie der bulgarischen Urgeschichte. Berliner ^{14}C-Datierungen von bulgarischen archäologischen Fundplätzen*, EurAnt 2, 105–173.
Hosler 2009	Hosler, D., *West Mexican Metallurgy: Revisited and Revised*, JWorldPrehist 22, 185–212.
Irimia 1981	Irimia, M., *Observații privind epoca bronzului în Dobrogea în lumina unor cercetări recente*, SCIVA 32, 3, 347–369.
Junghans *et alii* 1968	Junghans, S., Sangmeister, E., Schröder, M., *Kupfer und Bronze in der frühen Metallzeit Europas. Katalog der Analysen Nr. 985–10040*, Berlin.
Kadar 2007	Kadar, M., *Începuturile şi dezvoltarea metalurgiei bronzului în Transilvania*, Alba Iulia.
Lazăr 1998	Lazăr, V., *Consideration on some objects of copper discovered at Şincai – "Cetatea Păgânilor", Mureş county*, Apulum 35, 43–45.
Lechtman 1996	Lechtman, H., *Arsenic Bronze: Dirty Copper or Chosen Alloy? A View from the Americas*, JFieldA 23, 4, 477–514.
Levy, Shalev 1989	Levy, T., Shalev, S., *Prehistoric metalworking in the southern Levant: archaeometallurgical and social perspectives*, WorldA 20, 3, 352–372.
Linick 1979	Linick, T.W., *La Jolla Natural Radiocarbon Measurements VIII*, Radiocarbon 21, 2, 186–202.
Mareş 2002	Mareş, I., *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava.
Matasă 1964	Matasă, C., *Aşezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei (raionul Tîrgu Ocna, reg. Bacău)*, ArhMold 2–3, 1964, 11–66.
Matuschik 1998	Matuschik, I., *Kupferfunde und Metallurgie-Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel-, Ost- und Südosteuropas*, în Mainberger, M. (ed.), *Das Moordorf von Reute. Archaologische Unterschungen in der jungneolitischen Siedlung Reute-Schorrenried*, Staufen, 207–261.
McKerrell, Tylecote 1972	McKerrell, H., Tylecote, R.F., *The working of copper-arsenic alloys in the Early Bronze Age and the effect on the determination of provenance*, PPS 38, 209–218.
Nestor, Zaharia 1955	Nestor, I., Zaharia, E., *Şantierul arheologic Sărata-Monteoru (1954) (r. Buzău, reg. Ploieşti)*, SCIV 6, 3–4, 497–513.
Northover 1989	Northover, J.P., *Properties and Use of Arsenic-Copper Alloys*, în Hauptmann, A., Pernicka, E., Wagner, G.A. (eds.), *Old World Archaeometallurgy*, Der Anschnitt 7, Bochum, 111–118.
Ottaway 2001	Ottaway, B.S., *Innovation, Production and Specialization in Early Prehistoric Copper Metallurgy*, EJA 4, 1, 87–112.
Ottaway 1982	Ottaway, B.S., *Earliest copper artifacts of the Northalpine region: their analysis and evaluation*, Schriften des Seminars für Urgeschichte der Universität Bern 7, Berna.

Pearce 1998	Pearce, M., *Reconstructing Prehistoric Metallurgical Knowledge: The Northern Italian Copper And Bronze Age*, EJA 1, 1, 51–70.
Pernicka *et alii* 1997	Pernicka, E., Begemann, F., Schmitt-Strecker, S., Todorova, H., Kuleff, I., *Prehistoric copper in Bulgaria. Its composition and provenance*, EurAnt 3, 41–180.
Petre 1970	Petre, Gh.I., *Contribuţii la cunoaşterea culturii Coţofeni în nord-estul Olteniei*, SCIV 21, 3, 481–487.
Popovici 1983	Popovici, D., *Câteva observaţii privitoare la metalurgia cuprului pe teritoriul României*, MuzNaţ 7, 5–16.
Primas 1996	Primas, M., *Velika Gruda I. Hügelgräber des frühen 3. Jahrtausends v.Chr. im Adriagebiet – Velika Gruda, Mala Gruda und ihr Kontext*, UPA 32, Bonn.
Roman 1976	Roman, P.I., *Cultura Coţofeni*, Bucureşti.
Ryndina 2009	Ryndina, N., *The potential of metallography in investigations of early objects made of copper and copper-based alloys*, Historical Metallurgy 43, 1, 1–18.
Schmidt 2006 (1932)	Schmidt, H., *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*, Iaşi (reeditarea volumului din 1932).
Schubert 1981	Schubert, E., *Zur Frage der Arsenlegierungen in der Kupfer- und Frühbronzezeit Südosteuropas*, în Lorenz, H. (ed.), *Studien zur Bronzezeit*, Festschrift für Wilhelm Albert v. Brunn, Mainz am Rhein, 447–459.
Skak-Nielsen 2009	Skak-Nielsen, N.V., *Flint and metal daggers in Scandinavia and other parts of Europe. A re-interpretation of their function in the Late Neolithic and Early Copper and Bronze Age*, Antiquity 83, 349–358.
Soroceanu 2005	Soroceanu, T., *Restitutiones bibliographicae et archaeologicae ad res praehistoricas pertinentes I. Contribuţia lui C. Nicolescu-Otin la cunoaşterea metalurgiei preistorice*, în Soroceanu, T. (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien/Descoperiri de bronzuri din România*, II, Cluj-Napoca, 15–46.
Székely 1970	Székely, Z., *Contribuţii la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, SCIV 21, 2, 201–208.
Székely 1997	Székely, Zs., *Perioada timpurie şi începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica 21, Bucureşti.
Thornton 2010	Thornton, C.P., *The Rise of Arsenical Copper in Southeastern Iran*, IranAnt 45, 31–50.
Todorova 1981	Todorova, H., *Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien*, PBF 9, 14, München.
Ulanici 1976	Ulanici, A., *Noi cercetări arheologice la Braneţ*, CAMNI 2, 33–72.
Vajsov 2002	Vajsov, I., *Das Grab 982 und die Protobronzezeit in Bulgarien*, în Todorova, H. (ed.), *Durankulak, Band II. Die prähistorischen Gräberfelder*, I, Sofia, 159–176.
Vajsov 1993	Vajsov, I., *Die frühesten Metalldolche Südost- und Mitteleuropas*, PZ 68, 1, 103–145.

Vulpe 1997 — Vulpe, A., *Tezaurul de la Perşinari. O nouă prezentare*, CCDJ 15, 265–301.

Vulpe 1975 — Vulpe, A., *Die Äxte und Beile in Rumänien II*, PBF 9, 5, München.

Vulpe 1974 — Vulpe, A., *Probleme actuale privind metalurgia aramei şi a bronzului în epoca bronzului în România*, RI 27, 2, 243–255.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. The dagger discovered at Ocniţa, Vâlcea County.

VARIA METALURGICA (I)

RADU BĂJENARU[*]

Începând cu acest număr al revistei SCIVA, mi-am propus ca periodic, sub titlul *Varia Metalurgica*, să public scurte note cu privire la diverse piese preistorice de metal. Am în vedere în primul rând piese cunoscute, deja publicate, dar care, mai ales prin prisma unor noi descoperiri, merită a fi rediscutate și reinterpretate. De asemenea, nu exclud publicarea aici a unor piese preistorice de metal inedite. Deschid această rubrică cu o discuție asupra topoarelor cu gaură de înmănușare transversală descoperite la Mălușteni (jud. Vaslui) și Gostinu (jud. Giurgiu).

DESPRE TOPOARELE DE LA MĂLUŞTENI (JUD. VASLUI) ŞI GOSTINU (JUD. GIURGIU)

Rezumat. Autorul readuce în discuție topoarele de la Mălușteni (jud. Vaslui) și Gostinu (jud. Giurgiu), în contextul mai larg al topoarelor cu gaură de înmănușare transversală din spațiul carpato-balcanic. Piesele prezintă caracteristici tipologice cu totul deosebite comparativ cu seriile de topoare din epoca bronzului specifice spațiului menționat. Forma generală a toporului de la Mălușteni îl apropie de piesele încadrabile în seria Veselinovo. Secțiunea foarte subțire a lamei are însă foarte bune analogii cu cea a toporului de la Gostinu (jud. Giurgiu), acesta din urmă fiind similar cu alte cinci topoare descoperite în Bulgaria. Modul de prelungire a cefei la câteva dintre exemplarele din Bulgaria este identic cu cel folosit la o parte dintre topoarele de tip Pătulele şi Pădureni. Alte analogii pentru piesa de la Mălușteni se regăsesc în seriile de topoare cu gaură de înmănușare transversală specifice mileniului al III-lea a. Chr. din Orientul Apropiat. Ținând cont de toate aceste analogii tipologice, autorul propune o datare a celor două topoare ce nu poate depăși granița dintre bronzul timpuriu și cel mijlociu din spațiul carpato-dunărean.

Cuvinte-cheie: România, Bulgaria, bronz timpuriu, topoare cu gaură de înmănușare transversală.

Toporul de la Mălușteni a fost descoperit întâmplător, în anul 1970, în punctul Leaua (cca 5–700 m E de sat). Piesa, cu o lungime de 16,7 cm, este foarte bine lucrată şi finisată, cu o patină verde ce o acoperă uniform, exfoliată pe câteva porțiuni de pe ceafă şi de pe tubul de înmănușare. Tăişul prezintă urme de folosire. Lama este aproximativ dreptunghiulară şi foarte subțire, având secțiunea hexagonală. Manşonul este prevăzut cu patru nervuri puternic reliefate, ce se unesc

[*] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", e-mail: radu.bajenaru@gmail.com.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 149–158

pe ceafă, aceasta fiind prelungită atât la partea superioară, cât şi la cea inferioară. Muchia superioară a lamei face un unghi destul de accentuat în zona de trecere către manşon, în timp ce muchia inferioară este curbată (fig. 1/1).

Toporul a fost publicat sumar de Titus Udrescu, în 1974, fiind pus în legătură cu cultura Noua[1], şi republicat la fel de sumar de Ghenuţă Coman în 1980[2]. Ilustrarea deficitară în cele două publicaţii menţionate a făcut ca piesa să rămână nediscutată până în 1998, când este republicată de Alexandru Vulpe[3]. Acesta remarcă poziţia singulară a toporului de la Măluşteni în schema tipologică a pieselor de acest gen din spaţiul carpato-dunărean şi, prin secţiunea foarte subţire a lamei, îl apropie de toporul de la Gostinu. O discuţie mai amplă asupra toporului de la Măluşteni aparţine lui Florentin Burtănescu în cadrul studiului despre topoarele cu gaură de înmănuşare transversală din Moldova, încadrabile în bronzul timpuriu şi mijlociu[4]. Prin formă, Burtănescu apropie piesa de seria topoarelor de tip Veselinovo, remarcând totodată că nervurile pe manşon sunt caracteristice seriei Pădureni. Una dintre cele mai apropiate piese din punct de vedere tipologic o reprezintă toporul de la Bungetu[5], autorul menţionat aducând în discuţie, ca analogii, şi o serie de topoare din aria transcaucaziană şi din Anatolia. După Burtănescu, toporul de la Măluşteni ar trebui încadrat cronologic post 2050/2000 BC[6].

Toporul de la Gostinu a fost găsit întâmplător în locul numit Grindu Butii, acum aflându-se în colecţia Muzeului sătesc din Frăteşti (jud. Giurgiu), unde l-am putut vedea prin amabilitatea prof. Dumitru Burlacu. Piesa a fost publicată de A. Vulpe, în 1998; are 17 cm lungime, este acoperită cu patină verde uniformă, parte din tăiş fiind îndoită de descoperitor (fig 1/2). Principalele caracteristici ale toporului sunt subţirimea lamei şi lăţirea muchiilor acesteia, atât la partea superioară cât şi la cea inferioară[7]. Acestea oferă piesei de la Gostinu, ca şi în cazul celei de la Măluşteni, o anumită singularitate în schema topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală din SE Europei, anumite apropieri tipologice putând fi făcute cu exemplarele de tip Apa – Nehoiu; în consecinţă, Vulpe consideră că toporul de la Gostinu poate fi plasat din punct de vedere cronologic, cel mai probabil, în prima jumătate a mileniului al II-lea a. Chr., la nivelul etapelor Tei – Tei şi Tei – Stejar[8].

Toporul de la Gostinu nu este însă singular, alte cinci piese similare fiind găsite la sud de Dunăre. Patru provin dintr-un depozit de la Tutrakantsi, mun. Provadya, distr. Varna[9], celui de-al cincilea necunoscându-i-se locul de descoperire

[1] Udrescu 1974, 24 (nr. 120), 32, fig. 6/1.
[2] Coman 1980, 174 (nr. XLII.10), fig. 116/9.
[3] Vulpe 1998, 125, nota 10, fig. 2.
[4] Burtănescu 2002, 190 urm, pl. II/10.
[5] Chicideanu 1973, 522, fig. 1b; 2b.
[6] Burtănescu 2002, 192.
[7] Vulpe 1998, 123 urm, fig. 1.
[8] Vulpe 1998, 127.
[9] Mikov 1933, 98, nr. 4; Chernyh 1978, 150, pl. 26/1–4.

(fig. 1/3; 2/1–3). Ținând cont că toate cele cinci topoare se află în colecția Muzeului de Arheologie din Varna, o proveniență a celui de-al cincilea din zona de NE a Bulgariei poate fi avută în vedere[10]. Deosebirile dintre piesele din Bulgaria şi cea de la Gostinu constau în prezența găurii pentru dop în interiorul manşonului pe direcția lamei la primele, aceasta lipsind în cazul piesei de la Gostinu, şi în unghiul accentuat dintre lamă şi zona manşonului de pe muchia superioară a toporului de la Gostinu, element tipologic ce nu se regăseşte la topoarele din Bulgaria. Subțirimea şi modul de arcuire a lamei, profilarea ambelor muchii ale acesteia, precum şi aspectul manşonului şi prelungirea cefei, sunt identice la toate cele şase topoare încadrabile în tipul Gostinu.

Dacă modul de arcuire a lamei şi profilarea muchiilor acesteia indică similitudini cu topoarele de tip Hajdúsámson şi Apa – Nehoiu[11], manşonul, şi în special ceafa acestuia, sugerează alte apropieri tipologice. În diversele propuneri de ordonare tipologică a topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală din bronzul timpuriu şi mijlociu din zona carpato-balcanică, modului de realizare a cefei i s-a acordat puțină atenție. Faptul este explicabil în cazul seriilor timpurii de topoare (Baniabic, Corbasca sau Dumbrăvioara), la care manşonul nu prezintă elemente tipologice distinctive. Odată cu topoarele de tip Veselinovo şi Izvoarele, dar mai ales cu cele de tip Pătulele şi Pădureni, manşonul şi în special ceafa devin mult mai elaborate[12].

La unul dintre topoarele din depozitul de la Tutrakantsi, partea inferioară a cefei este teşită sub forma unei uşoare adâncituri de formă triunghiulară (fig. 1/3). Această manieră de tratare a cefei este caracteristică pentru anumite topoare încadrate în tipul Pătulele[13]. La toporul de la Gostinu, precum şi la celelalte patru topoare din Bulgaria, partea inferioară a cefei este de asemenea teşită, însă printr-un buton de formă migdalată, mai mult sau mai puțin reliefat. Acest gen de buton reliefat la ceafă, de formă triunghiulară, migdalată sau circular-ovală, este tipic pentru anumite topoare încadrate în tipurile Pătulele[14]

[10] Piesele le-am putut vedea şi documenta prin amabilitatea colegului Vladimir Slavchev de la Muzeul din Varna. Ținând cont de faptul că cea de-a cincea piesă este încă inedită, în acest studiu mă mărginesc doar la a o menționa, cu specificația că ea este întru totul similară celorlalte patru găsite la Tutrakantsi.

[11] Vulpe 1998, 124.

[12] Modul de realizare a cefei şi implicațiile acestuia în clasificarea topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală din bronzul timpuriu din spațiul carpato-balcanic vor constitui subiectul unui studiu viitor.

[13] De exemplu, piesa de la Podari, jud. Dolj (Vulpe 1970, 38, nr. 104, pl. 7/104), dar şi câteva topoare din Bulgaria: Vidima, distr. Lovech (Chernyh 1978, 142, pl. 24/7), depozitul II de la Vărbitsa, distr. Plevna (Chernyh 1978, 202, pl. 40/11), loc descoperire necunoscut (Chernyh 1978, 142, pl. 24/1). Interesant este faptul că o manieră asemănătoare de modelare a cefei întâlnim şi la toporul de la Berbeşti, jud. Vâlcea (Ghelmez 1976, 35, fig. 1), topor încadrat în tipul Izvoarele. Toate piesele menționate le-am putut vedea şi documenta personal.

[14] Citez piesele de la Niculițel (Ailincăi 2005, 271, fig. 1) şi Malcoci (Ailincăi 2009, 49, fig. 1), jud. Tulcea, Scărişoara, jud. Bacău (Buzdugan 1974, 431, fig. 1). Din Bulgaria similar este toporul de la Byala Slatina, distr. Vratsa (Chernyh 1978, 142, pl. 24/4), cel de la Sava, distr. Varna (Chernyh 1978, 142, pl. 24/8; Hristova 2012), sau cu loc de descoperire necunoscut (Chernyh 1978, 142, pl. 24/6).

şi Pădureni[15]. O variantă elaborată a acestuia este butonul circular-oval, tras din ceafă, mult mai clar reliefat, uneori sub forma unui pinten; el caracterizează exclusiv piese încadrate în tipul Pădureni[16]. Fără a fi identică, ceafa toporului din depozitul de la Tutrakantsi, ilustrat în fig. 2/3, se apropie de acestea din urmă.

Depozitul de la Tutrakantsi este unitar din punct de vedere tipologic şi cronologic, ceea ce implică şi contemporaneitatea diferitelor maniere de a modela ceafa pieselor componente. Modul de a trata şi de a modela ceafa unui topor nu este aleatoriu, este o alegere asumată ce conține şi exprimă anumite semnificații la un anumit moment. Pentru cele de la Gostinu şi Tutrakantsi, analogii care merg până la identitate regăsim printre topoarele încadrate în tipurile Pătulele şi Pădureni[17]. În opinia mea, aceasta implică un interval cronologic comun în care cele trei tipuri amintite au fost produse şi au circulat. Acest interval poate fi estimat pe baza toporului din depozitul de la Theba (Grecia)[18], şi mai ales a celui din tell-ul de la Yunatsite (Bulgaria)[19], ambele indicând cea de-a doua jumătate a mileniului al III-lea a. Chr.

Revenind la toporul de la Măluşteni, singurele elemente tipologice comune cu piesa de la Gostinu sunt subțirimea lamei şi unghiul dintre lamă şi manşon de pe muchia superioară. Aşa cum remarca Burtănescu, forma generală îl apropie, într-adevăr, de seria topoarelor de tip Veselinovo, în special curbura muchiei inferioare şi forma dreptunghiulară a lamei, în timp ce nervurile de pe manşon indică legături cu unele topoare încadrate în tipul Pădureni. Cu toate acestea, piesa rămâne singulară în spațiul nostru.

De altfel, cea mai apropiată analogie care îmi este cunoscută în momentul de față o reprezintă un topor descoperit la Byblos, în Orientul Apropiat (fig. 4/1). Din păcate, piesa este foarte prost ilustrată de către Guillaume Gernez[20], astfel încât nu putem decât să intuim principalele sale caracteristici tipologice. Este vorba de un topor cu gaură de înmănuşare transversală de mici dimensiuni (cca 12,8 cm lungime),

---

[15] În primul rând, câteva topoare din depozitul de la Sinaia, jud. Prahova (Vulpe 1970, 46, pl. 11; Soroceanu 2012, 157 urm, pl. 64/2; 65/1–2; 66–67; 68/1–2; 69; 70/1). Din Bulgaria amintesc piesele de la Lozen, distr. Haskovo (Chernyh 1978, 141, pl. 23/10), Telish, distr. Plevna (Hristova 2010, 127, fig. 1) sau Ugarchin, distr. Lovech (inedit).

[16] Se regăseşte, de asemenea, printre piesele din depozitele de la Sinaia, jud. Prahova (Vulpe 1970, 46, pl. 11; Soroceanu 2012, 157 urm, pl. 64/3; 65/3; 68/3; 70/2–3) şi Pădureni, jud. Covasna (Vulpe 1970, 44, pl. 9; 18/1; Soroceanu 2012, 56 urm, pl. 19/1 – piesa e încadrată de Vulpe în categoria topoarelor-ciocan), din Bulgaria tipice fiind topoarele descoperite la Bratovo, distr. Burgas (Klasnakov 2006, 124, fig. 8/1), Mengishevo, distr. Shumen (Atanasov 1995, 47, nr. 36), Plevna, distr. Plevna (Chernyh 1978, 142, pl. 24/9), Raven, distr. Kardzhali (Chernyh 1978, 143, pl. 25/4), Yambol, distr. Yambol (Chernyh 1978, 143, pl. 25/1), sau cele două piese din distr. Pazardzhik (fig. 3/1–2) (Chernyh 1978, 143, pl. 25/2–3).

[17] De altfel, Chernyh (1978, 150) face apropierea tipologică a topoarelor de la Tutrakantsi cu cele încadrate în tipul Pădureni.

[18] Maran 1989, 129 urm, fig. 1/2.

[19] Katincharov, Matsanova 1993, 155 urm, pl. 18 (stânga jos).

[20] Gernez 2008a, 79, fig. 8/2.

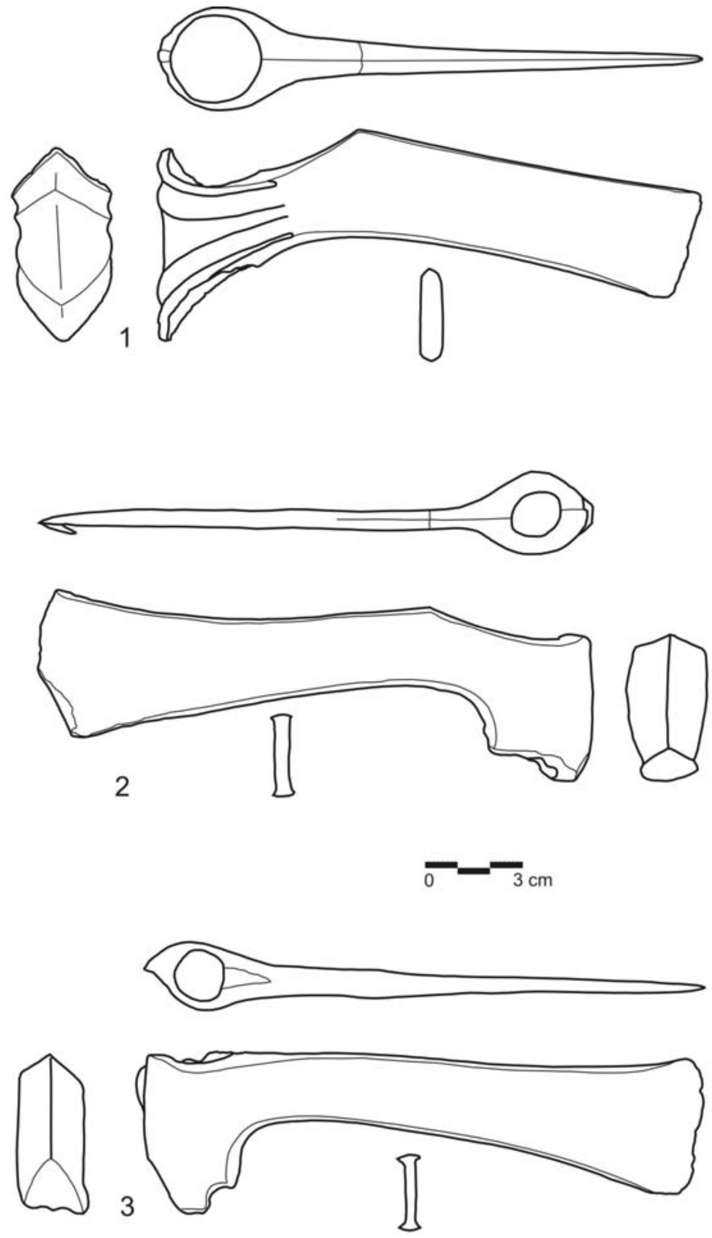

Fig. 1. 1. Toporul de la Măluşteni, jud. Vaslui (desen după foto); 2. toporul de la Gostinu, jud. Giurgiu (după Vulpe 1998, cu mici corecții ale autorului); 3. topor din depozitul de la Tutrakantsi, distr. Varna.

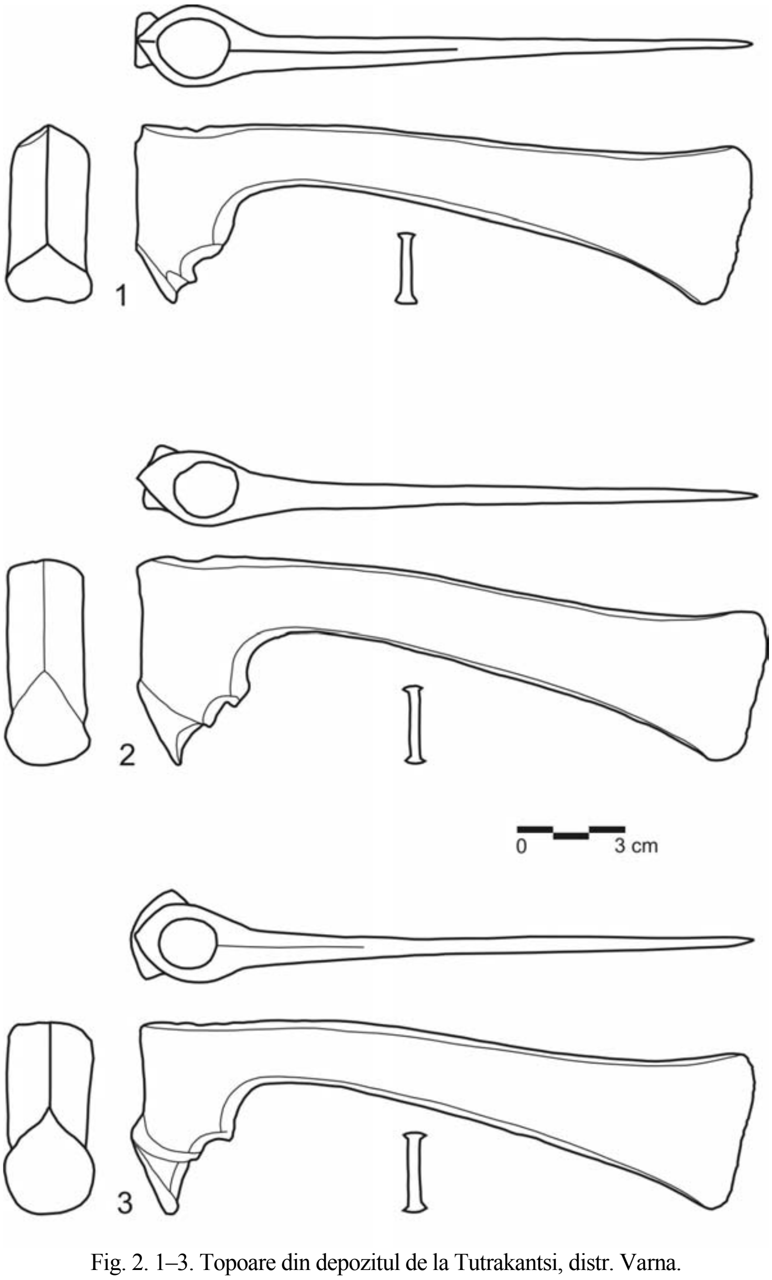

Fig. 2. 1–3. Topoare din depozitul de la Tutrakantsi, distr. Varna.

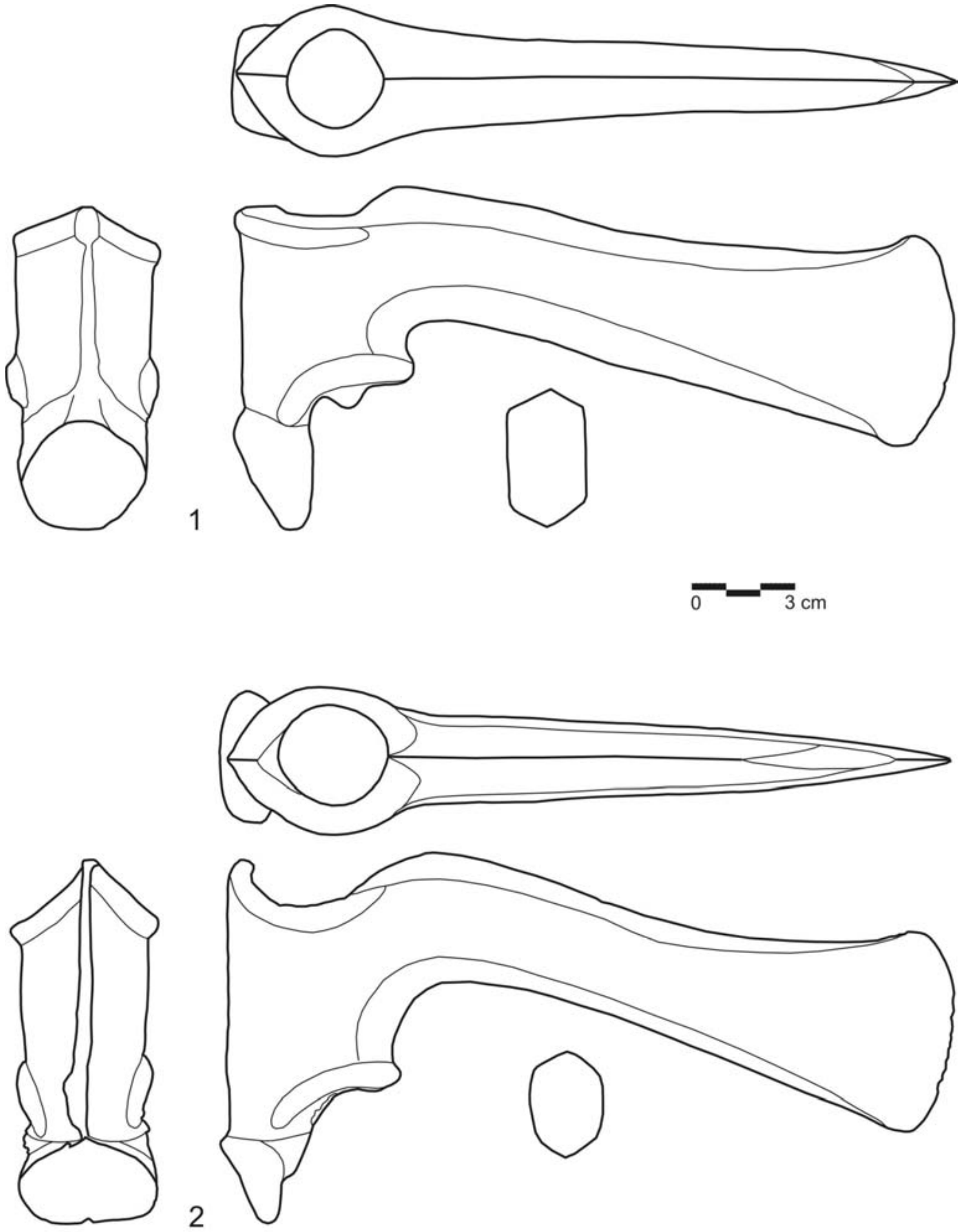

Fig. 3. 1–2. Topoare din distr. Pazardzhik (probabil depozit).

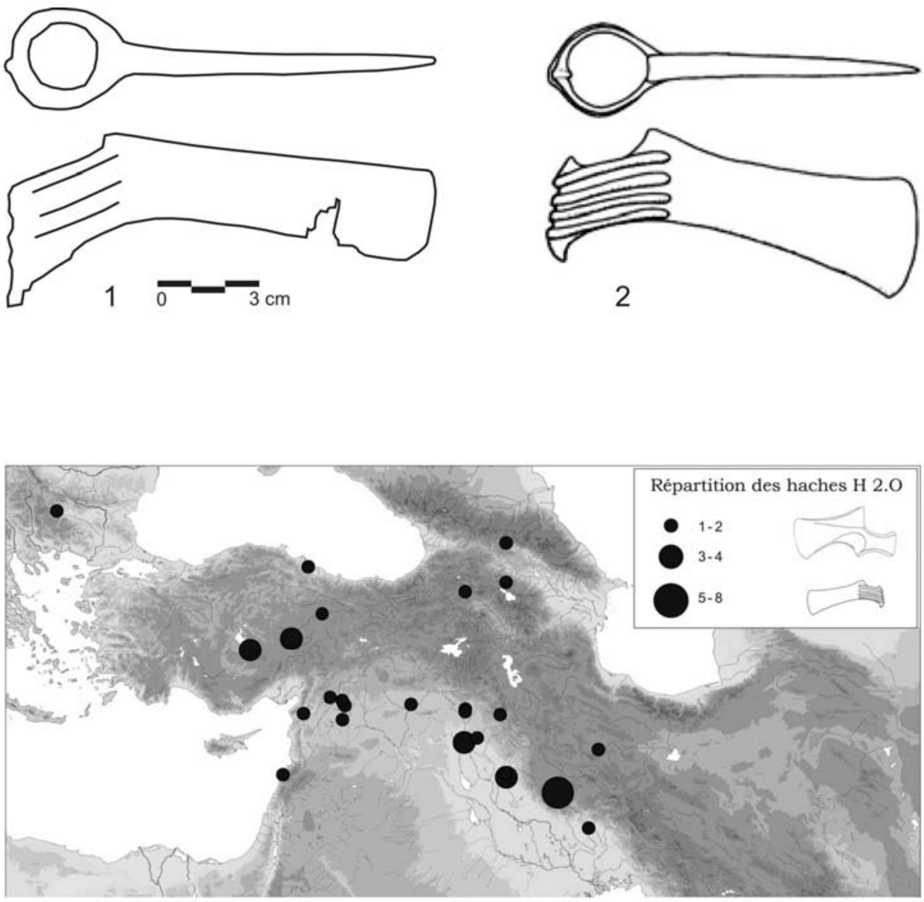

3

Fig. 4. 1. Toporul de la Byblos (schiță după Gernez 2008a); 2: topor de tip H 2.O.h (după tipologia Gernez 2008b); 3: aria de răspândire a topoarelor de tip H 2.O (după Gernez 2008b).

cu lama dreptunghiulară, foarte subțire în secțiune; are probabil o creastă pe muchia superioară între manşon şi lamă, muchia inferioară fiind arcuită în zona manşonului. Pare a avea trei nervuri pe manşon ce se unesc pe ceafă, aceasta fiind uşor prelungită la partea inferioară. Condițiile de descoperire nu sunt explicite, din discuție şi din explicația figurii deducem că toporul ar fi fost găsit într-un context de bronz timpuriu (cel mai probabil EB IV) databil către sfârşitul mileniului al III-lea a. Chr. Gernez remarcă, de asemenea, că toporul nu este produs la Byblos, fiind probabil un import din zona de nord a Siriei[21]. În teza sa de doctorat, Gernez aminteşte toporul de la Byblos, pe care îl încadrează în tipul H 2.O (topoare cu

[21] Gernez 2008a, 79.

creastă pe muchia superioară), ce se răspândeşte în Mesopotamia, Levant, Anatolia şi Transcaucaz, într-o etapă evoluată a bronzului timpuriu (a doua jumătate a mileniului al III-lea a. Chr.)[22] (fig. 4/2–3).

Apropierile tipologice ale toporului de la Măluşteni cu cel de la Byblos mi se par evidente[23]. E dificil de spus în ce măsură piesa de la noi reprezintă un import sau rezultatul unor contacte cu zona orientală. Ţinând cont de locul de descoperire, calea cea mai probabilă de contact este prin spaţiul nord-pontic cu zona transcaucaziană[24]. Important este şi faptul că, din toate datele discutate mai sus, intervalul cronologic în care se încadrează ambele topoare, atât cel de la Măluşteni, cât şi cel de la Gostinu, pare a se situa undeva în a doua jumătate a mileniului al III-lea a. Chr. Oricum, nu cred că momentul de producere a celor două topoare depăşeşte graniţa dintre bronzul timpuriu şi cel mijlociu.

COMMENTS ON THE SHAFT-HOLE AXES FROM MĂLUŞTENI (VASLUI COUNTY) AND GOSTINU (GIURGIU COUNTY)

ABSTRACT

The author discusses the metal axes from Măluşteni (Vaslui County) and Gostinu (Giurgiu County) in the broader context of shaft-hole axes in the Carpathian-Balkan area. Compared with the specific series of EBA and MBA shaft-hole axes in the study area, the both pieces have a particular shape from the typological point of view. The general form of the axe from Măluşteni fit into the Veselinovo type, but the thinness of the cross-section of the blade is unusual and similar to the axe from Gostinu. The latter is almost identical with five axes discovered in Bulgaria. Four of them were found in Tutrakantsi, Varna District. The design of the butt of Gostinu and Tutrakantsi shaft-hole axes is identical to that used for a lot of shaft-hole axes assigned to the Pătulele and Pădureni types. Other analogies for the axe from Măluşteni come from EBA shaft-hole axes found in the Near East. Based on these typologically analogies, the author suggests that the dating of the two shaft-hole axes lies at the boundary between EBA and MBA in the Carpathian-Balkan area.

Key words: Romania, Bulgaria, Early Bronze Age, shaft-hole axes.

BIBLIOGRAFIE

Ailincăi 2009 — Ailincăi, S., *A New Bronze Age Axe Discovered in Northern Dobrudja*, Peuce SN 7, 49–56.

Ailincăi 2005 — Ailincăi, S., *Un topor de bronz descoperit la Niculiţel (jud. Tulcea)*, SCIVA 54–56, 271–277.

[22] Gernez 2008b, vol. I, 168, fig. 2.25; vol. II.A, harta 27.

[23] Secţiunea foarte subţire a lamei topoarelor cu gaură de înmănuşare transversală, precum cele de la Măluşteni şi Gostinu, este o caracteristică frecventă la piesele din Orient (în special din Mesopotamia şi Levant).

[24] Este cu atât mai probabil cu cât de-a lungul întregului mileniu al III-lea a. Chr., prin descoperirile de tip Yamnaya şi Katakombnaya, contactele şi relaţiile dintre spaţiul extracarpatic şi cel nord-pontic au fost extrem de strânse.

Atanasov 1995 Atanasov, G., *Trakiysko vyoryzhenie ot fonda na Istoricheski Muzey – Shumen*, în *Vyoryzhenie ot Drevna Trakya, Istoricheski Muzey Shumen*, 29–91.

Burtănescu 2002 Burtănescu, F., *Topoare cu tub transversal pentru fixarea cozii şi tăiş vertical din Moldova (perioada bronzului timpuriu şi mijlociu). Încercări de ordonare tipocronologică şi culturală (I)*, TD 23, 171–207.

Buzdugan 1974 Buzdugan, C., *Toporul de luptă de la Scărişoara (jud. Bacău)*, SCIVA 25, 3, 431–433.

Chernyh 1978 Chernyh, E.N., *Gornoe delo i metallurgia v drevneyshey Bolgarii*, Sofia.

Chicideanu 1973 Chicideanu, I., *Două topoare de aramă descoperite la Brăteşti (jud. Dâmboviţa)*, SCIVA 24, 3, 521–525.

Coman 1980 Coman, G., *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Bucureşti.

Gernez 2008a Gernez, G., *A new study of metal weapons from Byblos: Preliminary work*, în Córdoba, J.M., Molist, M., Carmen Pérez, M., Rubio, I., Martínez, S. (eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East*, vol. II, Madrid, 73–88.

Gernez 2008b Gernez, G., *L'armement en métal au Proche et Moyen-Orient. Des origines à 1750 av. J.-C.*, http://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00339404/fr/

Ghelmez 1976 Ghelmez, A.V., *Toporul de bronz de la Berbeşti (Vâlcea)*, Buridava 2, 35–36.

Hristova 2010 Hristova, T., *Bradva s dupka ot bronzovota epoha ot s. Telish, Plevensko*, în: *Velikotărnovskyat Universitet „Sv. Sv. Kiril i Metodiy" i bălgarskata arheologya*, Veliko Tărnovo, 127–129.

Hristova 2012 Hristova, T., *Topoare cu gaură de înmânuşare transversală din epoca timpurie a bronzului din colecţia Muzeului din Dălgopol*, SCIVA 63, 1–2, 129–135.

Katincharov, Matsanova 1993 Katincharov, R., Matsanova, V., *Razkopki na selishtnata mogila pri s. Yunatsite, Pazardzhishko*, în Nikolov V. (ed.), *Praistoricheski nahodki i isledvanya. Sbornik v namet na prof. Georgi I. Georgiev*, Sofia, 155–173.

Klasnakov 2006 Klasnakov, M., *Nahodki ot bronzovata epoha kray Mandrenskoto ezero*, ArheologijaSofia 47, 1–4, 118–129.

Maran 1989 Maran, J., *Die Schaftlochaxt aus dem Depotfund von Theben (Mittelgriechenland) und ihre Stellung im rahmen der Bronzezeitlichen Äxte Südosteuropas*, ArchKorr 19, 129–136.

Mikov 1933 Mikov, V., *Predistoricheski selishta i nahodki v Bălgaria*, Sofia.

Soroceanu 2012 Soroceanu, T., *Die Kupfer- und Bronzedepots der frühen und mittleren Bronzezeit in Rumänien / Depozitele de obiecte din cupru şi bronz din România. Epoca timpurie şi mijlocie a bronzului*, Cluj-Napoca – Bistriţa.

Udrescu 1974 Udrescu, T., *Descoperiri arheologice în jumătatea sudică a Moldovei cu privire la cultura Noua*, Carpica 6, 17–42.

Vulpe 1998 Vulpe, A., *Toporul de bronz de la Gostinu (judeţul Giurgiu)*, BMTA Giurgiu 2–4, 123–128.

Vulpe 1970 Vulpe, A., *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, PBF 9, 2, München.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. 1: The axe from Măluşteni, Vaslui County (drawing after photo); 2: the axe from Gostinu, Giurgiu County (after Vulpe 1998); 3: shaft-hole axe from the Tutrakantsi hoard, Varna District.

Fig. 2. 1–3. Shaft-hole axes from the Tutrakantsi hoard, Varna District.

Fig 3. 1–2. Shaft-hole axes from Pazardzhik District (probably hoard).

Fig. 4. 1. The axe from Byblos (after Gernez 2008a); 2: axe of H 2.O.h type (after Gernez 2008b); 3: spreading area of H 2.O.h type of shaft-hole axes (after Gernez 2008b).

UN SIGILIU BIZANTIN DESCOPERIT LA NUFĂRU, JUD. TULCEA

EUGEN PARASCHIV-GRIGORE*

Rezumat. Autorul prezintă un sigiliu bizantin descoperit la Nufăru, jud. Tulcea, în urma unor cercetări arheologice preventive. Sigiliul, aparţinând lui Romanos, *protospatharios* şi *strategos* de Paphlagonia, se datează la jumătatea secolului al XI-lea.

Cuvinte-cheie: Nufăru, Imperiul Bizantin, sigiliu, Romanos, Paphlagonia.

Cu ocazia cercetărilor arheologice întreprinse în anul 2009, în localitatea Nufăru, jud. Tulcea, cu prilejul lucrărilor de introducere a sistemului de canalizare, a fost descoperit pe str. Cetăţii un tronson din zidul de incintă nordic al fortificaţiei bizantine[1]. La sud de zid, în depunerea de pământ cenuşiu-gălbui, corespunzând nivelului de vieţuire al secolului al XI-lea în interiorul cetăţii, a fost descoperit un sigiliu de plumb (fig. 1)[2].

Romanos. *Protospatharios* şi *strategos*

Sigiliu monetiform; bine păstrat; cu urme de oxidare pe avers; canalul pentru şnur pe direcţia N-S. Presare. Dm = 23 mm, dc = 19 mm, gr = 2 mm, g = 8,65 g. Legendă în limba greacă.

Avers: imagine şi legendă. Într-un cerc perlat, bustul Maicii Domnului, nimbat, cu văl, *chlamys* şi *maphorion*, purtând la piept un medalion cu Iisus copil. Imaginea este uşor descentrată în sus. Pe margine, o legendă circulară din care se mai distinge doar o literă. Metrică pe un rând şi circulară.

•• ΘΥ † ••••••••Θ•••••••••

[Μ(ήτε)ϱ] Θ(εο)ῦ † [Θ(εοτό)κε βοή]ϑ[ει τῷ σῷ δού(λῳ]

Μήτεϱ Θεοῦ † Θεοτόκε βοήϑει τῷ σῷ δούλῳ..

Maica Domnului † Născătoare de Dumnezeu, ajută robului tău…

Revers: legendă. Într-un cerc perlat legendă ce abia se mai distinge. Deasupra şi dedesubtul legendei se află patru puncte ce formează câte o cruce.

* Muzeul Naţional de Istorie a României; e-mail: para_eugen@yahoo.com

[1] Pentru informaţii privind cetatea bizantină din intravilanul localităţii Nufăru, vezi Damian *et alii* 2012, cu bibliografia anterioară. Pentru cercetarea arheologică desfăşurată pe str. Cetăţii, vezi Damian *et alii* 2012, 186, 188–189, fig. 5 d, 6, 7 c.

[2] Mulţumesc doamnei Oana Damian, responsabilul şantierului Nufăru, pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziţie această piesă.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 159–166

Metrică pe cinci rânduri.

RωMA | •A CΠAΘ | •C T PA• | •ΠAΦΛA | ••NIA

᾿Ρωμα | [ν(ῳ)](πρωτο)σπαϑ(αρίῳ) | [(καὶ)] στρατ(η) | [γ(ῳ)] Παφλα | [γον]ία(ς)

᾿Ρωμανῷ πρωτοσπαϑαρίῳ καὶ στρατηγῷ Παφλαγονίας.

Romanos, *protospatharios* şi *strategos* de Paphlagonia.

Cele două inscripţii formează o singură legendă:

† Θεοτόκε βοήϑει τῷ σῷ δούλῳ ᾿Ρωμανῷ πρωτοσπαϑαρίῳ καὶ στρατηγῷ Παφλαγονίας.

† Născătoare de Dumnezeu, ajută robului tău Romanos, *protospatharios* şi *strategos* de Paphlagonia.

Datare: jumătatea secolului al XI-lea.

a. b.

Fig. 1. Sigiliul lui Romanos, *protospatharios* şi *strategos*, descoperit la Nufăru; a. avers; b. revers.

Personajul era guvernator al unei provincii din Asia Mică (în nordul Turciei de astăzi) şi întreţinea legături cu provincia de la gurile Dunării. Provincia *Paphlagonia* a fost reîntemeiată la începutul secolului al IX-lea ca provincie bizantină, fiind situată la vest de provincia *Optimaton,* învecinată la sud cu provincia *Bukellarion*, mărginită la est de provincia *Armeniakon* (fig. 2). Cunoaşte o importanţă din ce în ce mai mare la începutul secolului al XI-lea, mai ales după ajungerea pe tronul de la Constantinopol a lui Mihail al IV-lea Paphlagonianul, care reuşeşte să refacă prestigiul puterii centrale şi să crească importanţa acestei provincii[3]. Prin urmare, guvernatorii acestei provincii aveau un rol important în cadrul administraţiei Imperiului Bizantin.

Un sigiliu identic a fost descoperit la *Durostorum–Dristra*–Silistra, păstrat la Muzeul din Dobrici şi publicat în anul 1992 (fig. 3). Acest sigiliu este confecţionat cu aceeaşi matriţă ca şi sigiliul de faţă, însă dimensiunile plumbului descoperit la Silistra sunt mai mari, din cauza unei presări mai puternice în timpul ştanţării şi

[3] Brezeanu 1981, 114.

este datat la jumătatea secolului al XI-lea[4]. Cele două sigilii confirmă relațiile pe care zona de la gurile Dunării le avea cu provincia bizantină din Asia Mică.

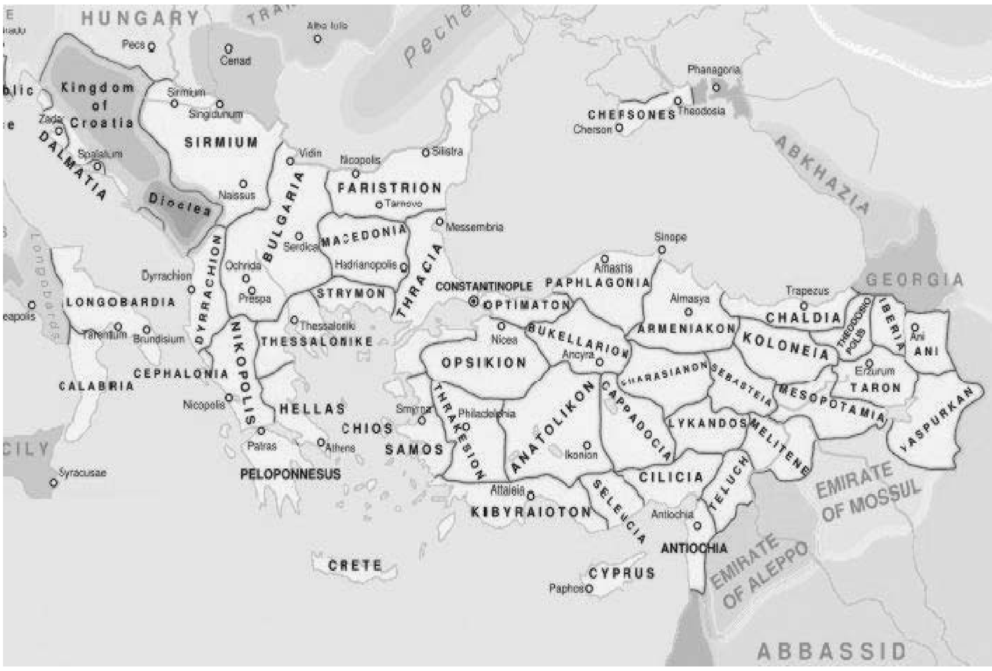

Fig. 2. Imperiul Bizantin la jumătatea secolului al XI-lea.

Fig. 3. Sigiliul lui Romanos descoperit la *Durostorum–Dristra*–Silistra.

Emitentul sigiliului de față poartă numele unui sfânt din secolul al VI-lea (Sfântul Romanos Melodul sau Imnograful – autor de imnuri religioase)[5].

[4] Iordanov 1992, nr. 19.
[5] Iordanov 1992, 240.

Faptul că înaltul funcționar bizantin, prezent pe sigiliul de la Nufăru, care deținea titulatura de *protospatharios*[6] şi *strategos*[7], nu foloseşte pentru identificare decât prenumele, arată că numele său era foarte cunoscut în cadrul administrației imperiale şi provinciale bizantine şi nu trebuia amintit de fiecare dată. Nu este pentru prima dată când înalți demnitari bizantini folosesc pentru identificare doar prenumele şi funcția pe care o dețineau, această modă fiind foarte răspândită în epocă. Însă trebuie să admitem că dimensiunile plumbului şi mărimea legendei fac ca nu toate datele de identificare a demnitarului să fie marcate.

Numele de Romanos era foarte răspândit în secolul al XI-lea, fiind cunoscuți mai mulți funcționari bizantini cu acest nume.

Un personaj cu numele de Romanos, fiul lui Krokos (*Κρώκου*), *patrikios*[8], ne este cunoscut datorită unui sigiliu ce face parte din colecția Orghidan[9], sigiliu datat de la sfârşitul secolului al X-lea până cel mai târziu în prima jumătate a secolului al XI-lea. Alte date cu privire la acest funcționar imperial nu deținem.

Romanos Eugenianos, un alt înalt funcționar bizantin, *protospatharios* al *Chrysotriklinos*[10] şi *kommerkiarios*[11] de Antiohia, ne este cunoscut în urma unor descoperiri sigilografice[12], datate în secolul al XI-lea. Un alt sigiliu al aceluiaşi personaj, dar cu funcția de *krites* şi *vestarh* al provinciei Paphlagonia, se află în colecția Zacos[13] şi datează de la jumătatea secolului al XI-lea (1055)[14]. Tot în colecția Zacos se mai află un sigiliu în care Romanos Eugenianos apare cu titlul de *patrikios* şi *krites*[15].

Un anume Romanos, din familia Skleros, *magistros*[16] şi *protospatharios*, apare cu această titulatură pe patru sigilii bizantine publicate la sfârşitul secolului

---

[6] Conducătorul *spatharios*. Va deveni unul dintre cele mai obişnuite titluri de la curte pentru înalții oficiali. Acordarea acestei demnități era echivalentă cu admiterea în Senat. Titlul supraviețuieşte până în epoca Paleologilor, dar mult diminuat ca importanță (Kazhdan 1991, 1936).

[7] Comandant militar şi, mai târziu, şi civil al unei theme, care adesea avea şi titlul de duce (*dux*); guvernator militar cu atribuții fiscale şi judiciare (Kazhdan 1991, 1964).

[8] Titlu nobiliar stabilit de către împăratul Constantin cel Mare ca fiind cel mai înalt grad de nobilitate. Rămâne una dintre cele mai mari demnități până la dispariția sa, în epoca comnenă. A fost acordat oficialilor de rang superior, inclusiv eunucilor şi conducătorilor străini (Kazhdan 1991, 1600).

[9] Laurent 1952, nr. 110.

[10] Principala sală de recepție şi de primiri (Sala de Aur) a Palatului imperial de la Constantinopol (Kazhdan 1991, 455–456).

[11] Funcționar fiscal responsabil cu administrarea depozitelor statului, controlul importurilor şi exporturilor şi colectarea taxelor şi impozitelor; perceptor (Kazhdan 1991, 1141).

[12] Schlumberger 1884, 312, nr. 7; Wassiliou, Seibt 2003, nr. 146.

[13] Zacos 1984.

[14] Wassiliou, Seibt 2003, 156, nr. 129.

[15] Wassiliou, Seibt 2003, 156, nr. 128.

[16] Derivă din *magister officiorum*; inițial, unul dintre cei mai înalți funcționari, după secolul al VIII-lea rămâne doar un titlu onorific, rareori acordat. Se mai întâlneşte până la sfârşitul secolului al XII-lea. La începutul secolului al X-lea erau 12 astfel de funcționari, primul dintre ei numindu-se *protomagistros* (Kazhdan 1991, 1267 şi 2612).

al XIX-lea şi în secolul al XX-lea[17]. Aceste sigilii sunt datate imediat după anul 1042, dar mai mult ca sigur că acest înalt funcţionar bizantin nu este unul şi acelaşi cu personajul al cărui sigiliu îl prezentăm în această notă. Cu titulatura de *magistros* şi duce de Antiohia, Romanos este întâlnit pe şase sigilii publicate până în prezent[18], sigilii care se datează în jurul anului 1050. Cu titulatura de *proedros*[19], *stratopedarches* al Orientului şi duce de Antiohia, este întâlnit pe cinci sigilii[20], care datează cu siguranţă dinainte de anul 1063. Cu titlul de *proedros* şi duce de Antiohia îl regăsim pe patru sigilii bizantine datând din anul 1063[21].

Romanos Tornikes, *protospatharios* şi *symponos*[22], apare pe un sigiliu ce face parte din colecţia C. Orghidan[23] şi este datat în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Sigiliul este din aceeaşi perioadă cu sigiliul analizat în această notă, ceea ce ne face să credem că cele două personaje sunt diferite, deoarece nu este posibil ca demnitarul respectiv să exercite funcţii distincte în acelaşi timp.

Tot în colecţia C. Orghidan se mai află un alt sigiliu, emis de un oarecare Romanos[24], *kommerkiarios* de *Optimaton*[25] şi *Dorylaeum*[26], piesă datată la începutul secolului al XI-lea, aşadar mult mai devreme decât plumbul nostru.

Romanos Haploucheir[27] este cunoscut datorită unui număr de patru sigilii, datate la jumătatea secolului al XI-lea. Din păcate, pe aceste piese nu sunt gravate şi titlurile acestuia, de aceea nu putem afirma cu exactitate dacă este vorba de unul şi acelaşi personaj cu cel ce a emis sigiliul prezentat în nota de faţă.

[17] Mordtmann 1872–1873, nr. 21; Schlumberger 1884, 358, nr. 1, 696, nr. 1; Seibt 1976, 78, nr. 283.

[18] Laurent 1962, nr. 94; Seibt 1976, nr. 290; Lichačev 1991, nr. 9; Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, nr. 158; Cheynet 1994, 419; Wassiliou, Seibt 2004, nr. 164; McGeer, Nesbitt, Oikonomides 2005, nr. 9/5.

[19] Iniţial, un titlu rezervat eunucilor; în secolul al XI-lea se extinde şi asupra altor persoane, dar mai ales asupra celor cu grad militar. Rang introdus în 960 de Nikephor II Phokas. Deţinătorul acestui titlu era, la început, şi conducătorul senatului, cf. Kazhdan 1991, 1727.

[20] Schlumberger 1900, nr. 155; Seibt 1976, 82, nr. 299; Šandrovskaja 1977, nr. 753; Lichačev 1991, 104, nr. 9; Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, nr. 159; Cheynet 2001, nr. 5; Wassiliou, Seibt 2004, 263, nr. 167.

[21] Seibt 1976, 80, nr. 292; Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, 117; Cheynet 2002, 116; McGeer, Nesbitt, Oikonomides 2005, nr. 9/6.

[22] Unul dintre cei doi subalterni ai eparhului de Constantinopol, administratorul şef al capitalei Imperiului Bizantin, cf. Bury 1911, 70 şi Kazhdan 1991, 705.

[23] Laurent 1952, nr. 189.

[24] Laurent 1952, nr. 223; N. Seibt, W. Seibt 2003, 198.

[25] Provincie bizantină în nord-vestul Asiei Mici, ce se învecinează cu *Paphlagonia* la nord-est, *Bukellarion* la sud-est, *Opsikion* la sud şi *Thracia* la vest.

[26] Oraş antic situat în nord-vestul Asiei Mici. În timpul Imperiului Roman a fost un centru comercial, iar în timpul Imperiului Bizantin era capitala unei dioceze în cadrul provinciei *Opsikion*.

[27] Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, nr. 299; Iordanov 2001, nr. 21; Iordanov 2006, nr. 39; Iordanov, Jekova 2007, nr. 374.

Un sigiliu ce a aparţinut unui monah cu numele de Romanos datează de la jumătatea secolului al XI-lea, fiind printre puţinele sigilii emise de către feţe bisericeşti[28].

Pe Romanos, *patrikios* şi *proximos,* îl cunoaştem datorită unui sigiliu datat în jurul anului 1060 şi aflat în colecţia Zacos[29]. Este singurul sigiliu al unui personaj cu numele de Romanos care poartă aceste două titluri. Tot din aceeaşi perioadă datează un sigiliu al altui înalt demnitar bizantin, ce purta numele de Romanos şi deţinea funcţia de *protospatharios hypatos*, *notarios* şi *krites* de Optimaton[30].

Romanos, *spatharios* imperial şi *katepano*[31], apare pe un sigiliu emis în jurul anului 1060, iar un alt *protospatharios*, cu numele de Romanos, dar şi cu titlul de *krites* de *Charsianon*[32], ne este dezvăluit de un sigiliu bizantin din colecţia Zacos, datat tot în anul 1060. Tot în colecţia Zacos se mai află un sigiliu emis de un *protospatharios* imperial, *notarios*[33] şi *megas chartoularios*[34], al secretariatului general, care poartă numele de Romanos, dar nu este acelaşi personaj cu cel de mai sus[35]. Acest sigiliu se datează începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea, mai precis în 1075.

Mai amintim două sigilii descoperite la Preslav[36], aparţinând unui anume Romanos, care deţinea titlul de *protospatharios* şi *domestikos*[37], datând de la începutul secolului al XI-lea.

Romanos Kenchres[38] apare pe un plumb datat în a doua jumătate a secolului al XI-lea (1075), însă sigiliul nu prezintă nicio funcţie deţinută de acesta. Familia Kenchres era foarte cunoscută la Constantinopol în secolul al XI-lea.

Un alt demnitar cu numele de Romanos (Romanos Gongyles) apare pe un sigiliu de la sfârşitul secolului al XI-lea şi începutul secolului al XII-lea, nu mai târziu de anul 1115[39]. Încă un sigiliu emis de acest personaj a fost publicat de G. Schlumberger[40], iar un altul se află la Ermitaj[41].

De remarcat este şi un sigiliu al unui anume Romanos, *protospatharios* şi *strategos* imperial al provinciei Mesopotamia, datat în a doua jumătate a secolului

[28] Zacos 1984, nr. 690.

[29] Zacos 1984, nr. 691.

[30] Zacos 1984, nr. 692.

[31] Zacos 1984, nr. 695.

[32] Zacos 1984, nr. 693.

[33] Notar, scrib sau secretar într-un departament guvernamental.

[34] Funcţionar în domeniul administrativ sau fiscal, care avea în grijă şi controla documentele (imperiale), cf. Bury 1911, 83 şi Kazhdan 1991, 416.

[35] Zacos 1984, nr. 694.

[36] Iordanov 1993, nr. 185–186.

[37] Iniţial, desemna membrii gărzii imperiale; va deveni o funcţie militară foarte importantă în timpul Imperiului bizantin, cf. Kazhdan 1991, 646-647.

[38] Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, nr. 305.

[39] Šandrovskaja, Seibt 2005, nr. 88.

[40] Schlumberger 1900, 667.

[41] Šandrovskaja, Seibt 2005, nr. 89.

al XI-lea – prima jumătate a secolului al XII-lea[42]. Se poate să fie vorba de unul şi acelaşi personaj cu cel care a emis sigiliul de faţă, care a fost pus probabil la conducerea acestei provincii.

De amintit şi sigiliul emis de Romanos Blattopodes, care deţinea titulatura de *protospatharios*[43], sau sigiliul lui Romanos din colecţia lui Henry Seyrig[44], personaj cu titlul de *kouropalates*[45], datat la sfârşitul secolului al XI-lea. Un *magistros* cu numele de *Romanos Monasteriotes* apare pe un sigiliu descoperit la Melnitsa, regiunea Elkhovo, Bulgaria[46].

A BYZANTINE SEAL DISCOVERED AT NUFĂRU, TULCEA COUNTY

ABSTRACT

The author presents a seal discovered at Nufăru, Tulcea County, as a result of an archaeological rescue excavation. The seal, belonging to Romanos *protospatharios* and *strategos* of Paphlagonia, could be dated to the mid eleventh century.

Key words: Nufăru, Byzantine Empire, seal, Romanos, Paphlagonia.

BIBLIOGRAFIE

Brezeanu 1981 — Brezeanu, S., *O istorie a Imperiului Bizantin*, Bucureşti.

Bury 1911 — Bury, J. B., *The Imperial Administrative System of the Ninth Century – With a Revised Text of the Kletologion of Philothes*, London.

Cheynet 1994 — Cheynet, J.-Cl., *Sceaux byzantins des Musées d'Antioche et de Tarse*, TM 12, 391–478.

Cheynet 2001 — Cheynet, J.-C, *Sceaux de la collection Zacos (Bibliothèque nationale de France) se rapportant aux provinces orientales de l'Empire byzantin*, Paris.

Cheynet 2002 — Cheynet, J.-Cl., *Par St Georges, par St Michel*, TM 14, 114–134.

Cheynet, Morrisson, Seibt 1991 — Cheynet, J.-Cl., Morrisson, C., Seibt, W., *Sceaux byzantins de la collection Henri Seyrig*, Paris.

Damian *et alii* 2012 — Damian, O., Vasile, M., Samson, A., Ene, D., Stănică, A., *Cercetări arheologice preventive la Nufăru, jud. Tulcea (II),* MCA SN 8, 2012, 177–208.

Iordanov 1992 — Iordanov, I., *Neizdadeni Vizantiiski olovni peceati ot Silistra (IV)*, IzvestijaVarna 28(43), 229–245.

[42] http://www.harvardartmuseums.org/art/72916.

[43] Iordanov 2006, nr. 114.

[44] Cheynet, Morrisson, Seibt 1991, nr. 25.

[45] Atestat prima oară în timpul lui Iustinian; desemnează persoana însărcinată cu conducerea palatului imperial. Funcţie de mare prestigiu, era acordată numai membrilor familiei imperiale; începând cu secolul al XI-lea decade, fiind acordată numai conducătorilor străini din zona caucaziană, cf. Kazhdan 1991, 1157.

[46] Iordanov 2002, nr. 47; Iordanov 2006, nr. 471; Iordanov, Jekova 2007, nr. 146.

Iordanov 1993	Iordanov, I., *Peceatite ot strategijata v Preslav (971 –1088)*, Sofia.
Iordanov 2001	Iordanov, I., *Byzantine Lead Seals from the stronghold near Dobri Dol, Plovdiv region*, RN 157, 443–469.
Iordanov 2002	Iordanov, I., *Byzantine Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria)*, SBS 7, 21–57.
Iordanov 2006	Iordanov, I., *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, vol. 2: Byzantine Seals with Family Names*, Sofia.
Iordanov, Jekova 2007	Iordanov, I., Jekova, J., *Catalogue of Medieval Seals at the Regional Historical Museum of Shumen*, Shumen.
Kazhdan 1991	Kazhdan, A.P., *Oxford Dictionary of Byzantium*, New York and Oxford.
Laurent 1952	Laurent, V., *La collection Orghidan*, Paris.
Laurent 1962	Laurent, V., *Les sceaux byzantins du Médaillier Vatican* (*Medagliere della Biblioteca Vaticana*, I), Città del Vaticano.
Lichačev 1991	Lichačev, N.P., *Molivdovuly Grečeskogo Vostoka*, Šandrovskaja, V.S. (ed.), Moscova.
McGeer, Nesbitt, Oikonomides 2005	McGeer, E., Nesbitt, J., Oikonomides, N., *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art, Volume 5: The East (continued), Constantinople and Environs, Unknown Locations, Addenda, Uncertain Readings*, Dumbarton Oaks research Library and Collection, Washington D.C.
Mordtmann 1872–1873	Mordtmann, A., *Peri byzantinon molybdoboullon*, Ellenikos Philologikos Syllogos Konstantinoupoloeos 7, 57–81.
Šandrovskaja 1977	Šandrovskaja, V., *Sfragistika*, în *Iskusstvo Vizantii v sobranijach SSSR (Katalog vystavki)*, I–III, Moscova.
Šandrovskaja, Seibt 2005	Šandrovskaja, V.S., Seibt, W., *Byzantinische Bleisiegel der Staatlichen Eremitage mit Familiennamen, 1 Teil: Sammlung Lichačev – Namen von A bis I*, Viena.
Schlumberger 1884	Schlumberger, G., *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1884.
Schlumberger 1900	Schlumberger G., *Sceaux byzantins inédits (Quatrième série)*, REG 13, 467–492.
Seibt 1976	Seibt, W., *Die Skleroi. Eine prosopographisch-sigillographische Studie*, Byzantina Vindobonensia 9, Viena.
N. Seibt, W. Seibt 2003	Seibt, N., Seibt, W., *Siegel der Sammlung Orghidan – eine Nachlese zur Edition V. Laurents,* JÖB 53, 195–203.
Wassiliou, Seibt 2003	Wassiliou, A.-K., Seibt, W., *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich II: Zentral- und Provinzialverwaltung*, Viena.
Zacos 1984	Zacos, G., *Byzantine Lead Seals II*, compiled and edited by Nesbitt, J.W., Bern.

LIST OF CAPTIONS

UN CERCEL MEDIEVAL DESCOPERIT LA DRIDU

SILVIU OȚA*

Rezumat. În anul 2010 am primit spre publicare, de la Eugenia Zaharia, un cercel provenit din localitatea Dridu, jud. Ialomița, descoperit în cursul anului 1978. Datorită câtorva particularități, piesa, executată din bronz şi staniu, constituie, cel puțin în acest stadiu al cercetării, un unicat pe teritoriul României. Pe baza motivelor decorative utilizate, a fost încadrată în intervalul cuprins între sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea.

Cuvinte-cheie: cercel, bronz, sârmă, filigran, Dridu.

În anul 2010 am primit spre publicare, de la regretata Eugenia Zaharia, un cercel provenind din localitatea Dridu, jud. Ialomița.

Piesa a fost trimisă la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", în data de 4 august 1978, de către Ion Mădescu, profesor în oraşul Bacău. Cercelul a fost găsit întâmplător de către tatăl profesorului Mădescu, în urma lucrărilor hidrotehnice pentru amenajarea lacului de acumulare, la confluența râurilor Ialomița şi Prahova. Împrejurările descoperirii au fost prezentate într-o scrisoare (fig. 1).

Cercetările arheologice din localitatea Dridu s-au desfăşurat în două puncte distincte. Pe malul stâng al lacului Comana a fost cercetată o aşezare datată în secolele VIII–XI[1]. Într-un alt punct, „La Metereze", au fost descoperite, în urma unor cercetări arheologice de salvare, o aşezare şi o necropolă de inhumație, datate în cursul secolelor XI–XIII[2]. Cercetările arheologice de salvare, începute în anul 1979, au fost, foarte probabil, precedate de alte lucrări, de natură constructivă, în anul 1978, în aceeaşi zonă sau undeva în apropiere. Cel mai probabil, piesa aparține aceleiaşi necropole, date fiind şi caracteristicile unei bune părți a cerceilor descoperiți acolo (cercei decorați cu monturi sferice pe verigă sau cu sârmă buclată). Nu departe de localitatea Dridu, la Fierbinți – Malul Roşu, a fost găsit un alt cercel decorat cu sârmă buclată[3].

În stadiul actual al cercetării, piesa, deşi modestă în ceea ce priveşte materialul din care a fost confecționată, reprezintă un unicat din punctul de vedere al modului de execuție.

---

* Muzeul Național de Istorie a României; email: silviuota@yahoo.com.

[1] Zaharia 1967.

[2] Ioniță 2005, 127–128, 220, fig. 48/1–2, 5–13, 16, 19–21.

[3] Piesa, inedită, aflată în colecțiile Muzeului Național de Istorie a României, provine din cercetările de teren efectuate de către Bogdan Filipescu.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 167–176

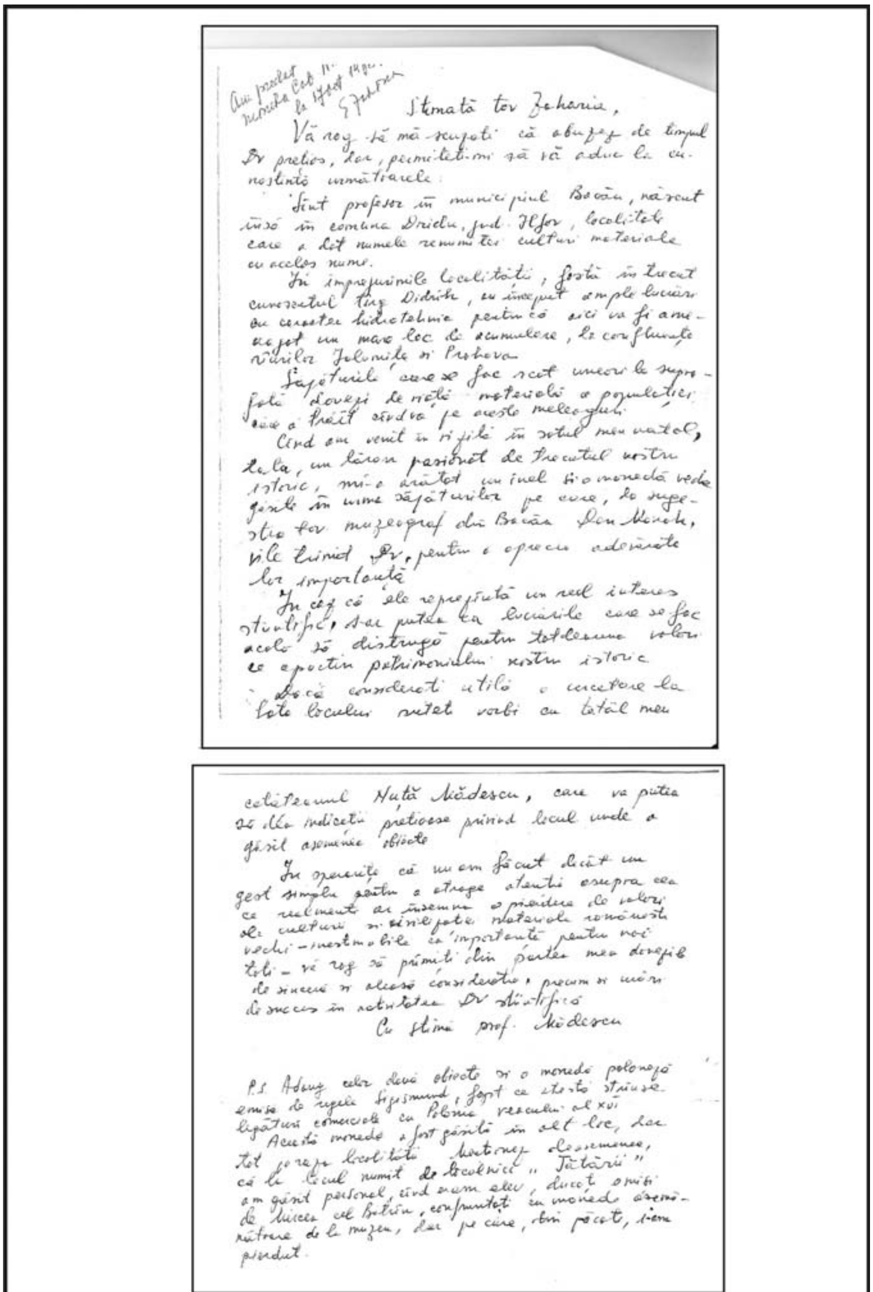

[illegible] 1978
[illegible]

Stimată tov. Zaharia,

Vă rog să mă scuzați că abuzez de timpul Dv. prețios, dar, permiteți-mi să vă aduc la cunoștință următoarele:

Sînt profesor în municipiul Buzău, născut însă în comuna Dridu, jud. Ilfov, localitate care a dat numele renumitei culturi materiale cu același nume.

În împrejurimile localității, fostă în trecut cunoscutul tîrg Didrih, au început ample lucrări de cercetare hidrotehnică pentru că aici va fi amenajat un mare loc de acumulare, la confluența rîurilor Jalomița și Prahova.

Săpăturile care se fac scot uneori la suprafață dovezi de viață materială a populației care a trăit cîndva pe aceste meleaguri.

Cînd am venit în vizită în satul meu natal, tata, un țăran pasionat de trecutul nostru istoric, mi-a arătat un inel și o monedă veche găsite în urma săpăturilor pe care, la sugestia tov. muzeograf din Buzău Ion Motoc, vi le trimit Dv. pentru a aprecia adevărata lor importanță.

În caz că ele reprezintă un real interes științific, s-ar putea ca lucrările care se fac acolo să distrugă pentru totdeauna valori ce aparțin patrimoniului nostru istoric.

Dacă considerați utilă o cercetare la fața locului puteți vorbi cu tatăl meu

cetățeanul Nuță Mădescu, care va putea să vă dea indicații prețioase privind locul unde a găsit asemenea obiecte.

În speranța că nu am făcut decît un gest simplu pentru a atrage atenția asupra cea ce realmente ar însemna o pierdere de valori ale culturii și civilizației materiale românești vechi — neestimabile ca importanță pentru noi toți — vă rog să primiți din partea mea dorința de sinceră și aleasă considerație, precum și urări de succes în activitatea Dv. științifică.

Cu stimă prof. Mădescu

P.S. Adaug celor două obiecte și o monedă poloneză emisă de regele Sigismund, fapt ce atestă strînse legături comerciale cu Polonia veacului al XVI.

Această monedă a fost găsită în alt loc, dar tot pe raza localității. Mentionez deasemenea, că la locul numit de localnici „Tătării” am găsit personal, cînd eram elev, după o ploaie [illegible], de liceu cel Bătrîn, confruntată cu monede asemănătoare de la muzeu, dar pe care, din păcate, le-am pierdut.

Fig. 1. Scrisoarea adresată, în 1978, Eugeniei Zaharia de către Ion Mădescu.

DESCRIEREA CERCELULUI (fig. 2/1–6)

Veriga este din sârmă simplă, circulară în secțiune (D = 25,2 mm, D sârmă = 1,6 mm). Montura centrală este confecționată din două semisfere, lipite în zona centrală (D = 13,3 mm, L = 11 mm). Pe jumătatea stângă, decorul constă în patru şiruri paralele de pseudogranule. Pe cealaltă jumătate, pseudogranulele sunt dispuse neregulat. Ca urmare a folosirii sau a lungii perioade în care a piesa a stat în pământ, partea superioară a unor pseudogranule este erodată, creând senzația de ajurare.

Decorurile laterale constau în două muluri de sârmă filigranată înfăşurată în spirală.

Prima mulură a fost înfăşurată în jurul verigii o dată şi jumătate (D primului decor = 9 mm, l = 7,3 mm, grosimea sârmei = 0,9 mm).

A doua mulură a fost înfăşurată în jurul verigii de două ori (D celui de-al doilea decor = 10 mm, l = 8 mm, grosimea sârmei = 0,7 mm).

Sârma care fixează elementele de decor începe prin a fi înfăşurată în jurul verigii de la stânga primei muluri, trece prin aceasta, apoi se continuă pe verigă până la pandantivul central, peste care trece, apoi urmează aceleaşi etape descrise mai sus.

Greutatea totală a piesei este de 3,76 gr.

Conform analizelor chimice, cercelul a fost lucrat din bronz şi poleit cu staniu[4].

Elementele analizate	Fe	Cu	Pb	Bi	Ag	Sn
Sfera centrală	0,001 %	74,12 %	1,58 %	0,41 %	0,001 %	23,89 %
Veriga	0,001 %	91,28 %	0,34 %	0,001 %	0,001 %	8,38 %

DISCUȚIE

Montura centrală, decorată cu pseudogranule, nu constituie un caz aparte, ea fiind relativ comună spațiului românesc. Această montură a apărut atât ca decor principal, cât şi ca decor secundar, pe diverse tipuri de cercei, descoperiți în special în partea de sud (Cetățeni – Poiana Târgului[5], *Drobeta*–Turnu Severin[6],

[4] Pentru identificarea relativă a compoziției pieselor, care păreau a fi din argint sau care aveau oxizi de cupru pe suprafața lor, au fost efectuate de către inginer Migdonia Georgescu (Centrul Național de Cercetări şi Investigații Fizico-Chimice şi Biologice – Muzeul Național de Istorie a României) măsurători prin fluorescență de raze X, cu ajutorul unui spectrometru portabil tip InnovX Alpha Series, prevăzut cu anticatod din W, detector SiPIN cu răcire prin efect Peltier, tensiunea aplicată 30 kV, intensitatea 40 micro A şi un timp de achiziție de 30 s. Mulțumirile autorului doamnei Migdonia Georgescu.

[5] Chițescu 1976, 178, 179, fig. 16/2, 3; Dumitriu 2001, 116, Taf. 86/5, 7–8; Ioniță 2005, 122, 197, fig. 25/3.

Frumoasa[7], Enisala[8]) şi de est (Voineşti[9], Oțeleni[10], Hudum[11]) a lanțului Carpatic şi mai puțin în Banat (Cuptoare – Sfogea[12]). Datarea acestui decor nu pare a depăşi finalul secolului al XIII-lea, judecând prin prisma descoperirilor de pe teritoriul actual al României (fig. 3–4).

În ceea ce priveşte decorurile laterale, deocamdată nu dispunem de vreo analogie. Deşi destul de des utilizată de bijutierii din Evul Mediu[13], sârma buclată este, în cazul acestui cercel, mai întâi filigranată, apoi îndoită în formă de bucle. Acest detaliu este puțin întâlnit ca decor al cerceilor. În stadiul actual al cercetării, pe teritoriul României mai sunt cunoscuți doar doi cercei proveniți din necropola de la Cuptoare – Sfogea, din mormântul 252[14]. Şi în cazul acestor cercei, rolul sârmei spiralate şi buclate a fost acela de decor secundar. Spre deosebire însă de exemplarul descoperit la Dridu, mulura astfel confecționată este simplă, înfăşurată doar o dată în jurul verigii.

Un alt element, care poate aduce unele clarificări, îl constituie modul de fixare a pandantivului central, cu sârmă trecută peste el. Acest detaliu se poate observa şi la alți cercei din acea vreme, anume la exemplare descoperite la Bucureşti – Bârzeşti[15], Portăreşti – Cetățuie[16], Enisala[17], Gura Văii[18], Craiova – Fântâna Obedeanu[19] şi Trifeşti[20]. Procedeul trecerii unei sârme sau a mai multora peste pandantiv a avut însă o durată mai lungă de utilizare[21].

[6] Dumitriu 2001, 39, 123, Taf. 37/35; Oța 2010a, 146–147, 161, pl. 3/1.
[7] Dumitriu 2001, 123, Taf. 48/1; Oța 2010b, 410, fig. 3.
[8] Mănucu-Adameşteanu 1980, 480, 485, pl. VII/2; Mănucu-Adameşteanu 1993, 456, 459, 460, fig. 2/M.VIII/1, 465, fig. 6/M.VIII/1, 466; Dumitriu 2001, 107, Taf. 16/1–2.
[9] Spinei 1994, 455, fig. 21/9; Teodor 2003a, 151, 152, 160, fig. 7/5, 6, 161, fig. 8/3, 4 (dreapta), 7; Oța 2009, 187–188, 200, 207, pl. 3/5; Oța 2010a, 146, 160, pl. 2/6.
[10] Teodor 2003b, 168, 174, fig. 2/6, 175, fig. 3/6.
[11] Spinei 1994, 464, fig. 30/30, 34.
[12] Oța 2008, 230, pl. 57/1–7; Țeicu 2009, 49, 79, pl. 29/1–4, 8.
[13] Oța *et alii* 2009, 65–82.
[14] Uzum 1987, 297, fig. 4/b, 298–299; Oța 2008, 233, pl. 56/7–8; Țeicu 2009, 50, 262, fig. 22.
[15] Panait, Ştefănescu 1992, 156, pl. II/dreapta sus.
[16] Dumitriu 2001, 133, Taf. 94/1, 17.
[17] Dumitriu 2001, Taf. 16/1, 11.
[18] Ioniță 2005, 133, 220, fig. 48/14–15.
[19] Dumitriu 2001, 118, Taf. 89/4.
[20] Spinei 1986, 239, 240, 241, fig. 2/18–19; Spinei 1994, 464, fig. 30/14, 15; Oța 2012, 228 *sqq.* (vezi şi bibliografia aferentă).
[21] Oța 2012, 228.

Având în vedere cronologia acestor piese, putem afirma că cercelul de la Dridu poate fi încadrat, cel mai probabil, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea.

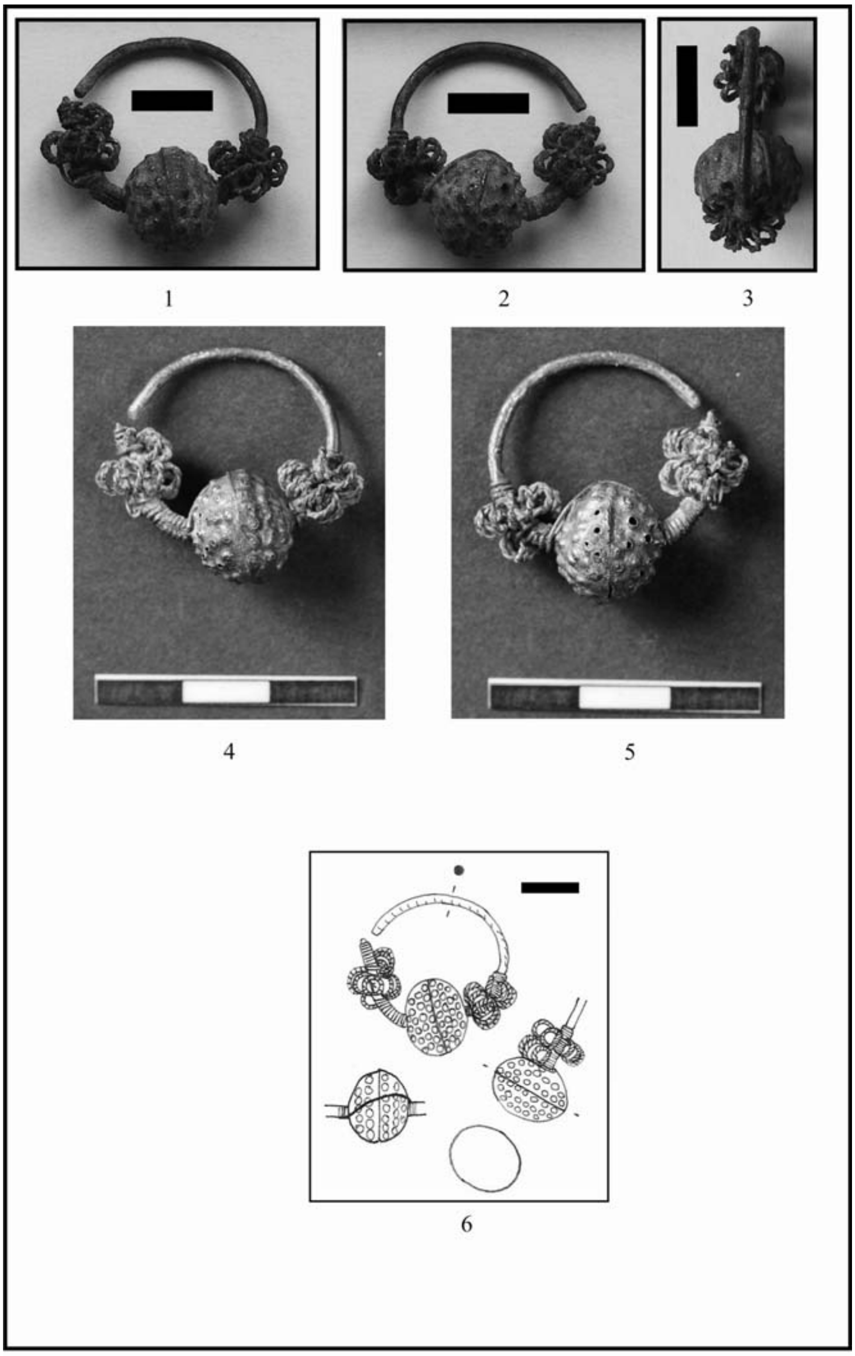

Fig. 2. Cercelul descoperit întâmplător la Dridu. 1–3. înainte de restaurare; 4–5. după restaurare; 6. detalii de execuție.

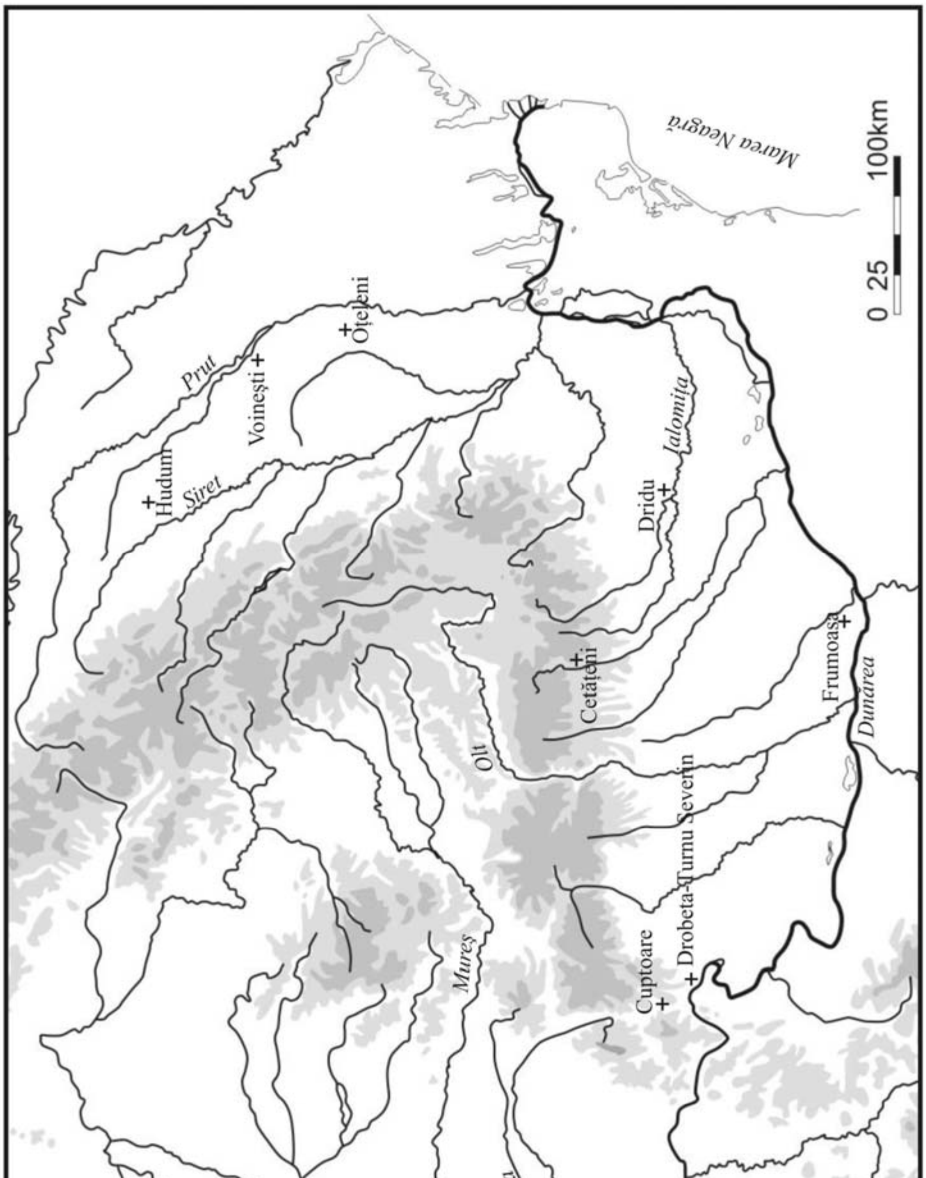

Fig. 3. Cercei cu pandantive sferice decorate cu pseudogranule, descoperiți pe teritoriul României.

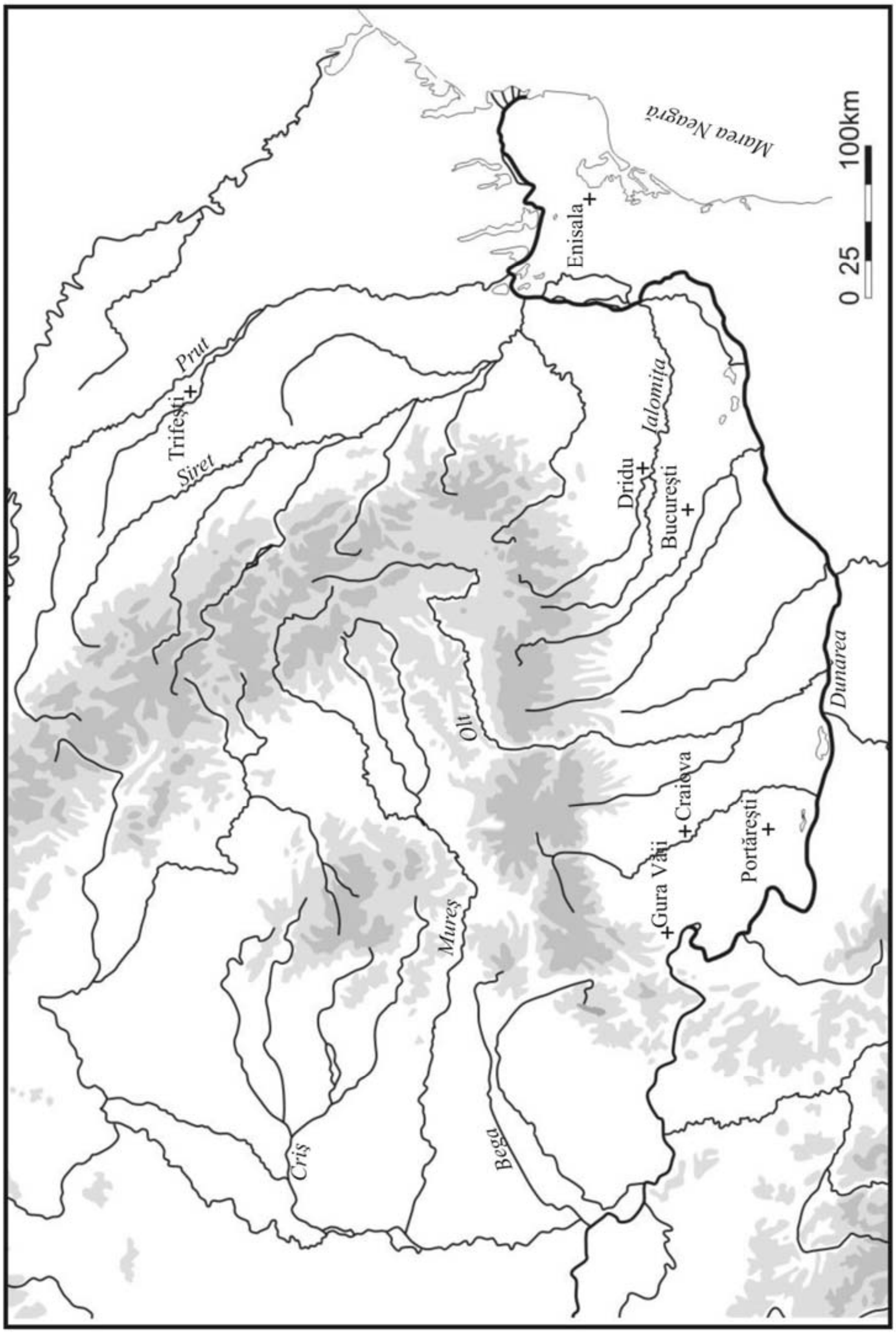

Fig. 4. Cercei cu sârmă trecută peste pandantivul sferic, descoperiți pe teritoriul României.

A MEDIEVAL EARRING DISCOVERED AT DRIDU

ABSTRACT

In the year 2010, Eugenia Zaharia gave me for publishing an earring found at Dridu (Ialomița County) during 1978. Due to some characteristic features, the earring, made of bronze and tin, is an unique type of adornment on the territory of Romania, at least in the present stage of research. The earring discovered at Dridu can be dated at the end of the 13th – the beginning of the 14th century, according to the characteristics of the decoration.

Key words: earring, bronze, wire, filigree, Dridu village.

BIBLIOGRAFIE

Chițescu 1976	Chițescu, L., *Cercetări arheologice la Cetățeni, județul Argeș*, CAMNI 2, 155–188.
Dumitriu 2001	Dumitriu, L., *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11. –15. Jahrhundert*, București.
Ioniță 2005	Ioniță, A., *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII*, București.
Mănucu-Adameșteanu 1980	Mănucu-Adameșteanu, Gh., *Necropola medievală de la Enisala. Raport preliminar*, Peuce 8, 473–498.
Mănucu-Adameșteanu 1993	Mănucu-Adameșteanu, Gh., *Necropola medievală de la Enisala, jud. Tulcea (1967–1968)*, MCA, a XVII-a sesiune anuală de rapoarte, Ploiești, 1983, II, 455–468.
Oța 2008	Oța, S., *Orizonturi funerare din Banatul Istoric (secolele X–XIV)*, seria Bibliotheca Brukenthal 28, Sibiu.
Oța 2009	Oța, S., *Câteva date privind decorul unor cercei de tradiție bizantină descoperiți în Peninsula Balcanică*, Istros 15, 179–201.
Oța 2010a	Oța, S., *Despre un motiv decorativ mai puțin cunoscut din sud-estul Europei*, CAMNI 17, 143–162.
Oța 2010b°	Oța, S., *Piese de orfevrărie de tradiție bizantină în spațiul nord-dunărean (secolul al XI-lea – începutul secolului al XIII-lea)*, în Măgureanu, A., Gáll, E (eds.), *Între stepă și imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, București, 403–433.
Oța 2012	Oța, S., C*ercei decorați cu sfere simple, descoperiți pe teritoriul României*, Sargetia S. N. 3 (39), 215–242.
Oța *et alii* 2009	Oța, S., Dragotă, A., Rustoiu, G., Drâmbărean, M., *Podoabe medievale decorate cu sârmă buclată. Cerceii*, Apulum 46, 65–82.
Panait, Ștefănescu 1992	Panait, P.I., Ștefănescu, A., *Situl Bârzești*, CAB 4, 147–161.
Spinei 1986	Spinei, V., *Săpăturile de la Trifești (Jud. Iași)*, MCA, a XVI-a sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, 237–242.
Spinei 1994	Spinei, V., *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău.
Teodor 2003a	Teodor, D. Gh., *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești – Iași*, în Teodor, D. Gh., *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Buzău, 147–162.
Teodor 2003b	Teodor, D. Gh., *Obiecte de podoabă din tezaurul feudal descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)*, în Teodor, D. Gh., *Spațiul carpato-dunăreano-pontic în mileniul marilor migrații*, Buzău, 163–175.
Țeicu 2009	Țeicu, D., *Arta minoră medievală din Banat*, Timișoara.

Uzum 1987 Uzum, I., *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983–1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare (com. Gornea, jud. Caraş–Severin)*, Banatica 9, 281–315.

Zaharia 1967 Zaharia, E., *Săpăturile arheologice de la Dridu. Contribuție la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti.

LIST OF CAPTIONS

Fig. 1. The letter written by Ion Mădescu.

Fig. 2. 1–6. Detailed images of the earring discovered at Dridu.

Fig. 3. Earrings with spherical pendants decorated with pseudogranules, discovered on the territory of Romania.

Fig. 4. Earrings with wire going over the spherical pendant, discovered on the territory of Romania.

CULTURA GUMELNIȚA PE VALEA MOSTIȘTEI. AȘEZAREA DE LA SULTANA – MALU ROȘU

THEODOR IGNAT*

Scopul principal al lucrării, *Cultura Gumelnița pe Valea Mostiștei. Așezarea de la Sultana –Malu Roșu*[1], este acela de a sintetiza informațiile cu privire la formele de manifestare materială și spirituală ale comunităților neo-eneolitice de pe Valea Mostiștei, în special prin analizarea situațiilor particulare relevate de cercetările din situl gumelnițean de la Sultana – Malu Roșu (jud. Călărași). Se creionează astfel imaginea unei microregiuni omogene, cel puțin din punct de vedere economic, demografic și cultural, dar cu unele manifestări particulare.

Lucrarea este structurată în șapte capitole și mai multe subcapitole, însumând 214 pagini, și 60 de planșe.

Primul capitol este dedicat cadrului fizico-geografic. Sunt expuse detaliat informații despre relief, rețeaua hidrografică, condițiile climaterice actuale, precum și o încercare de reconstituire a mediul înconjurător preistoric.

Cel de-al doilea capitol a fost dedicat istoricului cercetărilor de pe Valea Mostiștei, fiind structurat în două subcapitole, în vederea unei prezentări sintetice și coerente a principalelor etape de cercetare a microregiunii Văii Mostiștei. Situl de la Sultana – Malu Roșu a ocupat o poziție specială în acest demers, începând de la primele săpături conduse de Ioan Andrieșescu în 1923 și continuând cu cercetările recente, demarate în anul 2001.

Cel de-al treilea capitol, intitulat *Așezări și monumente funerare neo-eneolitice de pe Valea Mostiștei*, a vizat realizarea unui repertoriu al siturilor eneolitice de pe Valea Mostiștei, fiecare dintre ele beneficiind, pe lângă informațiile legate de poziționarea administrativ-geografică și încadrarea cronologică, și de o scurtă prezentare a situației arheologice.

Secvența crono-culturală eneolitică este bine reprezentată pe Valea Mostiștei, constând în situri aparținând culturilor Boian, Gumelnița și Cernavodă I.

---

* Muzeul Municipiului București; e-mail: theodor_ignat@yahoo.com

[1] Teza de doctorat cu același titlu a fost susținută public la data de 8 februarie 2013, la sediul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, conducătorul științific al lucrării fiind dr. Cristian Schuster. Comisia de doctorat a fost alcătuită din: dr. Radian-Romus Andreescu, dr. Stănică Pandrea și dr. Valentina Mihaela Voinea.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, București, 2013, p. 177–183

Din punct de vedere tipologic, am împărţit siturile în aşezări de tip *tell*, aşezări plane (deschise), necropole, la care se adaugă diverse puncte cu materiale arheologice semnalate, care în mod cert provin tot din aşezări sau necropole, necercetate încă.

Din perspectivă cantitativă, au fost identificare cinci aşezări de tip *tell*, opt aşezări plane (deschise), cinci necropole şi mai multe puncte cu semnalări de materiale.

Toate acestea ne demonstrează că în preistorie Valea Mostiştei oferea condiţii optime de locuire, atât din perspectiva resurselor disponibile, cât şi a condiţiilor geo-climatice.

Al patrulea capitol, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Sultana – Malu Roşu: Aşezarea de tip tell*, a fost structurat în patru subcapitole, pentru a surprinde toate informaţiile relevante pentru subiectul abordat.

Cercetarea unei aşezări pluristratificate, precum cea de la Sultana – Malu Roşu, presupune coordonarea eforturilor unei întregi echipe formate din arheologi, sedimentologi, arheozoologi, carpologi, palinologi, antropologi etc.

Cantitatea de informaţie pe care cercetarea unei aşezări de tip *tell* o furnizează este impresionantă. De aceea, la Sultana – Malu Roşu se foloseşte un sistem de săpătură, înregistrare şi gestionare a datelor culese din săpătură, a celor obţinute în urma analizelor pluridisciplinare, adaptat realităţilor din teren şi uşor de transpus în format electronic sub forma unor baze de date.

Din punct de vedere stratigrafic, în *tell*-ul de la Sultana – Malu Roşu sunt reprezentate toate cele trei faze ale culturii Gumelniţa (A1, A2 şi B1).

Grosimea nivelului cultural este de aproximativ 4 m în partea estică a aşezării, în timp ce în partea vestică grosimea este cuprinsă între 2,50–2,60 m.

Pentru faza A1, se înregistrează un nivel cultural, cu o grosime de numai 0,70 m, puţin spectaculos din perspectiva materialelor arheologice, care pe alocuri capătă aspectul unor descoperiri sporadice. Faza Gumelniţa A2 este cea mai bine documentată, cu un nivel consistent, de circa 2,20 m grosime, ceea ce sugerează că aceasta a fost perioada de maximă înflorire a comunităţii gumelniţene din această aşezare. La fel ca faza A1, faza B1 este destul de slab reprezentată, cu un nivel gros de circa 1 metru, dar care, totuşi, conţine o serie de descoperiri deosebite.

Următorul subcapitol este dedicat organizării interne a aşezării de la Sultana – Malu Roşu. În cadrul acestuia, pe lângă o descriere arheologică şi stratigrafică a complexelor de locuire, am încercat să obţinem, pe cât posibil, o imagine de ansamblu a modului de organizare a spaţiului din aşezare.

Din punct de vedere al organizării interne a *tell*-urilor gumelniţene, cercetările arheologice au scos în evidenţă faptul că se prefera păstrarea, cu mici variaţii, a amplasamentului vechilor locuinţe pentru cele nou construite. Astfel de situaţii au fost surprinse şi la Sultana – Malu Roşu.

În subcapitolul dedicat locuințelor am făcut o prezentare pe larg a complexelor de locuire descoperite la Sultana – Malu Roşu. În acest scop am combinat informațiile disponibile din bibliografie cu cele culese din două carnete de şantier ale lui Constantin Isăcescu, precum şi cu informațiile furnizate de săpăturile recente (2001–2012). Sunt prezentate 21 de complexe de locuire, cercetate în proporții diferite.

Locuințele sunt construite în tehnica paiantei, dar şi în cea a ceamurului (cum este cazul locuinței nr. 5), folosindu-se o structură de lemn acoperită cu lut, iar acoperişul era, cel mai probabil, în două ape, din stuf, după cum ne indică modelele miniaturale. În general, construcțiile prezintă un plan rectangular, cu orientarea N-S. Pentru două dintre locuințe (L2 şi L5), s-a stabilit existența a două camere. Inventarul constă în general din vase ceramice, unelte din piatră cioplită şi şlefuită, unelte şi podoabe din os şi corn, reprezentări antropomorfe şi zoomorfe.

Pe *tell*-ul de la Sultana – Malu Roşu a fost identificată până în prezent o singură zonă menajeră, acoperind o suprafață de aproximativ 48 m^2, cu o grosime a depunerii de aproximativ 0,40 m, conținând în general multă materie vegetală descompusă, bucăți de cărbune, ceramică în stare foarte fragmentară, multe valve de scoici, oase de animale, puține oase de peşte; numeroase lentile de cenuşă fac stratigrafia uşor lizibilă.

Sistemul de delimitare şi amenajare al aşezării de la Sultana – Malu Roşu a fost identificat pe marginea de S şi SV a *tell*-ului, spre terasă, în urma realizării unor profile rezistivimetrice, dar şi a două sondaje magistrale. Acesta este compus din şanțuri, un val de pământ, cu două faze de evoluție, precum şi o palisadă în partea interioară. De asemenea, în marginea de NV a fost surprins un sistem de amenajare inițială a spațiului pe care urma să se ridice aşezarea, amenajare ce consta în două trepte tăiate în nivelul terasei.

Subcapitolul dedicat prezentării inventarului arheologic ocupă o parte importantă în teza de doctorat. Au fost prezentate şi analizate pe rând cele mai importante categorii de materiale arheologice: uneltele din piatră, materii dure animale, obiectele de lut, plastica antropomorfă şi ceramica. Accentul este pus cu precădere pe analiza materialului ceramic, aceasta reprezentând o bună parte din contribuția noastră personală în cadrul acestei lucrări.

Materialele sunt inedite şi sunt interesante nu atât prin spectaculozitatea pieselor ceramice, cât mai ales prin informațiile obținute prin aplicarea unor metode de analiză moderne. Acestea presupun înregistrarea şi cuantificarea tuturor fragmentelor ceramice, nu numai a vaselor întregi, după o serie de criterii considerate relevante pentru obținerea de informații atât de ordin general, cât şi particular.

Astfel, au fost urmărite probleme legate de gradul de fragmentare, tipologie generală, dimensiuni, pastă, ardere şi decor. Datele au fost înregistrate pe o fişă tip, iar apoi introduse într-o bază de date.

În continuare, s-a procedat la prezentarea efectivă a lotului ceramic supus analizei, iar la final s-a efectuat o scurtă comparaţie cu alte loturi ceramice analizate în manieră similară.

Lotul analizat provine din trei locuinţe, două incendiate (L2 şi L5) şi una neincendiată (L1), totalizând un număr de 8969 de fragmente ceramice (L1 – 638 fragmente, L2 – 6565 fragmente, L5 – 1766 fragmente).

Materialul ceramic a permis încadrarea a două dintre locuinţe (L2 şi L5) în faza A2 a culturii Gumelniţa şi a celei de-a treia (L1) în faza B1 a aceleiaşi culturi.

În toate cele trei loturi se observă un grad mare de fragmentare a ceramicii, iar din punct de vedere al numărului minim de vase, valorile obţinute sunt apropiate de cele observate în alte situri (de exemplu, în cazul lotului de la Borduşani – Popină, a fost aproximată existenţa a 70–80 de vase într-o locuinţă).

Din punct de vedere al categoriilor de pastă, predomină ceramica din pastă semifină (54–66%), cea mai slab reprezentată categorie fiind ceramica din pastă fină (4–7%).

Raportat la categoriile de formă, se observă preponderenţa vaselor tronconice pentru toate loturile analizate, dar şi o creştere a frecvenţei formelor bitronconice şi sferice dinspre faza A2 (L5 şi L2) către faza B1 (L1).

Din punct de vedere al arderii, datele furnizate de loturile ceramice din cele trei locuinţe nu sunt relevante, întrucât două dintre locuinţe (L2 şi L5) au fost incendiate, iar procentul de ceramică arsă oxidant este în mod evident mai mare (peste 53% în toate loturile).

În cazul decorului, nu am procedat la o analiză stilistică, ci tot la una statistică, luând în calcul prezenţa în loturile analizate a celor patru mari tehnici decorative – decorul plastic, incizat, excizat şi pictat. Şi în cazul decorului se observă o evoluţie clară şi liniară, dinspre faza A2 spre faza B1 a culturii Gumelniţa, în sensul că asistăm la o creştere exponenţială a preponderenţei decorului plastic, completată de o descreştere a celorlalte tipuri de decor.

În lipsa unei relaţii stratigrafice directe între L2 şi L5 – locuinţele analizate aparţinând fazei 2 a culturii Gumelniţa – din cauza amplasării lor în zone diferite de pe *tell*, diferenţele care apar la nivelul formelor şi al decorurilor ne ajută să stabilim o relaţie temporală între locuinţe. Astfel, ponderea mare a vaselor tronconice (68%) şi raportul dintre tipurile de decor din locuinţa L5 o plasează cronologic la începutul fazei A2. În schimb, creşterea semnificativă la nivelul formelor bitronconice şi sferice, dar şi a vaselor cu decor plastic, plasează locuinţa L2 într-o etapă mai dezvoltată a fazei A2.

Din punct de vedere al formelor bitronconice şi sferice, se observă pentru locuinţa L2 o creştere cu 12 puncte procentuale, de la 32% pentru L5 la 44% pentru L2. Pe baza acestor observaţii, putem afirma că, din punct de vedere cronologic, locuinţa L5 a fost construită şi locuită anterior locuinţei L2.

În cazul locuinţei L1, materialul ceramic nu face decât să întărească observaţiile stratigrafice care o plasează în nivelul B1. Preponderenţa covârşitoare

a decorului plastic şi reprezentarea foarte slabă a celorlalte tipuri de decoruri, procentajul mic de ceramică fină (4%), precum şi creşterea ponderii formelor ceramice, bitronconică şi sferică (48%), sunt câteva dintre elementele ce argumentează aserțiunea anterioară.

Din punct de vedere al diametrelor, atât la buză cât şi la bază, pentru toate categoriile de pastă, observăm că între cele trei locuințe nu sunt diferențe majore, loturile fiind caracterizate în general de o variabilitate mare, în special a diametrelor la buză. Lotul din L1 pare să fie totuşi ceva mai închegat, iar în cazul ceramicii semifine şi grosiere observăm o uşoară scădere a diametrelor.

Următoarea etapă a constat în compararea rezultatelor noastre cu date provenite din analiza altor loturi ceramice de la Borduşani – Popină, Hârşova tell, Carcaliu şi Căscioarele – Ostrovel. Am ales aceste situri pentru maniera asemănătoare de studiere a materialului ceramic, fapt ce a permis o comparație pertinentă.

Analiza comparativă indică existența mai multor asemănări decât deosebiri între complexele analizate din cele patru situri investigate, sugerând în acest sens o omogenitate culturală care era de aşteptat. Micile diferențe pe care le-am observat le considerăm complet fireşti, individualizând astfel diferitele complexe de locuire.

Din nefericire, numărul complexelor gumelnițene, studiate detaliat din perspectiva materialelor ceramice în general şi a celor fragmentare în particular, pe baza unui set de criterii de analiză asemănătoare, este extrem de redus, fapt ce face dificilă orice abordare de ordin comparativ pe o scară mai largă. Rolul acestora este extrem de important în opinia noastră, putând releva particularități specifice fiecărui complex arheologic în parte, iar la scară mai mare, putând indica variațiile dintre aşezările gumelnițene sau poate chiar diferențieri comportamentale de ordin cronologic în cadrul aceloraşi comunități. Astfel s-ar putea extrage informații greu identificabile legate de aspectele economico-demografice ale diverselor comunități, dar şi stabili unele acțiuni/evenimente de ordin individual sau colectiv, ce conduc la anumite situații arheologice pe care le descoperim în prezent.

Capitolul al cincilea este dedicat cercetărilor cu caracter interdisciplinar.

Acesta a cuprins analize arheozoologice, paleobotanice, geomorfologice, antropologice, palinologice, petrografice sau GIS.

Loturile faunistice analizate provin din mai multe aşezări de pe Valea Mostiştei: Sultana, Vlădiceasca, Şeinoiu, Măriuța. Diversitatea taxonomică a mamiferelor sălbatice, prezente în loturile faunistice analizate, este mare, dar trebuie avut în vedere că majoritatea resturilor provin cu precădere de la patru specii (bourul, cerbul, calul şi mistrețul). Această enumerare reflectă şi ponderea în care acestea apar în loturile analizate. Din punct de vedere al speciilor domestice, observăm preponderența creşterii vitelor, urmate de ovicaprine, apoi de suine, excepție făcând situl de la Sultana, unde ovicaprinele sunt prezente într-o măsură mai mare.

Analize arheobotanice s-au efectuat doar pe materialele provenite din aşezarea de la Sultana – Malu Roşu, identificându-se semințe de spanac, linte, mătrăgună, de plante segetale/ruderale, de orz şi grâu, măceşe, coji de alune.

Capitolul al şaselea este dedicat prezentării rezultatelor cercetării necropolei de la Sultana – Malu Roşu.

Aceasta a fost identificată în anul 2006 şi se găseşte la circa 150 m vest de aşezarea de tip *tell*, pe terasa înaltă a lacului Mostiştea, dar şi pe pantele ce coboară abrupt spre lac.

Până în prezent, în cele şapte campanii arheologice desfăşurate, au fost cercetate 67 de morminte de inhumaţie, la care se adaugă alte complexe arheologice, constând din vetre, gropi de diverse forme şi dimensiuni, ce aparţin culturilor Boian şi Gumelniţa, dar şi unor manifestări culturale posterioare. Majoritatea mormintelor aparţin secvenţei eneolitice, mai precis culturilor Boian şi Gumelniţa, doar un mormânt fiind atribuit epocii bronzului, pe baza vasului din inventarul funerar.

Toate mormintele eneolitice sunt individuale, cu gropi simple, fără alte elemente de amenajare deosebită sau elemente constructive din piatră/lemn, precum cele întâlnite în Bulgaria. Gropile au în general o formă ovală, dar au fost întâlnite şi gropi de formă circulară. La nivel de planimetrie încă nu s-a putut observa o regulă, dar desigur nici numărul mormintelor nu este suficient de mare pentru a permite o astfel de analiză. Distanţele dintre morminte se încadrează între valori situate între mai puţin de 1 m până la 12–14 m, formând aparent grupuri de câte două morminte. Cu câteva excepţii, mormintele par a fi aliniate pe axa E–V, spre aşezare.

Majoritatea mormintelor din necropola de la Sultana – Malu Roşu conţine schelete în poziţie chircită (laterală, dorsală, ventrală), cele mai multe pe partea stângă (45 morminte), mai rar pe partea dreaptă (doar 5 morminte). Starea precară de conservare a patru morminte de copii a împiedicat determinarea poziţiei lor. Acestora li se adaugă şi opt „reînhumări”. Din punct de vedere al orientării defuncţilor, observăm că majoritatea indivizilor se încadrează direcţiei E–V, excepţie de la regulă făcând două morminte, unul orientat NNV–SSE, celălalt N–S.

Din perspectiva pieselor de inventar, situaţia nu este spectaculoasă. Majoritatea mormintelor sunt lipsite de inventar, iar atunci când acesta este prezent, în general este modest. Din perspectivă tipologică, inventarul constă în vase ceramice, piese de silex sau piatră şlefuită, precum şi podoabe confecţionate din cochilii de *Spondylus* sau *Dentalium*, mai rar din os, malahit sau marmură.

Caracterul modest al inventarului este cel puţin paradoxal, dacă avem în vedere bogăţia aşezării de tip *tell* din vecinătate.

Analiza antropologică a vizat 29 de schelete. Din punctul de vedere al determinării sexului, în lotul analizat 17 indivizi sunt femei (56%), 11 indivizi sunt bărbaţi (37%), iar pentru 7% nu a putut fi stabilit sexul. Din punctul de vedere al vârstei, lotul analizat se prezintă astfel: 0–20 de ani – 2 indivizi reprezentând 7%; 20–35 de ani – 14 indivizi reprezentând 47%; 30–40 de ani – 1 individ reprezentând 3%; 35–55 de ani – 13 indivizi reprezentând 43%.

În încheiere, subliniem faptul că necropola de la Sultana – Malu Roşu, prin elementele de tratament funerar identificate, dar şi pe baza elementelor de

amplasament şi topografie, se încadrează în seria necropolelor specifice marelui complex cultural Kodjadermen-Gumelniţa-Karanovo VI.

Teza de doctorat se încheie cu un **capitol de concluzii**, în cadrul căruia au fost reiterate principalele observaţii desprinse pe parcursul celorlalte capitole:

• Prin poziţia sa geografică, relief şi resurse disponibile, Valea Mostiştei a fost dintotdeauna propice locuirii umane.

• Cele peste 130 de situri, aparţinând tuturor perioadelor istorice, atestă o locuire continuă din neolitic până în prezent.

• Analiza GIS arată că distanţele dintre tell-uri sunt în medie de 10 km. Această distanţă era uşor de parcurs pe jos de către membrii comunităţilor şi credem că a fost un factor important în crearea de legături economice între acestea.

• Analiza materialelor arheozoologice întăreşte această ipoteză, întrucât se observă obiceiuri alimentare similare, atât în privinţa speciilor domestice, cât şi a celor sălbatice. Interesant este că acestea se păstrează din punct de vedere al preponderenţei speciilor consumate de-a lungul întregii evoluţii a culturii Gumelniţa, cu menţiunea că importanţa vânătorii scade în faza B1.

• De asemenea, analiza statistică a materialului ceramic sugerează o serie de schimbări dinspre faza A2 spre faza B1 a culturii Gumelniţa. Astfel, la nivelul formelor observăm o creştere în faza B1 a procentului de vase închise (bitronconice şi sferice).

• La nivelul decorului observăm o creştere semnificativă în faza B1 a tipurilor de decoruri plastice, în detrimentul celor pictate, incizate şi excizate.

• Necropola de la Sultana – Malu Roşu a fost utilizată de două comunităţi, Boian şi Gumelniţa. Pe baza datelor AMS radiocarbon (n = 5), putem estima că necropola a fost utilizată timp de 600 de ani, probabil în intervalul cronologic 5071–4450 cal BC (probabilitate 91,8–95,4%). Informaţia arheologică şi datele radiocarbon relevă faptul că aceste comunităţi nu au fost contemporane şi, prin urmare, exista o continuitate în utilizarea cimitirului. Această situaţie reflectă existenţa unei tradiţii şi a unor reguli funerare la acele comunităţi şi, probabil, la cele descendente.

ENEOLITICUL FINAL – BRONZUL TIMPURIU ÎN ZONA DELUROASĂ ŞI MONTANĂ A OLTENIEI

ION TUŢULESCU*

Teza de doctorat[1] prezintă şi discută trei perioade ale preistoriei spaţiului nord-dunărean (eneoliticul final, perioada de tranziţie la epoca bronzului şi bronzul timpuriu), în cadrul cărora sunt identificate cinci orizonturi culturale: orizontul torţilor pastilate de tip Sălcuţa IV – Herculane II–III (eneolitic final), culturile Cernavodă III şi Coţofeni (perioada de tranziţie) şi culturile Jamnaja şi Glina (bronzul timpuriu).

Lucrarea este structurată în două volume, primul conţinând textul propriu-zis, cu un număr de 363 de pagini, iar cel de-al doilea având 14 fotografii, 294 figuri şi două hărţi.

Primul volum este alcătuit dintr-un *Argument*, şase capitole – I. *Mediul geografic*, II. *Aspecte ale microclimatului şi tipul de economie,* III. *Istoricul cercetărilor,* IV. *Catalogul descoperirilor din Eneoliticul Final – Bronzul Timpuriu,* V. *Orizonturi culturale*, VI. *Spaţiul cultural şi cronologie* –, urmate de *Abrevieri*, *Bibliografie*, *Lista figurilor şi hărţilor*.

Lipsa unei monografii sau a unei sinteze zonale a constituit motivul alegerii acestei teme de doctorat, deşi arealului i-au fost dedicate, de-a lungul anilor, de către Dumitru Berciu, Petre Roman, Alexandru Vulpe, Gheorghe Petre-Govora, Cristian Schuster şi alţii, o serie de studii, articole sau note, care, însă, au tratat secvenţial unele probleme.

Cap. I. *Mediul geografic.* În primul capitol am discutat aspecte legate de mediul geografic (relieful, reţeaua hidrografică, clima, vegetaţia, fauna, solurile), aşa cum se prezintă în zilele noastre.

Cap. II. *Aspecte ale microclimatului şi tipul de economie.* Pentru analiza microclimatului şi tipului de economie ale perioadei supuse studiului, am apelat la investigaţiile palinologice, de macro-resturi vegetale sau arheozoologice efectuate în principalele staţiuni arheologice din zona deluroasă şi montană a Olteniei sau din arealul de răspândire a civilizaţiilor din această perioadă. Astfel, în eneoliticul final

* Muzeul Judeţean „Aurelian Sacerdoţeanu" Vâlcea; e-mail: iontutulescu@yahoo.com.

[1] Teza de doctorat a fost susţinută public la data de 5 martie 2013, la sediul Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din Bucureşti, conducătorul ştiinţific al lucrării fiind dr. Cristian Schuster. Comisia de doctorat a fost alcătuită din: dr. Valeriu Sârbu, dr. Radu Băjenaru, dr. George Trohani.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 185–188

este menţionată o etapă cu o climă caldă, iar în perioada de tranziţie şi în bronzul timpuriu sunt înregistrate fluctuaţii climatice, în care clima nu permitea cultivarea plantelor, aflându-ne într-o fază mai rece. Referitor la datele arheozoologice, animalele de talie mare deţineau întâietate, surplusul de hrană fiind asigurat de vânătoare, pescuit, culesul de fructe de pădure (coarnă sau soc negru), scoici etc. Creşterea animalelor şi rolul important al acestora în viaţa cotidiană a comunităţilor din eneoliticul final – bronzul timpuriu sunt sugerate şi de exploatarea izvoarelor de apă sărată din zona saliniferă a Ocnelor Mari, aici făcând referire în special la cultura Coţofeni.

Cap. III. *Istoricul cercetărilor.* Este capitolul în care prezint modul cum au fost definite culturile amintite şi părerile exprimate de-a lungul timpului cu privire la evoluţia şi cronologia lor. Totodată, am menţionat şi principalele situri şi cercetările arheologice efectuate, nu numai din zona pe care o tratez, ci din întreg arealul de răspândire a civilizaţiilor respective (în principal Transilvania, Muntenia, Serbia şi nordul Bulgariei).

Cap. IV. *Catalogul descoperirilor din Eneoliticul Final – Bronzul Timpuriu*. Sunt prezentate, pe culturi, toate descoperirile din Oltenia montană şi deluroasă ce pot fi atribuite perioadelor amintite. Fişa de sit cuprinde reperele topografice, date despre caracterul cercetării, despre stratigrafie, principalele elemente de cultură materială (complexe, obiecte etc.), în măsura în care aceste date sunt furnizate de literatura de specialitate sau de cercetările proprii. Astfel, orizontul Sălcuţa IV – Herculane II–III deţine 44 de puncte cu descoperiri, cultura Cernavodă III este prezentă cu opt puncte, cultura Coţofeni cu 104 puncte, Jamnaja cu şase puncte şi cultura Glina cu 102 puncte. Chiar şi în prezenţa unor date destul de lacunare, faptul că, în perioada Eneoliticului Final şi Bronzului Timpuriu, pentru spaţiul supus analizei au putut fi documentate aproape 300 de locuri cu vestigii arheologice, demonstrează că şi acest areal, aparent mai puţin propice vieţii, a atras cu putere diferitele comunităţi preistorice.

Cap. V. *Orizonturi culturale*. Au fost sistematizate informaţiile disponibile pentru fiecare civilizaţie în parte, examinându-se aşezările, locuinţele, necropolele şi materialul arheologic (ceramica, uneltele, plastica).

Aşezările. Pentru fiecare cultură în parte (cu excepţia civilizaţiei de tip Jamnaja), au fost identificate aşezări de terasă (cu predilecţie în aria culturii Cernavodă III), de înălţime, fortificate sau nefortificate. Pentru nord-estul Olteniei, cercetările proprii au condus la identificarea unor staţiuni cu un vădit caracter economic, aici referindu-mă la cinci aşezări Coţofeni în care exploatarea izvoarelor sărate deţinea un rol important.

Locuinţele. Cercetările arheologice semnalează prezenţa celor de tip bordei şi de suprafaţă.

Necropolele. Referitor la monumentele funerare, au fost tratate următoarele puncte: Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci* (orizontul torţilor pastilate), Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci,* Ostrovul Şimian, Baia de Fier – *Peştera Muierilor* (cultura

Coțofeni), Plopşor, Suharu, Plenița, Verbița, Milostea, Costeşti (cultura Jamnaja), Vârtop – *Ciuperceni*, Govora Sat – *Runcuri* (cultura Glina). Prin utilizarea graficelor şi tabelelor s-au putut face mai lesne câteva observații interesante, cum ar fi, de exemplu, prezența mormintelor de copii în grupuri, în cazul necropolei de la Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci*, sau existența a două faze în cadrul înmormântărilor de la Vârtop.

Materialul arheologic. Pentru fiecare civilizație, cercetările arheologice au semnalat existența uneltelor sau armelor din silex, obsidian (cu predilecție în cazul orizontului torților pastilate), metal (topoare de tip Corbasca, Jászladány, pumnale, împungătoare etc.) şi a podoabelor (din lut, aur, cupru, argint, scoici, os).

Referitor la repertoriul ceramic al fiecărei civilizații, am putut să identific diferite categorii de vase:

– orizontul torților pastilate: 24 de tipuri (oale de lapte, străchini, castroane, cupe, capace, ceşti etc.);

– cultura Cernavodă III: 12 tipuri, ca formă predominând vasele globulare;

– cultura Coțofeni: 16 tipuri, ponderea mare deținând-o ceştile, castroanele şi străchinile;

– cultura Jamnaja: patru forme.

– cultura Glina: 16 tipuri.

Cap. VI*: Spațiul cultural şi cronologie.* Sistematizarea informațiilor din literatura de specialitate şi corelarea lor cu realitățile din teren au făcut posibilă elaborarea unei schițe evolutive pentru perioada studiată în teza de doctorat:

I. Sălcuța IV fără torți pastilate = Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci*;

II. Sălcuța IV = Sălcuța – *Piscul Cornişorului* cu nivelurile IVa–IVb, Baia de Fier cu *Peştera Muierilor* şi *Peştera Pârcălabu*, Orleşti – *Sâlea*, Oprişor, Ostrovul Corbului – *Botul Piscului*, Govora Sat – *Treime*;

III. Herculane II = necropola de la Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci*, Bistrețu, Izvorul Bârzei, Valea Anilor – *Malul Înalt*;

IV. Cernavodă III, reprezentative fiind stațiunile arheologice de la Şimnic – *Stațiunea Experimentală* şi Cârcea – *Viaduct*;

V. Coțofeni I (eventual fazele Ib–Ic după cronologia lui Petre Roman) = Copăcelu, Braneț, Ocnele Mari – *Zdup*;

VI. Coțofeni II = Braneț, Ocnița – *Cosota* şi Ocnele Mari – *Zdup*;

VII. Coțofeni III = majoritatea descoperirilor din zonă, reprezentative fiind aşezările de la Ostrovul Corbului – *Botul Cliuci*, Govora – *Dealul Săpunarului*, Rogova, cât şi necropola de la Ostrovul Şimian;

VIII. Jamnaja faza I = Plenița, Plopşor, Suharu, aflate undeva pe un palier cronologic Coțofeni II–III;

IX. Jamnaja faza a II-a = Milostea, Costeşti (faza Bugeac), contemporane cu Coțofeni IIIc;

X. Jamnaja faza a III-a = Verbița;

XI. Glina IIa = Braneț;

XII. Glina IIb = Govora Sat – *Runcuri* şi majoritatea aşezărilor din zona deluroasă şi montană a Olteniei;

XIII. Glina IIIa = Ostrovul Corbului, necropola Vârtop – *Ciuperceni*, Bârseşti I, Ocniţa – *Cosota*?, Râmnicu Vâlcea – *Cetăţuia*?;

XIV. Glina IIIb?[2] = Govora Sat – *Runcuri* (cel mai probabil nivelul superior), Bârseşti II, Ocniţa – *Aval Baraj*, Ocnele Mari – *Zdup*;

XV. Armenochori – Bubanj III – Vecina = Ostrovul Corbului;

XVI. Grupul Gornea – Orleşti = Ostrovul Corbului, Orleşti – *Sâlea*, Ocnele Mari – *Zdup*.

Cronologia absolută este mult mai dificil de stabilit. Datele radiocarbon pentru perioada eneoliticului final şi cea a bronzului timpuriu din zona deluroasă şi montană a Olteniei sunt insuficiente pentru a creiona o evoluţie în timp a culturilor menţionate mai sus. În sprijinul încadrării celor cinci civilizaţii, am „apelat” atât la datări ^{14}C din mediile culturale învecinate, cât şi la sistemele de periodizare absolută propuse de cercetătorii din Serbia, Bulgaria, Ungaria şi Basarabia. Astfel, am în vedere o evoluţie din punct de vedere al cronologiei absolute după cum urmează[3]:

– orizontul torţilor pastilate: 4000/3900–3700/3600 BC;

– Cernavodă III: 3700/3600–3300 BC;

– Coţofeni: 3500/3400–2600/2500 BC;

– Jamnaja: 2900/2800–2300/2200 BC;

– Glina II–III: 2800/2700–2300/2200 BC**.**

Sistematizarea şi prelucrarea informaţiilor (provenite atât din literatura de specialitate şi din studierea materialelor arheologice din colecţiile muzeale, cât şi din cercetările proprii) au condus la creionarea unei imagini a zonei deluroase şi montane a Olteniei în perioada eneoliticului final – bronzului timpuriu. Ipotezele propuse în cadrul tezei pot fi combătute sau acceptate de specialiştii epocilor respective, problematica perioadei fiind deschisă noilor cercetări şi teorii.

---

[2] Sfârşitul culturii Glina în arealul supus studiului se datorează apariţiei grupului cultural Gornea–Orleşti, caracterizat printr-o ceramică decorată cu măturica. Într-un articol redactat pe baza descoperirilor cu ceramică decorată cu măturica, Gheorghe Lazarovici încadrează punctele de la Orleşti – *Sâlea* şi, implicit, cele din nordul Olteniei în ultima fază a grupului Gornea–Orleşti, subliniind că perioada timpurie este redată de materialele de la Gornea – Zoltan, iar cea mijlocie de cele de la Foeni, acest tip de descoperiri fiind sincron cu nivelul Toszeg A din Ungaria. Acelaşi autor semnalează existenţa în zona Olteniei a două etape ale grupului: o etapă timpurie, în care apar şi elemente Glina, şi o alta cu ceramică decorată cu măturica. În sprijinul teoriei, Lazarovici se bazează şi pe aşezările cercetate de către Petre Govora, de la Runcuri şi Bârseşti, aşezări în care sesizez apariţia influenţelor venite din partea grupului şi pe care le încadrez într-un orizont vechi Glina, probabil o fază IIIb?. În repertoriul descoperirilor, care includ ceramică decorată atât cu găuri-buton, cât şi cu măturica, menţionez şi pe cele de la Ocnele Mari – *Zdup* sau Ocniţa – *Aval Baraj*. Materialul din aşezările propuse a fost cercetat în muzeele din Govora şi Râmnicu Vâlcea, iar în urma acestei examinări am putut observa absenţa decorului textil.

[3] Evoluţia din punct de vedere al cronologiei absolute poate fi infirmată de un număr mai mare de datări radiocarbon.

THE ANNUAL SESSION OF RESEARCH REPORTS OF "VASILE PÂRVAN" INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY. A BRIEF SUMMARY

ADINA BORONEANȚ[*], ANDREI MĂGUREANU[**]

"Vasile Pârvan" Institute of Archaeology hosted, between March 27 and 29, 2013 the Annual Session of Research Reports. The manifestation took place at Casa Macca (11 Henri Coandă St., Bucharest).

Traditionally, the core of the manifestation included field reports of the on-going excavations of the Institute (reports usually focusing on the digs of the previous season of excavations). It was also traditional that mainly the members of the Institute to present papers.

But with funds for the systematic archaeological excavations getting scarce and with the continuous development of various archaeological directions of research, it was decided that starting with the current year, to gradually widen the range of topics.

Thus, this year's call for papers was also circulated to specialists from other institutions, and all participants were encouraged to give papers on topics such as results of national and international joint research projects, studies on old collections (archaeozoological approaches, human osteology, numismatics), re-appraisals of earlier (unpublished or partially published) excavations, experimental archaeology, contract excavations, etc.

The outcome was positive and encouraging. There were 43 presentations, with over 100 authors and co-authors (both from Romania and abroad). In an attempt not to create a too abrupt disruption with the previous tradition, the presentations followed the chronological thread of the archaeological and historical periods – from the Upper Paleolithic to the Middle Ages –, rather than specific research themes. Field reports and research papers were intercalated, offering a mosaic-like view of the Romanian archaeology.

There were 24 field reports (see section I below) and 19 research papers (section II below). As the field reports will probably be published in the volume of the National Session of Archaeological Reports, we presented here only the abstracts of the research papers, in an attempt to offer a general idea of the wide range of subjects covered.

---

[*] "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, e-mail: boro30@gmail.com.
[**] "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, e-mail: arheologiemedievala@yahoo.com.

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 189–210

For a more complete image of the activity of the Institute's members and project teams, during the first day, a "book presentation session" was scheduled. The presented works were volumes that appeared in 2012, having as authors, co-authors or editors, members of our institution. 5–10 minutes reviews of the books and considerations on their impact on the respective fields of research were given by well-known specialists. The list of reviewed books and their reviewers is also presented below (section III).

A small exhibition (section IV) was organized on the ground floor hall of the Institute: five very different ongoing research projects, selected in order to display a few of the remarkable archaeological finds uncovered during those excavations. The projects were selected so as to best illustrate the diverse range of present research interests in the Institute, as seen through the study of various archaeological sites: Grumăzeşti (the study and publication of old excavations), Şoimuş (preventive excavations), Pietrele – Gorgana (systematic excavations within an international project), Cărlomăneşti and Radovanu (a study of the *triskelion* decorated cups), Târgşoru Vechi (funerary aspects in systematic excavations).

We present below the lists of the field reports (I), the research papers (II) and the reviewed volumes (III), together with a brief archaeological background on the above mentioned exhibition (IV).

I. Field reports

1. *Archaeological research at Peştera (Constanța county). The 2012 excavations* – Adrian Doboş (IAB), Radu Ioviță, Kathryn Fitzsimmons, Mathias Probst, Nina Schlösser, Kristin Weber (MPI), Vlad V. Zirra (IAB);
2. *Archaeological research at Buda and Lespezi (Bacău county). The 2012 excavations* – Roxana Dobrescu (IAB), Alain Tuffreau (U Lille 1), Adrian Doboş, Valentin Dumitraşcu (IAB), Alexandru Ciornei, Mihai Florea (MNIR);
3. *Archaeological research at Pietrele (Giurgiu county). The 2012 excavations* – Meda Toderaş, Alexandru Vulpe (IAB), Svend Hansen, Agathe Reingruber (DAI Berlin);
4. *The Boian settlement from Sultana – Ghețărie. Results of the 2012 excavations* – Cătălin Nicolae (IR), Cătălin Lazăr, Mihai Florea (MNIR);
5. *The Eneolithic necropolis from Sultana – Malu Roşu. The 2012 excavations* – Cătălin Lazăr, Mihai Florea, Ionela Crăciunescu, Mădalina Voicu (MNIR);
6. *The Bronze Age cemetery from Cârlomăneşti. The 2012 excavations* – Ion Motzoi-Chicideanu (IAB), Monica Chicideanu-Şandor (U Bucureşti), Mihai I. Constantinescu (IA–FR);

7. *Radovanu – Gorgana întâi. The 2012 excavations –* Done Şerbănescu (MCG Olteniţa), Cristian Schuster (IAB), Ion Tuţulescu (MJ Vâlcea), Alexandru Nălbitoru-Mărăcine (MJ Vâlcea);
8. *Anthropological data on the burial no. 3 from Radovanu* – Alexandra Comşa (IAB);
9. *The Getian necropolis from Stelnica – Grădiştea Mare (Ialomiţa county). The 2012 excavations* – Anca Ganciu (IAB), Gheorghe Matei (MJ Ialomiţa), Ph. Charlier (HU– RP), Laetitia Laquai (IR);
10. *Cârlomăneşti – Cetăţuia (Verneşti village, Buzău county) – archaeological research in 2012* – Mircea Babeş, Despina Măgureanu (IAB), Sebastian Matei, Daniel Costache (MJ Buzău);
11. *The Romanian–French excavations at Sotiras (Thassos, Greece) in 2012* – Alexandru Avram (U du Maine/U Bucureşti/IAB), N. Badout (U Oxford /EFA), Alexandru Morintz (IAB), G. Sintès (EFA);
12. *Histria Sector T. The 2012 excavations* – Iulian Bîrzescu, Alexandru Avram, Monica Mărgineanu Cîrstoiu (IAB), Virgil Apostol (MNIR), Albert Baltres (IGR), Florina Bîrzescu (IAB), Alexandra Liţu (U Bucureşti), Karin Maurer (U Wien), Alexandra Ţârlea (U Bucureşti), Ştefan Vasiliţă (IAB);
13. *Histria. South Sector. The 2012 excavations* – Mircea Dabîca (IAB);
14. *Tropaeum Traiani (Adamclisi, Constanţa county), Sector A – Streets ABV IV, AV 2' and AV 3, Sector B – the geomagnetic research, Sector C – Late Roman edifices – Results of the 2012 excavations* – Alexandru Barnea (IAB);
15. *Tropaeum Traiani (Adamclisi, Constanţa county), Sector A – North of "A" Basilica – Results of the 2012 excavations* – Adriana Panaite (IAB);
16. *Orgame, necropolis and territory. The ANR Pont-Euxin Program in 2012* – Vasilica Lungu (ISSEE), Alexandre Baralis (U Aix-en-Provence), Pierre Dupont (UMR 5138, Maison de l'Orient Méditerrannéen, Lyon), Pascal Lebouteiller (IFEA Istanbul), Max Guy (UMR 5140, CNRS Archeo-Lattes), René Delphieu, Anthony Comfort (U Exeter), Alina Muşat, Alexandra Dolea, Marius Streinu (MNIR), Simona Micu (UDJ Galaţi), Lavinia Nicolae (U Athens);
17. *The Roman amphitheater from Drobeta. The 2012 excavations* – Constantin C. Petolescu (IAB), Gabriel Crăciunescu (MRPF), Ştefan Vasiliţă, Florian Matei-Popescu (IAB);
18. *The Roman castrum from Câmpulung – Jidova. The 2012 excavations* – Constantin C. Petolescu (IAB), Teodor Cioflan (MJ Argeş), Ion Dumitrescu (MJ Argeş), Florian Matei-Popescu (IAB);
19. *Archaeological excavations at Murighiol (Tulcea county) in 2012 – The port area and tower no. 12* – Mihail Zahariade (IAB), Cristian Olariu (Univ. Bucureşti), George Bounegru (MNU Alba Iulia);

20. *Archaeological excavations at Drajna de Sus (Prahova county) – the praetorium and the western gate* – Mihail Zahariade (IAB), Marinela Peneş (MJIA Prahova), Traian Dvorski (ISAIM), Lucian Mureşan, Ioana Crețulescu (MJIA Prahova);
21. *Archaeological excavations at Nufăru "Trecere bac" (Tulcea county)* – Oana Damian (IAB), Mihai Vasile, Andra Samson, Daniel Ene, Gabriel Vasile, Radu Olteanu (MNIR);
22. *The trench excavated in 2012 at Sighişoara "Dealul Viilor"* – Daniel Spânu (IAB);
23. *Archaeological research at Târgşoru Vechi (Prahova county). The 2012 excavations* – A. Măgureanu (IAB), B. Ciupercă, A. Anton (MJIA Prahova);
24. *Preventive archaeological excavations on the ring-route of Alexandria. The 2012 season* – Alexandru Morintz, Andrei Măgureanu, Mircea Dabîca, Dorin Sârbu, Cristian Ştefan, Adrian Doboş, Adina Boroneanț (IAB), Pavel Mirea, Ion Torcică (MJ Teleorman), Mihaela Simion (MNIR), Constantin Băjenaru, Răzvan Petcu, Radu Petcu, Andrei Heroiu (IR), Emilian Gămureac (MC)

It is important to note that despite the shortage of the fundings, the systematic excavations still dominate among the research projects, with a substantial number of the "traditional excavations" still continuing. Many of them involve international cooperation and multidisciplinary teams.

II. Research Papers

The Aurignacian of the Banat region – a synthesis of the recent research – Mircea Anghelinu, Loredana Niță (UV Târgovişte), Valery Sitlivy (IPA–UC), Viktor Chabai (CBIA–NUAS), Thomas Hauck (UB–CG), Cristoph Schmidt (CBIA–NUAS), Holger Kels (DG–AU)

Previous research on the Banat Paleolithic, led to the definition of a specific chronological and cultural phenomenon, interpreted – based on the landmarks of the relative chronology – as a rather late manifestation of the Krems-Dufour Aurignacian from Central Europe, in some cases taking place after the Last Glacial Maximum (ca. 23 ka calBP). Given the traditional association between the Aurignacian (as a cultural phenomenon) and the modern humans (the presumed creator of the phenomenon), the archaeological finds from the Oase Cave (dated ca. 40.7 ka calBP, thus corresponding to a Late Aurignacian) – rose doubts regarding the chronological position of the Banat sites. Suspicions multiplied after the preliminary evaluation of the lithic collection from Tincova, re-assigned at present to a very early stage of this techno-complex, more precisely to the proto-Aurignacian/Aurignacian 0.

The clarification of such controversial aspects of the Aurignacian phenomenon from Banat, was the main reason for resuming – within a large multidisciplinary project involving universities from Köln, Aachen and Târgovişte – the systematic archaeological excavations at Româneşti – Dumbrăviţa, Coşava, and at a smaller scale, Tincova. Another objective was a detailed re-evaluation of all Aurignacian collections from Banat. The research – that included sedimentologic and chronometric OSL/TL evaluations – confirmed the Banat Aurignacian from Româneşti (and thus, by extrapolation, from the other sites), to belong to one of the earliest stages of this techno-complex in Europe (40–45 ka cal BP).

Thus, far from representing a late epi-phenomenon of the Aurignacian in Central Europe, the sites in the Banat document both the earliest presence (directly dated) of this techno-complex, and implicitly, the first stage of the Upper Paleolithic in Romania. Moreover, the chronology and the techno-typological aspects recently revealed by the Banat collections, rise important questions regarding the conventional scenarios on the origin, internal evolution and, respectively, the association of the phenomenon with the penetration from the east into Europe, of humans with a modern anatomy.

Grave goods in the Iron Gates Mesolithic. Identity and inclusion – Adina Boroneanț (IAB), Clive Bonsall (UE–SHCA)

The Mesolithic sites in the Iron Gates section of the Lower Danube Valley, both on the Serbian and Romanian riverbanks, contain some of the richest concentrations of burials in Europe. They have been recorded on at least 15 sites and four of these, Lepenski Vir, Padina, Schela Cladovei and Vlasac, each contained large numbers of graves. For some of the burials (constituting a small but significant percentage of the total) finds considered by the excavators as grave goods were reported.

Our paper re-examined this evidence and considered the question of deliberate placement of grave goods as identity markers in Mesolithic mortuary practices in the Iron Gates.

Archaeozoology and stable isotopes at Măgura, Teleorman county (Early Neolithic) – Adrian Bălăşescu (MNIR), Marie Balasse (CNRS–MNHN)

The archeozoological research on faunal collections from the Teleorman Valley, mainly those from the site of Măgura, brings new data on the earliest Neolithic in the southern Romania. The site of Măgura – Boldul lui Moş Ivănuş – dated to the beginning of the 6th millennium BC (Precriş culture = Starcevo Criş I) – yielded the largest faunal sample in the region. The faunal spectrum is dominated by the domestic animals (mainly ovicaprines and bovines), with the presence of only a few wild animals, thus suggesting a secondary role played by hunting in the subsistence economy.

The isotopic studies on the collagen and the bio-apatite from the dental enamel allowed for the reconstruction of the annual growing rhythms of the domestic animals. Also, we examined the feeding patterns of the domestic animals

from a diachronic perspective, by comparing the animal populations from the Precriş culture to those of Dudeşti and Vădastra.

This study took place with the support of the grant program of CNCS – UEFISCDI, PN–II–ID–PCE–2011–3–1015 and the European Research Council SIANHE.

Considerations on the lithic industry from the Gumelnitsa tell in Geangoeşti (Dâmbovița county) – Ana Ilie (CNMCD Târgovişte), Loredana Niță (UV Târgovişte).

The studied lithic material (from the collections of the National Museum Complex "Curtea Domnească" in Târgovişte) comes from the Geangoeşti – tell (Dâmbovița county). The archaeological excavations took place in the 60-ies and identified five Gumelnitsa habitation levels. The resulted types of finds (pottery, anthropomorphic figurines, adornments, lithic industry) were thus attributed to the Gumelnitsa culture.

The lithic collection comprises 164 pieces, representing mainly retouched (47.26 %) and unretouched (23.97 %.) blade blanks. The rarity of flakes, of re-used items and of the indeterminate pieces, suggests a fragmented lithic collection, either through a spatial repartition on the site surface, or through a selection of the resulted finds.

The main raw material was a beige/yellowish/brown-reddish/grey flint, with a fine or coarse texture, at times with white fossilized dots, thus a variety of flint very similar to the Balkan flint type.

Experimental archaeology and architecture – Cătălin Lazăr (MNIR), Theodor Ignat (MM Bucureşti), Vasile Opriş, Florin Rădulescu (U Bucureşti)

The first stage of the project *Experimental Architecture and archaeology: rebuilding a prehistoric house* took place in 2010, aiming, as the title stated, to rebuild a Gumelnitsa house (at a natural scale) and later to assess its degradation process through time.

In 2012 the initial objectives were widened, in an attempt to further understand the living style of a prehistoric community. Thus, a number of activities specific to the Gumelnitsa culture were performed, through the utilization and processing of raw materials specific to the period (wood, bone, horn, flint, stone, hide, etc.), allowing the replication of items similar to the prehistoric ones (tools, weapons, adornments, clothing items). The techniques employed also replicated the prehistoric ones, with no use of modern materials. Subsequently, the obtained items were tested through activities specific to the prehistoric communities, in order to establish a certain degree of efficiency and fiability.

One of the main scopes was obtaining pottery recipients similar to those used by the Gumelnitsa communities, both from the perspective of shapes but also of the manufacturing technologies.

The presentation discussed the main results for one of the most frequent Gumelnitsa pottery category, the dishes. All the stages in their production were

presented, from selecting the clay sources, preparing and modeling the paste, drying and decorating and finally, the firing stage.

The paper was supported through PN–II–ID–PCE–2011–3–1015 project of CNCS–UEFISCDI.

Creativity and the making of a pottery decoration style in Middle Bronze Age Transylvania (ca. 2000–1500 BC) – Nona Palincaş (IAB)

Creativity and replication of inherited tradition coexist in all societies and social contexts favour one over the other to various degrees; but even when creativity is particularly favoured, it is to be expected that social groups participate in the process in different ways and, more importantly, to various degrees. As pottery is one of those categories of material culture that most probably was used by all people in Bronze Age societies, investigating creativity through it might shed some light on what triggered creativity in this domain and on how various social groups participated in this process. This talk will try to answer these questions by means of a case study – that of the Wietenberg pottery, attributed to the culture with the same name, distributed in Transylvania in the Middle Bronze Age (ca. 2000–1500 BC). From among the various possible creative approaches to pottery the discussion will be confined to the creation of this pottery's decoration style.

The issue of the origin of the Wietenberg decorative style has been debated for decades, and is still being debated today, owing to its relevance to the assessment of the impact of Aegean contacts on the societies in the study-region.

Wietenberg pottery decoration is almost entirely geometric. It became the subject of debate on account of its main feature, which is referred to by the generic term of 'spiral-meander decoration'. Several scholars believed this style to have parallels – albeit only a few − in the Aegean, and because various objects – for example, harness pieces, Mycenaean swords, ox-hide ingots – of Aegean (mainly Mycenaean) origin appeared in Transylvania at the same time, they argued that the spiral-meander decoration style emerged under 'Aegean influence'. Other scholars dissociated the objects of Aegean origin from the spiral decoration style on the grounds that, in some of its details, the latter's appearance differed from the Aegean spiral decoration, and thus argued in favour of a local, non-Aegean origin for the spiral decoration.

This discussion has remained deadlocked because it is conceptualized in terms of close resemblance vs. general resemblance, where general resemblance is considered irrelevant for the 'Aegean influence' by opponents of the Aegean origin of the spiral decoration style. Introducing to the discussion the idea of creativity could shed new light on the emergence of the Wietenberg pottery decoration style. For this purpose, creativity will be considered at two levels: that of the degrees of alteration of the prototype motifs as degrees of creativity; and that of creative integration of various prototypes – Aegean or otherwise – and their derivates within the same product. Because this second level links pottery decoration to various domains – foreign and local; cosmology and warfare; the mortuary and the

living, etc. –, the Wietenberg pottery decorative style can be seen as resulted from the interactions of potters and various categories of users; this in turn can provide insight into what drew various social groups in the study-area into the participation in this creative process and the way they participated in it.

The archeozoological analysis of the animal remains resulted during the 2007–2011 excavations from the Monteoru levels at Cârlomăneşti (Verneşti village, Buzău county – Georgeta el Susi (IAB)

2252 bone fragments were collected during the 2007–2011 seasons, from the levels of the Monteoru culture in Cârlomăneşti (features 61–105). According to the statistics, the domestic species predominate with 90.36%, followed by game with 9.64%. Within the domestic mammals, ovicaprines predominate (30.79%), followed by bovines (27.06%) and suids (26.52%). The percentages are rather similar, probably because of the small size of the sample but future research will clarify this aspect. The horses represent 4.59% and the dog 1.4%. The prevalence of sheep and goat over the domestic economy suggests a silvo-steppe environment and a drier micro-climate, also met during the Dacian period. It seems that red deer is poorly represented – and in general the forest species also – only 4.98 %. It is probable that the species retreated north, with the animals being hunted during “hunting parties”. The percentage of the wild boar is also reduced (3.11%), despite the fact that the meadow vegetation found along the river valleys offered enough food for the suids. Other identified wild species (roe deer, auroch, badger, hare) belonging to the same open biotope, also show low percentages, less than 1%. Hunting was probably not very important to the community, and was practiced only occasionally. Other than hides, furs and meat, the communities also used the antler/horn (either collected or from the hunted animals), as raw material for manufacturing various items.

The analyzed sample contained fragments of antler/horn debitage and pieces with traces of manufacturing. The animal economy of the Bronze Age communities was sustained from the utilitarian point of view by ovines and bovids and food-wise by suids, caprines, ovines, cattle and horse. Sheep and goat were kept for dairy products, hides, wool, and secondarily, for meat. According to some preliminary observations, the cattle was mainly exploited for the dairy products and as burden animals (as indicated by some proximal phalanxes displaying exostoses and heavy compression).The suids were sacrificed mainly as young and sub-adult. They were raised in a state of semi-freedom. Fishing and other seasonal occupations are poorly documented.

New data regarding the Bronze Age cemetery from Câmpina (Prahova county) – Alin Frânculeasa, Bianca Preda (MJIA Prahova), Andrei Soficaru (IA–FR)

The funerary area making the subject of the presentation is located in the area of the Meridional Sub-Carpathians, on the high terrace of the left bank of the

Prahova river, north of its confluence with the Doftana. Archaeological excavation taking place from 2008 and 2012 uncovered 60 burials (both inhumations and incinerations). The inhumation is predominant (with over 80% of the excavated burials). The grave goods are specific to the Noua and Monteoru cultures and in three of the inhumation tombs grave goods decorated in the Tei culture manner were found. Several elements of relative chronology and seven ^{14}C dates placed this funerary area into the Late Bronze Age.

The Getian cups with triskelion decoration – Cristian Schuster (IAB), Done Şerbănescu (MCG Olteniţa), Alexandru Morintz (IAB)

Recent contract excavations taking place in the previously documented site of Brăneşti (Ilfov county), uncovered traces of human habitation dating back to Getian times in the II–I centuries BC. Among the pottery sherds uncovered, a special interest was given to a decorated cup fragment of autochthonous production, classified as profile Ib, Band type 3, Leave type 9a, *triskelion* 6c (after the typology of Cassan-Franga), with the decoration surrounded by eight-corner small stars.

Previous research had identified this type of decoration (but also four-, five- or even seven-legged similar patterns) on decorated cups from several sites in Muntenia (Bucureşti – Fundeni, Bucureşti – Ziduri între vii, Vadu Anei, Căscioarele, Piscu Crăsani, Grădiştea, Sprâncenata). The decoration appeared either on the exterior surface of the cups or as a medallion at the cup's base.

Two cups have attracted special attention: one from Popeşti – Nucet and the second from Radovanu – Gorgana a doua, which seemed to have been produced using the same mold as the Brăneşti cup. Two hypotheses are equally possible: the first, that the respective cups had been produced in one of the dava on the Argeş river and later sold, and the second, that the mold had travelled (through exchange or sale) from one settlement to the other – as there might have existed an artisan specialized in this type of pottery.

A mold with the same *triskelion* pattern was found while excavating the dava from Radovanu – Gorgana a doua, but the cups manufactured with it are different from those of Popeşti – Nucet, Brăneşti and Radovanu.

On the earliest coins issued by the Getae at the Lower Danube – Aurel Vâlcu (IAB)

The author discussed the imitations of the Macedonian tetradrachms of the Philip II type, imitations that were attributed to the Getae from the Lower Danube area. The coins were known as "the Rasa type", after the eponymous hoard discovered in 1942 (IGCH 460). The hoard, containing 52 silver coins (tetradrachms of the Alexander the Great type, Seleucid tetradrachms and imitations after the Philip II tetradrachms) were quickly sold following the discovery.

After 1947 the authorities retrieved 31 pieces, out of which 23 ended up in the Numismatic Department from the Library of the Romanian Academy (in 1950 and 1960), six in the Lower Danube Museum in Călăraşi (in 1963) and two in the National Museum of Antiquities (in 1947 and 1948).

The imitations (attributed to the Getae from the Lower Danube) were initially dated to the second part of the IV century and later to the period towards the end of the III century AD. The analysis of hoards discovered in Romania and Bulgaria, as well as the historical context and the discovery of a reverse die at Lukovit (Bulgaria) indicate that the imitations from this category were struck in a centre of power located between the Danube and the Balkan mountains, sometime between 270–260 BC.

Christian monuments in urbanism. Reflections on an urban scenario for the towns in Scythia – Irina Achim (IAB)

The presentation is looking into the role played by the Christian cult monuments within the urban tissue in Scythia Minor during the late antiquity. Based on a strictly archeological documentation, the aim is to reconstruct, within possibilities, a sequence of the edilitary activity during the late antiquity in order to define a Christian topography of the urban structures in a predefined geographical area. A systematic analysis of the Christian cult monuments identified in Scythia suggests a series of conclusions regarding the place and role played by the church within the city – seen as an architectural entity – and makes possible a more nuanced discussion regarding the delimitation of the sacred space from the profane one, in a historical period when the city gradually gains a Christian dimension.

Urbanism and frontiers in Dacia during the times of Trajan and Hadrian – Florian Matei-Popescu (IAB), Ovidiu Țentea (MNIR)

The presentation focused on the main landmarks of the transformation suffered by the territories conquered by Trajan north of the Danube, after they were turned in a Roman province. The main conclusions presented here were reached by the authors following the completion of their (individual) PhD theses. The discussions also touched on elements relevant for the chronology of some fortifications, troop attestations and their dislocation dynamics during Trajan's Dacian campaigns, compared to the period immediately following the agitation caused by the Sarmatians at the beginning of Hadrian's reign.

The northern necropolis of Romula (1965–1970): four decades after – Mircea Babeş (IAB), Dorel Bondoc (MO Craiova), Cătălin Nicolae (IR)

The presentation was an updated report on the preparation of the monographic publication of the excavations in the necropolis of Romula, directed by Mircea Babeş during 1965–1966 and 1968–1970. The necropolis was located north of the defense wall constructed by Philip the Arab. During the five seasons of excavations, M. Babes identified 207 burials. 174 were completely excavated while

the rest of 33, largely located outside the limits of the excavation, were left unexplored.

The study published in Dacia XIV, 1970 was written prior to the last excavation season and concentrated on defining the funerary types and their possible ethno-cultural attribution. It also showed the cosmopolitan character of this particular necropolis, so similar in structure to those from other urban agglomerations in Dacia, such as Drobeta or Apulum, but clearly different from the closed ethnic group necropolises, attributed either to the local population (e.g. Soporu de Câmpie – Locusteni) or to populations of Illyrian colonists (*Alburnus Maior* – Roşia Montană) or norico-panonian (Caşolţ, Calbor). Although it lacked an illustrated catalogue, the study offered an important landmark for the funerary aspects in the province of Dacia and the Roman neighboring area.

Four decades later, more precisely after 43 years after the publication of the above mentioned study, the publication of a systematic catalogue of all the discoveries from the Romula necropolis (also including at this point the 50 burials excavated by de D. Tudor and G. Popilian in 1965, 1968, 1984 and 1986) was a must. The efforts of M. Babeș, helped throughout the years by de Raluca Barac, Liana Oța and Cristina Alexandrescu, were resumed the previous year by the present authors.

Thus, at the moment, a detailed catalog of the burials is available (164 pages), together with a quasi-complete (redrawn) illustration of field documentation (ground plans and section plans for ca. 190 burials, the plans of the eight excavated trenches – ca. 530 sqm, over 100 photos) and of the grave goods (photos and drawings, grouped by burial but also on typological bases). The aim of the authors is the complete publication of the above, but also the re-opening of the discussion concerning the ethno-cultural attribution of the main funerary types (inhumation – 39%, cremation – 61%, in its various forms: *in situ* incineration–*bustum*, cremation inside a ritually burnt grave, in a simple grave or in an urn). But the authors mainly concentrated on the typology of the grave goods, their combinatory analysis, the stratigraphy and, of course, on the comparative study with other necropolises from Dacia and the neighboring provinces. Given the quantity and the quality of the documentation, new nuanced conclusions can be anticipated, conclusions dealing with the evolution of the social and cultural life in Dacia, as reflected in the necropolises.

Once again on the structure and dynamics of the Roman-provincial imports in Daia – Alexandru Popa (MNCR)

The study aimed to briefly present the spectrum and the chronology of the so-called Roman-provincial "imports" in the territories east of Dacia, during its existence as a Roman province. The main aim of the research included the attempt to underline, starting from the "imports" – the main problems in the relations of the non-Roman populations with the Empire. The working hypothesis suggested that

the distribution of the "imports" through time and space reflected the dynamics of the political, economic and social relations, as well as those multilaterally – cultural, between the Roman Empire and the population groups on the other side of the *limes*.

Throughout the investigation, the author did not attempt to approach in detail all finds of Roman-provincial origin, but to select those categories of finds that could offer real possibilities of analysis and interpretation, both through a more advanced state of the research but also through a large number of finds of a chosen category. Following this selection, the main category selected is represented by the vessels: bronze, silver, glass and obviously, clay.

One of the most important conclusions of the study suggests that the maximum input of Roman provincial goods in Barbaricum east of the Roman province of Dacia is visible during the time of military offensives, either Roman or barbarian. It was thus observed that it was not peace that stimulated the penetration of the so-called "imports", but war. It is obvious now that the paradigm of "the economic relations between the Romans and the barbarians developed during the peace intervals" must be analyzed and possibly corrected.

Striking a balance: the site of Troesmis from a legion's castrum to an Early Byzantine fortification. Project development between October 2010 and February 2013 – Cristina Georgeta Alexandresc (IAB), Cătălin Nicolae (IR)

In 2010 the "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, in cooperation with the Austrian Academy of Sciences, initiated a research project regarding the transformations of the Ancient settlements on the Lower Danube. Innovative methods for archaeological research and evaluation (digital documentation, photogrammetry, and geophysical prospections and GIS technology) were applied for the site of Troesmis, an eloquent example for the transformations suffered by the settlements and the surrounding environment during the II–IV centuries AD.

The authors presented the main elements of the project – mainly the research of 2011– during a period extending until the beginning of this year. The project concentrated on the topographic documentation of the still visible ruins (the so-called eastern fortifications from the IV century, and the western ones, probably Early Byzantine), but also on the constructions visible on the plateau between the two fortresses, part of the canabae legions or the later *municipium.* Apart from a retrospective on the previous research (starting with those in the XIX century), the results of the first geomagnetic analysis (ca. 7.5 ha) were also made public.

A recent archive discovery – several documents regarding brief excavations in summer of 1939 by Emil Coliu – were also presented.

Notes on a IVth century hoard found at Sucidava – Ștefan Vasiliță (IAB), Petre Gherghe (U Craiova)

The authors discussed 20 Roman coins, part of a hoard found at Sucidava (Corabia, Olt county) in 1928–1929. They were published in 1968 by O. Toropu

and E. Nicolaescu, but the coins were determined based on old catalogues from the XIX century, and details such as weight or mint marks were omitted, and the coins were never illustrated.

Based on the identifications of the quoted authors, the hoard was composed of bronze, billon and silver coins struck between 216 and 361 AD. Their re-examination led to a more exact identification of the emperors and mints. It also showed that the initial information was generally correct, although for a few coins it was possible to observe further details. The earliest coin dates back to 219 AD and the latest to 355–358 AD. On the other hand, the context of the discovery and the structure of the hoard indicated that some of the coins, probably those from the III century and a few of the IV century, were actually a later addition to an initial mid- IV century main hoard.

A IVth century coin hoard from the southern Bessarabia – Theodor Isvoranu (IAB)

The presentation discussed 65 bronze coins recently recovered at the Moldavian border, following a rightful action of the authorities. The coins were handed to the National Museum of History and Archaeology of Moldavia. They were supposedly coming from an unknown location within the country, possibly a hoard. A preliminary analysis indicated that all but one of the coins were issued during the imperial Roman period and were made of common metal (billon antoniniani also included). The other coin was a bronze piece issued by Pantikapaion at the beginning of the III century BC.

From the I–III centuries AD 10 coins are worth mentioning: four Greek coins from Marcianopolis (Commodus), Nicopolis ad Istrum (Septimius Severus), the Bosporan kingdom and one of unknown provenance, and six imperial pieces – one as from Claudius I and five antoniniani from Gallienus (3), Claudius II and Aurelian. The majority of the coins (52) belong to the Late Empire, ranging from 312–313 to 395–402. Two bronze coins were left uncertain.

The analysis of the above mentioned lot adds one more hoard on the map of similar discoveries between the Prut and the Dniester. It is possible though that not all the above mentioned pieces were actually part of the same hoard. It is rather plausible that the two latter groups (the late antoniniani and the IV century AD coins – 57 pieces in total) were part of the same hoard, as they have close dimensions and aspect. Also, a similar hoard structure was observed in the case of two other hoards from the Prut valley in the Republic of Moldavia. The Late Roman lot is in fact similar in structure with at least four other hoards from Dobrudja. For other eight coins, the majority Greek, it is difficult to say whether they were part of the initial hoard or they were isolated pieces, and added to the hoard by its finders. Given the fact the majority of the similar discoveries for the two main coin groups concentrate to the south of Bessarabia, the author attributes

to the same area the present hoard, probably coming from a location close to the Roman limes, either on the Moldavian or the Ukrainian side.

Contributions to the formation of the Moldavian state – a view from numismatics – Eugen Nicolae (IAB)

The author discussed some issues and monetary discoveries from Bessarabia during the formation of the Moldavian state.

Recent research in the past decades showed that on the territory of the future Lower Moldavia, a principality formed during the civil fights within the Golden Horde, principality that gained its independence in 1369 (recent opinion of Lia and Adrian Bătrîna, when publishing the results of the archaeological excavations at St Nicholas church in Rădăuți). After a period of dynastic crisis this principality (identified based on the written sources as a „country of Romanians") was ruled by Costea (1377–1387) – the son-in-law of Bogdan I. He was followed by his son Roman (1387–1391), who later on also took over the Upper Country (Moldavia), thus unifying the two state entities.

In general lines, the numismatic sources confirm this image. The process of formation and separation of the Lower Country Principality from the Golden Horde is clearly illustrated by the monetary discoveries and the issues of Costeşti – Gârla and Şehr al-cedid types. In the same time, the process of political integration of the Lower Country within the Moldavian Principality corresponds to a process of monetary unification that ended under Alexander the Good. The author presented a series of local countermarks, mostly unpublished, applied on Islamic copper issues from ca. 1380 and during the reign of Alexander the Good, as he replaced the old Islamic copper coins with low-value Moldavian ones.

The defensive architecture of the Severin fortress during the XIII–XVII centuries – Marian Neagoe (MRPF)

The fortress of Severin aroused the interest of an important number of engineers, architects, archaeologists or historians, who approached, directly or indirectly, issues of planimetrics, dating and historical evolution of this fortification.

Starting with the first pieces of information coming from count Fernando Luigi de Marsigli (who at the end of the XVII century was drafting the first topographic plan of the fortress) to the excavations of Grigore Tocilescu in 1897, there had been opinions dating the ruins back to the Roman times or the Early Byzantine period, although, during the second half of the XIX century August Treboniu Laurian and Cesar Bolliac admitted that the fortress could have actually dated from the Middle Ages.

At the beginning of the XXth century, after a few test-trenches excavated in 1915, 1928–1929 and 1932, Alexandru Bărcăcilă initiated from 1936 until 1947 a systematic archaeological research of the Severin fortress. The results of these excavations materialized in the retrieval of a rich medieval collection of finds and

also, in the uncovering, in a proportion of 80%, of the precinct walls and the towers of the fortification. Also, those were the times when the first exact topographic plans were drafted, showing the precinct walls, the defense towers and some other constructions discovered in the interior of the fortification, thus defining in general lines the evolution of the fortress from the point of view of the military architecture. Thus, it appeared that the Severin fortress had two lines of precinct walls, built from stone during various time periods, from the XIIIth century until the end of the XVth or the beginning of the following one.

Between April 2011 and June 2012 the Severin fortress underwent preventive archaeological excavations triggered by the project « The rehabilitation of the "Teodor Costescu" Cultural Palace and the fortress of Severin », financed through the European Regional Operational program 2007–2013.

Prior to the excavations, the perimeter of the fortification was divided in three main sectors:

– sector A – the area inside the first precinct of the fortification;
– sector B – the area in between the first and second precinct;
– sector C – the area on the outside of the second precinct.

In all the three sectors previously unknown elements of architecture were identified. The interpretation will help understanding the construction and reconstruction phases of the whole fortified complex of the Severin fortress.

III. Reviewed volumes

Radu Vulpe, *Studii privind protoistoria Daciei,* Olariu, D. (ed.), Editura Academiei Române, Bucureşti, 2013 (Constatin C. Petolescu);

Alexandru Avram, *Les diasporas grecques du VIIIe siècle à la fin du IIIe siècle av. J.-C.*, Bréal, Paris, 2012 (Iulian Bârzescu);

Lexikon zur Keltischen Archäologie, Sievers, S., Urban, O.H., Ramsl, P.C. (eds.)), Publishing House of the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 2012 (Vlad V. Zirra);

Tudor Soroceanu, *Die Kupfer- und Bronzedepot der frühen und mittlerer Bronzezeit in Rumänien,* Harhoiu, R., Hansen, S., Gaiu, C. (eds.), Archaeologia Romanica, vol 5, Accent Publishing House, Cluj-Napoca, 2012 (Anca Popescu);

Adina Boroneanţ, *Aspecte ale tranziţiei de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porţile de Fier (Aspects of the Mesolithic – Early Neolithic transition in the Iron Gates)*, Museum Banaticum Timesiense, Bibliotheca historica et archaeologica banatica, LII, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2012 (Roxana Dobrescu);

Iulian Bîrzescu, *Histria XV. Die archaischen und frühklassischen Transportamphoren*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2012 (Florian Matei-Popescu);

Cristian Schuster, Traian Popa, *Mironeşti. II. Locuri, cercetări arheologice, monumente şi personaje istorice (Mironeşti. II. Places, archaeological research, monuments and historical characters)*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis VII, Pelican Publishing House, Giurgiu, 2012 (Alexandru Morintz);

Cristian Schuster, Traian Popa, Vasile Barbu, *Cercetări arheologice în bazinul Argeşului (județul Giurgiu)/Archaeological research in the Argeş basin (Giurgiu county)*, Bibliotheca Musei Giurgiuvensis VI, Giurgiu, 2012 (Alexandru Morintz);

Valeriu Sîrbu, Cristian Schuster, *Tumulii Graves – Status Symbol of the Dead in Bronze and Iron Ages in Europe. Proceedings of the XVI World Congress of the International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences (Florianopolis, Brazil, 4–10 September 2011),* 2, BAR S 2396, Oxford, 2012 (Alexandru Morintz);

Alexandru Morintz, Raluca Kogălniceanu, *Survey in archaeology, often a neglected science.* Proceedings of the IInd Archeological Symposium, Giurgiu, October 23rd – 26th 2011, 2012 (Alexandru Morintz);

Georgeta Miu, Cristian Botezatu, Alexandra Comşa, Georgeta El Susi, *Ostrovul Corbului între km 911–912. Analiză antropologică şi arheozoologică*, Artemis Publishing House, Bucureşti, 2012 (Cristian Schuster).

IV. The exhibition

The Early Neolithic site of Grumăzeşti, Neamț county (fig. 1/1)

The excavations started in 1968 and continued, with time gaps, until 1978 (1968, 1971, 1972, 1977, 1978). They were directed by S. Marinescu-Bîlcu ("Vasile Pârvan" Institute of Archaeology) with the help of Alexandra Bolomey ("Vasile Pârvan" Institute of Archaeology/"Francisc I. Rainer" Institute of Anthropology). At present the collection of excavated finds makes the object of a new research project within the "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology. Other than the remains of an Early Neolithic (Starčevo-Criş) settlement, the excavations also exposed traces of habitation belonging to the Noua culture and to the III–IV centuries AD.

Three Neolithic surface dwellings and probably two of the semi-sunken type were investigated. All living structures appeared as concentrated agglomerations of pottery sherds (comprising at times vessels – refitted), daub fragments with the imprints of sticks – part of wattle and daub walls –, fired stones, an important number of polished tools (axes, adzes, chisels), weights (fishing or loom), chipped lithic implements (made of flint, chert, obsidian, even quartzite), ground stone tools (grinders, punchers, handaxes).

Even prior to detailed study, it is possible to claim that the Early Neolithic pottery from Grumăzeşti, when compared with other Moldavian sites, has certain

distinct characteristics. It exhibits a large variety of shapes, from globular pots to carinated bowls, from large, almost flat dishes to carinated necked vessels with buttons/handles on the carination line. Despite the fact no painted pottery was found (but one must bear in mind the real excavated surface of the settlement was not very large), red slipped pots (on the interior and/or exterior) were not uncommon. Decoration occurs quite frequently – and what is most striking is the association of different patterns/types of decoration on various parts or registers on the same pot: while the upper part displays wide deep incisions on a barbotined background, the lower part of the pot is smoothened and red slipped.

The main raw material for the chipped lithic industry was flint, in a few well known varieties: the so called Balkan flint (both the yellow and gray) and the Prut flint also. Chert is the second raw material. One small blade is made of quartzite. The most remarkable category of finds are the polished stone tools (88 in total, 21 associated with the dwellings) – axes, adzes and chisels. Made of a rather porous, soft siltstone rock, they exhibit various stages of manufacturing. Very few were made of harder rocks – such as the only perforated axe found, or the large gritstone axes left unfinished.

The items selected for the exhibition comprised pottery, lithic industry (blades and flakes of obsidian and flint, flint punchers, axes in various stages of manufacturing), clay weights and a possible adornment object (the stone replica of a boar's tusk).

The Neolithic site of Şoimuş – Ferma 2, Hunedoara county (fig. 1/2)

The excavations were triggered by the construction of a new segment of the A1 motorway, between Deva and Orăştie (km 29+750 – 30+300 A1). The site itself was located between Şoimuş and Bălata, at „La Avicola (Ferma 2)”, on the high terrace of the Mureş river. Given its size and complexity, the site was divided in two sectors, A (excavated by the "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology and the National History Museum of Romania, Bucharest) and B (excavated by the Dacian and Roman Civilisation Museum at Deva). The present exhibition focused on the research in zone A, mainly on the Neo-Eneolithic Vinça C – Turdaş finds. Other traces of the human habitations in the area belonged to the Bronze Age, Roman period and the Early Middle Age.

The Vinça C – Turdaş settlement probably had two habitation phases. Pit-features were most frequent and probably had various uses. There were just a few sunken huts and (delimitation) trenches.

The quantity of uncovered finds is impressive: pottery fragments, both of the coarse and fine varieties, complete pots for daily use, clay weights, lithic industry (flint and obsidian blades and bladelets, grinders), bone tools (awls, spatulas, pendants, fishing hooks), cult items (miniature altars, zoomorphic and anthropomorphic figurines, cult vessels, etc.).

The exhibit displayed just a few of the most interesting finds: a large pottery fragment showing a woman giving birth, a vessel with a human face plastered on its surface, bone artifacts (a decorated comb, a ring, a pendant), an anthropomorphic figurine, a large obsidian core for the blade-type debitage, a miniature four-legged cult table, etc.

The Chalcolithic tell from Pietrele – Gorgana, Giurgiu county (fig. 2/1)

The Gorgana tell is located at mid-distance between the villages of Pietrele and Puieni (Giurgiu county), at the edge of the Danube's terrace, ca. 7 km away from the river.

The archaeological excavations are taking place within a Romanian – German joint research project, having as partners the "Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, the "Teohari Antonescu" Museum from Giurgiu and the German Archaeological Institute – the Eurasia Department from Berlin.

During the 2012 excavation season the archaeological research continued both on the tell and on the flat settlement around it. The excavations were funded both by Deutsche Forschungsgemeinschaft (Germany) and the Ministry of Culture and Heritage (Romania).

The present exhibition focused on a very interesting archaeological context uncovered in trench S, north of the tell: a deep conical vessel, painted on the exterior with graphite and on the exterior decorated with plastic diagonal bands, accompanied by white painted lines, on a red background. The pot (with a diameter of 55 cm) contained inside other 20 cups, with various types of decoration. An anthropomorphic vessel (height 25.4 cm) and completely restored, was also found in the near vicinity.

The triskelion decorated cups: Cârlomăneşti – Cetăţuia, Brăneşti, Radovanu – Gorgana a doua (fig. 2/2)

The exhibition focused on a few sites that yielded this particular type of discoveries, with the majority of the pottery fragments coming from Cârlomăneşti – Cetăţuia (over 60 cup fragments with relief decoration). The other fragments in display came from Brăneşti and Radovanu – Gorgana a doua.

A paper was also given on this specific type of finds (see above, section II).

Their majority was made of a grayish paste and only a few orange ones. No complete pot was found, only fragments. Most of the fragments displayed a geometric pattern, alongside a combination of lines, circles, triangles, wheels, rosettes, spirals, etc. Vegetal patterns also occured. In three cases monetary representations were noted and in one case, a spur. No zoomorphic or anthropomorphic motifs were identified, unlike the ones from the contemporary sites of Popeşti, Zimnicea or Piscu Crăsani. Many of the cups show similarities to the ones from Popeşti, but patterns specific only to Cârlomăneşti also appear. This might suggest the existence of molds or workshops in the area, but also a circulation of molds and artisans.

1

2

Fig. 1. 1. The Early Neolithic site of Grumăzeşti, Neamţ county:
2. The Neolithic site of Şoimuş – Ferma 2, Hunedoara county.

1

2

Fig. 2. 1. The Chalcolithic tell from Pietrele – Gorgana, Giurgiu county;
2. The triskelion decorated cups: Cârlomăneşti – Cetăţuia, Brăneşti, Radovanu – Gorgana a doua.

Târgşoru Vechi (Prahova County) – the tomb of a Princess

Târgşoru Vechi first appeared mentioned in a document as a princely residence in 1517. The document had been issued by Neagoe Basarab to the Braşov merchants, also stating that Târgşoru Vechi was also an important merchant town, being one of the three towns having the privilege of *ius stapuli* (Stappelrecht).

Târgşoru Vechi fit the traditional image of the village-like towns of Muntenia, with open spaces and rare houses with large gardens. The neighborhoods clustered around churches, who usually lent their names to the whole neighborhood.

The ruins of three such churches still stood at the end of the XXth century, other two appearing only in documents. Around the churchyards developed cemeteries, three of them being archaeologically investigated. The first one was excavated starting with 1957, with 47 graves explored dating to the XIVth–XVIth centuries, the majority disturbed by modern interventions. A second necropolis was identified while excavating in 1958, north of Biserica Albă (the White Church). 69 graves were explored, and an interesting observation was made on the presence of some re-inhumations in pottery vessels. The cemetery was dated to the XVth–XVIIth centuries.

The third necropolis, located within the precinct of the Princely Court, was discovered in 1962, with over 200 graves excavated since then. One of them, located in front of Antonie-Vodă Church, was the grave of a princess. The grave goods – three pieces of jewelry – were displayed in the present exhibition. All were made of gold plated silver decorated with semi-precious stones: a ring, a pendant and a head-pin. The quality of the execution of these XVIth century pieces of jewelry is remarkable.

***

Hopefully, this year's Annual Session of Research Reports has proven to be a positive experience both for the organizers and the participants, with many of them returning the following years with contributions as interesting as the ones presented above.

ABBREVIATED INSTITUTIONAL AFFILIATIONS
OF THE PARTICIPANTS

CBIA–NUAS	Crimean Branch of the Institute of Archeology, National Ukrainian Academy of Sciences
CNMCD Târgovişte	Complexul Naţional Muzeal „Curtea Domnească”, Târgovişte/The National Museum “Curtea Domnească”, Târgovişte
CNRS–MNHN	Centre National de la Recherche Scientifique/National Centre of Scientific Research
DAI Berlin	Deutsches Archäologisches Institut Berlin/German Archaeological Institute

DG–AU	Department of Geography, Aachen University
EFA	École française d'Athènes/French School in Athens
HU–RP	L'Hopital de l'Université *Raymond Poincaré*/University Hospital *Raymond Poincaré*, Garches
IAB	Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Bucureşti/"Vasile Pârvan" Institute of Archaeology, Bucharest
IA–FR	Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer"/"Francisc I. Rainer" Institute of Anthropology
IFEA Istanbul	Institut Français d'Etudes Anatoliennes/French Institute of Anatolian Studies, Istanbul
IGR	Institutul geologic, Bucureşti/Geological Institute, Bucharest
IPA–UC	Institute of Prehistoric Archaeology, University of Cologne
IR	Independent Researcher/Cercetător independent
ISAIM	Institutul pentru Studii de Apărare şi Istorie Militară/Defence and Military History Studies Institute
ISSEE	Institutul de Studii Sud-Est Europene/ South-East European Studies Institute
MCPN	Ministerul Culturii şi Patrimoniului Naţional/Ministry of Culture and Heritage
MCG Olteniţa	Muzeul Civilizaţiei Gumelniţa, Olteniţa/Museum of the Gumelnitsa Culture, Olteniţa
MJ Argeş	Muzeul Judeţean Argeş/Argeş County Museum
MJ Buzău	Muzeul Judeţean Buzău/Buzău County Museum
MJ Ialomiţa	Muzeul Judeţean Ialomiţa/Ialomiţa County Museum
MJ Teleorman	Muzeul Judeţean Teleorman/Teleorman County Museum
MJ Vâlcea	Muzeul Judeţean Vâlcea/Vâlcea County Museum
MJIA Prahova	Muzeul Judeţean de Istorie şi Arheologie Prahova/Prahova County History and Archaeology Museum
MM Bucureşti	Muzeul Municipiului Bucureşti/Bucharest City Museum
MNCR	Muzeul Naţional al Carpaţilor Răsăriteni, Sfântu Gheorghe/National Museum of the Eastern Carpathians, Sfântu Gheorghe
MNIR	Muzeul Naţional de Istorie a României/National History Museum of Romania
MNU Alba Iulia	Muzeul Naţional al Unirii, Alba Iulia/National Museum of [Romanian] Union, Alba Iulia
MO Craiova	Muzeul Olteniei, Craiova
MPI	Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig, Germany
MRPF	Muzeul Regiunii Porţile de Fier, Drobeta-Turnu Severin/The Iron Gates Regional Museum, Drobeta-Turnu Severin
U Aix-en-Provence	Université Aix-en-Provence/Aix en Provence University
U Athens	University of Athens
U Bucureşti	Universitatea Bucureşti/University of Bucharest
UB–CG	University of Bayreuth, Chair of Geomorphology
U Craiova	Universitatea Craiova/University of Craiova
UDJ Galaţi	Universitatea Dunării de Jos, Galaţi/University of the Lower Danube, Galaţi
U duMaine	Université du Maine/du Maine University
U Exeter	University of Exeter
U Oxford	University of Oxford
UE–SHCA	University of Edinburgh, School of History, Classics and Archaeology
U Lille 1	Université Lille 1, Sciences et Technologies UMR 8164 Halma – Ipel/Lille University 1
UV Târgovişte	Universitatea „Valahia", Târgovişte/Valahia University, Târgovişte
U Wien	Universität Wien/University of Vienna

Susan Pollock, Reinhard Bernbeck, Kamyar Abdi (eds.), *The 2003 Excavations at Tol-e Baši, Iran. Social Life in a Neolithic Village*, Archäologie in Iran und Turan, Band 10, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2010, 326 pag.

Aşa cum rezultă şi din titlu, volumul de faţă îşi propune să prezinte rezultatele săpăturilor arheologice efectuate de un colectiv internaţional în anul 2003, în cadrul unui proiect de cercetare americano-iranian în tell-ul Tol-e Baši, Iran, alături de interpretarea materialelor arheologice descoperite în cursul cercetărilor.

Volumul de faţă este structurat în 22 de capitole semnate de diverşi specialişti care au lucrat şi analizat informaţiile şi materialele arheologice recoltate în teren.

Volumul începe cu un cuvânt înainte, semnat de editorul seriei *Archäologie in Iran und Turan,* Svend Hansen. Urmează prefaţa semnată de Kamyar Abdi, *The Genesis of the Fars Archaeology Project* (p. 1–5), în care sunt oferite informaţii privind evoluţia cercetărilor de-a lungul timpului în provincia Fars din sudul Iranului, zonă binecunoscută datorită vestigiilor din diverse epoci. Acest demers a fost făcut de către autor pentru a explica ideea de la care a pornit proiectul comun de cercetare americano-iranian şi cum s-a ajuns la alegerea tell-ului de la Tol-e Baši ca punct de reper în cunoaşterea perioadei neolitice în zona Fars.

Susan Pollock, Reinhard Bernbeck şi Kamyar Abdi semnează Capitolul 1, *Goals of the excavations* (p. 6–11), în care sunt prezentate, pe lângă un scurt istoric al problematicii şi importanţa înţelegerii evoluţiei neoliticului din zona Fars, obiectivele principale ale proiectului: stabilirea cronologiei relative şi absolute a dezvoltării neoliticului în Fars; înţelegerea amănunţită a evoluţiei aşezării în directă relaţie cu zona înconjurătoare; studierea strategiilor de subzistenţă şi modificarea acestora de-a lungul timpului; documentarea şi înţelegerea sistemului de producţie şi procurare a obiectelor cu o durată de folosire mare (ceramică, unelte din piatră, figurine, vase din piatră, fusaiole etc.) şi, nu în ultimul rând, înţelegerea detaliată a sistemelor de subzistenţă, producţie, consum, precum şi a relaţiilor sociale.

Capitolul 2 (p. 12–20), intitulat *Notes on the physical and human geography of the Eastern Rāmjerd Plain*, semnat de Saman Heydari şi Reinhard Bernbeck, prezintă caracteristicile geologice, hidrologice, climatice şi pedologice ale zonei. Bazinul râului Kor este o zonă fertilă ce permite creşterea unor recolte bogate. În ceea ce priveşte schimbările suferite de mediul înconjurător de-a lungul vremii, datele indică faptul că nivelul de acumulare al aluviunilor este foarte redus. Sunt observate însă o serie de schimbări majore, de natură antropică, schimbări ce sunt rezultatul unui proces de lungă durată, cu efecte ireversibile (defrişări masive ce au dus la accentuarea eroziunii solului şi creşterea nivelului salinizării).

Reinhard Bernbeck descrie în detaliu în Capitolul 3 (p. 21–30), *Surface survey at Tol-e Baši*, metodele şi rezultatele cercetării de suprafaţă efectuate înainte de începerea săpăturii arheologice propriu-zise. Situl este alcătuit din două movile aproximativ circulare, notate A şi B, ambele movile fiind afectate de diverse activităţi umane distructive. Analizând distribuţia materialului recoltat, a fost observat faptul că suprafaţa de ocupare a zonei diferă în diversele perioade. Astfel, în neolitic, suprafaţa ocupată a fost de cca 2 ha; în perioada timpurie şi mijlocie, Bākun, suprafaţa ocupată a fost de cca 7 ha, pentru ca în perioada târzie Bākun suprafaţa ocupată să se restrângă la cca 4 ha.

Capitolul 4 (p. 31–64), *Excavation and site stratigraphy*, este scris de Susan Pollock şi prezintă metoda de săpătură utilizată în cercetarea tell-ului. Suprafeţele cercetate (cinci la număr) au fost plasate pe movila numită A, în zona afectată de intervenţiile recente. Principalul scop urmărit a fost obţinerea unei secvenţe stratigrafice complete. Sunt prezentate detaliat cele şase niveluri observate, elementele de arhitectură, structurile şi contextele descoperite. Toate acestea sunt însoţite, aşa cum este şi normal, de planuri de situaţie, profile şi diagrame „Harris matrix” pentru fiecare

suprafaţă în parte. Pe baza tuturor informaţiilor colectate, sunt oferite interpretări pertinente ale complexelor descoperite.

Capitolul 5 (p. 65–151), *The Neolithic pottery*, scris de Reinhard Bernbeck, este o incursiune foarte detaliată şi interesantă prin materialul ceramic neolitic descoperit. Ceramica neolitică identificată în cele cinci suprafeţe cercetate a beneficiat de o riguroasă analiză statistică, tipologică şi stilistică, urmată de o analiză spaţială al cărei rezultat reflectă diferite tipuri şi intensităţi ale activităţilor umane. Demersul de faţă este exemplar, fiind însoţit de numeroase diagrame, tabele comparative, analogii, desene, prezentări foarte reuşite ale modului în care a fost executat decorul şi încercări de reproducere a lanţului operator, ca indicator al continuităţii pe de o parte, dar şi al schimbărilor survenite în urma intervenţiei diverşilor factori, pe de altă parte.

Capitolul 6 (p. 152–162), *Bākun pottery*, este scris de Reinhard Bernbeck, Hamid Fahimi şi Nassim Janmaleki şi analizează materialul ceramic Bākun recoltat din nivelurile superioare şi în cursul cercetărilor de suprafaţă; s-a urmărit modul de tratare a suprafeţelor, formele şi motivele decorative.

Elham Ghasidian, Ahmad Azadi şi Susan Pollock semnează Capitolul 7 (p. 163–174), *Chipped stone artifacts*, în care se fac analiza şi descrierea materialului litic cioplit. În studiul de faţă sunt incluse atât uneltele propriu-zise, cât şi aşchiile de debitaj recoltate. Examinarea lotului de 563 de piese a pornit de la tipul de materie primă folosită, urmată de analiza tehnologică şi tipologică. Colecţia de faţă nu se diferenţiază de situaţiile prezente în celelalte aşezări contemporane.

Următorul capitol, 8, *A microwear study of chipped stone tools* (p. 175–181), scris de Melody Pope, vine să completeze datele referitoare la materialul litic cioplit, scopul fiind identificarea activităţilor umane la care au fost folosite. Rezultatele obţinute pe un eşantion de 18 piese indică faptul că uneltele din silex au fost folosite atât pentru recoltarea cerealelor/tăierea plantelor, cât şi pentru procesarea cărnii, pieilor.

Susan Pollock dedică Capitolul 9 (p. 182–190), *Miniature cylindrical objects*, studiului unui tip special de obiecte, şi anume obiecte cilindrice, miniaturale, obiecte a căror interpretare variază de la dopuri de urechi la piese de joc, recipiente cosmetice etc. Autoarea preferă din start folosirea unui termen neutru – *miniature cylindrical objects* –, pentru a evita interpretările funcţionale, atâta vreme cât pentru un asemenea demers trebuie luaţi în calcul mai mulţi factori; frecvenţa cu care apare acest tip de piese, forma şi dimensiunile standardizate, dar şi apariţia acestora în mai multe situri neolitice din regiune. Urmează o clasificare a acestor obiecte în funcţie de tipul de material din care sunt făcute, a culorii, a tipului de finisare, dublată de analogii şi de analiza contextelor în care au fost găsite. Revenind la problema funcţionalităţii, autoarea propune două ipoteze referitoare la aceste obiecte, şi anume: conform celei dintâi, obiectele reprezintă „*some sort of mnemonic devices, or memory tools, to materialize and hence store informations*" ; în a doua variantă, piesele au fost folosite ca „*items of bodily adornment*" , explicând variabilitatea tipurilor prin faptul că ele ar fi putut fi rezervate anumitor grupe de vârstă, sex sau unor persoane cu un statut social aparte.

Urmează capitolul 10 (p. 191–203), *Small Finds*, scris de Mohsen Javeri, Kamyar Abdi şi Reinhard Bernbeck, ce tratează cele 66 de descoperiri speciale după cum urmează: obiecte de lut, fragmente de pereţi pictaţi, unelte de os, pandantive şi mărgele, vase de piatră, figurine, fragmente rămase de la procesul de producere a vaselor, fragmente ceramice lucrate, pietre lucrate şi obiecte din cupru. Deşi numărul descoperirilor speciale nu este mare, iar multe din ele provin din „*stratigraphically problematic contexts*", fiecare dintre categoriile mai sus numite beneficiază de o prezentare/analiză riguroasă.

Fariba Saeedi şi Susan Pollock semnează capitolul 11 (p. 204–206), *Grinding and Pounding Implements*. În urma analizei celor 15 artefacte atribuite acestei categorii, descrise individual, dar şi contextual, ideea rezultată este aceea că utilitatea acestor piese este mai degrabă legată de activităţi precum râşnitul decât pentru folosirea lor ca unităţi de măsură.

Capitolul 12 (p. 207–211), *Burnt clay*, este scris de Reinhard Bernbeck şi Michael Gregg şi tratează cele peste 2000 de fragmente de lut ars recuperate în timpul cercetărilor. Interesant de urmărit este modul în care au fost analizate

resturile vegetale identificate pe bucăţile de lut ars în funcţie de nivelul şi contextul în care apar.

În capitolul 13 (p. 212–214), *Burnt stone*, Susan Pollock şi Saman Heydari fac o scurtă, dar binevenită, prezentare a contextelor în care apar pietre arse. Au fost luate în considerare pietre ce prezentau schimbări de culoare, fisuri ca urmare a expunerii acestora la căldură, dovadă indirectă a diferitelor activităţi domestice cum ar fi gătitul, încălzirea spaţiului de locuit, diverse forme de procesare/stocare a hranei.

Capitolul 14 (p. 215–229), *Animal bones*, scris de Marjan Mashkour cu contribuţia lui Salvador Bailon, tratează materialul faunistic recoltat la Tol-e Baši. Pe baza analizelor osteologice, au fost evidenţiate tipurile taxonomice în directă legătură cu contextele din care provin. Astfel, observaţiile celor doi autori privind prezenţa/absenţa anumitor animale domestice sau sălbatice în diferite contexte culturale, asociate cu informaţiile oferite de celelalte aşezări contemporane, înfăţişează o imagine complexă asupra modului de subzistenţă a comunităţilor preistorice documentate la Tol-e Baši. Tot în acest capitol este menţionat faptul că au fost găsite şi câteva falange umane care ar putea aparţine aceluiaşi individ.

Urmează capitolul 15 (p. 230–237), *Macrobotanical remains*, în care Masoumeh Kimiaie încearcă, pornind de la o scurtă trecere în revistă a vegetaţiei actuale şi analizând resturile macrobotanice identificate, creionarea sistemului economic folosit de comunităţile preistorice de la Tol-e Baši.

Capitolul 16 (p. 238–245), *Phytolith analysis*, scris de Anies Hassan, vine cumva în completarea celui anterior, analizând resturile de plante prezente în sedimente provenind din diverse contexte arheologice. Este descrisă metoda de lucru folosită, însoţită de tabele şi grafice relevante. Rezultatele obţinute indică o diferenţiere clară a folosirii plantelor în diferite contexte, fiind identificată astfel o anumită zonă în care erau depozitate cerealele, precum şi două tipuri de materiale folosite pentru combustie.

Sepideh Saeedi dedică capitolul 17 (p. 246–255) unui tip de analiză intrat relativ de curând în atenţia specialiştilor, şi anume *Microdebris analysis*. În analiza de faţă sunt incluse fragmente de lut ars, oase arse, dar şi nearse, fragmente ceramice, fragmente de silex. Astfel, variabiliatea contextelor, analiza spaţială şi cronologică, tipul de fragmentare a pieselor au oferit informaţii noi asupra tipurilor de activităţi umane ce au avut loc în diverse areale sau contexte, fiind recuperate astfel date suplimentare ce pot scăpa din vedere în cursul săpăturilor arheologice propriu-zise.

Capitolul 18 (p. 256–261), *Organic residue analysis*, scris de Michael W. Gregg, prezintă încercarea autorului de a identifica reziduuri organice pe un eşantion compus din zece fragmente ceramice, un obiect cilindric miniatural şi un sediment. Eşantioanele provin din diverse niveluri şi contexte, conturându-se ideea că vasele ceramice au fost folosite pentru stocarea, prepararea şi consumul hranei de origine vegetală şi animală. Chiar dacă analizele nu au produs rezultate concludente, merită apreciat efortul de a obţine maximum de informaţii privind tehnologia şi modul de subzistenţă al populaţiilor preistorice.

Susan Pollock semnează şi capitolul 19 (p. 262–264), *Radiocarbon dates*. Au fost analizate 12 probe provenind de la resturi vegetale carbonizate. Deşi s-a dorit datarea absolută a tuturor nivelurilor cercetate, rezultatele obţinute sunt discutabile. Cele mai sigure date provin din nivelurile V–III, încadrându-se astfel în prima jumătate a mileniului al VI-lea a. Chr.

În capitolul 20 (p. 265–268), *A survey of rockshelters near Tol-e Baši*, Saman Heydari descrie cele patru adăposturi sub stâncă, identificate în apropierea tell-ului. Cu ocazia acestei cercetări de suprafaţă a fost identificată o sursă de materie primă, silex de proastă calitate. Materialele recoltate aparţin cel mai probabil neoliticului, fiind posibil ca acestea să fie direct legate de activităţile desfăşurate pentru procurarea materiei prime.

Ahmad Azadi este autorul capitolului 21 (p. 269–273), *Ethoarchaeological observations at Ahmadābād in the South-Central Zāgros Mountains*. Autorul urmăreşte şi analizează activităţile socio-economice ale unei comunităţi recente din zona Yāsuj. Sunt prezentate procesele de diviziune a muncii în funcţie de sex şi vârstă, transhumanţa, sezonalitatea activităţilor, modul de organizare a aşezării, schimburile economice. Acest demers nu se doreşte a fi un model aplicabil comunităţii preistorice de la Tol-e Baši, ci doar oferă „food

for thought", deschizând calea unor multitudini de posibilităţi de interpretare.

Susan Pollock şi Reinhard Bernbeck semnează şi ultimul capitol, cu numărul 22 (p. 274–287), *Neolithic Worlds at Tol-e Baši*; este practic o concluzie/discuţie privind aportul noilor informaţii şi date obţinute la conceptualizarea modului de viaţă din comunitatea neolitică de la Tol-e Baši, prin prezentarea acestora într-un cadru istoric şi teoretic mai larg.

Volumul continuă cu un rezumat (p. 288–294), o bogată bibliografie (p. 295–311) şi un rezumat în limba persană (p. 313–324).

Deşi cercetările de la Tol-e Baši nu au continuat, volumul de faţă este un model bun de urmat ca structură, mod de abordare, minuţiozitate şi publicare onestă a unei campanii de săpături.

Meda Toderaş
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan";
e-mail: medatache@gmail.com.

ABREVIERI

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AIIA Iaşi	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Iaşi
AJA	American Journal of Archaeology, Boston
American Anthropologist	Journal of the American Anthropological Association, Washington
Anatolica	Annuaire international pour les civilisations de l'Asie antérieure, l'Institut historique et archéologique néerlandais à Istanbul
Angustia	Arheologie – Etnografie, Sf. Gheorghe
Antiquity	Antiquity, University of York
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
ArchKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt, Mainz
ArheologijaSofia	Arheologija. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzej, Sofia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi – Bucureşti
Banatica	Banatica, Muzeul judeţean Reşita
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BCTH	Bulletin du Comité des Travaux Historiques, Paris
BHAR	Bulletin historique de l'Académie Roumaine, Bucureşti
BMTAGiurgiu	Buletinul Muzeului „Teohari Antonescu", Giurgiu
Buridava	Buridava. Studii şi materiale, Muzeul judeţean „Aurelian Sacerdoţeanu", Vâlcea
CAB	Cercetări arheologice în Bucureşti, Bucureşti
CaieteARA	Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare şi Arheologie, Asociaţia ARA, Bucureşti
CAMNI	Cercetări arheologice, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
Carpica	Carpica, Complexul muzeal „Iulian Antonescu", Bacău
CCA	Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti
CCDJ	Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi
CQ	Classical Quaterly, Cambridge (Mass.)
Colloquia Pontica	Colloquia Pontica. Series of Publications on the Archaeology and Ancient History of the Black Sea Area, Leiden
Cumidava	Cumidava, Muzeul judeţean de istorie, Braşov
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti; seria nouă N.S. (nouvelle série); Révue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Bucureşti
GRBS	Greek, Roman, Byzantine Studies, periodic editat de Duke University, Chicago.
EJA	European Journal of Archaeology, Journal of the European Association of Archaeologists, Durham University
Epigraphica	Epigraphica. Rivista italiana di epigrafia, Milano
Etudes de lettres	Etude de lettres. Revue de la Faculté des lettres de l'Université de Lausanne, Lausanne
EurAnt	Eurasia Antiqua, Zeitschrift fur Archäologie Eurasiens, Mainz am Rhein

SCIVA, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2012, p. 215–217

Hesperia	Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens
Klio	Klio, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Berlin
IBI Bulletin	Internationales Burgen-Institut Bulletin, München
Il Mar Nero	Il Mar Nero, Annali di archeologia e storia, Roma – Paris
IranAnt	Iranica Antiqua, Department for Near Eastern Art and Archaeology at Gent University, Belgium
Istros	Istros. Buletinul Muzeului Brăilei. Studii, comunicări, note, Brăila
IzvestijaVarna	Izvestija na Narodnija Muzej Varna, Varna.
JAA	Journal of Anthropological Archaeology, New York
JFieldA	Journal of Field Archaeology, Boston
JGS	Journal of Glass Studies, New York
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, Viena
JRA	Journal of Roman Archaeology, Portsmouth, Rhode Island
JRS	Journal of Roman Studies, Londra
JWorldPrehist	Journal of World Prehistory, New York
KhS	Chersonesskij Sbornik, Chersonesskij Gosudarstvennyj Istoriko-Archeologičeskij Muzej Sevastopol], Sevastopol
MBAH	Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts-und Sozialgeschichte, Rahden, Germania
MCA	Materiale şi Cercetări Arheologice, Bucureşti
MemAntiq	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
MemoriileIGR	Memoriile Institutului Geologic al României, Bucureşti
MIA	Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova–Leningrad (St. Petersburg)
MuzNaţ	Muzeul Naţional, Bucureşti
Pallas	Pallas. Revue d'études antiques, Aix en Provence – Toulouse
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München – Stuttgart
Peuce	Peuce, Studii şi cercetări de istorie şi arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pontica	Pontica. Studii şi materiale de istorie, arheologie şi muzeografie, Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Leipzig – Berlin
Radiocarbon	Radiocarbon. An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Tucson
RCRFActa	Rei Cretariae Romane Fautorum Acta, Abingdon
REA	Revue des Etudes Anciennes, Bordeaux – Paris
REG	Revue des Etudes Grecques, Paris
RN	Revue Numismatique, Paris
RI	Revista de Istorie/Revista Istorică, Bucureşti
Sargetia	Sargetia, Acta Musei regionalis Devensis, Deva
SBS	Studies in Byzantine Sigillography, Washington
SCIV(A)	Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti
Stratum	Stratum Plus, Şcoala Superioară de Antropologie, Chişinău– Sankt Petersburg – Bucureşti
SAI	Studii de Arheologie şi Istorie, Cluj
Syria	Syria. Revue d'art orientale et d'archéologie, l'Institut français du Proche-Orient, Beyrouth
TD	Thraco-Dacica, Bucureşti
Transylvanian Review	Transylvanian Review, Romanian Academy, Centre for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca

TM	Travaux et Mémoires, Centre de Recherche d'histoire et civilisation byzantines, Paris
TAPS	Transactions of the American Philosophical Society, Philadelphia
Tyche	Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik, Viena
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Bonn
WorldA	World Archaeology, Londra
ZPE	Zeitchrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

Héros-dieux

Castor	7	Incert.	Aurelius Castor	Vot.	Ilisua	CIL III 818
		CR	Aurelius Castor/dec mun Por	Honor.	UTS	IDR III/2, 126
		Per.	Flavinus Castor (is ?)	Hercules	Apulum	IDR III/5, 89
		CR	Aurelius Castor Polydi	IOM		IDR III/5, 136
		CR	Aurelius Castor/mensor leg. V Mac	IOM Capitolinus	Potaissa	ILD 474
		Esclave	Castor	Fun.	Ampelum	ILD 338
		Per ?	Castor	Vot.	Aquae	IDR II 143
Dioskouroi	2	Per.	Dioscoros Marci	Mithras	Apulum	IDR III/5, 273
		Esclave	Dioscoros Ianuari	Diana Regina	Galicea Mare	IDR II 158
Herakles	2	Ing.	Iulia Eraclia	Fun.	Schitu Topolnitei (Drobeta)	IDR II 135
		CR	Claudius Heraclides	Liber Pater	Apulum	IDR III/5, 239
Total : 11						

Divinités mineures/ forces naturelles

Helios	1	CR	Flavius Eliodorus/militaire XIII Gemina	Tuile	UTS, Sard	IDR III/2, 541 ; IDR III/3, 195.12 ; IDR III/4, 51.4 Sard
Musa	2	Per.	Lucilia Musae		Gherla	CIL III 12 541

Noms tirés des qualités physiques

Cale	1		Licinia Cale	Nymphae	Germisara	ILD 324
Callistus	4	Per.	Barsimis Callistenis/miles	Dipl.	Tibiscum	DiplD XV
		Per.	Ingenuus Callisti	Contrat	Alburnus Maior	TabCerD IX
		Incert.	Antonia Calliste	Fun.	Drobeta	IDR 51
		Esclave	Callistus	Hercules invictus	Apulum	IDR III/5, 99
Kalligenia	1	Affranchie	Iulia Kalligenia	Fun.	Drobeta	IDR II 50
Total : 6						

Appellatives poétiques

Ambrosius	1	Incert	L. Aquila Ambrosius	Virtutes Dei Aeterni/Aeternus	Apulum	IDR III/5, 23, IDR III/5, 24
Dius	2	Affranchi	C. Iulius Dius/ Augustalis muncipi Apulensis	Aures Aesculapi et Hygiae et Apollini et Dianae	Apulum	IDR III/5, 20
			C. Valerius Dius	Fun.	Apulum	IDR III/5, 588
Nedymus	1	Incertus	Iunius Nedymus	IOM	Ampelum	IDR III/3, 313
Total : 4						

Noms tirés de la nature inanimée

Antrocius	1	Esclave impérial	Antrocius	Numen Aesculapi et Hygiae	Apulum	CIL III 978

REVISTE PUBLICATE
ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
MATERIALE ŞI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
– SÉRIE BEAUX-ARTS
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

La publication „STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE" paraît 4 fois par an. Toute commande de l'etranger sera adressée à: **EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE**, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, P.O. Box 5–42, Bucureşti, România, 050 711, Tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06; Fax: 4021-318 24 44; E-mail: edacad@ear.ro, web: www.ear.ro; **ORION PRESS IMPEX, 2000 S.R.L.**, P. O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, Tel./Fax: 4021-610 6765, Tel./Fax 4021-210 6787; Tel.: 0311 044 668; E-mail: office@orionpress.ro.

Adresse du Comité de rédaction: str. Henri Coandă nr. 11, RO-010 667, Bucarest, Roumanie, Tel. 4021-212 88 69, Fax: 4021-212 88 62 4021-212 88 62 E-mail: m.m.adamesteanu@gmail.com et redactie_iab@yahoo.com

LUCRĂRI DE ARHEOLOGIE ŞI DE ISTORIE VECHE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ZOE PETRE (sub îngrijirea), **Antidoron. Centenarul acad. Em. Condurachi (1912–2012)**, 2012, 78 p.

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, **Civilizaţie medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova,** 2012, 656 p.

ION MOTZOI-CHICIDEANU, **Obiceiuri funerare în epoca bronzului la Dunărea Mijlocie şi Inferioară,** vol. I–II, 2011, 900 p., 472 pl.

CARMEN MARIA PETOLESCU, **Monedele regelui Coson,** 2011, 128 p., 20 pl.

ALEXANDRU BARNEA, **Tropaeum Traiani. Tezaurul de denari republicani imperiali.** III, 2011, 56 p., 67 pl.

EMILIAN POPESCU, TUDOR TEOTEOI (editori), **Études byzantines et post-byzantines,** vol. VI, 2011, 538 p.

MARIA CRÎNGACI ŢIPLIC, **„Oaspeţi germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (sec. XII – XIII),** 2011, 396 p., 60 pl., 7 hărţi

GHEORGHE I. CANTACUZINO, **Începuturile oraşului Câmpulung şi Curtea Domnească. Aspecte ale civilizaţiei urbane la Câmpulung,** 2011, 438 p.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Dacia. Un mileniu de istorie,** 2010, 384 p.

FLORIN CURTA, **Text, Context, History and Archaeology,** 2010, 476 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Opuscula Scythica. Grecs et Romans au Bas Danube,** 2009, 410 p.

MIHAI BĂRBULESCU, **Signum originis (Religie, artă şi societate în Dacia romană),** 2009, 302 p.

VASILE CHRISTESCU, **Istoria militară a Daciei romane,** 2010, 303 p., 1 pl.

GHEORGHE DIACONU, RADU HARHOIU (ediţie îngrijită şi prefaţată), **Dacia în epoca primelor migraţii (secolele al II-lea – al IV-lea d. Hr.),** 2009, 162 p., 32 pl.

MICHEL KAZANSKI, **Archéologie des peuples barbares (editor Victor Spinei),** 2009, 491 p.

PETRE ROMAN, ANN DODD-OPRIŢESCU, **Ostrovul Corbului între km. fluviali 911–912. Morminte şi aşezări preistorice,** 2008, 182 p.

SEBASTIAN BRATHER, **Archaeology and identity. Central and East Central Europe in the earlier Middle Ages** (editori V. Spinei, A. Rubel), 2008, 492 p.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria. XIII. La basilique épiscopale (les résultats des fouilles),** 2007, 236 p., 82 pl.

CONSTANTIN C. PETOLESCU, **Contribuţii la istoria Daciei romane (I),** 2007, 352 p.

GHEORGHE POSTICĂ, **Civilizaţia medievală timpurie din spaţiul pruto-nistrean (secolele V–XIII),** 2007, 488 p.

ISSN 1220-4781

S C I V A, tomul 64, nr. 1–2, Bucureşti, 2013, p. 1–218